

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-7/4
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdusalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Said Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otaboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna, f.f.f.d., dots.
Omonov Mamatqobil Ismoilovich, b.f.d., dots.
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanyovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyevo Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№7/4 (140), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 203 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdulkarimova D., Ablakulova I.K. The metaphorical representation of the concept of 'heart' in uzbek and english languages	5
Avlakulov Y.I. O'zbek va ingliz tillari antroponimik tizimlarining bosqichli taraqqiyoti va o'ziga xos xususiyatlari	7
Bekbosinova G.M. "Yaxshilik" va "yomonlik" konseptining metaforalarda verballashishi	10
Esonova O'.A., Uralova O.P. Ornitonim tushunchasi va frazeologik tizimdagi roli	13
Farmanov G.X. Social class inequality in the novel an american tragedy by Theodore Dreiser	16
Farmonova D.A. Badiiy matnda etnoglossalarning etnopoetik vazifalari: milliy-madaniy kodning verballashuvi	19
Gulamova M. Dialogik muloqot nazariyasining lisoniy va madaniy asoslari	21
Hafizova F. Mengziyo Safarov qissalarida peyzaj tasviri	25
Haydarova D.Z. Jahonda turkiy mifologiyaning o'rganilishi	28
Ismoilova Sh. Poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari va ularning tarjimadagi transformatsiyasi	33
Jumanova O.S. "Kecha va kunduz asarining inglizcha tarjimasida moslashtirish (domestication) va begonalashtirish (foreignization) hodisalari	36
Karimov A.A. Dariy tilida savdo-sotiq faoliyatiga oid birliklarni mavzuiy guruhlariga ajratish mezonlari	39
Khalikova Sh.U. Understanding linguocultural aspects of household lexicon in english and uzbek	42
Kosimova M.S. The myth of success in American literature: a critical analysis of The Great Gatsby and Death of a Salesman	45
Koziyeva I.K. Lexicography of anthroponyms	48
Kuchimova N.T. BMT xavfsizlik kengashi rezolyutsiyalarida modallik va institutsional hokimiyatning lingvopragmatik xususiyati	50
Madirimova G.K. Linguistic strategies in public diplomatic discourse: hedging, politeness, ambiguity, and euphemism in uzbek and international contexts	53
Mamanazarova D.D. The translation of evaluative language in sports journalism: a functional and cognitive perspective	57
Mamatova G., Xamidova M.A. Jek London "Hayotga muhabbat" va "Hayot qonuni" asarlarida inson matonati	60
Mashrabjonova Sh.G'. Zoonim komponentli frazeologik birliklarning semantik tabiati va shakllanish manbalari	63
Matxolikova N.Sh. Nemis va o'zbek siyosiy diskursida frazeologizmlarning ekspressiv va manipulyativ funksiyalari	66
Maxammatova F.O. Sinonimlarning psixolingvistik talqini	70
Mirzajonov Sh.S., Altinova F.P. Yangi O'zbekiston qonunchiligida turmush doirasidagi jinoyatlar tushunchasining antroposentrik tahlili va profilaktikasini raqamlashtirish	73
Mirzayev X.T. Xoja Hasan Nisoriyning "Chahor gulzor" asarida mumtoz poetikaga doir qarashlar	76
Murodova X.M. Yuqori sinf (5-11-sinf) o'quvchilari tasavvuridagi ona tasviri	79
Nasrullayeva N.Z., Boymurodova N.X. Personaj nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari va etiket formulalari: "To kill a mockingbird" va "Otamdan qolgan dalalar" romanlari misolida	82
Nasillayeva M.M. Atoyi devonida kasb-hunar leksikasining qo'llanilishi	85
Nazaraliyeva N., Xamidova M.A. Detektiv asarlar janri va uning til xususiyatlari	87
Niyozova M.F. Non konseptiga oid etnomadaniy stereotiplarning tilda aks etishi	91
Normuradova N. Lotin tili -tibbiyot terminologiyasining ilmiy asosi va xalqaro muloqot vositasi	93
Nuraliyeva O.N. Rus she'riyatida yoz faslining konseptualizatsiyasi	96
Ortiqova M.D. The role of women writers in literature: historical development and feminist perspectives	100
Panjiyeva R.B. Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash muammolari	103

Qurbonova F.I., Erkinova A., Sattorova Z., Gadoymurodova F. Roman qahramonlarining o'zlikni anglash fojiasi	106
Quysinova O'.B. Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani: yaratilish tarixi, g'oyaviy konsepsiyasi va badiiy xususiyatlari	109
Raximov M.M. Tilda grammatik ma'no va shakl munosabatlari	111
Raximova N. Conceptual metaphors of emotions in english and uzbek: a comparative cognitive linguistic analysis	114
Raxmatova D.A. Lingvopoetik tahlilda diskursiv yondashuv	117
Sagatova Z. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi topishmoqlarning strukturaviy-semantik tasnifi va kognitiv xususiyatlari	120
Sharipov Z.Z. Shaxsiy identiklikning sotsiolingvistik va diskursiv xususiyatlari	122
Tilavova M.M. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning morfologik - grammatik va struktur xususiyatlari tasnifi	125
Tolibova N.N. Stiven King va Nazar Eshonqul hikoyalarida shaxs va olomon to'qnashuvi: ijtimoiy chetlanish muammosi	130
Toshpo'lotova Sh.Sh. Chingiz Aytmatovning "Somon yo'li"(Momo yer) qissasida tabiat va inson munosabatlari	132
Toshxujayeva Sh.G'. Erkin A'zamning kinoyadan foydalanish mahorati	135
Ubaydullayeva M.A. O'zbek va qirg'iz tillaridagi so'z yasaliş qonuniyatlariga oid terminlarning qiyosiy tahlili	138
Utemuratova X., Sayimbetov Sh. Qoraqalpoq va o'zbek romanlarining uyg'unlikda rivojlanish masalalari	141
Xamidova N.Yu. Fransuz-o'zbek badiiy tarjimasida stilistik transformatsiyalarning korpus asosidagi tahlili	144
Xamroyeva A., Xamidova M.A. Lev Tolstoy falsafasi	146
Xudayberdiyeva D.G., Xamidova M.A. So'zlarsiz muloqot: emojilar va xxi asr kommunikatsiyasi	150
Xujakulova M.X. Badiiy film nomlarining morfologik xususiyatlari	155
Yoqubova S.X. Ismoilxon Faqiriy ijodida mumtoz adabiyot ta'siri va ijodiy vorislik	160
Yo'lchiyeva U.D. Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari	163
Yuldashev J.U. Karmana tumani nekronimlarining nomlanish motivlari	166
Yusupova F. Types of illocutionary acts in communication	169
Zakirova X.A. Zamonaviy tilshunoslikda ilmiy diskurs fenomeni: struktural va funksional-pragmatik tahlil	172
Абдуллаева Н.С. Этимология и семантические границы нейтрализации в современной лингвистике	174
Абдуолимова М. Лингвокогнитивные и лингвокультурологические особенности сравнений в дастане Алишера Навои «Фархад и Ширин»	178
Акифьева О.О. Когнитивные модели колоративной метафоры в русской и узбекской поэзии первой половины XX века: сопоставительный анализ	181
Бекбергенова А.У. Қорақалпоқ, қозоқ, ўзбек йўқловларининг поэтик хусусиятлари	185
Боймуродова Н.Х. Выражение индивидуального образа и социального статуса через речь характера	188
Заирова Н.Ю. Творчество Толепбергена Кайипбергенова как нарратив национальной идентичности: опыт литературоведческого анализа	191
Камбарова Ш.Б. Специфика жанра рассказ в современной литературе	193
Хайруллоева И.М. Этимологический анализ глаголов рассказа А.П.Чехова "Длинный язык"	196
Шарипова У.Ш. Гендерные особенности в сказках братья Гримм	199

UDC 808.5

**THE METAPHORICAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF 'HEART' IN
UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES****Abdulkarimova D., master student, International School of Finance Technology and Science,
Toshkent****I.K. Ablakulova, acting associate professor, PhD, International University of Tourism and
Cultural Heritage "Silk Road", Samarkand**

Annotatsiya. Ushbu maqola “yurak” konseptining o‘zbek va ingliz tillarida metaforik ifodalanishini lingvomadaniy yondashuv asosida tadqiq etadi. Tadqiqotda “yurak” nafaqat biologik a’zo sifatida, balki inson hissiyotlari, tafakkuri, axloqi va ma’naviy hayotining markaziy ramzi sifatida qanday ifodalanishi tahlil qilinadi. Leksik va frazeologik birliklar asosida “yurak” bilan bog‘liq konseptual metaforalarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Xususan, yurakning his-tuyg‘ular, sevgi, aql va vijdon markazi sifatidagi roli ikki til tizimida ham aks etishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: “Yurak” konsepti, metafora, lingvomadaniyatshunoslik, konseptual metafora, o‘zbek tili, ingliz tili, hissiy bilish, frazeologiya, qiyosiy tilshunoslik, madaniy semantika.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию метафорического представления концепта «сердце» в узбекском и английском языках с лингвокультурологической точки зрения. В работе рассматривается, как «сердце» функционирует не только как биологический орган, но и как центральный символ человеческих эмоций, мышления, морали и духовной жизни в обоих языках. На основе анализа лексических и фразеологических единиц выявляются сходства и различия концептуальных метафор, связанных с «сердцем», включая его роль как центра чувств, разума, любви и совести.

Ключевые слова: Концепт «сердце», метафора, лингвокультурология, концептуальная метафора, узбекский язык, английский язык, эмоциональное познание, фразеология, сравнительная лингвистика, культурная семантика.

Abstract. This article explores the metaphorical representation of the concept of “heart” in Uzbek and English languages from a linguocultural perspective. The study examines how the “heart” functions not only as a biological organ but also as a central symbol of human emotions, cognition, morality, and spiritual life in both languages. By analyzing lexical and phraseological units, the research identifies similarities and differences in conceptual metaphors associated with the “heart,” such as its role as the center of feelings, thought, love, and conscience.

Keywords: Heart concept, metaphor, linguoculture, conceptual metaphor, Uzbek language, English language, emotional cognition, phraseology, comparative linguistics, cultural semantics.

Introduction. Language is not only a system of communication but also a reflection of how people perceive and conceptualize the world around them. One of the most significant elements in human conceptual thinking is the notion of the “heart,” which is deeply rooted in both linguistic and cultural cognition. In many languages, including Uzbek and English, the “heart” goes beyond its biological meaning and serves as a powerful metaphorical center of emotions, thoughts, moral values, and spiritual life. In linguistic studies, especially within cognitive linguistics and linguocultural analysis, the concept of “heart” is widely recognized as a universal metaphor that represents human inner experience. However, despite its universality, the way this concept is expressed and interpreted can vary significantly across different languages and cultures. These variations are shaped by historical development, cultural traditions, and worldview differences embedded in each linguistic community. In both Uzbek and English linguistic systems, the “heart” is frequently used in metaphorical expressions to describe love, courage, sadness, sincerity, and conscience. For instance, it is often associated with emotional depth and authenticity, serving as a symbol of true human feelings. At the same time, each language demonstrates its own unique metaphorical patterns and idiomatic structures that reflect specific cultural perceptions of the concept [7,85].

This study aims to explore and compare the metaphorical representations of the concept of “heart” in Uzbek and English languages. By analyzing lexical and phraseological units, the research seeks to identify both universal and culture-specific features of this concept. The findings are expected to contribute to a deeper understanding of how metaphor shapes conceptual thinking and reflects cultural identity in different linguistic environments.

Main part. The metaphorical representation of the concept of “heart” in language is closely connected with human cognitive processes and cultural interpretation of emotions and values. From the perspective of cognitive linguistics, the “heart” is considered a conceptual domain that structures abstract experiences such as love, fear, sincerity, and moral judgment through physical and bodily imagery. Both Uzbek and English languages demonstrate rich metaphorical systems in which the “heart” functions as a central symbol of inner human life. In the English language, the concept of “heart” is widely used in idiomatic and metaphorical expressions that reflect emotional states and personality traits. For example, expressions such as “a kind heart,” “heartbroken,” “take something to heart,” and “from the bottom of one’s heart” illustrate how the heart is associated with emotions, sincerity, and deep personal involvement. In these cases, the heart is conceptualized as the seat of feelings and authenticity, emphasizing emotional depth and moral integrity [6,54]. Additionally, English metaphors often highlight vulnerability and emotional pain through the heart, as seen in expressions like “heartache” or “heavy heart.”

Similarly, in the Uzbek language, the “yurak” (heart) plays a crucial role in expressing emotional and moral concepts. Expressions such as “yuragi keng” (generous/kind-hearted), “yuragi og‘rimoq” (to feel emotional pain), “yurakdan gapirmoq” (to speak sincerely), and “yuragiga yaqin olmoq” (to take something personally) demonstrate that the heart is also viewed as the center of emotions, sincerity, and human sensitivity. In Uzbek linguistic culture, the “yurak” is often closely connected not only with emotional experiences but also with courage and spiritual strength, which reflects cultural values emphasizing bravery and inner resilience [5,94].

A comparative analysis of both languages reveals significant similarities in the metaphorical usage of the “heart.” In both Uzbek and English, the heart is primarily associated with emotions, love, sincerity, and moral consciousness. This suggests that the conceptualization of the heart as the center of human emotional life is largely universal across cultures. However, there are also notable differences. In English, the heart is more frequently linked with emotional vulnerability and personal feelings, while in Uzbek, the concept of “yurak” additionally carries connotations of courage, endurance, and spiritual strength. These similarities and differences can be explained through the influence of cultural and historical factors shaping each linguistic worldview. While universal human experiences create shared metaphorical meanings, cultural traditions and social values contribute to unique interpretations of the same concept. Therefore, the “heart” serves as an important example of how language reflects both universal cognitive structures and culture-specific meanings [2,74].

Overall, the analysis of metaphorical expressions related to the concept of “heart” in Uzbek and English demonstrates that language is deeply interconnected with human cognition and cultural identity. The study of such conceptual metaphors provides valuable insight into how different linguistic communities perceive and express fundamental aspects of human experience.

Conclusion. The present study examined the metaphorical representation of the concept of “heart” in Uzbek and English languages from a comparative linguocultural perspective. The analysis showed that in both languages, the “heart” functions as a key conceptual metaphor that represents human emotions, inner experiences, moral values, and sincerity. This confirms that the metaphorical understanding of the heart as the center of emotional and spiritual life is largely universal across different linguistic cultures. At the same time, the research revealed certain culture-specific differences in the interpretation of this concept. In English, the “heart” is more strongly associated with emotional sensitivity, personal feelings, and psychological states such as love, sadness, and emotional pain. In contrast, the Uzbek concept of “yurak” not only reflects emotional experiences but also emphasizes courage, resilience, and spiritual strength, which are important cultural values in Uzbek linguistic worldview [3,65].

The comparative analysis demonstrates that metaphorical expressions are shaped by both universal cognitive mechanisms and culturally specific factors. While shared human experiences lead to similar conceptualizations of the “heart,” cultural traditions and value systems influence how these meanings are expressed and understood in each language.

In conclusion, the study highlights that the concept of “heart” serves as a meaningful example of how language reflects the interaction between cognition and culture. Further research in this area may contribute to a deeper understanding of conceptual metaphors and their role in cross-cultural communication and linguistic worldview analysis.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
3. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
4. Cruse, D. A. (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press.
5. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing.
6. Раҳматуллаев, Ш. (2006). *Ўзбек тилининг изоҳли лугати*. Тошкент.
7. Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва.

UO'K 81'373.23:811.512.133+811.111

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI ANTROPONIMIK TIZIMLARINING BOSQICHLI TARAQQIYOTI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Y.I.Avlakulov, f.f.n., dots., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola o'zbek va ingliz tillarida antroponimiya (shaxs nomlari) tizimining tarixiy shakllanish bosqichlarini qiyosiy –tahliliy usulda tadqiq qiladi. Tadqiqot ishi ingliz va o'zbek tili antroponimiya tizimlarining to'rt asosiy bosqichlari, har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari, shaxs nomlari yaratilishining sabablari, ijtimoiy-madaniy omillar keng ko'lamli misollar bilan asoslanadi.

Kalit so'zlar: antroponimiya, shaxs nomlari, onomastika, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, tarixiy bosqichlar, ijtimoiy-madaniy omillar, nom berish an'analari.

Аннотация. Данная научная статья посвящена сравнительно-аналитическому исследованию этапов исторического формирования систем антропонимии (личных имён) в английском и узбекском языках. В работе последовательно рассматриваются четыре основных этапа развития антропонимических систем обоих языков, раскрываются специфические черты, характерные для каждого из них, анализируются лингвистические и экстралингвистические причины возникновения личных имён, а также социально-культурные факторы, оказавшие определяющее влияние на практику именования.

Ключевые слова: антропонимия, личные имена, ономастика, английский язык, узбекский язык, сравнительное языкознание, исторические этапы, социокультурные факторы, традиции именования

Abstract. This research article examines the historical formation stages of the anthroponymic (personal name) systems in the English and Uzbek languages through a comparative-analytical methodology. The study provides a systematic investigation of the four principal developmental stages of anthroponymy in both linguistic traditions, elucidating the distinctive characteristics inherent to each stage, the linguistic and extralinguistic motivations underlying the formation of personal names, as well as the socio-cultural factors that shaped naming practices.

Key words: anthroponymy, personal names, onomastics, English linguistics, Uzbek linguistics, comparative linguistics, historical stages, socio-cultural factors, naming conventions.

Antroponimiya (yunoncha: anthropos – inson, onoma – nom) – onomastikaning shaxs ismlarini o'rganuvchi bo'limi bo'lib, u kishilarning shaxsiy ismlari, familiyalari, otasining ismi (patronim), taxalluslari va laqablarini qamrab oladi. Bu soha nafaqat tilshunoslik, balki tarix, sotsiologiya, etnografiya, din va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'liqdir.

Har bir xalqning nom tizimi o'z tarixiy taraqqiyotining, diniy e'tiqodlarining, ijtimoiy-madaniy sharoitlarining bevosita aksidir. Shu jihatdan ingliz va o'zbek tillari antroponimlari o'rtasida ham qator o'xshashliklar, ham tub farqlar mavjud. Ikki tizimni qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy lingvistika nuqtai nazaridan, balki tarjima nazariyasi, qiyosiy madaniyatshunoslik va tillararo muloqot sohasida ham muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Antroponimlar tizimi bir necha tarixiy bosqichda shakllangan. Ingliz tili antroponimiyasida 4 asosiy tarixiy bosqich, o'zbek tili antroponimiyasida esa 4 o'ziga xos davr farqlanadi. Ushbu maqolada har ikki tilning bosqichlari alohida-alohida, so'ng qiyosiy tarzda ko'rib chiqiladi. Ingliz tili antroponimiyasi tarixida to'rtta asosiy bosqich ajratiladi. Ushbu bosqichlar ingliz xalqining etnik, diniy va ijtimoiy tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har birida nom hosil qilish usullari va prinsiplari o'zgara borgan.

Bu davrda shaxs nomlar bitta (mononym) – faqat shaxsiy ismdan iborat bo'lgan. Familiya tizimi mavjud emas edi. Nomlar odatda ikkita ma'noli qismdan (determinativ kompozitsiya) tashkil topgan. Har bir ism individual bo'lib, qabiladagi kishi nomiga mos bo'lgan.

Kompozitsion qurilish: Ko'pgina qadimgi ingliz ismlari ikkita ma'noli element ("theophoric compound") birikimasidan hosil bo'lgan. Masalan: **Aethel-** (olijanob) + **mund** (himoyachi) = Aethelmund.

Ism elementlari ma'nolariga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'lingan: harbiy-qahramonlik (beald – jasoratli, sig – g'alaba), tabiat elementlari (wulf – bo'ri, stan – tosh), ijtimoiy maqom (aethel – olijanob, cyning – shoh), diniy tushunchalar (god – xudo, os – xudolar).

1-jadval.

Qadimgi ingliz davri ismlari va ularning tarkibiy tahlili

Ism	Tarkibiy qismlar	Ma'no va izoh
Aethelred	Aethel (olijanob) + raed (maslahat)	"Olijanob maslahatchi" – shoh nomi sifatida keng tarqalgan
Eadmund	Ead (boylik) + mund (himoya)	"Boylikni himoyachi" – din tarixida shuhrat topgan
Wulfstan	Wulf (bo'ri) + stan (tosh)	"Bo'ri kabi mustahkam" – warrior nomlarida keng
Aethelflaed	Aethel (olijanob) + flaed (go'zallik)	"Olijanob go'zallik" – qirol Alfredning qizi nomi
Beowulf	Beo (ari) + wulf (bo'ri)	"Arilarning bo'risi" – dostonning bosh qahramoni
Sigebert	Sig (g'alaba) + beorht (porloq)	"G'alabali nur" – Sharqiy Angliya podshosi

Bu davrda ayol ismlari ham xuddi shunday tamoyil asosida hosil qilingan: Aethelflaed, Cynethryth (Cyne – qirollik + thryth – kuch), Eadgyth (Ead – boylik + gyth – urush). Erkak va ayol ismlari tizimi morfologik jihatdan parallel shaklda qurilgan

O'rta ingliz davri – normanlar ta'siri (1066-1500). Norman istilosidan so'ng ingliz antroponimiyasi tubdan o'zgardi. Birinchidan, Norman-Frantsuz ismlari: William, Robert, Richard, Henry, Geoffrey kabi ismlar elitaning nomlariga aylandi. Eski german ismlari qo'llanilishi keskin kamaydi. Ikkinchidan, bu davrda familiya tizimining shakllanishi boshlandi.

Familiyalarning vujudga kelishi: Norman aristokratiyasi o'z yer-mulkklariga nisbatan "de" (= dan, fransuzcha) prefiksi bilan familiya tuzdi. Masalan, John de Gaunt (Gent shahridan John), Richard de Clare. Bu keyinchalik oddiy xalq orasida ham tarqalib, turli usullarda familiya hosil qilindi.

Familiya hosil qilishning to'rt asosiy usuli: (1) Patronimik – otasining ismidan: Johnson (John's son), Robertson, Williamson; (2) Topografik – yashagan joydan: Hill, Brook, Moore, Ford; (3) Kasbga ko'ra: Smith, Baker, Taylor, Carpenter, Fisher; (4) Laqab asosida: Armstrong (kuchli qo'l), Longfellow, Whitehead.

2-jadval.

O'rta ingliz davri nom tizimining namunalari

Ism/Familiya	Kelib chiqishi	Ma'no va izoh
William	Norman (Vilgelm)	"Qat'iyatli himoyachi" – eng mashhur Norman ismi
Richard	Norman (Ricard)	"Kuchli shoh" – Richard Yuraklashar nomi
Johnson	Patronimik: John+son	"Johnning o'g'li" – keng tarqalgan ingliz familiyasi
de Montfort	Topografik (Norman)	"Montfort qo'rg'onidan" – Norman aristokrat familiyasi
Smith	Kasb nomi	"Temirchi" – Angliyada eng keng tarqalgan familiya
Geoffrey de Mandeville	Ism + Norman familiya	Norman aristokratiyaning to'liq nomi tizimi

Bu davrda qo'sh ism tizimi yuzaga keldi: Norman aristokratlari ikkita ismdan (shaxsiy ism + familiya) foydalana boshladi. Cherkov ham nom berish jarayoniga faol aralashdi – christianization tufayli bibliya nomlari (John, Mary, Thomas, Catherine) keng tarqaldi.

Yangi ingliz davri – renessans va reformatsiya (1500-1700). Puritanlar harakati va Reformatsiya ta'sirida Eski Ahd (Bibliyadagi ibroniy) ismlar nihoyatda ommalashdi: Ezekiel, Hezekiah, Obadiah, Jedediah, Abigail, Abigale, Zipporah. Puritanlar bolalariga "fazilat nomlari" ham berdi: Patience, Prudence, Faith, Hope, Grace, Temperance, Chastity.

Erta Yangi ingliz davrining ikkinchi muhim xususiyati – familiya tizimining to'liq mustahkamlanishi va davlat hujjatlariga kiritilishi. 1538-yilda cherkov metrika kitobi (parish register) joriy etildi va har bir shaxsning ismi-familiyasi rasmiy qayd etila boshlandi.

O'rta ism (middle name) kontsepsiyasining ilk ko'rinishlari paydo bo'ldi. Yuqori sinflar uchta ism (first name + middle name + surname) tizimini qabul qila boshladi – bu Evropa (ayniqsa German va Italiya) ta'sirida yuzaga keldi.

3-jadval.

Erta Yangi ingliz davri antroponimlari

Ism turi	Namunalar	Kelib chiqishi va ma'nosi
Puritancha Eski Ahd	Ezekiel, Hezekiah, Obadiah	Ibroniylar: Xudo kuchli / Tangri egasi
Fazilat ismlari	Patience, Prudence, Hope, Faith	Lotincha: sabr-toqat, donolik, umid, iymon
Renessans ismlari	Sebastian, Ambrose, Cornelius	Lotincha va Yunon: ilmiy-humanistik an'ana
Shakespeare davri	Portia, Olivia, Viola, Beatrice	Italyancha: Drama va adabiyot orqali tarqalgan
Uch qismli ism	Oliver John Cromwell	Shaxsiy + o'rta + familiya – elita an'anasi

Zamonaviy davr (1700-hozirgi kunga qadar). Zamonaviy ingliz tili nom tizimida quyidagi tendensiyalar kuzatiladi:

Birinchii tendensiya – global nomlar aralashuvi. Amerika, Avstraliya, Kanada va Britaniyada turli madaniyatlardan kelgan nomlar bir-biriga qo'shilib ketdi. Irlandiya (Patrick, Siobhan, Aoife), Shotlandiya (Angus, Fiona, Callum), Uels (Rhys, Cerys, Bronwen), Afrika (Kwame, Adia, Imani), Osiyo (Priya, Mei, Yuki) ismlari ingliz nom maydoniga kirdi.

Ikkinchi tendensiya – ijodiy yangi nomlar yaratish. Pop-madaniyat, kino va adabiyot ta'sirida to'liq yangi ismlar paydo bo'ldi: Kylie (Milog Minogue ta'sirida), Brittany, Destiny, Jayden, Brayden, Nevaeh ("heaven" so'zining teskari yozilishi). Ota-onalar nomni "brend" sifatida tanlashmoqda.

Uchinchi tendensiya – gender betaraflik (gender-neutral names). Bir xil ism erkak va ayol uchun ham ishlatiladi: Jordan, Morgan, Taylor, Alex, Robin, Cameron, Riley, Avery. Bu tendensiya 1970-lardan kuchayib, bugungi kunda keng qabul qilingan.

To'rtinchi tendensiya – familiya ismga aylanishi. Ko'pgina familiyalar shaxsiy ismga aylanib ketdi: Tyler, Mason, Logan, Hunter, Carter, Parker, Cooper, Blake.

4-jadval.

Zamonaviy ingliz tili nom tendensiyalari

Tendensiya	Ismlar	Izoh va xususiyat
Global aralash nomlar	Kylie, Siobhan, Priya, Kwame	Turli madaniyatlardan o'zlashtirilgan
Yangi o'ylab topilgan	Nevaeh, Jayden, Brayden	Ijodiy, an'anadan mustaqil
Gender betaraf	Riley, Morgan, Jordan, Taylor	Erkak va ayol uchun bir xil ism
Familiyadan ism	Tyler, Mason, Logan, Hunter	Kasb/laqab familiyasidan shaxsiy ismga
Qayta jonlash	Evelyn, Eleanora, Hazel, Iris	Victorian nomlarning qaytishi
Pop-madaniyat ta'siri	Khaleesi, Katniss, Anakin	Film va serial qahramonlari nomlari

Zamonaviy tizimda to'liq nom odatda uch qismdan iborat: First Name (shaxsiy ism) + Middle Name (o'rta ism) + Last Name/Surname (familiya). Ba'zan ikki yoki undan ko'p o'rta ism ham qo'llaniladi, ayniqsa ingliz qirollik oilasida: Charles Philip Arthur George Windsor.

Demak, Ingliz tili antroponimiyasi to'rtta bosqichdan o'tdi: Anglo-sakson davri (kompozit german nomlar), Norman istilosi (familiya tizimining paydo bo'lishi), Erta Yangi ingliz davri (puritancha va renessans nomlari), Zamonaviy davr (global aralash va ijodiy nomlar).

O'zbek tili antroponimiyasi ham to'rtta bosqichda rivojlandi: Qadimgi turkiy davr (totemistik tabiat nomlari), O'rta asrlar (arab-fors-islom ta'siri), Sovet davri (patronimik tizim, ideologik nomlar), Mustaqillik davri (milliy tiklanish va globallashtirish). Har ikki tizimda ham tashqi siyosiy va diniy omillar nom tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatganligi tasdiqlanadi.

1. Begmatov E. O'zbek ismlari. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Nafasov T. O'zbek onomastikasi masalalari // O'zbekiston Milliy Universitetining ilmiy axboroti. – Toshkent, 1988.

UO'K: 811.512.162'37:81'38

“YAXSHILIK” VA “YOMONLIK” KONSEPTINING METAFORALARDA VERBALLASHISHI

G.M.Bekbosinova, doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilida “yaxshilik va yomonlik” konseptlarining metaforalarda verballashishi haqida so'z boradi. Metaforalar lingvomadaniy jihatdan tahlil qilinib, qadriyatlar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: metafora, konsept, yaxshilik, yomonlik, verballashuv, zoonim.

Аннотация. В данной статье рассматривается вербализация понятий «добро и зло» в метафорах каракалпакского языка. Метафоры анализируются с лингвокультурной точки зрения и изучаются на основе ценностей.

Ключевые слова: метафора, концепция, добро, зло, вербализация, зооним.

Abstract. This article examines the verbalization of the concepts of "good and evil" in the metaphors of the Karakalpak language. Metaphors are analyzed from a linguocultural perspective and studied on the basis of values.

Key words: metaphor, concept, good, evil, verbalization, zoonym.

Kirish. Metaforalar lingvokulturologik masalalar ko'riladigan asarlarda frazeologizm, paremiologiya, etalonlar bilan qator qo'yiladi. Metafora insonning dunyoqarashi, bilim saviyasi, milliy-madaniy qadriyatlari haqida ma'lumot beradi. U antroposentrik xususiyatga ega, metaforaning ma'no jihati, ularga birlashtirilgan madaniy konnotatsiyalar kognitiv bilishning asosiga aylanmoqda. Shuning uchun ham obrazli motivlashgan so'zlar (metaforalar) madaniy belgining ko'rsatgichiga aylandi va aynan mana shu tarafi lingvomadaniyotshunoslikni qiziqtiradi. Metafora masalasi shu kunga qadar stil quroli sifatida, badiiy usul sifatida o'rganilgan bo'lsa, endilikda tilshunolar tomonidan metaforaning ontologiyasini o'rganishga intilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Metaforani o'rganish qadim zamonlardan boshlab qiziqtirilgan masalalarning biri. Aristotel alohida xususiyatni so'z orqali berish badiiy o'ylashning natijasida amalga oshishi haqida fikr yuritadi. Uning fikricha metaforani ishlatish uchun alohida sheberlik kerak, bu qobiliyatning belgisi, yaxshi metaforani topish o'qshashlikni anglash degani deb fikr yuritadi [2,117].

Qozoq olimi G.Musabaev takidlaganidek: “Tilshunoslikda so'zlarni metaforik qo'llanish badiiy adabiyotdagi metaforalardan farq qiladi, tilshunoslikda metafora deb ularning to'liq qayta nomlanishi tushuniladi” [5,24-25].

“Metafora, deb yozadi Sh.Abdinazimov, – tildagi universal hodisaning biri, u barcha tillarga xos. Ko'pgina tilshunolar til – metaforalar qaziyasi degan fikrga kelgan. U orqali yangi bilimlar egallanadi, hali aniq shakillanmagan tushunchani ko'rsatish uchun so'zning ilk ma'nosi va uning har xil asosatsiyalaridan hosil bo'ladigan ma'nolaridan foydalaniladi” [1,160-162].

Maqolada emperik metod, konseptual analiz metodlari qo'llanilgan.

Natijalar va muhokama. Metaforaning ma'no jihati, shuning bilan birga ularga birlashtirilgan madaniy konnotatsiyalar kognitiv bilishning asosiga aylanib bormoqda. Qoraqalpoq tilida metaforalar ijobiy va salbiy obrazlarni bildirib keladi. Shu asnda “yaxshilik/yomonlik” konseptli metaforalar vujudga keladi. Ular predmet, tabiat hodisalari, zoonim, fitonim kabi lingvomadaniy kodlardan iborat.

Badiiy asarlarda avtorlar zoomorfizmlarni qahramonning tashqi ko'rinishini, ish-harakatini emotsional holatda baholash maqsadida qo'llaniladi. Lingvokulturolog Sh.Usmonova metaforalarni hayvon obrazida gavdalanishi haqida: “Ayrim jonivorlar nomlaridan iborat lisoniy vositalar badiiy nutq tarkibida moddiy-mantiqiy ma'nolardan uzoqlashib, insonning muayyan hislat, xususiyatini

obrazli tasvirlashida qo'llaniladi. Bunday paytda uning fe'l-atvori, yurish-turishi, aql-zakovati va jismoniy layoqatida mavjud bo'lgan xususiyatlar alohida qayd etiladi. Mazkur lisoniy vositalar kasb etgan timsoliy ma'nolar nutqqa hissiy ta'sirchanlik baxsh etadi" deb kórsatadi [6,114]. Bu holat qoraqalpoq tilida ko'pincha it, mol, cho'chqa, eshshak singari hayvonlar salbiy konnotativ ma'noda qo'llanilsa, bulbul, toy, polapon, bo'taloq va boshqalar ijobiy ma'noda qo'llanilish holatlari uchrashadi. Masalan: Óliniń qırqı bolmay iship ketiwge uyalsañız-ǵo, iytler-aw! (Sh.Seytov). Bu misolda qo'llanilgan metafora xalqdagi o'likni hurmat qilish, aza tutish urf-odatlarini oyoq osti qilgan insonga qarata haqoratlovchi so'z sifatida qo'llanilib, tilimizda boshqa zoometaforalarga qaraganda unimli qo'llaniladi va "yomonlik" konseptining konseptual maydoni sirasiga kiradi. It odamning sodiq do'sti, qo'riqchisi bo'lishiga qaramay, bazida o'z egasiga ham hujim qilishi, "it baribir itligin qilishi" xalq ongida it haqida salbiy stereotiplarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Insonlarga xos harakatlarni, xulq-atvorni ko'rsatishda o'ziga yaqin bo'lgan uy hayvonlaridan foydalangan. Hayvonlarning salviy xatti-harakatini o'zida mujassamlashtirilgan metaforalar "yomonlik" konseptini ifodalaydi.

Mentalitet ongida mushuk – muloyimlik, sipolik, qo'rqqoqlikni, qo'roz esa gerdayish, maqtanchoqlik harakatlarini ifodalashda qo'llaniladigan metaforalar sirasiga kiradi. Masalan: *Erteńine qorjın-qolań, sawǵa –sálamı menen árebi at minip, Eshbay Nókiske keldi de jurtlar qara bası mine almay júrgen katerge at-patı menen minip, Tórtkúlge hayt qoydı, aradan bes kún ótkende ispolkom menen Sayımbet Tórtkúlge shaqırılıp, qoraz bolıp barıp edi, pıshuq bolıp qayttı* (Sh. Seytov "Xalqabad"). Bu misolda ko'rinib turganidek insonning botirlanib, gerdayib borish harakati qo'roz zoonimiga, qo'rozning "popugining pasayishi" esa mushuk zoonimi bilan berilgan. Bunda xalq hayotiy tajribasi asosida zoonimlarning xarakteridan kelib chiqib, bazi insonlarning milliy ongini baholash ko'rsatiladi.

I.Iskenderova zoonimlarning inson ongida olamning kartinasini ifodalashda o'z o'rni borligini aytib, odamzot o'zi yashagan yerning klimati, relifiga xos hayvonat dunyosidan oziq-ovqat, ulov singari xo'jalik zarurliklari bilan birga ruhiy ehtiyojlar uchun ham foydalanadi. Shuning uchun ham zoonimlarning frazeologizmlar, paremiyalar, o'xshatishlar, metaforalar ishida qatnashishi tabiiy holat dep ko'rsatadi [4,24].

Lingvomadaniyatshunos olimi Sh.Usmonova takidlaganidek, "Metaforalar shirinsuxanlik tasvirini yaratish vositasi vazifasini ham bajaradi. Masalan, o'zbek lingvomadaniyatida shirinsuxanlikni ifodalash uchun "qo'zicho'gim", "bo'talo'gim", "asalim", "chiro'gim", "oppo'gim", "jonginam", "dumbo'gim", turk lingvomadaniyatida "şekerim", "bitanem", "kuzum", "yavrum", "hayatım", "ruhum", rus lingvomadaniyatida "голубчик", "котик", "зайка", "золотой", ingliz lingvomadaniyatida "baby", "honey", "dove", "frog", "sweet heart" kabi hissiy-ta'sirchan so'zlardan keng foydalaniladi [6,112]. Shuning bilan birga qoraqalpoq tilida ham quyidagicha metaforalar shirinsuxanlik, erkalatuvchi tasvirini berishda "yaxshilik" konseptiga kiruvchi ijobiy semalarni bildirib keladi. Ular *shıraǵım, qulınım, botalaǵım,shabazım, janım, shúkirim, palapanım, qoshantayım* leksemalari shular jumlasidan. Masalan: *Ne bolıp qaldı, qulını-ım! Azannan beri izinde júrmen-ǵoy!* (Sh.Seytov). «Oy, meniń *qoshantayım* zor-aw, — dep meni basımnan sıypap erkeletetuǵın edi atam (M. Nızanov). *Ámirxan Aybórekten soń qabaǵında qalı bar, tobınıń kishkeneligine bola "Bódene"* atangan Orazgúl degen kelinshekke kelip sıbırlandı! *-Bódenem*, -erkelete sóyledi. *Pullarındı sana, muǵdarın maǵan jazıp ber de, úyińe alıp ket* (Sh.Seytov). Misollardagi qoshantay qo'zining endi shoxi chiqib boshlagan davri, qulun – biyaning yangi tug'ilgan olti oyga to'lmagan bolasi [8,34]. Bu zoometaforalar millatning chorvashilik bilan shug'illanishidan paydo bo'lgan, xalqning ko'z o'ngida yashagan hayvonlarning harakati asosida insonlarga taqqoslab ko'rsatilgan va bu milliy o'ziga xoslikni ifodalovchi realiyalardan hisoblanadi. Oxirgi misolda qahramonning tashqi ko'rinishiga qarab erkalatish holatlari borligini ko'rish mumkin.

Madaniyat odamiylik aloqalarini ko'rsatishning asosi bo'lib, zoomorfizmlarning mazmunidagi aksiologik o'ziga xosliklarni aniqlash lingvomadaniy konteksni teran interpretaciyalashga imkon yaratadi. G. Isakovaning takidlashicha, "Zoomorfizmning paydo bo'lishi muvayyan bir xalqning o'ziga xosligi, ularning turmushi, ruhiy madaniyati, geografik o'rinalashishi, klimat holati bilan mos,

unda yashaydigan hayvonlar dunyosining o'ziga xosligi ta'sir qiladi va tilda o'z aksini topadi" [3,127].

Insonning qaysidir jonivor nomi bilan erkalatilishi, suyilishi yoki aksincha kamsitilishi odamlarning shu jonivorga qarata xalqning ijobiy yoki salbiy munosabatiga, milliy dunyoqarashiga bog'liq bo'ladi.

Bazida narsa-buyumning belgisi asosida ham metaforalar paydo bo'lib, quyidagi misolda ko'rishimiz mumkin. *"Apa" degen tiliñnen, shırağım! Seni qapa qilajaq emespen-aw aylanayın, qoy qamsıqpa, jılama deymen, Qasım!* (Sh.Seytov). Qoraqalpoq tilida *"shırağım"* erkalatuvchi so'zi tarixiy etnik qadriyatlar asosida vujudga kelgan. Manbalarda berilishicha, qoraqalpoqlarda marhumning yotgan joyiga qirgina qadar chiroq yoqib qo'yiladi. Chunki bu vaqtlarda uning joni, ruxi shu yerlarda kezib yuradi dep ishonishgan [7, 501]. Ruxi adashib ketmasligi uchun chiroq doimo yoniq turgan. Bu chiroqni marhumning farzandi yoqib o'tiradi. Tarixda el orasida qirqidan oldin chiroqni so'nishi uyat hisoblangan. Bazida qariyalar farzandiga baqirishida, koyish paytida *"shırağımđı jağıp otırar deysenbe"* jumllarini ishlatadi. Qadimda mozorlarda ham marhumning boshiga chiroq yoqib qo'yilgan. Bu odat bugungi kunga kelib yo'qolgan. Etnograf olim M.Xodjanovning yozishicha, *"Marhumning ruxiga bag'ishlanib o'tqaziladigan ma'rosimlar ichida chiroq yoqish bilan bog'liq arxaik dasturning xalq orasida haligacha konservativ va zamonaviy shakllariga amal qilinishini ko'rish mumkin. Qoraqalpog'iston arxiologlarining tadqiqot ishlarida ham o'rta asrlarda qabr boshiga ma'lum muddat chiroq yoqilganligi haqida ma'lumot bor. Shu masalaga yuzasidan etnografik adabiyotlarga nazar tashlasak, odamning o'limdan keyingi dastlabki kunlarda uning ruxi u dunyoga o'rgana olmay, uyiga qaytib kelishi mumkinligi, ruxi o'z uyini topolmay adashib yurmasligi uchun chiroq yoqilgan deb ko'rsatadi [11,22]. Chirog'im leksemasi mana shu dastur asosida paydo bo'lgan.*

Kimdur dunyodan o'tsa, oila a'zolari uni eslab, duolariga qo'shib, uyini obod qilib o'tirgan. Bu esa xalq tiliga *"shırağın jağıw"* iborasiga aylanib ketgan. Bu leksema shu dasturdan kelib chiqib, avlod davomchisi ma'nolarini ifodalaydi. Bular qoraqalpoq xalqining milliy xarakterini ifodalovchi birliklar sanaladi.

Insonning hayotidagi yomon hodisalar tabiyat hodisalari bilan taqqoslanib ham metaforalashadi. Ular quyun, tuman, yashin tushushi, bultning osmonni qoplab olishi singari hodisalar insonning yomon kayfiyatini ifodalashda faol qo'llaniladi. Masalan: *Kelesi kúni azan menen jańa aqsaaqal Murat hákkelek, Allanazar biybala quynlatıp kelip: "bunday asıǵıs májilisti toqtat, kúnde jıynalısq otırmayıq, kúni burın xabarla, jurta oylanıwǵa máwlet ber", dep tapsırıp, kelesi kolxozǵa ótip ketti* (Sh.Seytov). *Shayıqtıń qayǵı aralas ókinish dawısı menen ayılǵan gápi kewilli otırǵanlarǵa awır musallat boldı. Úydi samsazlıqtıń dumanı qapladı* (T.Qayıpbergenov). *Mamandı kórse jawatúǵın bulttay túneredi, lekin jawmaydı, quyashqa kúyregen mistay denesinen monshaq-monshaq ter tamshılap, tınımsız tas awdaradı* (T.Qayıpbergenov). *Biyshara el, emin-erkin saǵaq ashalmay, shayıq esin belgili basına qansha iret tas jawıp, qansha iret jasıl tústi* (T.Qayıpbergenov). Misollardagi tabiyat hodisalari insonning boshiga tushgan qiyinchiliklarni ifodalab, metaforalashib "yomonlik" konseptiga misol bo'ladi. Xalq ongidagi salbiy deb sanaladigan tabiyat injiqliklari dehqonlarni ekindan, baliqchilarni baliqdan ayirgan tabiyat hodisalari qoraqalpoqlarning milliy ongida salbiy semalar bilan muhirlangan. Odamlarning yoqimsiz kayfiyatini tabiyat hodisalari bilan berish milliy ong bilan bog'liq. Chunki bu hodisalar xalqning och qolishiga, esankirashiga sabab bo'lgan tabiyat hodisalaridir.

Xulosa. Demak metaforalar milliy ideyani rivojlantirishning asosi, xalqning ruxiy-madaniy hayotidan ma'lumot beruvchi, bugunga qadar saqlanib kelayotgan til birligi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Metaforalarda "yaxshilik/yomonlik" konsepti xalqning og'zaki ijodlarida qadimda yashagan ajdodlarimizning tushunchalari, ishonchlari jamlangan bo'lib, bizni ularga qaysidur manoda yaqinlashtirishga, ma'nabiyatimizni boyitishga yordam beradi. Chunki har bir metaforada qadriyat mujassamlashgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdinazimov Sh., Tolibaev X. Lingvokulturologiya. Oqiw qollanba. –Tashkent: "Metodist nashriyoti", 2025.
2. Аристотель. Об искусстве поэзии. М., 1957.

3. Исакова Г. Қазақ және қырғыз жазушыларының көркем шығармаларындағы авторлық модальдылық және оның берілу жолдары (Ө. Кекілбаев, Ш. Айтматов шығармалары негізінде) Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. –Көкшетау: 2023,
4. Iskenderova E.K. Qaraqalpaq tilindegi zoonimlerdiń lingvomádeniy analizi. Filol. ilim. boyınsha filos.dokt. (PhD)... diss. – Nukus, 2023.
5. Мусабаев Г. Казирги қазақ тили (лексика, фонетика). –Алмата, 1962.
6. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Tashkent. 2019.
7. Қарақалпақ фольклоры Көп томлық 88-100-томлар. – Нөкис: «Илим», 2015.
8. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі Жети томлық Бесінші том Қ (қозы) – Ө. Толықтырылған екінші басылымы.– Нөкис: «Qaraqalpaqstan», 2023.
9. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақ дәстаны. Бес томлық биринши том. Маманбий әпсанасы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
10. Сейтов Ш. Жаман шығанақтағы Ақтуба. – Нөкис: «Jeti ıqlım», 2024.
11. Xodjanov M. Qoraqalpog'istondagi o'zbeklarning oilaviy marosimlari. Filol. fanl. bo'yicha fals.dokt. (PhD) ...diss. avtoreferati. –Nukus: 2024.

UO‘K 81’373.22:81’373.7

ORNITONIM TUSHUNCHASI VA FRAZEOLOGIK TIZIMDAGI ROLI

O‘.A.Esonova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

O.P.Uralova, PhD, dots., Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ornitonim tushunchasining nazariy asoslari hamda uning frazeologik tizimdagi o‘rni yoritiladi. Ornitonimlar, ya’ni qush nomlari asosida shakllangan frazeologik birliklar tilning obrazlilik, milliy-madaniy xususiyatlari va semantik boyligini aks ettiruvchi muhim birliklar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ornitonimlarga oid frazeologizmlarning ma’no ko‘chishi, ramziy xususiyatlari hamda ularning badiiy va og‘zaki nutqdagi funksional ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, frazeologik birliklarda ornitonimlarning inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashdagi roli ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: ornitonim, frazeologik birlik, frazeologik tizim, semantika, ramziylik, til va madaniyat.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы понятия орнитонима и его роль во фразеологической системе языка. Анализируются фразеологические единицы, образованные на основе названий птиц, которые отражают образность языка, национально-культурную специфику и семантическое богатство. Особое внимание уделяется символическому значению орнитонимов, их семантическим преобразованиям и функциональной роли в художественной и разговорной речи. Показано значение орнитонимов в выражении человеческого характера, поведения и социальных отношений во фразеологическом фонде языка.

Ключевые слова: орнитоним, фразеологическая единица, фразеологическая система, семантика, символика, язык и культура.

Abstract. This article explores the theoretical foundations of the concept of ornithonyms and their role in the phraseological system of language. Phraseological units formed on the basis of bird names are analyzed as significant linguistic elements reflecting imagery, national-cultural identity, and semantic richness. The study focuses on the symbolic meanings of ornithonyms, their semantic shifts, and functional significance in literary and spoken discourse. Furthermore, the role of ornithonyms in expressing human character traits, behavior, and social relations within the phraseological system is highlighted.

Key words: ornithonym, phraseological unit, phraseological system, semantics, symbolism, language and culture.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklar, ularning semantik, madaniy va pragmatik xususiyatlarini o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Til nafaqat ma’lumot uzatish vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar, tarixiy tajribasi va madaniyati aks etadigan murakkab tizim sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, leksik birliklarning obrazli va ramziy ma’nolarini tahlil qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Ayniqsa, frazeologik birliklar tilning emotsional va

ekspressiv imkoniyatlarini, milliy-madaniy xususiyatlarini ochib beruvchi vositalardan hisoblanadi. Frazeologik birliklar tarkibida ishlatiladigan leksik elementlar, xususan ornitonimlar — qush nomlari asosida shakllangan birliklar, tilshunoslar tomonidan alohida e'tibor bilan o'rganiladi. Chunki qushlar qadimdan xalq og'zaki ijodi, afsonalar, rivoyatlar, maqollar va badiiy adabiyotda ramziy ma'no kasb etib, inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini ifodalashda keng qo'llanilgan. Masalan, “qush kabi erkin”, “burgut ko'zi” kabi frazeologizmlar nafaqat ma'noni, balki milliy mentalitetni ham aks ettiradi. Ornitonimlarning frazeologik birliklardagi ishtiroki tilning semantik boyligini oshiribgina qolmay, balki milliy madaniyat, tarixiy an'analar va xalq dunyoqarashini ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ular orqali inson xarakteri, fazilatlarini, ijtimoiy rol va xulq-atvori haqida obrazli tasavvur hosil qilish mumkin. Ornitonimlar ba'zan badiiy adabiyotda ramziy va metaforik vosita sifatida ishlatiladi, ba'zan esa kundalik nutqda hayotiy tajribani ifodalovchi frazeologizm sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ornitonim tushunchasining lingvistik mohiyatini aniqlash va ularning frazeologik tizimdagi funksional o'rnini yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida ornitonimlarga oid frazeologik birliklarning semantik ko'chishi, ramziy xususiyatlari, badiiy va og'zaki nutqdagi funksiyalari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ularning inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashdagi roli ham o'rganiladi. Ushbu ishning ilmiy yangiligi shundaki, u ornitonimlar frazeologik tizimdagi rolini, ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini sistematik tarzda tahlil qiladi, shuningdek, o'zbek tilida va xalq og'zaki ijodida ornitonimlardan foydalanishning milliy-madaniy kontekstini yoritadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik, frazeologiya va badiiy tahlil sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Asosiy qism. Ornitonimlar – bu qush nomlaridan tashkil topgan leksik birliklar bo'lib, ular frazeologik tizimda muhim rol o'ynaydi. Tilshunoslikda ornitonim tushunchasi tilning obrazli, ramziy va semantik qatlamlarini tahlil qilishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Qushlar inson madaniyatida qadimdan ramziy ma'no kasb etib, afsonalar, xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotda keng qo'llanilgan. Shu sababli, ularning nomlari asosida shakllangan frazeologik birliklar tilning semantik boyligi, milliy-madaniy xususiyatlari va pragmatik qatlamini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Frazeologik birliklar tarkibida ornitonimlar ishlatilganda, ular inson xarakteri, xulq-atvori, fazilatlarini va ijtimoiy mavqeiini ifodalashda vosita vazifasini bajaradi. Masalan, o'zbek tilida “burgut ko'zi” frazeologizmi kuch va aniqlikni, “bulbul kabi kuylamoq” esa nozik his-tuyg'ularni ifodalaydi. Shu bilan birga, ingliz tilida “eagle-eyed” frazeologizmi diqqat va kuzatuvchanlikni bildirsa, “night owl” frazeologizmi kechqurun faol bo'ladigan odamni ifodalaydi. Ornitonimlarning frazeologik tizimdagi roli faqat badiiy matn bilan chegaralanmaydi. Ular og'zaki nutqda ham keng qo'llanilib, muloqotning emotsional va ekspressiv rangini oshiradi. Masalan, o'zbek tilida “qaldirg'och kabi tez” iborasi tez va faol harakatni, “qushdek erkin” esa mustaqillik va bog'lanmaganlikni ifodalaydi. Shu tarzda, ornitonimlar frazeologik birliklarning semantik va ramziy boyligini oshiradi hamda milliy mentalitet va madaniyatni aks ettiradi. Ornitonimlar yordamida yaratilgan frazeologik birliklar badiiy matn va og'zaki nutqda inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarni obrazli tarzda etkazishda faol rol o'ynaydi. Ular tilning semantik qatlamini boyitadi, ma'no ko'chishi va ramziy funksiyalarini oshiradi, shuningdek, badiiy va og'zaki nutqning ifodaviy kuchini kuchaytiradi. Shu bois, ornitonimlar frazeologik tizimda faqat leksik birlik sifatida emas, balki milliy tafakkur, madaniy meros va tilning estetik jihatlarini aks ettiruvchi vosita sifatida ham qaraladi. Shuningdek, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ornitonimlar bilan bog'liq frazeologik birliklar frazeologik tizimning obrazlilik darajasini oshirib, semantik va pragmatik boylik yaratadi. Ular milliy madaniyatni, xalq tafakkurini va tarixiy tajribani aks ettiruvchi vosita sifatida ilmiy tahlil obyekti sifatida katta ahamiyatga ega. Shu bois, ornitonimlar frazeologik birliklarning semantik, ramziy va pragmatik qatlamlarini o'rganish tilshunoslikda dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Bundan tashqari, ornitonimlar frazeologik tizimda semantik o'zgarishlarga duch keladi. Ma'no ko'chishi jarayoni ularning metaforik va ramziy jihatlarini yanada boyitadi. Masalan, ingliz tilidagi “bird-brained” frazeologizmi aqlli emaslikni ifodalaydi, aslida esa bu ibora faqat qushning tabiatini bildirgan. Shuningdek, frazeologik birliklarda ornitonimlar inson fazilatlarini ifodalash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi, ularning semantik va pragmatik imkoniyatlarini kengaytiradi. Ornitonimlarning badiiy matn va og'zaki nutqdagi funksiyalari ham muhimdir. Badiiy adabiyotda ular qahramon xarakterini,

his-tuyg'ularini, voqea rivojini tasvirlashda kuchli vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarida "qaldirg'ochlar uyasi" tasviri erkinlik va qulay yashashni ifodalash uchun ishlatilgan. Og'zaki nutqda esa ornitonimlar xalq hikoyalari, maqollari va kundalik muloqotda hayotiy tajribani ifodalashga xizmat qiladi, bu ularning pragmatik va ekspressiv rolini oshiradi. Shu bilan birga, ornitonimlar frazeologik birliklarning badiiy-estetik va madaniy funksiyalarini yanada kuchaytiradi. Ular tilning estetik qatlamini boyitib, xalq tafakkuri va tarixiy an'analarni nutqqa singdiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ornitonimlar bilan bog'liq frazeologik birliklar tilning semantik, ramziy va pragmatik qatlamlarini chuqur anglashga imkon yaratadi, shuningdek, frazeologik tizimning ichki mantiqiy bog'liqligini mustahkamlaydi.

Natijada, ornitonimlar frazeologik tizimda faqat leksik birlik sifatida emas, balki milliy tafakkur, madaniy meros va tilning estetik jihatlarini aks ettiruvchi vosita sifatida qaraladi. Ular frazeologik birliklarning semantik boyligi, pragmatik kuchi va badiiy-estetik ifodaviyligini oshirib, tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb ilmiy mavzu sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ornitonimlar frazeologik tizimning ajralmas qismi sifatida tilning lingvistik, madaniy va badiiy qatlamlarini o'rganishda asosiy ilmiy obyekt hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ornitonim tushunchasining lingvistik mohiyati va ularning frazeologik tizimdagi o'rni masalasini atroflicha yoritdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ornitonimlar faqat qush nomlari sifatida qolmay, balki tilning obrazli, ramziy va semantik qatlamlarini boyituvchi muhim vosita sifatida faol ishlatiladi. Ornitonimlar yordamida yaratilgan frazeologik birliklar inson xarakteri, xulq-atvori, fazilatlar va ijtimoiy munosabatlarini obrazli va aniq tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular badiiy matn va og'zaki nutqda emotsional va ekspressiv rang beruvchi vosita sifatida tilning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ornitonimlarning frazeologik tizimdagi roli nafaqat semantik, balki pragmatik jihatdan ham muhim ekanligi aniqlangan. Ular nutqning kontekstiga qarab ijobiy yoki salbiy ma'noni ifodalashi, madaniy va milliy xususiyatlarni aks ettirishi, shuningdek, frazeologik tizimning ichki mantiqiy bog'liqligini mustahkamlashi tilshunoslikda katta ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida ornitonimlarga asoslangan frazeologik birliklarning ma'no ko'chishi, ramziy va metaforik funksiyalari batafsil tahlil qilindi, bu esa ularning lingvistik va madaniy ahamiyatini yanada yaqqol ko'rsatdi.

Shuningdek, ornitonimlar milliy adabiyot va xalq og'zaki ijodida keng qo'llanilib, badiiy va og'zaki nutqning obrazlilik darajasini oshirishga yordam beradi. Ular orqali tilning estetik jhati, milliy mentalitet va tarixiy tajriba ifodalanadi. Shu bilan birga, ornitonimlar bilan bog'liq frazeologik birliklarni o'rganish tilshunoslik, frazeologiya va badiiy tahlil sohalarida ilmiy yangilik sifatida qabul qilinadi. Umuman olganda, ornitonimlar frazeologik tizimning ajralmas qismi bo'lib, ularning tadqiqi tilning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini chuqur anglashga imkon yaratadi. Bu tadqiqot natijalari nafaqat lingvistik tahlil, balki tilni o'rganish va badiiy ijodni o'rgatishda amaliy qo'llanilishi mumkin. Ornitonimlar frazeologik birliklarning obrazli, ramziy va semantik boyligini oshirib, tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi, shuningdek, milliy madaniyat va tarixiy an'analarni aks ettiruvchi vosita sifatida tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb ilmiy mavzu hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alekseeva, N. V. (2015). Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka. Moskva: Prosveshchenie.
2. Apresyan, J. D. (2002). Osnovy semantiki russkogo yazyka. Moskva: Nauka.
3. Kuznetsova, E. V. (2010). Ornitonimy I ikh rol' vo frazeologicheskom sostave yazyka. Vestnik Moskovskogo universiteta, Seriya 9, Filologiya, 3, 45–53.
4. Lushchekina, T. S. (2017). Bird Names in Phraseological Units: Semantic and Pragmatic Functions. Linguistica, 2(15), 28–36.
5. Sobirova, D. (2021). Ornitonimlar va ularning o'zbek tilidagi frazeologik tizimdagi o'rni. Samarkand: ISFT Publishing.
6. Vinogradov, V. V. (2011). Phraseology of the Russian Language. Moscow: Academia.

SOCIAL CLASS INEQUALITY IN THE NOVEL AN AMERICAN TRAGEDY BY THEODORE DREISER

G.X.Farmanov, teacher, Termez state university, Termez

Annotatsiya. Teodor Drayzerning “Amerika fojiasi” asari Amerika adabiyotining eng buyuk asarlaridan biri hisoblanadi. 1925-yilda nashr etilgan ushbu roman shaxsiy intilishlar va Amerika jamiyatining ijtimoiy sharoitlari o’rtasidagi munosabatni tadqiq etadi. Asarning asosiy mavzularidan biri ijtimoiy sinfiy tengsizlik bo’lib, u qahramonlarning hayoti, tanlovlari va taqdirini shakllantiradi. Klayd Griffiths obrazi orqali Drayzer iqtisodiy farqlar hamda ijtimoiy mavqega erishish istagi inson xulq-atvoriga qanday ta’sir ko’rsatishi va fojiali oqibatlarga olib kelishini namoyish etadi.

Kalit so’zlar: ijtimoiy sinf, boylik va mavqe, yaxshiroq hayot, Amerika jamiyati, ijtimoiy bosim, tengsizlik, axloqiy tanazzul.

Аннотация. «Американская трагедия» Теодора Драйзера является одним из величайших произведений американской литературы. Опубликованный в 1925 году роман исследует взаимосвязь между личными амбициями и социальными условиями американского общества. Одной из его центральных тем является социальное неравенство классов, которое определяет жизнь, выбор и судьбу персонажей. Через историю Клайда Гриффитса Драйзер показывает, как экономические различия и стремление к социальному продвижению могут влиять на поведение человека и приводить к трагическим последствиям.

Ключевые слова: социальный класс, богатство и статус, лучшая жизнь, американское общество, социальное давление, неравенство, моральный упадок.

Abstract. *An American Tragedy* by Theodore Dreiser is one of the greatest works of American literature. Published in 1925, the novel examines the relationship between personal ambition and the social conditions of American society. One of its central themes is social class inequality, which shapes the lives, choices, and destinies of the characters. Through the story of Clyde Griffiths, Dreiser demonstrates how economic differences and the desire for social advancement can influence human behavior and lead to tragic consequences.

Key words: social class, wealth and status, better life, American society, social pressure, inequality, moral decline.

From the beginning of the novel, Clyde Griffiths is portrayed as a young man born into a poor and deeply religious family. His parents dedicate their lives to missionary work and live in poverty. Clyde grows up feeling ashamed of his family’s low social status and dreams of escaping poverty. His early experiences make him believe that wealth and social prestige are the keys to happiness and success. As Clyde enters the world of business and high society, he becomes increasingly aware of the sharp division between the rich and the poor. Dreiser presents American society as one in which social class determines opportunities, relationships, and even personal identity. Clyde’s desire to belong to the upper class becomes the driving force behind many of his decisions.

The contrast between Roberta Alden and Sondra Finchley clearly illustrates the role of social class in the novel. Roberta is a hardworking factory employee from a modest background who genuinely loves Clyde. However, because she belongs to the working class, Clyde gradually views her as an obstacle to his ambitions.

In contrast, Sondra Finchley comes from a wealthy and influential family. Her beauty, education, and social position represent everything Clyde wants to achieve. His attraction to Sondra is motivated not only by love but also by his desire to become part of the upper class. Dreiser suggests that social status often influences relationships more than genuine emotions[1].

One of the most significant themes in *An American Tragedy* is the influence of wealth and social status on human behavior. Theodore Dreiser presents a society in which money, privilege, and social position determine people’s opportunities, relationships, and ambitions. Through the

experiences of Clyde Griffiths, the novel demonstrates how the desire for wealth and acceptance into the upper class can gradually destroy a person's moral values and ultimately lead to tragedy.

Clyde Griffiths is born into a poor, religious family that struggles financially. His parents devote their lives to missionary work and are unable to provide the comfortable lifestyle that Clyde desires. As a child, he witnesses the sharp contrast between his family's poverty and the luxury enjoyed by wealthier people. These experiences create feelings of shame, frustration, and insecurity. Instead of valuing his family's religious principles, Clyde begins to believe that happiness and respect come only through money and high social standing[2].

When Clyde starts working in hotels and later in his wealthy uncle's factory, he is introduced to a completely different social world. He sees fashionable clothing, expensive cars, elegant homes, and luxurious lifestyles. These experiences strengthen his belief that wealth is the key to success and happiness.

Throughout the novel, wealth represents much more than financial security. It symbolizes power, respect, freedom, and acceptance. Clyde believes that becoming rich will allow him to escape the embarrassment of his childhood and gain the admiration of society.

Dreiser portrays American society as one in which people are often judged by their appearance, income, family background, and social connections rather than by their honesty or moral character. Clyde gradually accepts these values and measures his own success by the standards of the wealthy class[3].

After receiving a position in his uncle's factory, Clyde gains access to upper-class society. He attends social gatherings, parties, and recreational events where he meets wealthy young people. Their confidence, education, and comfortable lifestyles fascinate him. He becomes increasingly determined to belong to this privileged group.

The wealthy characters enjoy opportunities that are unavailable to working-class people. They have financial security, social influence, and freedom from many of the hardships experienced by ordinary workers. Clyde envies these advantages and becomes convinced that joining the upper class will solve all of his problems.

Dreiser uses the characters of Roberta Alden and Sondra Finchley to illustrate the power of social class. Roberta Alden is a factory worker from a modest background. She is kind, hardworking, loyal, and sincerely devoted to Clyde. Their relationship develops naturally because they share similar social backgrounds. However, when Roberta becomes pregnant, Clyde begins to see her as a barrier to his dreams. Marrying her would tie him permanently to the working class and prevent his rise into high society.

Sondra Finchley, by contrast, belongs to a wealthy and respected family. She represents beauty, elegance, privilege, and social prestige. Clyde's attraction to Sondra is strongly influenced by what she symbolizes. Through marriage to her, he imagines gaining wealth, influence, and the social recognition he has always desired.

The contrast between these two women reveals that Clyde increasingly values social position over genuine love and moral responsibility. His ambition gradually replaces his sense of compassion and loyalty[4].

As Clyde becomes more obsessed with achieving wealth and status, his moral judgment weakens. Instead of accepting responsibility for his relationship with Roberta, he begins searching for ways to escape the situation without sacrificing his future. Dreiser carefully shows that Clyde's moral decline does not happen suddenly. It develops gradually as his desire for social advancement becomes stronger than his sense of right and wrong. He allows ambition, fear, and selfishness to control his decisions. Eventually, these pressures contribute to the tragic events that destroy both his life and Roberta's.

The novel suggests that when success is measured only by money and social position, people may become willing to ignore ethical principles in pursuit of personal advancement[5].

Through Clyde's story, Dreiser criticizes an American society that places excessive importance on wealth and social prestige. The novel questions the belief that anyone can easily achieve success

through determination alone. Although America promises equal opportunity, Dreiser shows that class divisions create unequal chances for advancement.

The wealthy enjoy advantages that are unavailable to the poor, including better education, stronger social networks, and greater influence. Meanwhile, people like Clyde struggle to overcome barriers created by their economic background. His obsession with joining the upper class reflects the powerful social pressure to achieve material success at any cost.

Dreiser does not argue that wealth itself is evil. Instead, he suggests that problems arise when society judges people primarily by their financial status rather than by their character. In such a society, ambition can become destructive, and individuals may lose their moral compass while pursuing success. The novel also examines the darker side of the American Dream. Clyde believes that anyone can become successful if they are ambitious enough. However, his pursuit of wealth and status leads not to happiness but to anxiety, dishonesty, guilt, and tragedy[6].

Dreiser argues that material success alone cannot provide peace of mind or genuine fulfillment. Without honesty, responsibility, and compassion, the pursuit of wealth becomes empty and destructive. Clyde's tragic fate demonstrates that social ambition without moral integrity ultimately results in personal and social disaster.

The influence of wealth and status is one of the central ideas in *An American Tragedy*. Theodore Dreiser shows that social class shapes human desires, relationships, and decisions. Clyde Griffiths' overwhelming ambition to escape poverty and enter the upper class leads him to abandon his moral principles and make increasingly harmful choices. Through this story, Dreiser criticizes a society that values money and social prestige more highly than honesty, responsibility, and human dignity. The novel remains a powerful warning about the dangers of allowing material success to become the primary measure of a person's worth[2].

The novel demonstrates that social inequality creates enormous pressure on individuals to improve their status. Clyde becomes obsessed with gaining wealth and respect, even if it requires abandoning his moral values. His fear of losing the opportunity to marry into a wealthy family leads him to make increasingly unethical decisions.

Dreiser does not portray Clyde as completely evil. Instead, he presents him as a product of both personal weakness and a society that measures success by wealth and social position. The novel argues that an unequal society can encourage people to sacrifice honesty, responsibility, and compassion in pursuit of status.

Through *An American Tragedy*, Dreiser criticizes the idea that the American Dream is equally available to everyone. Although America promises freedom and opportunity, the novel reveals that class barriers make social mobility difficult. Those born into poverty often face limited opportunities, while the wealthy enjoy privileges that are unavailable to others. Dreiser also suggests that society judges individuals according to their social position rather than their character. Clyde's desperate attempts to escape poverty ultimately destroy both his own life and the lives of others, showing the destructive power of class inequality[3].

Social class inequality is one of the most important themes in *An American Tragedy*. Theodore Dreiser illustrates how poverty, ambition, and the desire for social acceptance shape Clyde Griffiths's tragic fate. The novel demonstrates that while individuals are responsible for their choices, society also plays a significant role in influencing those choices. By exposing the harmful effects of economic inequality and social ambition, Dreiser offers a powerful criticism of American society and reminds readers that true human worth should be measured by character rather than wealth or social status.

REFERENCES:

1. Bloom H. (Ed.). Theodore Dreiser's *An American Tragedy*. Philadelphia: Chelsea House Publishers. 2003.
2. Dreiser T. *An American Tragedy*. New York: Boni & Liveright. 1925.
3. Lingeman R. R. Theodore Dreiser: *An American Journey, 1871–1900*. New York: Wiley. 1986.
4. Lingeman R. R. Theodore Dreiser: *At the Gates of the City, 1901–1925*. New York: G. P. Putnam's Sons. 1993.
5. Pizer D. *The Cambridge Companion to Theodore Dreiser*. Cambridge: Cambridge University Press. 1991.
6. Pizer D. *The Novels of Theodore Dreiser: A Critical Study*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1976.

BADIIY MATNDA ETNOGLOSSALARNING ETNOPOETIK VAZIFALARI: MILLIY-MADANIY KODNING VERBALLASHUVI

D.A.Farmonova, o'qituvchi, Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti, Buxoro
ORCID iD: 0009-0006-8380-083x

Annotatsiya. Mazkur maqolada etnoglossalarning badiiy matndagi etnopoetik vazifalari tahlil qilinadi. Etnoglossalar milliy-madaniy kodning verbal ifodasi sifatida baholanib, ularning badiiy matnda milliy kolorit yaratish, etnik identifikatsiyani shakllantirish hamda muallifning individual uslubini namoyon etishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, etnopoetika va etnoglossalar o'rtasidagi uzviy munosabat lingvomadaniy hamda kognitiv yondashuvlar asosida tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: etnopoetika, etnoglossa, milliy-madaniy kod, badiiy matn, lingvomadaniyat, etnomadaniyat, verbalizatsiya, etnik identifikatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются этнопоэтические функции этногloss в художественном тексте. Этногlossы оцениваются как вербальное выражение национально-культурного кода, освещается их роль в создании национального колорита в художественном тексте, формировании этнической идентичности и проявлении индивидуального стиля автора.

Ключевые слова: этнопоэтика, этногlossa, национально-культурный код, художественный текст, лингвокультура, этнокультура, вербализация, этническая идентификация.

Abstract. This article analyzes the ethnopoetic functions of ethnoglosses in the literary text. Ethnoglosses are evaluated as a verbal expression of the national-cultural code, and their role in creating national color in the literary text, forming ethnic identity, and demonstrating the author's individual style is highlighted. Also, the organic relationship between ethnopoetics and ethnoglosses is studied on the basis of linguocultural and cognitive approaches.

Keywords: ethnopoetics, ethnogloss, national-cultural code, literary text, linguoculture, ethnoculture, verbalization, ethnic identification.

Kirish. Jahon tilshunosligida XXI asrning ustuvor yo'lishlaridan biri til, tafakkur va madaniyat munosabatlarini antropotsentrik paradigma asosida o'rganish hisoblanadi. Bu jarayonda xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va milliy dunyoqarashining til birliklarida aks etishi alohida ilmiy qiziqish uy'otmoqda. Ayniqsa, badiiy matn tarkibida qo'laniladigan etnoglossalar milliy madaniyatning lingvistik ifodachisi sifatida muhim tadqiqot obyektiga aylanmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash, madaniy merosni avlodlarga yetkazish hamda badiiy asarlardagi etnomadaniy qatlamni aniqlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan etnoglossalarning etnopoetik imkoniyatlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik, etnologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi — etnoglossalarning badiiy matndagi etnopoetik funksiyalarini lingvomadaniy va kognitiv yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda ularning milliy-madaniy kod verbalizatsiyasidagi o'rnini aniqlab berish.

Asosiy qism. Muallif etnomadaniy birliklardan foydalanish orqali asar voqealari kechayotgan muhitning milliy qiyofasini gavdalantiradi. Masalan, do'ppi, chopon, tandir, sumalak, beshik, hashar, kelinsalom kabi leksemalar o'zbek xalqining turmush tarzi va madaniy qadriyatlarining lingvistik ifodasi hisoblanadi. Bu birliklar badiiy matnda faqat predmetni nomlab qolmay, balki keng madaniy kontekstni ham yuzaga chiqaradi [1:142]. Masalan, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarida o'zbek xalqining oilaviy munosabatlari, urf-odatlar va turmush tarzini ifodalovchi ko'plab etnoglossalar uchraydi. Xususan, beshik, tandir, hovli, mahalla, hashar kabi birliklar milliy turmushning muhim atributlari sifatida qo'llanadi. Masalan, asardagi beshik obrazi oddiy uy-ro'zg'or buyumi sifatida emas, balki avlodlar davomiyligi, farzand tarbiyasi va oilaviy qadriyatlarning ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa etnoglossa matnda nominativ vazifadan tashqari etnopoetik

funksiyani ham bajarib, o'zbek xalqining milliy-madaniy dunyoqarashini badiiy ifodalashga xizmat qiladi.

Etnoglossalar qahramonlarning ma'lum bir etnosga mansubligini ko'rsatib, badiiy obrazning milliy xarakterini ochishga xizmat qiladi. Bu funksiya orqali o'quvchi qahramonning kim ekanligini, qanday madaniy muhitda yashashini aniqroq tasavvur qila oladi [2:97-98]. Masalan, "Otaxon oq do'ppisini kiyib, yelkasiga chopon tashlagancha mahalla guzariga yo'l oldi" jumlasida do'ppi, chopon va mahalla etnoglossalari qahramonning o'zbek millatiga mansubligini ifodalaydi. Ushbu birliklar nafaqat qahramonning tashqi qiyofasini tasvirlaydi, balki uning milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq hayot tarzini ham namoyon etadi. Natijada o'quvchi qahramon obrazini muayyan etnomadaniy makon vakili sifatida qabul qiladi.

Etnoglossalar oddiy nominativ ma'no bilan cheklanmay, xalqning tarixiy xotirasi va madaniy tajribasini ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, "beshik" leksemasi nafaqat bolalar yotog'ini, balki o'zbek xalqining oilaviy qadriyatlari, tarbiya an'analari va marosimlari bilan bog'liq murakkab madaniy ma'lumotlarni ham o'zida mujassamlashtiradi [3:35]. Etnoglossalar oddiy nominativ ma'no bilan cheklanmay, xalqning tarixiy xotirasi va madaniy tajribasini ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, "beshik" leksemasi nafaqat chaqaloq yotadigan buyumni, balki o'zbek xalqining oilaviy qadriyatlari, tarbiya an'analari va marosimlari bilan bog'liq murakkab madaniy ma'lumotlarni ham ifodalaydi. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarida ona va bola munosabatlari, farzand tarbiyasi bilan bog'liq lavhalarda beshik obrazi tez-tez uchraydi. Bu obraz orqali muallif o'zbek oilasidagi mehr-oqibat, avlodlar davomiyligi va milliy tarbiya an'analari yoritadi. Shu tariqa "beshik" etnoglossasi matnda oddiy predmet nomi sifatida emas, balki xalqning madaniy xotirasi va etnomadaniy qadriyatlarining ramzi sifatida namoyon bo'ladi [[4:68]].

Ayniqsa, milliy ruhni chuqur aks ettiruvchi yozuvchilar ijodida etnoglossalar uslubiy dominant birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Bu birliklar yozuvchining milliy dunyoqarashi va estetik pozitsiyasini ifoda etish vositasiga aylanadi [5:35]. Masalan, Tog'ay Murod asarlarida chopon, ayvon, hashar, qishloq, ot, oqsoqol kabi etnoglossalar muntazam qo'llanib, nafaqat voqea sodir bo'layotgan muhitni tasvirlaydi, balki muallifning o'zbek xalqining urf-odatlarini, mehnatsevarligi va ma'naviy qadriyatlariga bo'lgan munosabatini ham aks ettiradi. Shu sababli etnoglossalar yozuvchi individual uslubining muhim belgilaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Har bir xalqning madaniyati ma'lum kodlar tizimi orqali saqlanadi va avlodlardan avlodga uzatiladi. Ushbu kodlarning til vositasida ifodalanishi milliy-madaniy kodning verbalizatsiyasi deb ataladi. Etnoglossalar ana shu jarayonning asosiy vositalaridan biridir. Shu sababli etnoglossalarni o'rganish xalqning konseptual olamini tadqiq etish imkonini beradi. Masalan, o'zbek tilidagi mahalla etnoglossasi oddiy hududiy birlik nomi emas, balki qo'shnichilik, hamjihatlik, o'zaro yordam, jamoaviy mas'uliyat kabi milliy-madaniy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtirgan konsept hisoblanadi. Badiiy matnda ushbu birlikning qo'llanishi orqali muallif o'zbek xalqining ijtimoiy munosabatlar tizimi va dunyoqarashini ifodalaydi. Shu tariqa etnoglossa milliy-madaniy kodning verbal shakldagi tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Olingan natijalar V.A. Maslova va Sh. Safarov tomonidan ilgari surilgan lingvomadaniy hamda kognitiv yondashuvlarning nazariy qarashlari bilan uyg'unlik kasb etadi. Mazkur olimlar til birliklarini xalqning madaniy tajribasi, milliy tafakkuri va konseptual olamining ifodachisi sifatida talqin qilgan bo'lsalar, tadqiqot natijalari ham etnoglossalarning aynan shu vazifani bajarishini tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, etnoglossalar badiiy matnda faqat nominativ yoki tasviriy vosita sifatida emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, etnomadaniy qadriyatlari va milliy dunyoqarashini aks ettiruvchi murakkab semantik birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida etnopoetika va etnoglossalar o'rtasida uzviy funksional-semantik bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Etnopoetika milliy ruh va etnomadaniy mazmunning badiiy ifodalanish tizimi sifatida namoyon bo'lsa, etnoglossalar ushbu tizimning asosiy verbal vositalari vazifasini bajaradi. Chunki milliy ong, urf-odatlar, marosimlar, qadriyatlar va xalqning madaniy tajribasi, avvalo, til birliklarida mujassamlashadi. Shu jihatdan etnoglossalar badiiy matnda etnopoetik mazmunni shakllantiruvchi, milliy koloritni yaratuvchi va muallifning estetik konsepsiyasini ifodalovchi muhim vosita hisoblanadi.

Tahlillar natijasida etnoglossalarning bir necha etnopoetik funksiyalari aniqlandi. Jumladan, ular badiiy matnda milliy kolorit yaratish, qahramonlarning etnik mansubligini ko'rsatish, tarixiy-madaniy xotirani saqlash, milliy-madaniy kodlarni verbalizatsiya qilish, muallifning individual uslubini shakllantirish hamda o'quvchida muayyan etnomadaniy assotsiatsiyalarni uyg'otish vazifalarini bajaradi. Ayniqsa, do'ppi, chopon, mahalla, hashar, beshik, sumalak, tandir kabi etnoglossalar o'zbek xalqining milliy hayoti va qadriyatlarini badiiy jihatdan ifodalashda muhim ahamiyatga ega ekanligi kuzatildi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda etnoglossalarning she'riyat, dramaturgiya, folklor va publitsistik matnlardagi xususiyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, turli xalqlar adabiyotlarida uchraydigan etnoglossalarni qiyosiy aspektda tahlil qilish milliy va universal madaniy kodlarning o'zaro munosabatini chuqurroq yoritish imkonini beradi[7:16]. Zamonaviy korpus lingvistikasi, kognitiv lingvistika va raqamli gumanitar tadqiqotlar metodlaridan foydalanish esa etnoglossalarning funksional imkoniyatlarini yanada kengroq tadqiq etishga xizmat qiladi.

Shu bois etnoglossalar va etnopoetika masalalarini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar tilshunoslik, adabiyotshunoslik, etnologiya, madaniyatshunoslik hamda kognitiv fanlarning o'zaro integratsiyasini kuchaytiradi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar milliy-madaniy merosni saqlash, targ'ib qilish va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Etnoglossalar badiiy matnning etnopoetik qatlamini shakllantiruvchi asosiy birliklardan biridir. Ular milliy-madaniy axborotni saqlash va uzatish vazifasini bajaradi.

Etnoglossalar yordamida muallif etnik identifikatsiya va milliy koloritni yaratadi.

Etnopoetika va etnoglossalar o'rtasida funksional hamda semantik uyg'unlik mavjud.

Etnoglossalarni lingvomadaniy va kognitiv aspektlarda tadqiq qilish yangi ilmiy natijalarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan, 2006. – 220 b.
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2012. – 176 b.
5. Lotman Yu.M. The Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. – Bloomington: Indiana University Press, 1990. – 288 p.
6. Humboldt W. von. Language and Philosophy of Culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 412 p.
7. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Moskva: Gnozis, 2004. – 390 s.
8. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997. – 328 p.

UO'K 81`42:81`1

DIALOGIK MULOQOT NAZARIYASINING LISONIY VA MADANIY ASOSLARI

M.Gulamova, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada dialogik muloqot nazariyasining lisoniy va madaniy asoslari zamonaviy tilshunoslik hamda lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilingan bo'lib dialogik muloqotning mohiyati, uning kommunikativ jarayondagi o'rni va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari yoritiladi. Muloqot jarayonida lisoniy birliklarning pragmatik vazifalari, nutqiy strategiyalar hamda madaniy omillarning ahamiyati ilmiy manbalar asosida izohlari berilib; qolaversa, dialogik nutqda milliy qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar va madaniy kontekstning aks etishi misollar yordamida ko'rsatiladi va albatta, tadqiqot davomida dialogik muloqot nazariyasining rivojlanish bosqichlari, yetakchi olimlarning ilmiy qarashlari hamda ularning zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi o'rni tahlil qilinadi. Maqola natijalari dialogik muloqotni lisoniy va madaniy hodisa sifatida kompleks o'rganish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirishda nazariy va amaliy ahamiyat ega bo'la oladi.

Kalit soʻzlar: dialogik muloqot, dialogizm, lisoniy birliklar, lingvomadaniyat, pragmatika, kommunikativ kompetensiya, nutqiy strategiya, madaniy kontekst, diskurs, interaksiya, nutq akti, til va madaniyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические и культурные основы теории диалогического общения с позиций современного языкознания и лингвокультурологии. Анализируются сущность диалогического общения, его роль в коммуникативном процессе и механизмы взаимодействия участников коммуникации. Особое внимание уделяется прагматическим функциям языковых единиц, речевым стратегиям и влиянию культурных факторов на организацию диалога. Научные положения иллюстрируются примерами и опираются на труды ведущих исследователей. Результаты исследования позволяют рассматривать диалогическое общение как сложное лингвокультурное явление, имеющее важное теоретическое и практическое значение для развития коммуникативной компетенции и совершенствования методики преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: диалогическое общение, диалогизм, языковые единицы, лингвокультурология, прагматика, коммуникативная компетенция, речевая стратегия, культурный контекст, дискурс, взаимодействие, речевой акт, язык и культура.

Abstract. This article examines the linguistic and cultural foundations of the theory of dialogic communication from the perspectives of modern linguistics and linguocultural studies. It analyzes the nature of dialogic interaction, its role in communication, and the mechanisms of interaction between participants. Particular attention is paid to the pragmatic functions of linguistic units, speech strategies, and the influence of cultural factors on dialogic discourse. The discussion is supported by scholarly sources and illustrative examples. The study also considers the development of dialogic theory and the contributions of leading scholars to contemporary linguistic research. The findings demonstrate that dialogic communication should be viewed as a complex linguistic and cultural phenomenon with significant theoretical and practical value for developing communicative competence and improving foreign language teaching methodology.

Keywords: dialogic communication, dialogism, linguistic units, linguocultural studies, pragmatics, communicative competence, speech strategy, cultural context, discourse, interaction, speech act, language and culture.

Kirish. Globallashuv sharoitida tillar va madaniyatlar oʻrtasidagi oʻzaro aloqalarning kengayishi muloqot jarayonini tilshunoslikning ustuvor tadqiqot obyektlaridan biriga aylantirdi. Ayniqsa, dialogik muloqot nazariyasi shaxslararo kommunikatsiyaning lisoniy, pragmatik va madaniy xususiyatlarini oʻrganishda muhim nazariy asos boʻlib xizmat qilmoqda. Dialogik muloqot insonning fikr almashish, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, madaniy qadriyatlarni uzatish va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirish jarayonida asosiy vosita hisoblanadi. Shu bois mazkur hodisani til tizimi hamda madaniy omillar uygʻunligida tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yoʻnalishlaridan biri sifatida eʼtirof etiladi.

Dialogik muloqot faqat til birliklari almashinuvi bilan chegaralanmaydi. Unda milliy mentalitet, qadriyatlar tizimi, etiket meʼyorlari, nutq odobi, kommunikativ strategiyalar va madaniy stereotiplar muhim oʻrin egallaydi. Masalan, oʻzbek nutq madaniyatida suhbatni salomlashish, hol-ahvol soʻrash va hurmat ifodalovchi birliklar orqali boshlash odati kommunikativ hamkorlikni taʼminlovchi madaniy norma hisoblanadi. Ingliz tilidagi muloqotda esa bevosita mavzuga oʻtish yoki qisqa “How are you?” shaklidagi odatiy murojaatlar kommunikativ vaziyatning ajralmas qismi sanaladi. Ushbu misollar dialogik muloqotning lisoniy shakli madaniy omillar bilan chambarchas bogʻliqligini yaqqol namoyon etadi.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda dialogik muloqotning lisoniy va madaniy asoslarini kompleks tahlil qilish xorijiy tillarni oʻqitish metodikasini takomillashtirish, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish hamda samarali muloqot strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, dialogik muloqotning nazariy asoslarini lingvistik va madaniy jihatdan tizimli oʻrganish nafaqat fundamental tilshunoslik,

balki amaliy tilshunoslik, tarjimashunoslik va lingvodidaktika rivoji uchun ham dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Dialogik muloqot nazariyasi tilshunoslik, falsafa, sotsiologiya va lingvomadaniyatshunoslik fanlari kesishgan nuqtada shakllangan kompleks ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mazkur nazariyaning konseptual asoslari M. M. Baxtinning dialogizm konsepsiyasiga borib taqaladi. Olimning fikricha, har qanday nutq boshqa nutqlar bilan uzviy aloqada mavjud bo'lib, ma'no dialog jarayonida shakllanadi. Dialog nafaqat axborot almashish vositasi, balki shaxslararo ijtimoiy va madaniy munosabatlarning namoyon bo'lish shaklidir [1]. Keyinchalik ushbu yondashuv J. Austin va J. Searlning nutq aktlari nazariyasi, H. P. Graysning kooperatsiya tamoyili hamda D. Hymesning kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi bilan boyitildi. Ushbu nazariyalar dialogik muloqotning pragmatik va funksional xususiyatlarini izohlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [2; 3].

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda dialogik muloqot diskurs, pragmatika va lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilmoqda. M. A. K. Halliday tilni ijtimoiy semiotik tizim sifatida baholab, muloqotning mazmuni kommunikativ vaziyat va ijtimoiy omillar bilan belgilanishini asoslab beradi [4]. A. Wierzbicka esa turli madaniyat vakillarining nutqiy xulq-atvoridagi tafovutlarni madaniy qadriyatlar va milliy konseptlar orqali izohlaydi [5]. Ushbu qarashlar dialogik muloqotni faqat grammatik hodisa emas, balki madaniy va pragmatik tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligida ham dialogik muloqot va pragmalingsvistika masalalari yuzasidan salmoqli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Sh. Safarov pragmalingsvistikaning nazariy asoslarini ishlab chiqib, nutqning kommunikativ maqsadi, adresant va adresat munosabatlari hamda presuppozitsiyaning dialog mazmunini shakllantirishdagi rolini batafsil yoritadi. Olimning ta'kidlashicha, dialogning samaradorligi nutq vaziyati va kommunikativ niyatning uyg'unligiga bog'liq [6].

A. Nurmonov va M. Hakimov lingvistik pragmatikaning shakllanish jarayonini tahlil qilib, o'zbek tilshunosligida pragmatik yondashuv semantik tahlilni yangi bosqichga olib chiqqanini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, gapning haqiqiy mazmuni faqat kommunikativ vaziyat va nutq ishtirokchilarining umumiy bilimlari hisobga olingandagina to'liq ochiladi [7]. N. Mahmudov til va nutq madaniyati masalalarini tadqiq etar ekan, dialogik muloqotda odob me'yorlari, murojaat shakllari va milliy qadriyatlarning aks etishini alohida ta'kidlaydi. Masalan, o'zbek tilida *Assalomu alaykum*, *Xush kelibsiz*, *Marhamat* kabi nutq formulalari nafaqat salomlashish vositasi, balki hurmat, samimiyat va ijtimoiy yaqinlikni ifodalovchi madaniy birliklar sifatida xizmat qiladi [8]. M. Hakimov o'zbek pragmalingsvistikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarida ilmiy va badiiy matnlarda presuppozitsiya, implikatura hamda kommunikativ strategiyalarning dialog mazmunini tashkil etishdagi ahamiyatini asoslab bergan. Uning tadqiqotlari dialogik nutqni lingvopragmatik tahlil qilish metodikasini takomillashtirishda muhim manbalardan biri hisoblanadi [9].

Mazkur tadqiqotda dialogik muloqot nazariyasining lisoniy va madaniy asoslarini ochib berish uchun tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, diskursiv va lingvomadaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod yordamida dialogik muloqotning nazariy talqinlari umumlashtirildi. Qiyosiy metod orqali o'zbek va ingliz tillaridagi dialogik birliklarning pragmatik hamda madaniy xususiyatlari solishtirildi. Diskurs tahlili vositasida nutq ishtirokchilarining kommunikativ strategiyalari, presuppozitsiya va implikaturalar tahlil qilindi. Lingvomadaniy yondashuv esa dialogik nutqda milliy qadriyatlar, etiket me'yorlari va madaniy konseptlarning ifodalanish mexanizmlarini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar tahlili va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dialogik muloqot nazariyasini faqat sintaktik yoki semantik hodisa sifatida talqin qilish uning mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Dialogik muloqot ko'p qatlamli kommunikativ tizim bo'lib, unda lisoniy, pragmatik, kognitiv va madaniy omillar o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida tahlil qilingan ilmiy manbalar dialogik nutqning samaradorligi til birliklarining grammatik to'g'riligidan tashqari, kommunikativ vaziyat, suhbatdoshlarning ijtimoiy mavqei, milliy madaniyati va umumiy bilimlariga ham bevosita bog'liqligini tasdiqladi [1; 4; 6].

Tahlil natijalari dialogik muloqotning lisoniy asosini leksik, grammatik va pragmatik birliklar tashkil etishini ko'rsatdi. Ayniqsa, murojaat shakllari, modal birliklar, yuklamalar, undovlar hamda nutq etiketi formulalari dialogning mazmuni va emotsional bo'yoqdorligini belgilashda muhim vazifani bajaradi. O'zbek tilidagi *iltimos*, *marhamat*, *xo'p bo'ladi*, *rahmat*, *uzr* kabi birliklar nafaqat axborot uzatish, balki suhbatdoshlar o'rtasida ijobiy psixologik muhit yaratishga ham xizmat qiladi. Masalan:

1-misol.

— *Assalomu alaykum, ustoz. Bir daqiqangizni olsam maylimi?*

— *Va alaykum assalom. Albatta, marhamat.*

Mazkur dialogda *ustoz* murojaat birligi, *marhamat* etiketi formulasi va salomlashish modeli milliy kommunikativ madaniyatning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Mazmun jihatidan oddiy axborot almashinuvi kuzatilayotgan bo'lsa-da, pragmatik nuqtayi nazardan hurmat, ijtimoiy masofa va muloqot etikasi ifodalanmoqda [6; 8].

Madaniy tahlil natijalari dialogik muloqotda milliy qadriyatlarning muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Turli xalqlarda bir xil kommunikativ vaziyat turlicha lisoniy vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida mehmonni kutib olishda quyidagi dialog tabiiy hisoblanadi:

2-misol.

— *Xush kelibsiz, marhamat, uyga kiring.*

— *Rahmat, bezovta qilmayapmizmi?*

— *Yo'q, aksincha, tashrifingizdan xursandmiz.*

Ingliz tilida esa ushbu vaziyat odatda quyidagicha ifodalanadi:

— *Welcome! Please come in.*

— *Thank you for having me.*

Har ikki dialogning kommunikativ maqsadi bir xil bo'lsa-da, o'zbek tilidagi muloqotda kamtarlik, mehmondostlik va hurmatni ifodalovchi qo'shimcha nutq formulalari ko'proq qo'llanadi. Bu holat dialogik muloqotning madaniy komponenti til tizimi bilan uzviy bog'langanligini ko'rsatadi [5; 8].

Tahlil davomida presuppozitsiya va implikaturaning dialog mazmunini shakllantirishdagi ahamiyati ham aniqlandi. Quyidagi dialogda yashirin ma'no ochiq ifodalangan mazmundan ustun turadi:

3-misol.

— *Soat necha bo'ldi?*

— *Dars boshlanishiga besh daqiqa qoldi.*

Ikkinchi replika bevosita vaqtni aytmaydi, biroq suhbatdosh mavjud vaziyatdan kelib chiqib zarur xulosani chiqaradi. Bunday holat Graysning kooperatsiya tamoyili va implikatura nazariyasi bilan izohlanadi [10].

Shuningdek, tadqiqot natijalari dialogik muloqotning samaradorligi kommunikativ strategiyalarga ham bog'liqligini ko'rsatdi. O'zbek muloqot madaniyatida iltimosni bilvosita ifodalash ko'proq uchraydi:

4-misol.

— *Deraza ochiq ekan...*

— *Ha, hozir yopaman.*

Birinchi gap grammatik jihatdan darak gap bo'lsa-da, pragmatik jihatdan iltimos ma'nosini anglatadi. Suhbatdosh ushbu yashirin ma'noni to'g'ri anglab, mos javob qaytaradi. Demak, dialogik muloqotda mazmun faqat til birliklari orqali emas, balki kommunikativ vaziyat va umumiy bilimlar asosida ham shakllanadi [3; 6].

Olingan natijalarni xorijiy va o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari bilan qiyoslash ularning o'zaro uyg'unligini ko'rsatdi. M. M. Baxtinning dialogizm nazariyasi, D. Hymesning kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi hamda Sh. Safarovning pragmatik jihatdan qarashlari dialogik muloqotni ko'p omilli hodisa sifatida baholaydi. Tadqiqot natijalari ushbu nazariy yondashuvlarni tasdiqlab, dialogik muloqotning lisoniy va madaniy komponentlari bir-birini to'ldiruvchi yagona kommunikativ tizimni tashkil etishini ko'rsatdi [1; 3; 6].

Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida grammatik bilimlarni o'rgatish bilan bir qatorda dialogik kompetensiya, nutq etiketi, madaniyatlararo kommunikativ ko'nikmalar va pragmatik kompetensiyani shakllantirish zarur. Aks holda, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan nutq ham real kommunikativ vaziyatda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli dialogik muloqotni o'qitishda lingvomadaniy yondashuv, autentik dialoglar, vaziyatli mashqlar hamda kommunikativ topshiriqlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi [4; 5; 6].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari dialogik muloqot nazariyasining lisoniy va madaniy asoslari tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar dialogik muloqotning samaradorligi nafaqat tilning leksik va grammatik vositalariga, balki pragmatik omillar, kommunikativ vaziyat hamda milliy-madaniy qadriyatlarga ham bevosita bog'liqligini tasdiqladi. Muloqot jarayonida murojaat shakllari, nutq etiketi, presuppozitsiya va implikatura kabi pragmatik vositalar suhbat mazmunining to'liq anglanishida muhim o'rin egallashi aniqlandi.

Amaliy jihatdan mazkur tadqiqot natijalaridan tilshunoslik, pragmalingsvistika, lingvomadaniyatshunoslik va xorijiy tillarni o'qitish metodikasi yo'nalishlarida foydalanish mumkin. Tadqiqot xulosalari dialogik kompetensiyani rivojlantirish, madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirish hamda kommunikativ yondashuv asosida zamonaviy ta'lim metodlarini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bakhtin M.M. *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press, 1981.
2. Searle J.R. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Hymes D. *On Communicative Competence*. Harmondsworth: Penguin Books, 1972.
4. Halliday M.A.K. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold, 1978.
5. Wierzbicka A. *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
6. Safarov Sh. *Pragmalingsvistika*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
7. Nurmonov A., Hakimov M. Lingvistik pragmatikaning nazariy shakllanishi, *O'zbek tili va adabiyoti*. 2001. №4. B. 54–58.
8. Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. Toshkent: O'qituvchi, 2007.
9. Hakimov M. *O'zbek pragmalingsvistikasi asoslari*. Toshkent: Akademnashr, 2013.
10. Grice H. P. *Logic and Conversation - Syntax and Semantics*. Vol. 3: *Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.

UO'K 821.512.133

MENGZIYO SAFAROV QISSALARIDA PEYZAJ TASVIRI

F.Hafizova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mengziyo Safarov nasrida peyzaj tasvirining poetik-badiiy funksiyasi “So‘qmoqdagi odamlar” va “Ota huzurida” qissalari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda peyzaj shunchaki voqea fonini to'ldiruvchi unsur emas, balki qahramonlar ruhiy-psixologik holatini ochib beruvchi, syujet ritmini boshqaruvchi va asarning ma'naviy-falsafiy mazmunini kuchaytiruvchi asosiy badiiy vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: peyzaj, xronotop, psixologik parallelizm, “So‘qmoqdagi odamlar”, “Ota huzurida”, badiiy tasvir, ramziy obraz.

Аннотация. В данной статье на примере повестей Менгзиё Сафарова «Люди на тропе» и «В присутствии отца» проводится сравнительный анализ поэтико-художественной функции пейзажа в прозе писателя. В исследовании пейзаж рассматривается не просто как элемент, дополняющий фон повествования, а как важнейшее художественное средство, раскрывающее психологическое состояние героев, регулирующее ритм сюжета и усиливающее духовно-философское содержание произведения. В работе использованы герменевтический, психологический и структурно-семантический подходы.

Ключевые слова: пейзаж, хронотоп, психологический параллелизм, «Люди на тропе», «В присутствии отца», художественное изображение, символический образ.

Abstract. This article comparatively analyzes the poetic and artistic function of landscape depiction in Mengziyo Safarov's prose through the examples of the novellas *People on the Path* and *In the Presence of the Father*. The study interprets landscape not merely as an element that complements the background of events, but as a principal artistic device that reveals the

psychological and emotional states of the characters, regulates the rhythm of the plot, and reinforces the spiritual and philosophical meaning of the work. The research employs hermeneutic, psychological, and structural-semantic approaches.

Keywords: *landscape, chronotope, psychological parallelism, People on the Path, In the Presence of the Father, artistic depiction, symbolic image.*

Muallif individual uslubining poetik xususiyatlarini belgilovchi asosiy komponentlar qatorida peyzaj alohida ilmiy–estetik ahamiyat kasb etadi. Zero, peyzaj badiiy asarda faqat voqealar kechayotgan makonni tasvirlash vositasi sifatida emas, balki qahramonlarning ruhiy-psixologik holati, muallifning g'oyaviy–estetik qarashlari hamda asarning emotsional-ekspressiv qatlamini ifodalovchi muhim poetik unsur sifatida namoyon bo'ladi.

Inson va tabiat munosabatlari markaziy o'rin egallagan badiiy asarlarda peyzaj tasvirlari yetakchi poetik vositalardan biri sifatida ifodalanadi. Adabiyotshunoslikda peyzaj fenomenining nazariy talqiniga oid turli ilmiy yondashuvlar ma'lum. Mazkur yondashuvlarda peyzaj, avvalo, tabiat manzaralarining badiiy ifodasi sifatida tavsiflanib, uning muallifning g'oyaviy–estetik konsepsiyasini yoritish, asarning badiiy ta'sirchanligini kuchaytirish hamda estetik kommunikatsiyani ta'minlashdagi funksional imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birga, peyzajning badiiy asar strukturasidagi o'rni yuzasidan ilmiy adabiyotlarda yagona konseptual yondashuv shakllanmagan. Xususan, ayrim tadqiqotchilar peyzajni syujet-kompozitsion qurilmaning muhim elementi sifatida baholasalar, boshqalari uni asarning kompozitsion tizimiga daxldor bo'lgan mustaqil poetik komponent sifatida talqin qiladilar.

Xususan, ustoz adabiyotshunos I.Sulton "Tabiat tasviri – peyzaj syujetning tarkibiy qismlaridan bo'lib, asarning g'oyaviy, estetik quvvatini oshiradi" [2], deb ta'kidlasa, adabiyotshunos T.Boboyev "Ko'pgina asarlarda peyzaj g'oyatda muhim g'oyaviy kompozitsion rol o'ynaydi. Yozuvchi tabiat lavhalarini chizish bilan o'zining tabiatga munosabatini ifodalaydi"[1] kabi qarashlarni ilgari suradi. Shuningdek, adabiyotshunos Q.Yo'ldoshev qarashlari ham peyzajning badiiy asardagi o'rini belgilashda o'rinlidir: "Peyzajning birinchi va oddiy vazifasi tasvir kechayotgan joyni anglatishdan iborat. Bir qarashda jo'ngina ko'ringan bu vazifaning o'qirmanga ko'rsatadigan estetik ta'siriga nopisand yondashib bo'lmaydi. Ko'pgina hollarda badiiy asardagi voqea sodir bo'lgan joy tasviri syujet rivoji yoki kayfiyat va ruhiy holat ifodasi uchun katta ahamiyat kasb etadi"[4].

Maqolani tayyorlashda germeneytik, psixologik tahlil (qahramonlarning ruhiy holati, ichki ziddiyatlar va motivatsiya), struktural-semantik yondashuv (syujet va obrazlar orqali badiiy mazmunni tahlil qilish) metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar peyzajning murakkab va ko'p qatlamli badiiy tabiatini ilmiy asosda o'rganish uchun tanlandi.

Mengziyo Safarov ijodida tabiat tasviri hech qachon shunchaki bezak yoki voqea fonini to'ldiruvchi unsur bo'lib qolmaydi. Yozuvchining "So'qmoqdagi odamlar" va "Ota huzurida" qissalarini qiyoslab o'qiganda shu narsa yaqqol ko'zga tashlanadiki, peyzaj uning ijodida qahramonlar ruhiyatini ochib beruvchi, voqealar ritmini boshqaruvchi va syujetning ma'naviy ma'nosini kuchaytiruvchi asosiy badiiy vositalardan biriga aylanadi. Ikkala qissada ham tog', soy, ob-havo o'zgarishlari, quyosh va bulutlar inson qalbidagi kechinmalarning aynan ko'zgusi sifatida namoyon bo'ladi – go'yo tabiatning o'zi voqealarga hamroh, hatto ishtirokchi obrazga aylanadi. Shu jihatdan Safarov peyzajni "psixologik parallelizm" – tashqi manzara bilan ichki kechinma orasidagi mutanosiblik – tamoyili asosida quradi.

Tog' – ikki qissada ham sinov va ulug'vorlik makoni Ikkala qissada ham voqealar aynan tog' etaklarida, tor so'qmoqlar va soylar bo'ylab kechadi, va tog' har ikki asarda ham ikki yoqlama ma'noga ega: u bir tomondan ulug'vor va maftunkor, ikkinchi tomondan – shafqatsiz va xavfli. "So'qmoqdagi odamlar"da tog' yo'lovchilarga "har qadamda o'zgarib borayotgan manzara"ni taqdim etadi, ammo aynan shu go'zallik ortida "Uchli tirsak" deb ataladigan xavfli burilish yashiringan bo'lib, aynan shu yerda baxtsiz hodisa yuz beradi. "Ota huzurida" qissasida esa tog' etagidagi adirlik – Sattor otasining qabri joylashgan makon – xuddi shunday ikki xillikka ega: "Atrofdagi yovvoyi jimjitlik, adirlar salobati, bo'liq ko'katlar latofati, kengliklar va g'ir-g'ir esgan shabada Sattorning ko'nglida g'ussa uyg'otdi"[3]. Demak, ikkala qissada ham tog' – inson uchun

sinov maydoni bo'lib, uning go'zalligi qahramonning ojizligini, kichikligini yanada yaqqolroq his qildiradi. Ob-havo o'zgarishi – ichki kechinmaning tashqi ifodasi yozuvchi ijodida qahramonlar ruhiy holatining bevosita davomi sifatida quriladi. “So'qmoqdagi odamlar”da voqea qish faslida, sovuq va qorong'ilik cho'kib borayotgan paytda boshlanadi – bu A'zamning jarohatlanishi va undan keyingi tahlikali kechani aks ettiradi. Ammo xavf pasayishi bilan tabiat ham yumshay boshlaydi: “Havoning yumshaganini, osmonni oppoq bulutlar qoplayotganini va eruv boshlanganini ko'rib Abdulla o'zini ovutadi”[3]. Xuddi shunday tamoyil “Ota huzurida” qissasida ham kuzatiladi: Boyqobil boboning og'ir e'tirofi lahzasida uzoqdan momaqaldiroq gumburlaydi – “Bundan so'ng u juda yiroqlarda gumburlagan momaqaldiroqning ovozi deb bir tovushning qulog'iga chalinganini payqadi”, bu tovush Sattorning ichki larzasini kuchaytiradi. Bolalik xotirasidagi tunni to'ldirantirgan yomg'ir esa tongga yaqin tinadi: “Tuni bilan to'xtovsiz quygan yomg'ir tongga yaqin tindi”[3]. Ikkala holatda ham bo'ron va sovuq tashvish hamda noaniqlikni, ularning tinishi esa umid va yengillashuvni anglatadi. Shu tariqa muallif ikkala asarda ham bir xil badiiy tamoyildan ob-havoni ichki kechinmaning ko'zgusi sifatida ishlatishdan foydalanadi. Tun va tong qo'rquv hamda umidning ramzlari Ikkala qissada ham tun qorong'iligi xavf, yolg'izlik va noaniqlik bilan, tong esa najot va yorug'lik bilan bog'lanadi.

“So'qmoqdagi odamlar”da yarador A'zamni parvarish qilib, tunni yolg'iz o'tkazgan Abdulla gulxan yoqadi, va olovning qizg'in shu'lasini uning yagona tayanchiga aylantiradi. Tongga yaqin esa ob-havo yumshab, najot umidi kuchayadi. “Ota huzurida” qissasida ham xuddi shunday: kichkina Sattor otasi bilan tunda ovga chiqqanda qo'rqadi, ammo tong yorishib, quyosh Qizil tog' cho'qqisiga birinchi bo'lib tegib, bola qo'rquvdan xalos bo'ladi: “Bola tog' ortidan quyosh mo'ralashini va uning ilk nurlari Qizilning qaysi bir cho'qqisiga birinchi bo'lib sanchilarkan... xayolidan o'tkazdi”[3].

Bu ikki lavhada ham tong jismoniy ma'noda ham, ruhiy ma'noda ham najot va tinchlanish onini bildiradi. Osmon va parvoz tasvirlari najot hamda poklanish yakuni ikkala qissaning ham yakuniy qismida diqqat yerdan osmonga ko'chadi, va bu tasodifiy emas bu yozuvchi uslubiga xos yana bir umumiy xususiyat. “So'qmoqdagi odamlar”da samolyot va vertolyotning tog' cho'qqilari osha parvoz qilishi, “qanotlarini goh u yon, goh bu yon likillatishi” bu tasvirlar butun qishloq uchun najot kutishining vizual ifodasiga aylantiradi, va oxir-oqibat qutqaruv amalga oshadi.

“Ota huzurida” qissasida esa otasining qabri boshida yig'lab, ichki og'irlikdan xalos bo'lgan Sattorning holatiga hamohang tarzda, osmonda erkin suzib yurgan bulutlar tasvirlanadi: “O'sha bolaligida ko'rgan bulutlar alvon, oppoq, parku, sutga chayilgan oqqushlarga o'xshab suzib yurishardi”[3]. Ikkala holatda ham osmon yerdagi og'irlik, xavf yoki gunohdan yuqori turuvchi, poklanish va ozodlikni anglatuvchi makon sifatida ishlatiladi.

Yozuvchi peyzajining o'ziga xosligi ikkala qissani qiyoslab tahlil qilganda, peyzaj tasvirining bir necha barqaror xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Ikki qatlamlilik. Tabiat tasviri deyarli har doim ikki ma'noni tashqi go'zallikni va ichki xavfni yoki og'irlikni bir vaqtda ifodalaydi. Tog'ning ulug'vorligi ham najot, ham fojia manbaiga aylanishi mumkin.

2. Mutanosiblik tamoyili. Ob-havo, yorug'lik va qorong'ilik o'zgarishi qahramonlarning ichki holatiga aniq mutanosib tarzda quriladi: sovuq va bo'ron xavotir hamda gunoh, isish va yorishish umid hamda poklanish bilan bog'lanadi.

3. Vertikal ramziylik. Har ikki qissada ham yakuniy nuqta yerdan osmonga qarab yo'nalgan – bu muallifning insonparvarlik falsafasini aks ettiradi: qanchalik og'ir bo'lmasin, yerdagi mashaqqat va gunohdan yuqoriroq turuvchi najot, yorug'lik yoki poklanish mavjud.

4. Tovush va sukunatdan foydalanish. Ikkala asarda ham tabiat tovushlari soy shovqini, ot tuyog'i, momaqaldiroq gumburlashi voqea taranglashuvini kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Shu tariqa, Mengziyo Safarov o'z qissalarida peyzajni passiv fon emas, balki qahramonlar ruhiyatining faol, ta'sirchan ifodachisiga aylantiradi. Uning uslubida tabiat insonning eng og'ir sinovlarida ham unga hamroh bo'luvchi, uning ichki dunyosini oyna kabi aks ettiruvchi, va nihoyat, umidning tantanasini bashorat qiluvchi badiiy kuch sifatida namoyon bo'ladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2002.
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1986.

3. Safarov M. Ayrishox. – Toshkent: O'qituvchi. 2008.
 4. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016.

UO'K: 398.21(=512.1)(100)

JAHONDA TURKIY MIFOLOGIYANING O'RGANILISHI

D.Z.Haydarova, tayanch doktoranti, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada jahonda turkiy mifologiyaning o'rganilish jarayoni, uning tarixiy bosqichlari va ilmiy tadqiqot yo'nalishlari tahlil qilinadi. Turkiy mifologiyaning shakllanish manbalari, asosiy obrazlari hamda ularning semantik va funksional xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, turli mamlakatlar olimlari tomonidan olib borilgan izlanishlar qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilib, ularning ilmiy yondashuvlari umumlashtiriladi. Natijada ushbu sohada dolzarb muammolar va istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari yuzasidan xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: mifologiya, miflar, Umay ona, arxetip, mifologik obraz, kosmogonik mif.

Аннотация. В статье анализируется процесс изучения тюркской мифологии в мире, его исторические этапы и направления научных исследований. Освещаются источники формирования тюркской мифологии, её основные образы, а также их семантические и функциональные особенности. Также в сравнительном аспекте рассматриваются исследования, проведённые учёными из разных стран, и обобщаются их научные подходы. В результате делаются выводы об актуальных проблемах и перспективных направлениях исследований в данной области.

Ключевые слова: мифология, мифы, Умай-ана, архетип, мифологический образ, космогонический миф.

Abstract. This article analyzes the study of Turkic mythology across the world, its historical stages, and its scientific research trends. It illuminates the sources of the formation of Turkic mythology, its primary images, and their semantic and functional characteristics. Furthermore, the article comparatively examines research conducted by scholars from various countries and synthesizes their scientific approaches. Ultimately, conclusions are drawn regarding the current challenges and promising avenues for future research in this field.

Key words: mythology, myths, Umay Ana, archetype, mythological image, cosmogonic myth.

Kirish. Qadimgi turkiy xalqlar orasida ayollik kulti hamda unga aloqador bo'lgan arxetipik belgilar, miflar, urf-odat va rituallar bisyor. Qadimgi turkiy xalqlarda ayollar o'rni va ahamiyatini tahlil qilish uchun prototurk hamda undan keyingi ko'chmanchilik davrlaridagi qoyatosh rasmlari, arxiologik topilmalar, mozar toshlari, tangalardagi ramzlar bir necha asrdan beri tadqiq etilmoqda.

Mifologik tafakkur insoniyat tarixining eng qadimgi ma'naviy qatlamlaridan biri bo'lib, har bir xalqning dunyoqarashi shakllanishida sehr, diniy tasavvurlar va empirik bilimlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan murakkab madaniy hodisa hisoblanadi. Har bir xalqning madaniy-tarixiy taraqqiyotida sehr (mistika), din va fan (bilim) o'zaro uzviy dialektik aloqada namoyon bo'ladi[25:9]. Miflar esa ushbu uchlikning kognitiv chegarasida yuzaga kelgan o'ziga xos fenomenal hodisa hisoblanadi. Mif nafaqat qadimgi insonlarning diniy e'tiqodlari va kosmogonik tasavvurlarini o'zida mujassam etadi, balki zamonaviy tadqiqotchi uchun o'tmish insonining psixologik dunyosi, ijtimoiy tajribasi hamda tarixiy xotirasini rekonstruksiya qilish imkonini beruvchi muhim manba sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Jozef Kambell ta'kidlaganidek, miflar ko'pincha tarix yoki biografiya sifatida noto'g'ri talqin qilingan psixologik tajribaning ramziy ifodasidir[9:10]. Ya'ni, miflar insoniyatning ichki kechinmalari va arxetipal obrazlarining tashqi reallikka proyeksiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, turkiy xalqlar mifologiyasini tadqiq etish orqali turkiy xalqlarning madaniy arxetiplari, kollektiv ong strukturalari hamda ijtimoiy-gender munosabatlarining shakllanish bosqichlarini aniqlash mumkin. Ayniqsa, mifologik matnlarda aks etgan ayol obrazlar tadqiqi orqali gender munosabatlarining shakllanish bosqichlari va evolyutsion xususiyatlarini aniqlash, jamiyatda ayol maqomining tarixiy evolyutsiyasini, oilaviy va ijtimoiy rollarning qadimiy ildizlarini tahlil qilish imkoniyati tug'iladi. Mazkur nazariy qarashlar

mifologiyani faqat ramziy tafakkur mahsuli sifatida emas, balki tarixiy-madaniy tizim sifatida kompleks o'rganishni talab etadi. Chunki mifologik obrazlar va arxetiplar inson ongining universal qatlamlariga mansub bo'lsa-da, ularning konkret shakllanishi har bir xalqning tarixiy tajribasi, til muhiti hamda ijtimoiy tuzilmasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois turkiy mifologiyani tadqiq etishda umumiy mifologik nazariyalar bilan bir qatorda, aniq tarixiy manbalar, epigrafik yodgorliklar va qadimgi yozma matnlarning ilmiy tahlili alohida metodologik ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Aynan shu nuqtada mifologik tafakkurni psixologik-arxetipal darajada talqin qilishdan uning tarixiy rekonstruksiyasiga o'tish zarurati yuzaga keladi. Ya'ni, kollektiv ongda shakllangan mifologik tasavvurlarni aniqlash uchun ularning dastlabki yozma ifodalari va semantik tizimini ochib beruvchi manbalar muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi. Turkiy mifologik qarashlarning ilmiy tadqiqi ham ana shunday manbashunoslik bosqichi orqali rivojlanib, tilshunoslik, epigrafika va tarixiy filologiya yutuqlari bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Jahon mifologiyasi va din antropologiyasi doirasida turkiy miflarni bevosita "alohida korpus" sifatida emas, balki **umumiy nazariy modellar** orqali tahlil qilishga imkon bergan yondashuvlar **XIX asr oxiri – XX asr o'rtalarida** izchil shakllandi. Biroq turkiy mifologik tasavvurlarning metodologik yondashuvlari, avvalo, **birlamchi yozma manbalarni** o'qishga yo'l ochgan tilshunos–epigrafistlar faoliyati bilan bog'liq. **Vilyam Tomson** O'rxon-Enasoy yozuvini **1893-yilda deshifrovka qilgani** bilan turkiy davlat ideologiyasi, sakral hokimiyat tili, osmon (Tengri) va qismat (qut) semantikasi, yodnomalardagi "kosmik–tarixiy" tasvirlarni ilmiy muomalaga olib kirdi[21, 31, 35]. Ayniqsa Kul Tegin, Bilga Hoqon, To'nyuquq bitiktoshlari **o'z davrining siyosiy-mifologik diskursi** sifatida o'qila boshladi. Ayni davrda **U.Radloff** turkiy xalqlar folklori va og'zaki matnlarini ko'p jildli nashrlarini tayyorlab, mifologik motivlarning **variantlari, tarqalish geografiyasi va syujet tiplarini** solishtirish uchun "korpus bazasi"ni yaratdi[30]. Bu turdagi korpuslar keyinchalik epik rivoyatlarning arxaik qatlamlarini ajratish, ritual izlarini ko'rish va motiv migratsiyasi, ya'ni sayyor syujetlarni tahlil qilishga xizmat qildi.

Parallel ravishda, jahon qiyosiy mifologiyasida "umumiy tipologiya" tuzishga intilish kuchaydi. Xususan, **J.G.Freyzerning** qiyosiy mif–marosim modeli "muqaddas podshohlik", "qayta tiriluvchi xudo" singari sxemalar orqali turli madaniyatlar miflarini tipologik tizimga solishga zamin yaratdi[15]. Keyingi bosqichda **B.Malinovski** mifni "jonli ijtimoiy institut" sifatida talqin qilib, uning jamiyatdagi amaliy vazifalarini izohladi[25]. Bu yondashuv turkiy epik rivoyatlar va urf-odatlar orasidagi bog'liqlikni o'qishga va anglashga yordam beradi. **K.G.Yung** esa analitik psixologiya doirasidagi arxetiplar va kollektiv ongsizlik konsepsiyasi ramz va obrazlarning chuqur qatlamlarini sharhlash metodini taqdim etdi. Turkiy miflarda ona/bolalik homiysi, "osmon–yer–yerosti" triadasi, qahramonlik sinovlari kabi motivlar aynan shu semantik "arxetip maydoni"da izohlanadi. **M.Eliade** esa shamanizmni arxaik diniy tajribaning markaziy instituti sifatida yoritib, trans holati, "osmonga ko'tarilish", "ruhlar bilan muloqot" kabi motivlarni tahlil qilish uchun klassik konseptual mexanizmni tizimlashtirdi[13]. Nihoyat, **J.Kampbellning** qiyosiy mifologiyadagi "qahramon sayohati/monomif" modeli turkiy doston va rivoyatlardagi syujet arxitekturasini strukturaviy o'qishda qo'l keladi[11].

Shunday qilib, XIX asr oxiri va XX asr davomida shakllangan qiyosiy mifologiya, funksional antropologiya, analitik psixologiya hamda fenomenologik dinshunoslik yo'nalishlari mifni turli metodologik rakurslarda talqin qilgan bo'lsa-da, ularning barchasini birlashtiruvchi umumiy jihat – mifologik tafakkurning insoniyat madaniy tajribasidagi uzluksizligi va universalligini e'tirof etishdan iboratdir. Mazkur yondashuvlar mifni faqat tarixiy yoki folklor hodisasi sifatida emas, balki inson ongining chuqur strukturaviy modeli sifatida anglash imkonini yaratdi. Aynan shu ilmiy an'ana doirasida Jozef Kampbell avvalgi nazariy qarashlarni sintetik tarzda umimlashtirib, mifologik obraz va syujetlarning zamonaviy inson tafakkurida ham faol semantik mexanizm sifatida yashab qolayotganini shunday ta'kidlaydi: "Fred, Yung va ularning izdoshlari mifning mantig'ini, qahramonlarining va foydalarining zamonaviy dunyoda ham aynan saqlanib qolganligini aniq tasvirlab berdilar"[11:14].

Turkiy mifologik tasavvurlar, ayniqsa shamanistik motivlarni Yevrosiyo kontekstida ko'rishda fin ilmiy an'anasi ham muhim o'rin tutadi. **Uno Harva** "Sibir mifologiyasi" va kosmologik modellarni qiyosiy tasvirlab, shamanizm va "dunyo daraxti" singari obrazlarning yoyilish

tarmoqlariga e'tibor qaratdi; u "The Mythology of All Races" turkumining 1927-yilgi 4-jildida Finno-Ugr va Sibir mifologiyasi haqida umumlashtiruvchi bo'limlarni yozgan[17].

Zamonaviy antropologiyada esa shamanizmi "performans", "ritual" va ijtimoiy munosabatlar tarmog'ida qayta talqin qilgan yirik maktablardan biri **Robert Hamayon** atrofida shakllandi. Uning Shimoliy Osiyo shamanizmi haqidagi konseptual ishlari turkiy shamanistik motivlarni hozirgi antropologik tilga ko'chirishga imkon beradi. Dinlar tarixi va ramzlar semantikasi kesishmasida esa **Jean-Paul Roux** turkiy va mo'g'ul xalqlari dinlar tarixi, marosim va ramzlar tizimini tarixiy kontekstda yoritib, "belgi-ramz-marosim" uchligini izchil tahlil qilgan[32]. Xuddi shu tarixiy-semantik yo'nalishda Louis Bazinning qadimgi turkiy taqvimlar va xronologiya bo'yicha tadqiqotlari turkiy dunyoqarashda **vaqt-marosim-kosmos** bog'liqligini tushunishda muhim: taqvim tizimi mifologik tasavvurning "amaliy mexanizmi" sifatida ko'riladi[8].

Rus tilidagi turkologiya va Sibir etnografiyasi an'anasida turkiy mifologiya, xususan, ayol kulti masalasi bosqichma-bosqich – manbashunoslikdan epigrafik-filologik, undan esa etnografik-marosimiy tahlil tomon siljigan. Dastlab N.Y. Bichurin xitoy yilnomalari va sharq manbalari asosida turkiy qavmlar tarixi va ijtimoiy tuzilmasiga oid ma'lumotlarni ilmiy muomalaga kiritib, keyingi tadqiqotlar uchun manbashunoslik poydevorini yaratdi[10]. XX asr o'rtalarida S.V. Kiselevning arxeologik izlanishlari va epigrafik kontekstga tayangan qaydlari turkiy dunyoqarashning moddiy va yozma dalillarini birlashtirish imkonini kuchaytirdi[22].

Tadqiqot jarayoni. Keyingi bosqichda S.G. Klyashtorniy va I.V. Stebleva runik bitiklarning poetik-ramziy tilini tahlil qilish orqali **Umay Onani** ayol kultining asosiy semantik tugunlaridan biri sifatida ko'rsatdi[23, 34]. Etnografik yo'nalishda esa L.P. Potapov Umayni qadimgi turklar panteonidagi alohida ayol-homiy obraz sifatida maxsus o'rganib, uning bola-nasl-farovonlik bilan bog'liq funksional maydonini akademik darajada asoslab berdi[28]. N.A. Alekseyevning Sibir turkiy xalqlarida (xususan, yoqutlarda) an'anaviy diniy e'tiqodlar va shamanizm bo'yicha monografiyalari turkiy xalqlarning ijtimoiy-madaniy hayotida ayol kultining ahamiyatini ochishda yaqindan yordam beradi[3]. Jumladan, rus olimasi I.V.Steblevaning tadqiqotlarida, asosan, islomdan avvalgi turkiy xalqlar adabiyoti, ularning turmush tarzi, davlat qurilishi, siyosiy-ijtimoiy tarixi yoritilgan. U qadimgi turkiy adabiyotni o'rganish, tahlil qilish jarayonida mifologik obrazlarga ham alohida e'tibor qaratadi. Olimaning "Жизнь и литература доисламских тюрок" kitobida bu obrazlarni chuqurroq tahlil qilgani ko'zga tashlanadi. Kitobda eng qadimgi Ko'k turklar (VI-VIII), Uyg'ur xoqonligi, Enasoy qirg'izlari davlati, Kocho (Turfon) davlatlarida ijtimoiy – siyosiy hayot, din va turkiy dunyoqarashda miflarning tutgan o'rni haqida ham qimmatli fikrlar bildirilgan[19]. Ayniqsa, olimaning islomgacha bo'lgan turkiy qavmlar va hozirgi turk xalqi mifologiyasi haqidagi ocherklari fan uchun ahamiyatli[33].

Turkiya Respublikasida turkiy mifologiya tadqiqotlari XX asrning birinchi yarmidan boshlab milliy tarix va madaniy identitetni ilmiy asoslash jarayoni bilan bog'liq holda rivojlandi. Dastlabki bosqichda Abdulkadir Inan qadimgi turk dini, shamanizm va mifologik e'tiqodlarni etnografik hamda tarixiy metod asosida tadqiq qilib, turkiy mifologiyani mustaqil ilmiy obyekt sifatida shakllantirdi[18: 35-42]. Olim shamanizm va qadimgi turk e'tiqodlarini tahlil qilar ekan, ayol shaman (kam)larning jamiyatdagi mavqei, ona-ruhlar va homiy ayol ilohalar kultini alohida ta'kidlaydi. Inan turkiy diniy tizimda ayol unsurining passiv emas, balki mediativ – ya'ni inson va muqaddas olam o'rtasidagi vositachi sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlari ayol obrazini faqat ijtimoiy rol emas, balki kosmik tartibni saqlovchi sakral kuch sifatida talqin qilish an'anasiga asos soldi.

1960–1980-yillarda ayollar kultini tizimli ravishda o'rganagan eng muhim olimlardan biri Bahaeddin Ögel tomonidan yaratilgan ikki jildlik "Türk Mitolojisi" monografiyasi turkiy mifologiyani tizimli ravishda umumlashtirgan fundamental tadqiqot bo'ldi. Unda kosmogonik tasavvurlar, Umay ona, Yer-Suv ruhlari, ona-homiy obrazlari, mifologik hayvonlar va epik motivlar qiyosiy materiallar asosida tahlil qilindi. Ögel turkiy mifologiyada ayol obrazining uch asosiy funksional qatlamini ajratadi: kosmogonik (yaratuvchi yoki hayot beruvchi kuch), himoyachi (bola va urug' homiysi), genealogik (xalq kelib chiqishining ramziy manbai)[27:34]. Bu tasnif keyingi gender-mifologik tadqiqotlar uchun metodologik model vazifasini bajardi.

Turkiy san'at va mifologik ramzlarni tadqiq qilgan Emel Esin ayollar kultini ikonografik materiallar orqali o'rganishga asos soldi. Olim qadimgi turk tasviriy san'atidagi ona timsollari, daraxt va unumdorlik ramzlarini kosmik ona arxetipi bilan bog'laydi[14:48-56]. Esinning ta'kidlashicha, daraxt va ona obrazining uyg'unligi turkiy kosmologiyada hayot siklining ramziy ifodasi hisoblanadi.

Olingan natijalar tahlili. XX asrning so'nggi choragi va zamonaviy davrda turkiy mifologiyani o'rganishda fanlararo (interdisiplinar) yondashuvlar ustuvorlik kasb etdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, tilshunoslik yo'nalishida Dogan Aksan va Anadolu Universiteti nashrlari epigrafiya va tarixiy filologiyaning yutuqlaridan unumli foydalanib mifologik terminologiyaning morfo-semantik asoslarini ochib berishga yordam berdi[2, 6]. Aksanning "*Eski Türkçenin izlerinde*" asarida "Tangri" va "Umay" kabi tushunchalarning semantik qatlamlari ochib berilgan bo'lsa, Yusuf Ziya Yörükân shamanizmni mifologik tafakkurning dominant shakli sifatida tadqiq etdi[37]. Shu o'rinda qayd etish joizki, zamonaviy bosqichda K. Gökhan kabi olimlar shaman liboslaridagi ramzlarni kosmik model bilan bog'lab tushuntirsa, Halil Can Akgün mifologiyani xalqning tarixiy xotirasi va "madaniy DNKsi" sifatida baholaydi[16, 1]. So'nggi yillardagi tadqiqotlarga nazar tashlasak, (H.C.Akgün, N.Karaca, A.Demir...) mifologik obrazlar sotsiomadaniy transformatsiyalar va gender prizmasi orqali qayta baholanmoqda[1, 20, 12]. Ayniqsa, turkiy xalqlarning "madaniy DNKsi"ni o'rganishda ayol obrazi nafaqat ijtimoiy-biologik kategoriya, balki kosmogonik tartibotning fundamental tayanchi sifatida talqin qilinishi PhD darajasidagi zamonaviy tadqiqotlarning markaziy tendensiyasiga aylandi. Erhan Aydın kabi olimlarning Sibir mintaqasidagi arxaik qatlamlarga oid ishlari esa ushbu mifologik tizimning Yevrosiyo makonidagi genetik yaxlitligini ilmiy jihatdan mustahkamlaydi[7]. Turkiya turkologiyasida mifologiya tadqiqi deskriptiv etnografiyadan analitik-sintezlash va konseptual modellashtirish bosqichiga o'tdi. Mavjud adabiyotlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, mifologik dunyoqarash – milliy o'zlikni anglash va zamonaviy gender munosabatlarining tarixiy-falsafiy ildizlarini ochib berishda asosiy metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Turkiy mifologiyaning genezisi va evolyutsion xususiyatlarini aniqlashda Markaziy Osiyo mintaqasidagi, xususan, qozoq, qirg'iz va turkman ilmiy maktablarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur hudud olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, asosan, epik an'analar, shomonistik e'tiqodlar hamda arxaik marosimlar kontekstida rivojlangan bo'lib, turkiy xalqlarning ibtidoiy dunyoqarash tizimini rekonstruksiya qilishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Ushbu ilmiy an'ana doirasida mifologik tafakkur ko'proq og'zaki ijod namunalarida saqlanib qolgan arxaik qatlamlar orqali o'rganiladi.

Qozoq turkologiya maktabi vakillari turkiy mifologiyaning kosmogonik va genealogik modellarini tizimlashtirishda sezilarli ilmiy natijalarga erishganlar. Xususan, Edige Tursunov tadqiqotlarida qozoq og'zaki an'alaridagi baxshi, jirau va sal kabi qadimiy ijtimoiy-madaniy tiplarning genezisi tahlil qilinib, ular orqali mifologik obrazlarning tarixiy transformatsiyasi ochib berilgan[36]. Bu yondashuv mifologiyani nafaqat diniy yoki ramziy tizim, balki ijtimoiy institut sifatida talqin qilish imkonini yaratadi.

Qozoq mifologiyasini kompleks tarzda o'rgangan olimlardan biri Serikbol Kondibay hisoblanadi[24]. Uning to'rt jildlik "Qozoq mifologiyasi" asari turkiy mifologiyani tizimli va konseptual jihatdan yoritgan yirik ilmiy manba sifatida qaraladi. Kondibay mifologiyani alohida folklor hodisasi sifatida emas, balki qadimgi turkiy sivilizatsiyaning yaxlit falsafiy-mantiqiy tizimi sifatida talqin qiladi. Uning tadqiqotlarida ayol ilohalar, ona-ruhlar va unumdorlik kultlari umumturkiy kosmogonik model bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinib, ayol obrazining yaratuvchi va hayot beruvchi prinsip sifatidagi mohiyati asoslab beriladi[24].

Qirg'iz turkologiya maktabida mifologik tadqiqotlar markazida "Manas" epik turkumi va undagi arxaik qatlamlar turadi. S.Musayev va R.Qidirbayeva kabi olimlarning ishlari "Manas" dostonidagi mifologemalar tizimli ravishda tahlil qilinib, ayniqsa, "Umay Ona" arxetipining semantik mazmuni va funksional roli atroflicha yoritiladi[26, 29]. Ushbu tadqiqotlar qirg'iz mifologik tafakkurida ayol obrazining nafaqat ona va homiy sifatida, balki kosmogonik tartibni ta'minlovchi muhim unsur sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, qirg'iz olimlari mifologik obrazlarni epik qahramonlik an'anasi hamda genealogik xotira bilan uzviy bog'liq holda o'rganib,

ayol obrazining jamiyatni jipslashtiruvchi va hayot baxsh etuvchi funksiyasini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

Xulosa. Yuqoridagi ilmiy izlanishlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, qozoq, qirg'iz va turkman turkologiya maktablarida mifologik tizimning alohida komponentlari – epik an'analar, shomonistik e'tiqodlar va etimologik qatlamlar – yuqori darajada o'rganilgan. Biroq ayollar kultining yaxlit mifologik-gender modeli, uning kosmogonik, ijtimoiy va aksiologik funksiyalarini kompleks tarzda yorituvchi fanlararo tadqiqotlar hali yetarli darajada shakllanmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akgün, H.C. Türk Kültürü ve Mitolojisi. 2015.
2. Aksan D. El-Eski Türkçenin izlerinde. 2018.
3. Алексеев Н.А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. «Наука». – Нов-ск. 1980.
4. Алексеев Н.А. Шаманизм тюркоязычных народов Сибири. «Наука». – Нов-ск.: 1984.
5. Алексеев Н.А. Традиционные религиозное верование тюркоязычных народов Сибири. «Наука». – Нов-ск.: 1992.
6. Anadolu Üniversitesi. Orhun Türkçesi. 2016.
7. Aydın, E. Sibirya'da Türk İzleri. 2019
8. Bazin L. – Les calendriers turcs anciens et médiévaux. 1974.
9. Bilgili N. İnannai'dan Umay'a, Lilith'den Al Karısı'na: Türk mitolojisinde Tanrıçalar ve Cadılar. İstanbul: Hermes yayınları 2022. – 10 s.
10. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М.,-Л.: 1950.
11. Campbell J. Kahramanın sonsuz yolculuğu. İ.: İthaki. 2017. – 416 b.
12. Demir, A. Türk Dünyasının Ortak Kültürü: Aile va Kadın. 2017.
13. Eliade M. – Şamanizm. İstanbul: İmge kitabevi. 2018. – 392 b.
14. Esin E. Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1972. 48–56 s.
15. Frazer J.G. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. – London, 1890–1915.
16. Gökhan, K. Kutsal Şaman Elbiseleri. 2020.
17. Harva U. Finno-Ugric, Siberian (Mythology) // The Mythology of All Races. – Vol. 4. – Boston, 1927.
18. İnan A. Eski Türk Dini Tarihi. Ankara, 1976. – 35–42 s.
19. Jo'raqo'ziyev N. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda kosmogonik mifologiya. Fil.fan.doktori ... diss. – T.: 2018.
20. Karaca N. Türk ve Çin Mitolojisinde Kadın. 2019.
21. Kim H. The Meaning of Tengri: A Historical and Semantic Analysis in Turkic Context. – Seoul: Korea University Press, 2007. – 198 p.
22. Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири. Изд-во АН. – М.: 1951.
23. Кляшторный С.Г. Памятники древнетюркской письменности и этнокультурная история Центральной Азии. «Наука». – СПб.: 2006. Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках // Тюркологический сборник. – М.: 1981.
24. Kondibay S. Қазақ мифологиясы (Qozoq mifologiyasi). – Almaty: Gylym Publishing House, 2004–2008. – 4 jild.
25. Malinoviski B.– Büyü, bilim ve din. İstanbul: Kabalcı yayıncılık, 2014.
26. Musayev S. “Манас” эпосунун поэтикасы жана мифологиясы. – Bishkek, 2002. – 312 b.;
27. Ögel B. Türk Mitolojisi. Ankara, 1971–1972. 247–255 s.
28. Потапов Л.П. Алтайский шаманизм. «Наука». – Л.: 1991.
29. Qidirbayeva R. “Манас” эпосундагы мифологемалар жана архетиптер системасы.–Almaty,2010.–278 b.
30. Radloff W. Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme. – St. Petersburg, 1866–1907. – 10 Bd.
31. Ross E.D. The Orkhon Inscriptions. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 256 p.
32. Roux J. P. – La religion des Turcs et des Mongols Paris: Payot. 1984.
33. Стеблева И.Я. Очерки турецкой мифологии. «Восточная литература». – М.: 2002. – С. 6.
34. Стеблева И.Я. Синкретизм религиозно-мифологических представлений домусульманских тюрков // Народы Азии и Африки. – М.: 1989.
35. Türkmen F. National Identity in Orkhon Inscriptions. – Izmir: İzmir University of Economics Press, 2012. – 145 p.
36. Tursunov Edige. Kazakh Oral Tradition and Its Historical Typology (or related works on zhyrau, baksy, sal culture). – Almaty: Nauka / Gylym, 1970–1980.
37. Yörükân Y. Z. Müslümanlıktan Evvel Türklerde Din: Şamanizm. İ., 1998.

**POETIK OBRAZLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING
TARJIMADAGI TRANSFORMATSIYASI**

Sh.Ismoilova, magistrant, Toshkent davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari hamda ularning tarjima jarayonida yuzaga keladigan transformatsiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot nemis va o'zbek she'riy matnlari materiallari asosida olib borilib, obrazli ifodalarning semantik, stilistik va kulturologik xususiyatlari o'rganiladi. Maqolada poetik obrazlarning tarjimada qayta yaratilishi jarayonida ekvivalentlik va adekvatlik muammolari, shuningdek, ularning funksional qayta ifodalanish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tahlil natijasida milliy-madaniy omillar poetik obrazlarning mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatishi hamda tarjimada turli transformatsion strategiyalar qo'llanilishini aniqlash mumkin bo'ldi.

Kalit so'zlar: poetik obraz, tarjima, milliy-madaniy xususiyatlar, transformatsiya, ekvivalentlik, adekvatlik, metafora

Аннотация. В данной статье анализируются национально-культурные особенности поэтических образов и их трансформации, происходящие в процессе перевода. Исследование проводится на основе материалов немецких и узбекских поэтических текстов, изучаются семантические, стилистические и культурологические характеристики образных выражений. В статье рассматриваются проблемы эквивалентности и адекватности в процессе воссоздания поэтических образов в переводе, а также механизмы их функционального перевыражения. В результате анализа установлено, что национально-культурные факторы оказывают существенное влияние на содержание и форму поэтических образов и что в переводе используются различные стратегии трансформации.

Ключевые слова: поэтический образ, перевод, национально-культурные особенности, трансформация, эквивалентность, адекватность, метафора

Abstract. This article examines the national and cultural characteristics of poetic imagery and their transformations in the process of translation. The research is based on German and Uzbek poetic texts and focuses on the semantic, stylistic, and cultural features of figurative expressions. Particular attention is paid to the issues of equivalence and adequacy in translation, as well as to the mechanisms of functional reconstruction of poetic images. The analysis demonstrates that national and cultural factors significantly influence both the form and meaning of poetic imagery, leading to the application of various transformation strategies in translation.

Key words: poetic imagery, translation, cultural specificity, transformation, equivalence, adequacy, metaphor

Kirish. Hozirgi davrda tarjimashunoslik fanining rivojlanishi bilan badiiy, xususan, poetik matnlar tarjimasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, she'riy matnlarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki stilistik, poetologik va kulturologik omillarni o'zida mujassam etgan murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan poetik obrazlar tarjimasi masalasi tarjimashunoslikning eng dolzarb va murakkab muammolaridan biri hisoblanadi.

Poetik obrazlar she'riy matnning semantik va estetik yadrosini tashkil etadi. Ular orqali muallifning individual dunyoqarashi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlari ifodalanadi. Ayniqsa, metafora, ramz, taqqoslash, personifikatsiya kabi obrazli ifodalar nafaqat ma'no uzatish vositasi, balki badiiy ta'sir kuchini belgilovchi asosiy komponent sifatida xizmat qiladi. Shu sababli poetik obrazlarni tarjima qilish jarayoni oddiy til birliklarini almashtirish emas, balki murakkab semantik va estetik tizimni boshqa til vositalari orqali qayta yaratishni talab etadi.

Mazkur masalaning murakkabligi, avvalo, poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Har bir til va madaniyat o'ziga xos obrazlar tizimi, assotsiativ maydoni va semantik strukturasiga ega. Natijada, bir tilda yaratilgan obraz boshqa tilga o'tkazilganda uning ma'nosi, estetik funksiyasi yoki emotsional ta'siri to'liq saqlanib qolmasligi mumkin. Bu esa tarjimada ekvivalentlik va adekvatlik muammolarini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi formal moslik bilan cheklanmay, balki funksional moslik sifatida talqin qilinadi. Ya'ni tarjima jarayonida asosiy maqsad — matnning tashqi shaklini emas, balki uning badiiy ta'siri va kommunikativ funksiyasini qayta yaratishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, poetik obrazlarning tarjimasi ko'pincha transformatsiya orqali amalga oshiriladi. Transformatsiya jarayonida obrazning shakli o'zgarishi mumkin, biroq uning semantik yadrosi va funksional ahamiyati saqlab qolishga intilinadi.

Nemis va o'zbek tillari o'rtasidagi tarjima jarayonida ushbu muammo yanada murakkablashadi. Chunki mazkur tillar nafaqat strukturaviy, balki tarixiy, madaniy va poetik an'analar jihatidan ham sezilarli darajada farq qiladi. Nemis she'riyatida shakllangan obrazlar tizimi ko'pincha Yevropa madaniy konteksti bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek she'riyati Sharqona poetik tafakkur va milliy qadriyatlar asosida rivojlangan. Shu bois poetik obrazlarning tarjimasida milliy-madaniy transformatsiya muqarrar jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning tarjima jarayonidagi transformatsiya mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida nemis va o'zbek she'riy matnlari materiallari asosida obrazli ifodalarning semantik, stilistik va kulturologik jihatlari o'rganiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida qo'llaniladigan asosiy strategiyalar, xususan, ekvivalentlikni ta'minlash, adekvatlikka erishish va funksional qayta yaratish usullari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Poetik obrazlar she'riy matnning semantik va estetik strukturasi markazida joylashgan bo'lib, ular tilning oddiy nominativ funksiyasidan tashqariga chiqib, voqelikni subyektiv, assotsiativ va madaniy jihatdan kodlangan shaklda aks ettiradi. Shu sababli poetik obrazni faqat stilistik vosita sifatida emas, balki ma'no hosil qiluvchi kompleks semiotik birlik sifatida talqin qilish zarur. Bunday yondashuv poetik obrazlarning tarjimasini lingvistik muammo doirasidan chiqarib, uni kengroq — lingvokulturologik va poetologik kontekstga olib kiradi.

Nemis va o'zbek she'riyati materiallari shuni ko'rsatadiki, poetik obrazlar har ikki til tizimida turlicha kognitiv va madaniy asosga ega. Nemis she'riyatida obrazlar ko'pincha individual tajriba, ichki kechinmalar va falsafiy refleksiya bilan bog'liq holda shakllansa, o'zbek she'riyatida ular ko'proq kollektiv xotira, an'anaviy ramziylik va milliy-estetik qadriyatlar bilan uzviy aloqada yuzaga keladi. Bu farq obrazlarning semantik strukturasi ham, ularning estetik funksiyasida ham aks etadi. Natijada, bir til doirasida tabiiy va kuchli estetik ta'sirga ega bo'lgan obraz boshqa tilga o'tkazilganda o'zining dastlabki funksional yuklamasini to'liq saqlay olmaydi.

Aynan shu nuqtada poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasi muammosi yuzaga chiqadi. Transformatsiya bu yerda faqat shakliy o'zgarish emas, balki obrazning semantik, stilistik va kulturologik parametrlarining qayta tashkil etilishi sifatida namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida obrazning yuzaki tuzilishi saqlanib qolishi mumkin, biroq uning ichki semantik yadrosi yoki estetik ta'sir mexanizmi o'zgaradi. Shu bois poetik tarjimada transformatsiyani yo'qotish sifatida emas, balki funksional moslashuv jarayoni sifatida tushunish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Mazkur tadqiqot doirasida ilgari surilayotgan muhim ilmiy yangilik shundan iboratki, poetik obrazlarning tarjimasini baholashda an'anaviy "ekvivalentlik" mezonini yetarli emas. Klassik yondashuvlarda ekvivalentlik ko'pincha semantik yoki formal moslik bilan cheklanadi, biroq poetik matnlarda asosiy ahamiyat obrazning funksional va estetik ta'siriga tegishli. Shu sababli maqolada "funktional-semantik yadroni saqlash" prinsipi taklif etiladi. Ushbu prinsipga ko'ra, tarjimada obrazning tashqi shakli emas, balki uning asosiy semantik yo'nalishi va o'quvchiga ta'sir etish mexanizmi ustuvor hisoblanadi.

Bu yondashuv poetik obrazlarning tarjimasida uchta asosiy darajani farqlash imkonini beradi. Birinchidan, obrazning leksik-sintaktik darajasi mavjud bo'lib, u yuzaki til birliklari orqali ifodalanadi. Ikkinchidan, obrazning semantik-kognitiv darajasi bo'lib, u assotsiativ va metaforik bog'lanishlar tizimini o'z ichiga oladi. Uchinchidan esa kulturologik daraja mavjud bo'lib, unda obraz milliy tafakkur, tarixiy tajriba va estetik qadriyatlar bilan bog'lanadi. Tarjima jarayonida aynan shu uchinchi daraja eng ko'p transformatsiyaga uchraydi va aynan shu yerda tarjimonning ijodiy aralashuvi zarur bo'ladi.

Nemis tilidan o'zbek tiliga poetik tarjimalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab hollarda bevosita ekvivalentlikka erishish mumkin emas. Bunday vaziyatda tarjimon obrazni to'liq saqlash o'rniga uni maqsadli auditoriya uchun adekvat bo'lgan yangi shaklda qayta yaratadi. Bu jarayonni "rekonstruktiv transformatsiya" deb atash mumkin. Rekonstruktiv transformatsiya davomida original obrazning funksional roli saqlanadi, biroq uning lingvistik va madaniy ifodasi o'zgaradi. Shu tariqa tarjima nafaqat reproduktiv, balki produktiv jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, poetik obrazlarning muvaffaqiyatli tarjimasi tarjimonning ikki tomonlama kompetensiyasiga bog'liq: bir tomondan, u original matnning ichki poetik tizimini chuqur anglay olishi kerak, ikkinchi tomondan esa maqsadli tilning estetik va madaniy imkoniyatlaridan samarali foydalanishi zarur. Aynan shu kompetensiyalar uyg'unligi tarjimada adekvatlik darajasini belgilaydi.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasi tasodifiy yoki majburiy hodisa emas, balki lingvokulturologik zarurat sifatida namoyon bo'ladi. Transformatsiya orqali tarjima matni yangi til va madaniyat sharoitida qayta "yashash" imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa poetik tarjimani oddiy til o'zgartirish emas, balki murakkab estetik rekonstruksiya jarayoni sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari hamda ularning tarjima jarayonidagi transformatsiyasini nemis va o'zbek she'riyati materiallari asosida tahlil qilishga qaratildi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, poetik obrazlar faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki murakkab lingvokulturologik va poetologik fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Ular muallifning individual estetik tafakkuri bilan bir qatorda, muayyan xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va kognitiv modelini o'zida mujassam etadi. Shu bois poetik obrazlarning tarjimasi oddiy semantik ko'chirish emas, balki ko'p qatlamli ma'no va estetik strukturaning qayta tashkil etilishi jarayoni sifatida qaralishi zarur.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, nemis va o'zbek poetik tizimlari o'rtasidagi farqlar, avvalo, obrazlarning assotsiativ maydoni va madaniy kodlanishida namoyon bo'ladi. Bu esa tarjimada to'liq formal ekvivalentlikka erishishni deyarli imkonsiz qiladi. Natijada poetik tarjimada ekvivalentlik kategoriyasi o'zining an'anaviy, formal talqinidan chiqib, funksional mazmun kasb etadi. Tarjima jarayonida asosiy e'tibor obrazning tashqi shakliga emas, balki uning estetik ta'siri va kommunikativ funksiyasini qayta yaratishga qaratiladi.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda poetik obrazlarni tarjima qilish jarayoni "funktional-semantik yadro" konsepsiyasi asosida qayta talqin qilindi. Ushbu yondashuvga ko'ra, tarjimada obrazning yuzaki lingvistik strukturasini saqlashdan ko'ra, uning semantik markazi va estetik ta'sir mexanizmini saqlash ustuvor hisoblanadi. Shu asosda poetik obrazlar tarjimasining uch darajali modeli — leksik-sintaktik, semantik-kognitiv va kulturologik qatlamlardan iborat tizim sifatida tavsiflandi. Ayniqsa, kulturologik qatlam tarjima jarayonida eng ko'p transformatsiyaga uchrashi va aynan shu bosqichda tarjimonning ijodiy roli kuchayishi aniqlangan muhim natijalardan biridir.

Tadqiqot natijalari poetik obrazlarning tarjimasida transformatsiya muqarrar va zarur jarayon ekanligini ko'rsatdi. Transformatsiya bu yerda yo'qotish emas, balki yangi til va madaniy muhitda obrazning qayta "faollashuvi" sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois maqolada ilgari surilgan "rekonstruktiv transformatsiya" tushunchasi poetik tarjimani baholashda samarali nazariy vosita sifatida taklif etildi. Ushbu tushuncha tarjimani reproduktiv emas, balki produktiv va ijodiy faoliyat sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasini lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish tarjimashunoslik nazariyasini yanada boyitadi hamda nemis–o'zbek poetik tarjima amaliyotini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida poetik tarjima metodologiyasini takomillashtirish, shuningdek, badiiy matnlarni adekvat tarjima qilish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. (1996). *Xamsa*. Fan.
2. Abdulla Oripov. (2001). *Tanlangan asarlar*. Sharq.
3. Erkin Vohidov. (2000). *Saylanma asarlar*. G'afur G'ulom.

4. Zulfiya Isroilova. (1985). *Tanlangan asarlar*. G'afur G'ulom.
5. Hamid Olimjon. (1983). *Asarlar*. Fan.
6. G'afur G'ulom. (1987). *Tanlangan asarlar*. G'afur G'ulom.
7. Oybek. (1985). *Tanlangan asarlar*. Fan.
8. Roman Jakobson. (1960). Closing statement: Linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in language* (pp. 350–377). MIT Press.
9. Werner Koller. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (8th ed.). UTB.
10. Christiane Nord. (1997). *Translating as a purposeful activity*. St. Jerome.
11. Katharina Reiss. (1971). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Hueber.
12. Johann Wolfgang von Goethe. (2000). *West-östlicher Divan*. C.H. Beck.
13. Heinrich Heine. (1997). *Buch der Lieder*. Reclam.
14. <http://ziyonet.uz>
15. <http://edu.uz>
16. <http://journal.edu.uz>
17. <http://adabiyot.uz>
18. <http://namm.uz>

UO'K 81'255.4

“KECHA VA KUNDUZ ASARINING INGLIZCHA TARJIMASIDA MOSLASHTIRISH (DOMESTICATION) VA BEGONALASHTIRISH (FOREIGNIZATION) HODISALARI

O.S.Jumanova, o'qituvchi, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Kecha va kunduz” asarining ingliz tiliga tarjimasida moslashtirish (domestication) va begonalashtirish (foreignization) strategiyalarining qo'llanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida asarning asl matni va Christofer Fort tomonidan amalga oshirilgan inglizcha tarjima olingan. Qiyosiy-tahliliy, kontekstual va lingvokulturologik metodlar asosida milliy realiyalar, antroponimlar va toponimlarning tarjimasi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tarjimada begonalashtirish strategiyasi ustun bo'lib, milliy koloritni saqlashga xizmat qilgan, moslashtirish esa o'quvchi uchun tushunarlikni ta'minlagan. Maqolada ushbu ikki strategiyaning uyg'un qo'llanishi samarali tarjimaning muhim omili sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tarjima, moslashtirish, begonalashtirish, realiya, antroponim, toponim, lingvokulturologiya, strategiya

Аннотация. В данной статье анализируется использование стратегий доместикации и форенизации в английском переводе романа «Ночь и день». Объектом исследования послужили оригинальный текст и его английский перевод, выполненный Кристофером Форттом. На основе сравнительно-аналитического, контекстуального и лингвокультурологического методов исследуются способы передачи реалий, антропонимов и топонимов. Результаты показывают, что стратегия форенизации преобладает, обеспечивая сохранение национального колорита, тогда как доместикация способствует лучшему пониманию текста читателем. Делается вывод о том, что сочетание этих стратегий обеспечивает эффективный художественный перевод.

Ключевые слова: перевод, доместикация, форенизация, реалии, антропонимы, топонимы, лингвокультура, стратегия

Abstract. This article analyzes the use of domestication and foreignization strategies in the English translation of “Night and day”. The research is based on a comparative study of the original text and its English translation by Christopher Fort. Using comparative, contextual, and linguocultural methods, the translation of cultural units such as realia, anthroponyms, and toponyms is examined. The findings reveal that foreignization predominates in preserving national identity and cultural specificity, while domestication enhances readability and comprehension for the target audience. The study concludes that a balanced combination of these strategies ensures both cultural authenticity and communicative effectiveness in literary translation.

Key words: translation, domestication, foreignization, realia, anthroponyms, toponyms, linguoculture, strategy

Kirish. Zamonaviy tarjimashunoslikda badiiy matnlarni tarjima qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki chuqur madaniy jarayon sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, milliy ruh, tarixiy muhit va mentalitetni o'zida mujassam etgan badiiy asarlarni boshqa tilga o'girishda tarjimon oldida murakkab vazifa turadi: u nafaqat matnni, balki undagi madaniy kodlarni ham adekvat tarzda yetkazishi lozim. Shu jihatdan qaraganda, badiiy tarjimada madaniy birliklar muammosi bugungi kunda tarjimashunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Badiiy matnda uchraydigan milliy realiyalar, urf-odatlar, an'analar, ijtimoiy munosabatlar va tarixiy hodisalar boshqa til vakillari uchun ko'pincha begona va tushunarsiz bo'lishi mumkin. Tarjimon ana shunday birliklarni tarjima qilishda ikki asosiy strategiyadan foydalanadi: ularni o'quvchiga yaqinlashtirish yoki aksincha, asl madaniy muhitni saqlab qolish. Bu esa tarjima nazariyasida Moslashtirish (domestication) va begonalashtirish (foreignization) tushunchalari bilan izohlanadi.

Moslashtirish strategiyasi matnni qabul qiluvchi til va madaniyatga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Bunda tarjimon o'quvchining tushunishini osonlashtirish uchun begona elementlarni soddalashtiradi yoki ularni o'z madaniyatiga mos keladigan birliklar bilan almashtiradi. Aksincha, begonalashtirish strategiyasi asl matndagi milliy xususiyatlarni saqlab qolishga qaratilgan bo'lib, u o'quvchini boshqa madaniyat bilan tanishtirish vazifasini bajaradi. Mazkur ikki yondashuv tarjima nazariyasida muhim o'rin tutadi va ularni chuqur tahlil qilish amerikalik tarjimashunos Lawrence Venuti nomi bilan bog'liq ilmiy qarashlarda keng yoritilgan.

Ushbu maqolada tadqiqot obyekti sifatida o'zbek adabiyotining muhim namunalaridan biri, milliy hayot, urf-odatlar, ijtimoiy muhit va tarixiy jarayonlarni chuqur badiiy aks ettirilgan "Kecha va kunduz" asari va predmeti sifatida uning Christofer Fort tomonidan ingliz tiliga qilingan tarjimasi tanlab olingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi esa "Kecha va kunduz" asarining inglizcha tarjimasida moslashtirish va begonalashtirish strategiyalarining qo'llanishini aniqlash va ularni ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda badiiy tarjimada moslashtirish va begonalashtirish hodisalarini aniqlash hamda ularning funksional xususiyatlarini tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy tarjimashunoslik nazariyalari, xususan Lawrence Venuti tomonidan ilgari surilgan moslashtirish va begonalashtirish konsepsiyalari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy metod yordamida "Kecha va kunduz" asarining asl o'zbekcha matni bilan uning ingliz tilidagi tarjima variantlari o'zaro solishtirilgan bo'lsa, kontekstual tahlil metodi orqali matndagi birliklar alohida emas, balki o'z konteksti doirasida o'rganildi. Shuningdek lingvokulturologik yondashuv badiiy matnda aks etgan milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash va ularning tarjimada qanday ifodalanganini o'rganishga xizmat qildi. Shu sababli tarjimada milliy koloritning saqlanishi yoki yo'qolishi masalasi asosiy tahlil obyektlaridan biri bo'ldi.

Tadqiqot materiali sifatida "Kecha va kunduz" asarining asl matni hamda uning ingliz tilidagi tarjimasi — Christopher Fort va Ilhom To'xtasinov tomonidan amalga oshirilgan variant tanlab olindi. Ushbu material tanlovi asarning boy lingvokulturologik xususiyatlarga ega ekanligi hamda tarjimada turli strategiyalarni kuzatish imkonini berishi bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. Mazkur bo'limda Kecha va kunduz asarining inglizcha tarjimasi (Christopher Fort tomonidan amalga oshirilgan) asosida moslashtirish va begonalashtirish strategiyalarining qo'llanishi aniq misollar orqali tahlil qildik. Yuqorida ta'kidlaganimizdek moslashtirish strategiyasi tarjimada o'quvchiga tushunarli bo'lishini ta'minlash maqsadida milliy birliklarni soddalashtirish yoki ularni umumiyroq tushunchalar bilan almashtirish orqali namoyon bo'ladi. Masalan, "kashta" so'zining ingliz tilida "embroidery" shaklida berilishi buning yaqqol dalilidir. Bu yerda milliy bezak san'ati umumiyroq, xalqaro tushuncha bilan ifodalangan. Natijada o'zbek milliy hunarmandchiligining o'ziga xos jihatlari qisman yo'qoladi, ammo o'quvchi uchun tushunarlilik oshadi.

Yana bir misol: "Halol-haromni ko'p ham farq qilmay turgan bu odamning duoda o'tirish odatlari, hatto hammadan keyin qolib, machit shamlarini puflab chiqish rasmlari bo'lardi." [Cho'lpon, 2023:5] "This man, who couldn't tell haram from halal, had the habit of sitting for a long

time at prayer, staying to put out the candles in the mosque long after others had left.” [Christofer Fort, 2019:46]

“machit” soʻzi “mosque” deb tarjima qilingan. Bu ham moslashtirish strategiyasiga kiradi, chunki “mosque” ingliz tilida keng tarqalgan va umumiy diniy tushuncha hisoblanadi. Asl matndagi diniy-madaniy muhit soddalashtiriladi, lekin mazmuniy aniqlik saqlanib qoladi. Shuningdek, “halol-harom” juftligi “haram from halal” tarzida berilgan boʻlsa-da, bu yerda tushunchaning diniy-falsafiy chuqurligi toʻliq ochib berilmaydi. Tarjimon ushbu iborani bevosita tarjima qilgan boʻlsa-da, izoh bermasdan qoldirgani sababli u qisman moslashtirishga yaqinlashadi, chunki oʻquvchi uchun tushunchaning toʻliq mazmuni ochilmaydi. Bunday hollarda tarjimonning asosiy maqsadi — matnni oson qabul qilinadigan qilishdir. Natijada milliy kolorit biroz kamayadi, ammo kommunikativ samaradorlik ortadi.

Begonalashtirish strategiyasi esa aksincha, asl matndagi milliy-madaniy xususiyatlarni saqlab qolishga qaratilgan. Bu strategiya orqali oʻquvchi boshqa madaniyat bilan bevosita tanishadi.

“Hali tuzuk-quruq odam qatoriga kirib yetmagan bu qizchani katta xotinlarning oriyat paranjisiga burkaganlar.” [Choʻlpon, 2023:5]

“this girl, still not yet a woman, wore a paranji that older women had wrapped over her to protect her from wandering eyes.” [Christofer Fort, 2019:46]

Masalan, “paranji” soʻzining tarjimada aynan “paranji” shaklida berilishi begonalashtirishning tipik namunasi hisoblanadi: “this girl ... wore a paranji...” Bu yerda tarjimon soʻzni tarjima qilmay, transliteratsiya orqali berib, oʻzbek madaniyatiga xos kiyimni saqlab qolgan. Shu bilan birga, izoh (“to protect her from wandering eyes”) orqali uning funksiyasi tushuntirilgan. Bu esa begonalashtirish bilan birga izohli tarjima usulining qoʻllanganini koʻrsatadi.

Xuddi shunday holat “nomahram” soʻzida ham kuzatiladi:

“sharm-u hayo qilmasdan nomahram hovlisiga qaraysan-a!” [Choʻlpon, 2023:82]

“Shamelessly looking into a home with nomahram women.” [Christofer Fort, 2019:105]

“Nomahram women” birligi tarjima qilinmay, asl shaklda qoldirilgan. Natijada oʻzbek jamiyatiga xos ijtimoiy-axloqiy tushuncha saqlanib qoladi. Biroq izohning yetarli emasligi oʻquvchi uchun qisman qiyinchilik tugʻdirishi mumkin.

Antroponimlar tarjimasida ham begonalashtirish ustun: Zebi, Oʻlmasjon, Qurvonbibbi, Enaxon, Abdusamat mingboshi kabi ismlar oʻzgartirilmagan berilgan. Bu esa milliy identifikatsiyani saqlashga xizmat qiladi. Laqablar esa tarjimada **aralash strategiya** asosida berilgan: “Yodgor echki” → “Yodgor the goat”; “Umarali puchuk” → “Umarali the noseless”. Bu yerda ism oʻzgartirilmagan (**begonalashtirish**), lekin laqab maʼnosi inglizchaga tarjima qilingan (**moslashtirish**). Natijada ikki maqsadga erishilgan, yaʼni ism tarjimasi orqali milliylik saqlangan boʻlsa, laqab tarjimasi orqali oʻquvchi uchun tushunarliklik taʼminlangan. Shu sababli Christofer Fortning bu tarjima usulini muvaffaqiyatli deb baholashimiz mumkin, chunki u obrazning ham mazmunini, ham milliy rangini saqlab qola olgan.

Toponimlar tarjimasida ham begonalashtirish strategiyasi ustunlik qiladi: “Yoyilmasoy”, “Qumariq”, “Sadaqayragʻoch” kabi joy nomlari transliteratsiya orqali berilgan. Bu oʻzbek geografik muhitini autentik tarzda aks ettiradi. Tahlil natijalarimizdan Christopher Fort tarjimada milliy koloritni maksimal darajada saqlashga harakat qilgani, biroq oʻquvchiga tushunarliklikni taʼminlash uchun ayrim hollarda moslashtirish va izohli tarjima elementlaridan ham foydalangani koʻzga tashlanadi.

Muhokama. Olib borilgan tahlil natijalari zamonaviy tarjimashunoslik nazariyalari, xususan, Lawrence Venuti tomonidan ilgari surilgan moslashtirish va begonalashtirish konsepsiyalari asosida qaralganda, “Kecha va kunduz” asarining inglizcha tarjimasida ushbu ikki strategiyaning muvozanatli qoʻllangani kuzatishimiz mumkin. Nazariy jihatdan, Venuti begonalashtirishni madaniy xilma-xillikni saqlab qolish vositasi sifatida yuqori baholaydi. Amaliy tahlil ham shuni koʻrsatdiki, tarjimada milliy birliklarning katta qismi asl shaklda berilgan boʻlib, bu yondashuv aynan begonalashtirish strategiyasiga mos keladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda moslashtirish elementlarining qoʻllanishi tarjimaning kommunikativ samaradorligini taʼminlashga xizmat qilgan. Tarjimon aslida ikki tomon oʻrtasida vositachi vazifasini bajaradi: bir tomondan, u muallifning uslubi

va g'oyasini saqlashi kerak, ikkinchi tomondan esa o'quvchining matnni tushunishini ta'minlashi zarur. Tahlil qilingan tarjimada aynan shu muvozanatga erishilganini guvohi bo'lishimiz mumkin va mazkur tarjima tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali badiiy tarjima bir strategiyaning ustunligi bilan emas, balki ularning o'rinli va maqsadga muvofiq uyg'unlashuvi bilan belgilanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Kecha va kunduz" asarining inglizcha tarjimasida moslashtirish va begonalashtirish strategiyalari o'zaro uyg'un holda qo'llangan bo'lib, milliy koloritni ifodalovchi birliklar, xususan realiyalar, antroponimlar va toponimlar asosan begonalashtirish orqali saqlab qolingani. Shu bilan birga, ayrim umumiy tushunchalar va diniy birliklar moslashtirish orqali soddalashtirilgan bo'lib, bu matnning tushunarligini oshirgan. Tarjima strategiyalarining samaradorligi shundaki, ular bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida ishlatilgan. Begonalashtirish asarning milliy ruhini saqlab qolishga yordam bergan bo'lsa, moslashtirish o'quvchi uchun qulaylik yaratgan. Ayniqsa, izohli tarjima usullarining qo'llanishi ikki strategiya o'rtasida muvozanatni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Natijada tarjima ham badiiy, ham kommunikativ jihatdan samarali chiqqan deb baholashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lawrence Venuti. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London: Routledge, 1995.
2. Lawrence Venuti (ed.). *The Translation Studies Reader*. – London: Routledge, 2000.
3. Peter Newmark. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
4. Eugene Nida. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.
5. Eugene Nida, Charles Taber. *The Theory and Practice of Translation*. – Leiden: Brill, 1969.
6. Mona Baker. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.
7. Jeremy Munday. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. – London: Routledge, 2001.
8. Susan Bassnett. *Translation Studies*. – London: Routledge, 2002.
9. André Lefevere. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. – London: Routledge, 1992.
10. Roman Jakobson. On linguistic aspects of translation // *On Translation*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. – P. 232–239.
11. Cho'lpon. *Kecha va kunduz*. – Toshkent: Turon zamin, 2023.
12. Christopher Fort. *Night and Day*. – Boston: Academic Studies Press, 2019.
13. G'aybullay Salomov. *Tarjima tashvishlari*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
14. G'aybullay Salomov. *Til va tarjima*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1966.
15. Komiljon Jo'rayev. *Tarjima san'ati*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1982.
16. Ibrohim G'afurov, O'tkir Mo'minov, Nodir Qambarov. *Tarjima nazariyasi*. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012.
17. Eshquvvat Ochilov. *Badiiy tarjima masalalari*. – Toshkent, 2014.
18. Ozod Sharafiddinov. *Adabiyot – hayot darsligi*. – Toshkent: Sharq, 2001.

UO'K 81'373.46:339.1

DARIY TILIDA SAVDO-SOTIQ FAOLIYATIGA OID BIRLIKLARNI MAVZUIY GURUHLARGA AJRATISH MEZONLARI

A.A.Karimov, *tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz*

<https://orcid.org/0009-0005-0370-3400>

Annotatsiya. Ushbu maqolada dariy tilidagi savdo-sotiqqa oid leksik birliklarni Afg'onistonning "Qānūn-e Tejārat" ("Tijorat qonuni") materiali asosida mavzuiy tasniflash mezonlari tadqiq etiladi. Tadqiqot to'liq leksik-semantik maydon tahliliga emas, balki bunday tahlil uchun zarur bo'lgan dastlabki mavzuiy tartiblashtirishga qaratilgan. Material savdo subyektlari, obyektlari, harakatlari, moliya, hujjatlar, infratuzilma xizmatlari va huquqiy oqibatlarni ifodalovchi reprezentativ huquqiy-tijoriy birliklardan iborat.

Kalit so'zlar: dariy tili; savdo-sotiq leksikasi; mavzuiy tasnif; Tijorat qonuni; terminologiya; nominativ-funksional mezon; huquqiy-iqtisodiy diskurs.

Аннотация. В данной статье рассматриваются критерии тематической классификации лексических единиц, связанных с торговлей, в языке дари на основе афганского «Qānūn-e Tejārat» («Коммерческого закона»). Исследование сосредоточено не на полном анализе лексико-семантического поля, а на предварительном тематическом упорядочении, необходимом для такого анализа. Материал исследования включает репрезентативные

юридико-коммерческие единицы, обозначающие субъекты торговли, объекты, действия, финансовые категории, документы, инфраструктурные услуги и правовые последствия.

Ключевые слова: язык дари; торговая лексика; тематическая классификация; Коммерческий закон; терминология; номинативно-функциональный критерий; юридико-экономический дискурс.

Abstract. This article examines the criteria for thematic classification of trade-related lexical units in the Dari language on the basis of Afghanistan's "Qānūn-e Tejārat" ("Commercial Law"). The study is focused not on a full lexico-semantic field analysis, but on the preliminary thematic ordering required for such analysis. The material consists of representative legal-commercial units denoting trade subjects, objects, actions, finance, documents, infrastructure services and legal consequences.

Key words: Dari language; trade vocabulary; thematic classification; Commercial Law; terminology; nominative-functional criterion; legal-economic discourse.

Sohaviy terminologiyani tizimlashtirish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Terminlar muayyan bilim sohasi tushunchalarini nomlaydi, ularning o'zaro chegarasini belgilaydi va mutaxassislar muloqotida aniqlikni ta'minlaydi. Dariy tilidagi savdo-sotiq leksikasini tadqiq etish esa Afg'oniston huquqiy-iqtisodiy tizimining lisoniy ifodasini yoritish, tijorat munosabatlarini nomlovchi birliklarning funksional tabiatini aniqlash va ularni ilmiy tasniflash zarurati bilan belgilanadi [1].

Afg'onistonning "قانون تجارت" matni ushbu soha uchun asosiy korpus manbasi sifatida ahamiyatlidir. Unda تاجر (tājer), شرکت تجاری (sherkat-e tejāratī), اموال منقول (amvāl-e manqūl), برات (barāt), چک (čak), بیمه (bīma), افلاس (eflās) kabi birliklar oddiy lug'aviy nominatsiya emas, balki aniq huquqiy maqom, muomala predmeti, majburiyat yoki protsessual natijani ifodalovchi terminlar sifatida qo'llanadi. Demak, bunday birliklarni faqat umumiy ma'no asosida emas, balki qonuniy-kontekstual vazifasi asosida baholash lozim.

Maqolaning maqsadi dariy tilidagi savdo-sotiq faoliyatiga oid birliklarni "قانون تجارت" materiali asosida mavzuiy guruhlarga ajratish mezonlarini ishlab chiqishdan iborat. Bu yerda mavzuiy guruh va leksik-semantik maydon tushunchalari farqlanadi: mavzuiy guruh ekstralingvistik predmet-soha umumiylikiga, leksik-semantik maydon esa umumiy arxisema, integral va differensial semalar asosidagi ichki lisoniy tizimga tayanadi [3]. Shuning uchun mazkur maqola savdo leksikasining yakuniy semantik maydon modelini emas, balki ana shu model uchun zarur bo'lgan empirik-mavzuiy tartiblash bosqichini yoritadi.

Tadqiqotning asosiy materiali sifatida Afg'oniston "قانون تجارت"ining 2018-yilgi nashri tanlandi. Ushbu hujjat tijorat layoqati, tijorat muomalalari, shirkatlar, savdo hujjatlari, qarz, garov, transport, ombor, sug'urta, bankrotlik va boshqa huquqiy-iqtisodiy jarayonlarni qamrab oladi [1]. Maqola doirasida qonun matnidagi yetti mavzuiy guruhni namoyon qiluvchi 38 ta reprezentativ birlik tanlab tahlil qilindi. Ular orasida sodda leksemalar, izofali terminologik birikmalar va ko'p komponentli huquqiy nomlar mavjud.

Birliklarni tahlilga kiritishda ularning qonun matnidagi real vazifasi birlamchi mezon sifatida olindi. Masalan, قبولی (qabūlī) umumtilda "qabul qilish" ma'nosi bilan bog'liq bo'lsa-da, veksell muomalasida "aksept", ya'ni to'lov majburiyatini qabul qilish ma'nosida terminlashadi. Xuddi shunday, سهم (sahm) bir kontekstda "ulush/kapital qismi", boshqa kontekstda esa "aksiya hujjati" sifatida baholanishi mumkin. Shuning uchun materialni saralashda lug'aviy ma'no bilan birga huquqiy-funksional kontekst ham hisobga olindi.

Tadqiqotda tavsifiy, kontekstual, komponent va nominativ-funksional tahlil metodlari qo'llandi. Tavsifiy metod birliklarning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini bayon qilishga, kontekstual tahlil esa ularning qonun matnidagi maxsus vazifasini aniqlashga xizmat qildi. Komponent tahlil terminlar tarkibidagi umumiy va farqlovchi semantik belgilarni ajratish uchun qo'llandi [6].

Dariy birliklar maqolada soddalashtirilgan ilmiy transkripsiya asosida berildi: uzun unlilar ā, ī, ū belgilar orqali, izofa munosabati esa -e/-ye shakli orqali ifodalandi. Arab yozuvidagi terminlarning

asl shakli saqlanib, qavs ichida transkripsiyasi va o'zbekcha izohi berildi. Tasnif quyidagi beshta mezoniga asoslandi: tijorat faoliyati bilan aloqadorlik, nominativ vazifa, huquqiy-funksional qiymat, struktur butunlik va terminologik differensiatsiya.

1-jadval.

Birliklarni mavzuiy guruhlariga ajratish mezonlari

Mezon	Mazmuni	Misol	Tasnifdagi vazifasi
Tijorat bilan aloqadorlik	Birlik savdo munosabatiga bevosita yoki bilvosita bog'lanadi.	فروش تجارت	Savdo sohasiga mansublikni belgilaydi.
Nominativ vazifa	Birlik subyekt, obyekt, hujjat yoki harakatni nomlaydi.	برات تاجر	Guruhlashning predmet asosini ko'rsatadi.
Huquqiy-funksional qiymat	Umumtil birligi qonunda maxsus termin vazifasini bajaradi.	قبولی	Terminlashgan ma'noni ajratadi.
Struktur butunlik	Izofali yoki ko'p komponentli birikma yaxlit termin bo'ladi.	شرکت سهامی	Birikmani mustaqil birlik sifatida oladi.
Terminologik differensiatsiya	Tasodifiy qo'llanish maxsus terminologik qo'llanishdan farqlanadi.	شخص متضرر	Tahlilda aniqlikni ta'minlaydi.

Tahlil natijasida dariy tili savdo-sotiq leksikasi yetti yirik mavzuiy guruhga ajratildi. Birinchi guruh savdo subyektlari va tashkilotlarini: تاجر (tājer), مشتری (moštārī), دلال (dallāl), شرکت تجاری (šerkat-e tejārātī), شرکت سهامی (šerkat-e sahāmī) kabi birliklarni qamrab oladi.

Ikkinchi guruh savdo obyektlari, mulk va kapital nomlaridan iborat: اموال منقول (amvāl-e manqūl), سرمایه (sarmāya), امتعه (amte'a), سهم (sahm). Uchinchi guruh savdo harakatlari, bitimlar va majburiyatlarni ifodalaydi: فروش (forūš), خریداری نمودن (xarīdārī namūdan), معامله تجاری (mo'āmele-ye tejārātī), عقد تجاری ('aqd-e tejārātī).

To'rtinchi guruh moliya va hisob-kitob birliklarini, beshinchi guruh tijorat hujjatlari hamda qimmatli qog'ozlarni, oltinchi guruh savdo infratuzilmasi xizmatlarini, yettinchi guruh esa ro'yxatga olish, tugatish, bankrotlik va zararni qoplash kabi huquqiy oqibat nomlarini birlashtiradi.

2-jadval.

Dariy savdo-sotiq leksikasining mavzuiy guruhlari

№	Mavzuiy guruh	Namunaviy birliklar	Qonuniy-funksional vazifa
1	Subyektlar va tashkilotlar	شرکت تجاری; دلال; تاجر	Savdo ishtirokchisi maqomini belgilaydi.
2	Obyektlar, mulk va kapital	سهم; سرمایه; اموال منقول	Muomala predmeti va iqtisodiy asosni bildiradi.
3	Harakatlar, bitimlar va majburiyatlar	تعهد; عقد تجاری; فروش	Tijoriy jarayonni rasmiylashtiradi.
4	Moliya va hisob-kitob	رهن تجاری; قرض تجاری; تأدیه	To'lov, qarz va ta'minotni nomlaydi.
5	Hujjatlar va qimmatli qog'ozlar	بارنامه; چک; برات	Bitimni hujjat orqali tasdiqlaydi.
6	Infratuzilma xizmatlari	بیمه; گددام عمومی; نقلیات	Savdo jarayonini ta'minlovchi xizmatlarni bildiradi.
7	Huquqiy oqibatlar	جبران ضرر; افلاس; ثبت تجارت	Faoliyatning huquqiy holati va natijasini ifodalaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, dariy tilidagi savdo-sotiq leksikasini mavzuiy guruhlariga ajratishda faqat so'zning lug'aviy ma'nosiga tayanish yetarli emas. Qonun matni terminning ma'nosini toraytiradi, funksional jihatdan ixtisoslashtiradi va uni huquqiy maqomga ega birlikka aylantiradi. Masalan, قبولی (qabūlī) umumiy "qabul qilish" ma'nosidan tashqari veksel muomalasida "aksept" ma'nosini oladi; شخص متضرر (šaxs-e motazarrer) esa umumiy "zarar ko'rgan shaxs" birikmasi bo'lsa-da, tijorat-huquqiy diskursda javobgarlik va kompensatsiya munosabatlarining subyektini bildiradi.

Mavzuiy guruh bilan leksik-semantik maydonni farqlash maqolaning nazariy jihatdan muhim natijasidir. Mavzuiy guruh obyektiv faoliyat sohasi asosida tuziladi: masalan, "hujjatlar" guruhiga برات, چک, بارنامه kabi turli semantik xususiyatga ega birliklar kirishi mumkin. Leksik-semantik maydon esa umumiy arxisema va paradigmatic munosabatlarni talab qiladi. Shuning uchun bu maqolada berilgan tasnif keyingi bosqichda yadro-periferiya, sinonimiya, antonimiya, giponimiya va konversivlik kabi munosabatlarni o'rganish uchun empirik asos bo'lib xizmat qiladi [3; 5].

Dariy tilidagi savdo-sotiq faoliyatiga oid birliklarni "قانون تجارت" materiali asosida mavzuiy tasnif qilish quyidagi xulosalarni beradi. Birinchidan, savdo leksikasi faqat xarid va sotish

harakatlarini bildiruvchi birliklardan iborat emas; u subyekt, obyekt, bitim, moliya, hujjat, infratuzilma va huquqiy oqibatlarni qamrab oluvchi murakkab mavzuiy tizimdir. Ikkinchidan, ushbu birliklarni saralashda tijorat bilan aloqadorlik, nominativ vazifa, huquqiy-funksional qiymat, struktur butunlik va terminologik differensiatsiya asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Uchinchidan, qonun matni umumtil birliklarini terminologik jihatdan qayta belgilaydi: qabūlī, sahm, šaxs-e motazarrer kabi birliklar kontekstga qarab maxsus huquqiy-iqtisodiy qiymat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. قانون تجارت. جمهوری اسلامی افغانستان. (2018). کابل: وزارت عدلیه.
2. Bekberganova M. Sh. Iqtisodiyot sohasiga oid terminologik maydon tushunchalarining shakllanishi va tavsifi. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 4(6), 2024. – B. 19–22.
3. Iskandarova Sh. M. O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni). Fil.f.f.d. diss. – Toshkent: O'ZFA. Til va adabiyot instituti. 1999.
4. Xolmuradova M. F. "Qutadg'u bilig" leksikasi. Fil.f.f.d. diss. avtoreferati – Toshkent: O'ZFA. Til va adabiyot instituti. 2019.
5. Shirinova E. T. O'zbek tili bank-moliya terminologiyasi. Fil.f.f.d. diss. Avtoreferati. – Toshkent: Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2020.
6. Timchishena E. A. The semantics of sale and purchase verbs in modern Chinese and their functioning in the text: Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. – Moscow: Lomonosov Moscow State University. 2023.

UDC: 81'373:811.111:811.512.133

UNDERSTANDING LINGUOCULTURAL ASPECTS OF HOUSEHOLD LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK (ON THE EXAMPLE OF CLOTHING VOCABULARY)

Sh.U.Khalikova, Senior teacher, independent researcher, Tashkent institute of textile and light industry, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada uy-ro'zg'or leksikasining lingvomadaniy jihatlari va uning xalqning kundalik hayoti, an'analari, mentaliteti hamda milliy qadriyatlarini aks ettirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Uy-ro'zg'or leksikasi til va madaniyat o'rtasidagi yaqin aloqaning muhim ko'rsatkichi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: uy-ro'zg'or leksikasi, lingvomadaniyatshunoslik, milliy madaniyat, kundalik nutq, mentalitet, madaniy konseptlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурные аспекты бытовой лексики и её роль в отражении повседневной жизни, традиций, менталитета и национальных ценностей народа. Бытовая лексика анализируется как важный индикатор тесной взаимосвязи языка и культуры.

Ключевые слова: бытовая лексика, лингвокультурология, национальная культура, повседневная речь, менталитет, культурные концепты.

Abstract. This article examines the linguacultural aspects of household vocabulary and its role in reflecting everyday life, traditions, mentality, and national values of a people. Household lexicon is analyzed as an important indicator of the close relationship between language and culture.

Key words: household vocabulary, linguacultural, national culture, everyday speech, mentality, cultural concepts.

In modern linguistics, the study of the integral connection between language and culture is considered one of the important scientific directions. Particularly within the framework of cultural linguistics (linguoculturology), the analysis of the national-cultural content of lexical units has become a pressing issue. In this process, everyday (domestic) vocabulary holds special significance, as it directly reflects the people's daily life, lifestyle, and social relations.

Everyday vocabulary includes names of food, clothing, household items, as well as terms related to rituals and customs. These units serve as an important means of expressing the people's culture through language. The purpose of this article is to reveal the linguacultural aspects of everyday vocabulary and to highlight its place in linguistics. Linguoculturology is a field of science that studies the interaction between language and culture, in which linguistic units are interpreted as carriers of

cultural meaning [1. Maslova, 2001: 18]. Everyday vocabulary, in turn, is a lexical layer related to daily life and expressing the people's way of life.

Everyday lexical units embody not only the name of an object or phenomenon but also the national attitude toward it. For example, certain food names or clothing terms are specific to a particular people's culture and do not have full equivalents in other languages. This situation further increases the linguacultural significance of everyday vocabulary.

Theoretical interpretation of the concept of everyday vocabulary: In scholarly literature, everyday vocabulary is defined as "a set of lexical units that express daily life needs, are commonly used, and have a high frequency in speech." This lexical layer is distinguished by the following main features:

- Semantic concreteness;
- Functional activeness in speech;
- National character from a socio-cultural perspective;
- Relative stability from a historical perspective, yet dynamic development.

The place of everyday vocabulary in the language system: Everyday vocabulary constitutes an active, central, and multifaceted lexical layer of language. Its main significance is as follows:

1. **Communicative significance** – everyday vocabulary forms the basis of daily speech and ensures effective communication between people.
2. **Cultural significance** – national customs and values are transmitted through everyday vocabulary; for example, words such as "palov" (plov), "choyxona" (teahouse), and "mehmonnavozlik" (hospitality) reflect the cultural code of the Uzbek people.
3. **Historical significance** – everyday vocabulary serves as a source for studying the historical way of life; even if some words become obsolete, they are important for shedding light on the history of the language.
4. **Dynamic characteristic** – with the development of society and technology, new units enter everyday vocabulary, for example, "muzlatkich" (refrigerator), "kir yuvish mashinasi" (washing machine) [1. Teliya, 1996: 40].

Linguocultural features of everyday vocabulary: Everyday vocabulary is closely connected with a person's daily worldview and mental model. From the perspective of conceptual analysis, it performs the following functions:

- expresses basic concepts of daily life ("uy" – house/home, "oila" – family, "ovqat" – food);
- models national mentality and values in linguistic form;
- is enriched through conceptual metaphors and symbolic means.

This serves to master the language not only as a means of communication, but also as a means of understanding culture.

Research Methods

In this study, units of everyday vocabulary in the English and Uzbek languages were analyzed. Words, phraseologisms, proverbs, and expressions within the scope of basic everyday vocabulary were selected as the research materials.

Methods used:

1. **Comparative method:** Used to identify semantic and cultural similarities and differences between everyday lexical units in English and Uzbek.
2. **Linguocultural analysis method:** Used to study the mechanisms of reflecting each people's mentality, historical experience, and system of social values through everyday units.
3. **Structural-semantic analysis method:** Used to analyze the structural composition of everyday words and expressions and their meaning in expressing national culture.

Results. As a result of the comparative analysis of everyday vocabulary, clear differences and similarities reflecting the culture of the two peoples were identified. The content and structure of everyday vocabulary in Uzbek and English differ significantly from one another.

Everyday words in the Uzbek language are mainly related to culture, collective life, and family values. Examples: *palov* (plov), *choynak* (teapot/kettle), *ko'rpacha* (small rug or quilt), *dasturxon* (tablecloth spread on the floor for meals), *ayvon* (porch/veranda), *mehmon* (guest).

• The expression *to'rga o'tqazmoq* (to seat someone at the place of honor) signifies the tradition of honoring guests in Uzbek culture.

• Words such as *supa* (raised earthen platform/bed), *to'r* (place of honor), *do'ppi* (skullcap), *ko'rpacha* (small rug/quilt), *mehmonxona* (guest room/guest house) also convey specific cultural values.

Everyday vocabulary in English, on the other hand, is associated with concepts of an industrial lifestyle, personal independence, and convenience.

Examples: *microwave*, *dishwasher*, *privacy*, *bedroom*, *kettle*, *sofa*.

• Units such as *living room*, *fireplace*, *tea time*, *sofa* express the values of tranquility, comfort, and personal space in the lives of the English.

Cultural Differences in Basic Units.

• Basic words such as *bread* – *non*, *water* – *suv*, *mother* – *ona*, *father* – *ota*, *house* – *uy* occupy an important place in the lives of both peoples.

• However, the cultural meaning of these words differs. For example, the word *tea* is an inseparable part of the day in English culture (*tea time*), whereas in Uzbek culture it is used as a symbol of hospitality and sincerity.

• In Uzbek, expressions such as *non topmoq* (to find bread – to earn a living), *choy ichmoq* (to drink tea), *ko'rpacha yozmoq* (to spread out a small rug/quilt), *mehmon kutmoq* (to receive/welcome guests) are semantic units that express the national way of life [1. Abdusalilova, 2025: 45].

• In English, expressions such as "*home sweet home*", "*a cup of tea solves everything*", "*there's no place like home*" express comfort, tranquility, and the warmth of home.

Discussion

Socio-cultural interpretation of the results

The analysis results confirm that everyday vocabulary is directly connected to the system of a people's values:

1. **Collectivism vs. Personal Space:** In Uzbek society, the values of family and collectivism occupy a central place, whereas in English society, the values of personal space (privacy) and independence predominate. This difference is clearly visible in everyday vocabulary: In Uzbek, words such as *mehmon* (guest), *to'r* (place of honor), *dasturxon* (tablecloth spread for meals) express collective values and hospitality. In English, words such as *privacy*, *comfort*, *cosiness* denote personal space and tranquility.

2. **The Concept of Home:** In English, the word *home* signifies not only a physical place but also emotional tranquility and security. In Uzbek, the concept of *uy* (home/house) is interpreted more as a symbol of family, community, and hospitality.

Connection with theoretical foundations

• Uralova (2025) emphasizes that the difference between the two languages is closely connected with the socio-economic development stages of each people.

• As Wierzbicka (1997) noted, through everyday units in language, one can understand a people's "model of the world."

A comparative study of clothing vocabulary in English and Uzbek allows for the identification of differences and similarities in the cultural thinking of the two peoples. This research is aimed at identifying the linguacultural features of clothing vocabulary in English and Uzbek, and through them, revealing the specific aspects of the cultural thinking of the two peoples. The lexical composition of each language is a linguistic representation of that people's worldview. Clothing names embody cultural stereotypes, national customs, and historical traditions. For example: in Uzbek, *do'ppi* (skullcap) signifies a symbol of national identity, masculinity, and ceremonial usage; at the same time, the word *kilt* in English is associated with Scottish traditions and the symbol of national identity — a system of signs [8. Hanks, 2003: 50].

In conclusion, everyday vocabulary is one of the important objects of linguacultural research. It reflects the people's daily life and national culture through language. The systematic and contextual study of everyday lexical units in their cultural context leads to effective results in the fields of linguistics, translation studies, and language teaching.

REFERENCES

1. Maslova, V.A. (2001). *Linguoculturology*. Moscow: Akademia.

2. Teliya, V.N. (1996). Russian Phraseology in the Context of Culture. Moscow.
3. Karimov, A. (2018). Language and Culture Relations. Tashkent: Fan.
4. Brown, H.D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson.
5. Abduljalilova, M. (2025). Linguistic study of household vocabulary in English and Uzbek languages. Goodwood Journal of Linguistics, 12(3), 45–59. <https://goodwoodpub.com/index.php/jictl/article/view/3428>
6. Akbarova, N. (2023). Lexical-semantic field of household appliances: Synonymy and polysemy in English. International Conference on Language and Linguistics, 3(1), 19–31. <https://interonconf.org/index.php/usa/article/view/4726>
7. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.). Cambridge University Press.
8. Hanks, P. (2013). Lexicography and corpus linguistics. In R.P. Fawcett & J.B. McArthur (Eds.), The Routledge Handbook of Lexicography (pp. 45–66). Routledge.

UDC 821.73

THE MYTH OF SUCCESS IN AMERICAN LITERATURE: A CRITICAL ANALYSIS OF THE GREAT GATSBY AND DEATH OF A SALESMAN

M.S.Kosimova, Master's degree student, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amerika adabiyotida muvaffaqiyat tushunchasining madaniy mif sifatidagi talqini F. Skott Fitsjeraldning *The Great Gatsby* va Artur Millerning *Death of a Salesman* asarlari qiyosiy tahlili asosida o'rganilgan. Amerika madaniyatida muvaffaqiyat odatda boylik, ijtimoiy mavqe va shaxsiy yutuqlar bilan bog'liq bo'lsa-da, ko'plab badiiy asarlar muvaffaqiyatning har doim ham baxt va hayotiy qoniqishni ta'minlamasligini ko'rsatadi. Tadqiqotda Jey Getsbi va Villi Loman obrazlari qiyosiy tahlil qilinib, har ikki muallif muvaffaqiyatga yo'naltirilgan qadriyatlarning cheklanganligi hamda ichki ziddiyatlarini ochib bergani yoritiladi. Tadqiqot natijalari moddiy farovonlikka intilish ko'pincha umidsizlik, begonalashuv va shaxsiy fojialarga olib kelishini ko'rsatadi. Maqolada Fitsjerald va Miller an'anaviy muvaffaqiyat haqidagi tasavvurni ijtimoiy kutishlar va madaniy miflarni tanqid qilish vositasiga aylantirgani asoslab beriladi. Ularning asarlari jamiyat tomonidan ilgari surilgan ideallar bilan insonning shaxsiy hayotiy haqiqatlari o'rtasidagi tafovutni ochib berib, noreal maqsad va ambitsiyalarning psixologik hamda ijtimoiy oqibatlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: muvaffaqiyat mifi, Amerika adabiyoti, F. Skott Fitsjerald, Artur Miller, *The Great Gatsby*, *Death of a Salesman*, materializm, ijtimoiy tanqid, Amerika madaniyati.

Аннотация. В статье рассматривается концепция успеха как культурного мифа в американской литературе на основе сравнительного анализа произведений Ф. Скотта Фицджеральда *The Great Gatsby* и Артура Миллера *Death of a Salesman*. В американской культуре успех традиционно ассоциируется с богатством, высоким социальным статусом и личными достижениями, однако многие литературные произведения ставят под сомнение представление о том, что успех неизбежно приносит счастье и жизненное удовлетворение. На основе сравнительного анализа образов Джея Гэтсби и Вилли Ломана раскрываются ограничения и внутренние противоречия ценностей, ориентированных на успех. Результаты исследования показывают, что стремление к материальному благополучию нередко приводит к разочарованию, отчуждению и личной трагедии. Доказывается, что Фицджеральд и Миллер превращают традиционный нарратив об успехе в средство критики общественных ожиданий и культурных мифов. Их произведения раскрывают разрыв между общественными идеалами и личной реальностью, акцентируя внимание на психологических и социальных последствиях нереалистичных амбиций.

Ключевые слова: миф об успехе, американская литература, Ф. Скотт Фицджеральд, Артур Миллер, *The Great Gatsby*, *Death of a Salesman*, материализм, социальная критика, американская культура.

Abstract. This article examines the concept of success as a cultural myth in American literature through a critical analysis of F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* and Arthur Miller's *Death of a Salesman*. The idea of success occupies a central position in American culture, often associated with wealth, social status, and personal achievement. However, many literary works challenge the

assumption that success guarantees happiness and fulfillment. Through a comparative analysis of the protagonists Jay Gatsby and Willy Loman, this study explores how both authors expose the limitations and contradictions of success-oriented values. The findings demonstrate that the pursuit of material prosperity often leads to disillusionment, alienation, and personal tragedy. The article argues that Fitzgerald and Miller transform the traditional narrative of success into a critique of social expectations and cultural myths. Their works reveal the gap between public ideals and private realities, highlighting the psychological and social consequences of unrealistic ambitions.

Keywords: success myth, American literature, F. Scott Fitzgerald, Arthur Miller, *The Great Gatsby*, *Death of a Salesman*, materialism, social criticism, American culture.

Introduction. The concept of success has long been considered one of the defining elements of American cultural identity. From the early development of the United States, individuals were encouraged to believe that hard work, determination, and ambition could lead to prosperity and social advancement. This belief gradually evolved into a powerful cultural narrative that shaped personal aspirations and social expectations. As a result, success became not only an economic goal but also a measure of personal worth and social recognition. American literature has played a significant role in both promoting and questioning this cultural ideal. While some literary works celebrate achievement and upward mobility, others reveal the hidden costs associated with the relentless pursuit of success. Among the most influential writers who challenge conventional ideas of success are F. Scott Fitzgerald and Arthur Miller. Their works portray characters whose lives are dominated by ambitious dreams yet ultimately marked by disappointment and tragedy. Fitzgerald's *The Great Gatsby* and Miller's *Death of a Salesman* provide valuable insights into the complex relationship between individual aspiration and social reality. Although the two works differ in genre and historical context, they share a common concern with the destructive effects of unrealistic expectations. Both authors suggest that success, as defined by society, may be an illusion rather than a genuine source of fulfillment. The purpose of this article is to investigate how Fitzgerald and Miller construct and deconstruct the myth of success in their works and to examine the broader social implications of their literary criticism.

Methods. This study employs qualitative literary analysis as its primary research method. The selected texts are examined through close reading and thematic analysis to identify representations of success, ambition, social status, and personal fulfillment. A comparative approach is used to evaluate similarities and differences between the literary visions of Fitzgerald and Miller. Historical-contextual analysis is also applied to understand how economic conditions, social values, and cultural expectations influenced the authors' perspectives. Secondary academic sources and literary criticism provide additional support for the interpretation of the texts. The analysis focuses particularly on character development, symbolism, narrative structure, and social commentary as key elements through which the myth of success is represented and challenged.

Results. The analysis reveals that both Fitzgerald and Miller portray success as a socially constructed ideal that often conflicts with individual reality. In *The Great Gatsby*, Jay Gatsby embodies the belief that wealth can overcome social barriers and recreate the past. His extraordinary financial achievements appear to confirm the possibility of unlimited upward mobility. However, Gatsby's success remains incomplete because he fails to gain true acceptance within the elite social world he admires. The novel demonstrates that economic achievement alone cannot erase established class distinctions. Despite his luxurious lifestyle and immense wealth, Gatsby remains an outsider. His dream ultimately collapses because it is based on illusion rather than reality. Fitzgerald suggests that the pursuit of success becomes dangerous when individuals confuse material acquisition with emotional fulfillment. Similarly, Arthur Miller presents a critical portrayal of success through the character of Willy Loman. Unlike Gatsby, Willy never achieves significant wealth or status. Nevertheless, he remains deeply committed to the belief that popularity and personal attractiveness inevitably lead to success. His unwavering faith in this ideal prevents him from recognizing the realities of his circumstances. The study finds that both protagonists become victims of cultural expectations. Their personal identities become inseparable from their dreams of success, making

failure psychologically devastating. As a consequence, both characters experience profound disappointment and isolation.

Discussion. The findings indicate that Fitzgerald and Miller view success not as an objective reality but as a cultural myth that shapes individual behavior and social values. The myth functions by encouraging individuals to pursue goals that may be unattainable or fundamentally misguided. In *The Great Gatsby*, success is closely associated with wealth and social prestige. Gatsby believes that financial power can grant access to a world of privilege and restore his romantic relationship with Daisy Buchanan. However, Fitzgerald reveals that social status is determined by more than economic resources. The distinction between old money and new money exposes structural barriers that limit social mobility. Gatsby's tragic fate illustrates the failure of material success to provide genuine belonging or emotional satisfaction. Miller approaches the myth of success from a different perspective. His focus is not on the wealthy elite but on ordinary individuals struggling within a competitive society. Willy Loman's tragedy stems from his inability to separate personal value from economic achievement. He internalizes cultural expectations so completely that he judges himself solely according to external standards of success. Both authors therefore criticize a society that encourages individuals to equate self-worth with achievement. Their works suggest that the pursuit of socially approved definitions of success may lead to psychological instability, broken relationships, and moral confusion. Rather than celebrating ambition, Fitzgerald and Miller expose its potential dangers when disconnected from self-awareness and realistic goals. Another significant similarity between the two works is the contrast between appearance and reality. Gatsby creates a glamorous public image that conceals loneliness and insecurity, while Willy maintains optimistic illusions despite overwhelming evidence of failure. Through these characters, the authors demonstrate how the myth of success often depends on performance, perception, and self-deception.

Conclusion. The analysis demonstrates that *The Great Gatsby* and *Death of a Salesman* offer powerful critiques of the myth of success in American society. Through the experiences of Jay Gatsby and Willy Loman, Fitzgerald and Miller reveal the limitations of cultural beliefs that equate success with wealth, status, and external recognition. Both works challenge the assumption that ambition automatically leads to fulfillment. Instead, they show how unrealistic expectations can produce disappointment, alienation, and tragedy. The protagonists devote their lives to ideals that ultimately prove unattainable, exposing the gap between social myths and human reality. The enduring relevance of these literary works lies in their ability to question dominant cultural values and encourage critical reflection on the meaning of success. Fitzgerald and Miller remind readers that genuine fulfillment cannot be measured solely by material achievement or public approval. Their literary critiques continue to resonate in contemporary society, where similar pressures and expectations remain influential.

REFERENCES:

1. Fitzgerald, F. Scott. *The Great Gatsby*. New York: Scribner, 2004.
2. Miller, Arthur. *Death of a Salesman*. New York: Penguin Books, 2000.
3. Cullen, Jim. *The American Dream: A Short History of an Idea that Shaped a Nation*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
4. Churchwell, Sarah. *Careless People: Murder, Mayhem, and the Invention of The Great Gatsby*. New York: Penguin Books, 2014.
5. Lehan, Richard. *The Great Gatsby: The Limits of Wonder*. Boston: Twayne Publishers, 1990.
6. Bigsby, Christopher. *Arthur Miller: A Critical Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
7. Roudané, Matthew C. *The Cambridge Companion to Arthur Miller*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Tyson, Lois. *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*. New York: Routledge, 2015.
9. Pizer, Donald. *The Cambridge Companion to American Realism and Naturalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
10. Gray, Richard. *A History of American Literature*. Oxford: Blackwell Publishing, 2011.

LEXICOGRAPHY OF ANTHROPONYMS

I.K.Koziyeva, Lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Anotatsiya. Ushbu maqolada biz barcha "antroponimik bo'shliqlar" ning ma'lum turdagi lug'atlarga ko'ra qanday taqsimlanganligini kuzatishga harakat qildik va ayniqsa, leksikografik an'anaga ega bo'lmagan onimlarning bo'limlariga e'tibor qaratdik. Maqolada shaxsiy ismlar ko'pgina Evropa xalqlari orasida zamonaviy shaxsiy ismlar to'plami bo'lib, ular juda ko'p umumiyliklarga ega: nasroniy nomlari to'plami (ozmi-ko'pmi o'zgaruvchan va ma'lum bir til tizimiga moslashtirilgan), ma'lum bir fond milliy ismlar (qadimiy va yangi) va ma'lum bir boshqa zamonaviy tillardan olingan ismlar qatlami ekanligi haqida gapirilgan. Shuningdek, har bir xalq uchun ularning kelib chiqishini ochib beruvchi shaxsiy ismlar lug'ati bo'lishi maqsadli ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Onomastika, antroponim, usul, to'g'ri ismlar, onimiya, ism, semantika, antroponimik bo'shliqlar, xristian nomlari, leksikografiya.

Аннотация. В этой статье мы проследили, как распределяются все "антропонимические пространства" по определенным типам словарей, и особенно обратили внимание на те разделы онимов, которые не имеют лексикографической традиции. В статье поясняется, что личные имена - это совокупность современных личных имен у большинства европейских народов, которые имеют много общего: набор христианских имен (более или менее переменных и адаптированных к системе данного языка), определенный фонд национальных имен (древних и новых) и определенный пласт названий, заимствованных из других современных языков. Также говорится, что словарь личных имен, раскрывающий их происхождение, желателен для каждого народа.

Ключевые слова: ономастика, антропонимия, метод, имена собственные, онимия, название, семантика, антропонимические пространства, христианские имена, лексикография

Abstract. In this article, we will try to trace how all 'anthroponymic spaces' are distributed according to certain types of dictionaries, and especially pay attention to those sections of onyms that do not have a lexicographic tradition. The article explains that personal names are a collection of modern personal names among most European peoples, which have a lot in common: a set of Christian names (more or less variable and adapted to the system of a given language), a certain fund of national names (ancient and new) and a certain layer of names borrowed from other modern languages. A dictionary of personal names revealing their origin is desirable for every nation.

Key words: Onomastics, anthroponym, method, proper names, onymy, name, semantics, anthroponymic spaces, christian names, lexicography

Lexicographic practice focuses mainly on the material of two categories of onyms: anthroponyms and geographical names. Dictionaries of other classes (cosmonyms, theonyms, zoonyms, ergonyms, etc.) are exceptionally few in modern lexicography. New types of dictionaries are being compiled or designed, again, as a rule, for anthroponyms and toponyms.

The fund of modern personal names among most European peoples has a lot in common: a set of Christian names (more or less variable and adapted to the system of a given language), a certain fund of national names (ancient and new) and a certain layer of names borrowed from other modern languages. A dictionary of personal names revealing their origin is desirable for every nation.

Dictionaries of the translation of national names into Russian are also needed. A further stage of the study of personal names, followed by mandatory lexicography of the material covered, may be the areal study of the variation of personal names¹. Work on a dictionary of variants of Russian personal names is currently being conducted by P.T. Porotnikov. The material used as the basis of the dictionary dates back to the 19th—20th centuries. The proposed dictionary entries include phonological, phonetic, morphological, and graphic variants of full personal names that are not recorded in N.A. Petrovsky's Dictionary of Russian Personal Names, and can be considered as additions to the latter. [5, p. 98]

Onomastic science is in dire need of information about living nominative word formation (formation of qualitatives, patronyms, androonyms, etc.). When lexicographing such material, a documented territorial binding of fixed forms is mandatory. Such a presentation of the material would simultaneously show the localization of these forms in the surveyed area.

A dictionary of this profile is needed primarily for researchers of surnames of this and related languages, since surnames are often based on unregistered more or less common regional derivatives of personal names in ordinary dictionaries. An example is the search for the etymology of the Latvian surname Zeps, common in Latgale, which is usually traced back to the Estonian surname Sepp (from sepp 'blacksmith'). The latter is confirmed by the presence of Estonian settlers in these areas in the past. However, in Latgale, the personal name Jazeps is very common, from which the dialectal hypocoristics Zeps, Zepips, Zepka is found (the presence of several variants of qualitatives with the same initial increases the likelihood of correlating the surname Zeps with the name Jazeps). Thus, having a complete well-documented dictionary of regional derivatives of personal names would help to uncover the origins of more than one 'dark' surname, or as in the case of ltsh. with the surname Zeps, the etymology of the surname could receive two acceptable versions: 1) <est. fam. Sepp; 2) < Zeps — hypocoristics from the personal name of Jazeps,[10, p. 24]

As for the usual "direct" dictionary, it is extremely important to give a territorial reference to the lexicographed surname. Despite the constant migration of the population, the concentration of certain family foundations or their formants in the surveyed area, on the one hand, may be historically determined. This is interesting for the cultural and historical aspects of anthroponymy. This information, as a "by-product", can also be used in adjacent fields of science (in history, ethnography, etc.). On the other hand, the 'clumps' or absence of these surnames in specific territories are significant for researchers of surnames of adjacent territories or countries. As an example of such a frequency-recording anthroponymic dictionary, one can cite the dictionary of Croatian surnames, which provides 'ready-made' data for mapping and statistical interpretation of surnames, which was done in the posthumous publication of A.V. Nikonov. [8, p.112]

To study the surnames of a given people in the historical aspect, historical dictionaries of names and surnames are needed, tracing the history of names and surnames according to the written monuments of this language and regardless of its genetic connections with other words of this language, especially other languages. However, the historical dictionary is the privilege of languages with centuries-old written traditions.

These are two categories of anthroponyms, the material of which is rarely presented in philological dictionaries (pseudonyms enter the dictionaries of surnames, as a rule, only when they have ceased to be proper pseudonyms and have become inherited surnames). What these two categories of onyms have in common is that they are invented and are not official names of persons. There are more discrepancies in them, so let's look at them separately.

Dictionaries of nicknames, in which the right-hand semanticizing side of the dictionary entry characterizes the environment and conditions in which the nickname appeared and provides the motives for its occurrence, would be very useful, as they provide valuable material in the field of proprietary (and indirectly, appellate) nomination of persons. A nickname is an anthroponym in its infancy. However, having revealed the picture of the nomination process embodied in modern 'nickname creation', we cannot model the processes of assigning nicknames in the conditions of old-fashioned namelessness. Such a model would be inadequate primarily from a sociolinguistic point of view. As for the psycholinguistic side, both in ancient times and today these processes have a lot in common.

A pseudonym is essentially a 'servant of two masters.' As a specific fact of artistic onomastics, it should be studied by an onomastic linguist. As a 'literary fact' that constitutes 'a large and complex theme of the stylistics of fiction', he remains in the sphere of literary critics' interests. It is quite understandable why literary critics turn to the pseudonym in the first place. After all, the interest in this problem is due to the opportunity to more fully explore the arsenal of expressive means of language, to understand to some extent the individual characteristics of the writer's style, to deepen the characterization of the characters and the ideological orientation of the work, as well as the writer's

work as a whole, since the presence of the author's name is included in the process of perception of the work and even in the composition of the works of art. [2, p.84]

One of the specific features of a pseudonym is, in many cases, its indivisibility. Unlike ordinary surnames that are not related to personal names into one whole (Ivan Ivanovich Zakharov, Kapitolina Fedorovna Zakharova, Masha Zakharova, Seryozha Zakharov), in pseudonyms everything — initials, first name, last name, and title - is combined into an inseparable whole, for example, the actress Rina Zelenaya, but not Just Green. Artistic and literary names are difficult to reduce to initials, and initials are difficult to decipher [9, p.145-146].

It can be noted that dictionaries compiled on the basis of pseudonyms of other peoples of the USSR will provide not only valuable information for literary studies, but also great cultural and historical information for the general reader. Dictionaries of this kind will create a reliable base for the study of pseudonyms as a class of onomastic vocabulary, as well as for highlighting the material of pseudonyms in a typological plan.

REFERENCES:

1. Begmatov E. A. O'zbekiston nomlari ma'lumotiismlari ma'nosi (izoxlilug'at). 14 600 ismlar izoxi.2-nashri. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (lug'at), 2007. — 608 r.
2. Bondaleto V. D. Semiotic study of toponymy (names of populated places in the Penza region).— In: Toponymy of Central Russia, Moscow, 1974, pp. 70-78.
3. Vorobyova I. A. On the issue of the systemic nature of toponymy (based on the geographical names of Kuzbass).— In: Local History of Kuzbass, vol. 4. Novokuznetsk, 1971, pp. 168-177;
4. Dictionary of English personal names : 3000 names / comp. A. I. Rybakin, 1973. - 408 p.
5. Petrovskiy N.A. Rus shaxsiy ismlar lug'ati.-M.: Izdatelstvo Sovetskaya ensiklopediya,1966.
6. V. E. Stalman. Onomastic lexicography. Moscow : Nauka Publ., 1989. p.103
7. Nafasov T. Markayev O'tish: Saytda Harakatlanish, Qidiruv O'zbek etnoantroponimlari // Onomastika O'zbekiston onomastikasi. Sat. tez.II rep. ilmiy-amaliy.conf. - Qarshi, 1989. — P. 136-140.
8. Nikonov V. A. Ism va jamiyat. —M.: Ilmiy. 1974. — 278 p.
9. Superenskaya A.V. Atoqli otlar struktrasi fonologiya va morfonologiya.-M.: Nauka, 1969.
10. Koziyeva I. K. The Boundaries of Onomastic Vocabulary 10th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Istanbul, Turkiye, 2025, pp. 1563-1568, doi: 10.1109/UBMK67458.2025.11206932.
11. Koziyeva I. K. the history of the development of russian anthroponymy //международный журнал языка, образования, перевода. – 2022. – т. 3. – №. 3.

UO'K: 81'27:341.123

BMT XAVFSIZLIK KENGASHI REZOLYUTSIYALARIDA MODALLIK VA INSTITUTSIONAL HOKIMIYATNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATI **N.T.Kuchimova, doktorant, Samarkand davlat chet tillar instituti, Samarkand**

Annotatsiya. Mazkur maqolada BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalarida modallik kategoriyasining lingvistik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida 2015–2017-yillardagi BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalari va Xalqaro Sud qarorlari o'rganildi. Metodologik asosni Hallidayning funksional grammatika nazariyasi, Searlarning nutq aktlari nazariyasi hamda kritik diskurs tahlili tashkil etadi.

Kalit so'zlar: modallik, diplomatik diskurs, BMT Xavfsizlik Kengashi, institutsional hokimiyat, pragmatika.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и прагматические особенности модальности в резолюциях Совета Безопасности ООН. Материалом послужили резолюции СБ ООН (2015–2017 гг.) и решения Международного суда ООН. Методологическая основа включает теорию системно-функциональной грамматики М. Холлидея, теорию речевых актов Дж. Серля и критический дискурс-анализ.

Ключевые слова: модальность, дипломатический дискурс, Совет Безопасности ООН, институциональная власть, прагматика.

Abstract. This article examines the linguistic and pragmatic features of modality in UN Security Council resolutions. The study is based on UN Security Council resolutions (2015–2017) and International Court of Justice decisions. The methodology includes Halliday's Systemic Functional Grammar, Searle's Speech Act Theory and Critical Discourse Analysis.

Keywords: *modality, diplomatic discourse, UN Security Council, institutional authority, pragmatics.*

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xalqaro siyosiy munosabatlar tizimi tubdan o'zgardi. Ikkinchi jahon urushidan keyin xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash zarurati Birlashgan Millatlar Tashkilotining tashkil etilishiga asos bo'ldi. Bugungi kunda BMT xalqaro huquqning eng yirik institutsional subyekti bo'lib, uning Xavfsizlik Kengashi xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash bo'yicha asosiy vakolatlariga ega [1]. Xavfsizlik Kengashi tomonidan qabul qilinadigan rezolyutsiyalar davlatlarning xalqaro maydondagi faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan huquqiy hujjatlar hisoblanadi. Ushbu hujjatlarning lingvistik tuzilishi oddiy axborot uzatish vositasi emas, balki xalqaro siyosiy hokimiyatni amalga oshirish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli rezolyutsiyalar tilini lingvistik va pragmatik nuqtai nazardan o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [2]. Diplomatik diskursning o'ziga xos xususiyatlaridan biri unda modallik vositalarining keng qo'llanilishidir. Modal birliklar davlatlar zimmasiga huquqiy majburiyat yuklash, ayrim harakatlarni taqiqlash, tavsiya etish yoki ruxsat berish kabi kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, ingliz tilidagi shall, must, may, should va can modal fe'llari xalqaro huquqiy matnlarda yuqori darajadagi pragmatik yuklamaga ega bo'lib, institutsional hokimiyatni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi [3].

Lingvopragmatik yondashuvga ko'ra, til vositalari nafaqat axborotni uzatadi, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi va boshqaradi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalaridagi modal birliklar xalqaro tashkilotning davlatlar ustidan normativ ta'sirini amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa modallik kategoriyasini faqat grammatik hodisa sifatida emas, balki siyosiy va huquqiy kommunikatsiyaning muhim elementi sifatida tadqiq etishni talab qiladi [4]. So'nggi yillarda siyosiy va diplomatik diskursni lingvistik nuqtai nazardan tadqiq etishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Buning asosiy sababi xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilinayotgan huquqiy hujjatlarning nafaqat siyosiy va huquqiy, balki kommunikativ hamda pragmatik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etishidir. Ayniqsa, BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalarida qo'llaniladigan modal birliklar xalqaro huquq normalarini shakllantirish va davlatlarning xatti-harakatlarini tartibga solishda muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi [1]. Modallik kategoriyasini sistemali ravishda tadqiq etgan olimlardan biri M.A.K. Halliday hisoblanadi. Uning sistem-funksional grammatika nazariyasiga ko'ra, til uch asosiy metafunksiyani bajaradi: ideatsion, interpersonal va matniy funksiyalar. Interpersonal funksiya doirasida modallik so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi asosiy vosita sifatida qaraladi. Halliday modal fe'llar orqali so'zlovchi o'zining ishonchlilik darajasi, majburiyat yoki ruxsatga bo'lgan munosabatini ifodalashini ta'kidlaydi [1]. Nutq aktlari nazariyasining asoschisi J. Searle esa ayrim gaplar faqat axborot uzatibgina qolmay, balki huquqiy yoki institutsional harakatni ham amalga oshirishini ko'rsatadi. Masalan, "The Security Council decides...", "Member States shall comply..." kabi jumlar xalqaro huquqiy hujjatlarda performativ kuchga ega bo'lib, davlatlar zimmasiga muayyan majburiyatlarni yuklaydi [3]. R. Fowler tomonidan ishlab chiqilgan kritik diskurs tahlili nazariyasida til hokimiyat va mafkuraning asosiy vositalaridan biri sifatida talqin etiladi. Olim grammatik tanlov, modal birliklar va leksik vositalar orqali ijtimoiy tengsizlik hamda hokimiyat munosabatlari shakllanishini asoslab beradi. Uning fikricha, siyosiy hujjatlarda qo'llaniladigan grammatik konstruksiyalar muallifning mafkuraviy pozitsiyasini aks ettiradi [2]. N. Fairclough kritik diskurs tahlilini yanada rivojlantirib, diskursni ijtimoiy amaliyot sifatida baholaydi. Unga ko'ra, siyosiy va huquqiy matnlar hokimiyatni qonuniylashtirish, legitimlashtirish va ijtimoiy nazoratni ta'minlash vositasi hisoblanadi. Ayniqsa, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqiladigan hujjatlarda modallik vositalari institutsional vakolatni ifodalashning muhim elementi sanaladi [6]. T. van Leeuwen ijtimoiy aktorlar nazariyasida diskursda subyektlarning ifodalanish usullarini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlarida davlatlar, xalqaro tashkilotlar va siyosiy institutlarning til orqali legitimlashtirilishi alohida o'rin egallaydi [5]. P. Chilton siyosiy diskursni hokimiyatni boshqarish vositasi sifatida talqin qilib, diplomatik muloqotda modal birliklarning strategik vazifalarini ochib beradi. Uning fikriga ko'ra, siyosiy nutqda qo'llaniladigan modallik

vositalari nafaqat axborot uzatadi, balki siyosiy qarorlarni legitimlashtirishga ham xizmat qiladi [4]. Huquqiy til bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham modallik alohida e'tibor markazida turadi. Ko'plab tadqiqotchilar shall modal fe'lini xalqaro huquqiy hujjatlarda majburiyatni ifodalovchi eng kuchli lingvistik birlik sifatida baholaydilar. Zamonaviy xalqaro huquqiy amaliyotda ayrim hujjatlarda shall o'rniga must modal fe'lining qo'llanishi kuzatilayotgan bo'lsa-da, BMT rezolyutsiyalarida shall hanuzgacha asosiy normativ vosita bo'lib qolmoqda [7]. Tilshunoslikda modallik voqelikka bo'lgan munosabatni ifodalovchi grammatik va semantik kategoriya sifatida talqin qilinadi. Modallik yordamida so'zlovchi voqeaning ehtimolligi, zarurligi, majburiyligi, imkoniyati yoki ruxsat etilganligini ifodalaydi [1].

Zamonaviy lingvistika modallikni bir necha asosiy turlarga ajratadi:

- deontik modallik – majburiyat, taqiq va ruxsatni bildiradi;
- epistemik modallik – ehtimollik va ishonchlilik darajasini ifodalaydi;
- dinamik modallik – imkoniyat yoki qobiliyatni anglatadi.

Diplomatik va huquqiy diskursda aynan deontik modallik ustunlik qiladi. Chunki xalqaro hujjatlarning asosiy vazifasi davlatlar uchun majburiy normalarni belgilashdan iborat. BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalarida quyidagi modal fe'llar faol qo'llanadi: shall – qat'iy huquqiy majburiyat, must – zarurat va majburiyat, may – ruxsat yoki vakolat, should – tavsiya, can – imkoniyat yoki salohiyat.

Mazkur modal birliklar rezolyutsiyalarning normativ kuchini belgilovchi asosiy lingvistik vositalar hisoblanadi. Ayniqsa, shall modal fe'li xalqaro huquqning performativ tabiatini ifodalashda markaziy o'rin egallaydi. Uning qo'llanilishi davlatlar zimmasiga huquqiy javobgarlik yuklaydi hamda BMT Xavfsizlik Kengashining institutsional vakolatini namoyon etadi. Demak, modallik xalqaro diplomatik diskursda faqat grammatik hodisa emas, balki siyosiy boshqaruv, huquqiy tartibga solish va xalqaro munosabatlarni muvofiqlashtirishning muhim lingvistik mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalari xalqaro huquqiy-diplomatik diskursning eng muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Ushbu hujjatlar xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, qurolli mojarolarning oldini olish, terrorizmga qarshi kurashish hamda davlatlarning xalqaro huquq normalariga rioya etishini nazorat qilishga xizmat qiladi. Rezolyutsiyalarda qo'llanilgan modal birliklar mazkur hujjatlarning normativ kuchini belgilovchi asosiy grammatik vositalardan biridir [8]. Tadqiqot davomida tahlil qilingan rezolyutsiyalarda shall, may, must, should va can modal fe'llari faol qo'llanilganligi aniqlandi. Ularning qo'llanish chastotasi va pragmatik vazifalari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. "Shall" modal fe'lining huquqiy funksiyasi. Rezolyutsiyalarda eng ko'p uchragan modal birlik shall hisoblanadi. Ushbu modal fe'l xalqaro huquqiy hujjatlarda qat'iy majburiyatni bildiradi hamda davlatlar zimmasiga bajarilishi shart bo'lgan vazifalarni yuklaydi [1].

Masalan: Member States shall prevent the direct or indirect supply of arms...

Mazkur gapda shall modal fe'li davlatlarning qurol-yarog' yetkazib berishini oldini olish bo'yicha huquqiy majburiyatini belgilaydi. Gapning pragmatik mazmuni oddiy tavsiya emas, balki xalqaro huquq normalariga asoslangan majburiy talabni ifodalaydi. Lingvistik jihatdan shall deontik modallikning eng kuchli ko'rinishi bo'lib, institutsional hokimiyatni ifodalash vositasi hisoblanadi. Mazkur modal fe'l orqali Xavfsizlik Kengashi xalqaro huquq subyekti sifatida o'z vakolatlarini amalga oshiradi [2]. "May" modal fe'lining pragmatik xususiyatlari

Rezolyutsiyalarda may modal fe'li ko'proq vakolat berish, ruxsat etish yoki muayyan imkoniyatni belgilash maqsadida qo'llanadi.

Misol: The Committee may authorize exemptions.

Tahlil qilingan hujjatlarda must modal fe'li shall ga nisbatan kamroq uchraydi. Biroq uning semantik yuklamasi ham yuqori darajadagi majburiyatni bildiradi.

Masalan: All parties must comply with international humanitarian law.

Ushbu konstruktsiya xalqaro gumanitar huquq normalariga rioya qilish zarurligini bildiradi. Zamonaviy xalqaro huquqiy hujjatlarda ayrim hollarda shall o'rniga must qo'llanilishi kuzatilmoqda. Bu huquqiy tilni soddalashtirish tendensiyasi bilan izohlanadi [7]. "Should" va "Can" modal birliklarining vazifasi

Should modal fe'li tavsiya yoki maqsadga muvofiqlikni bildiradi.

Masalan: Member States should strengthen international cooperation.

Bu konstruktiviyatda davlatlarga qat'iy majburiyat yuklanmaydi. Aksincha, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish tavsiya etiladi. Can modal fe'li esa imkoniyat yoki salohiyatni ifodalaydi. Masalan: The mission can assist national authorities.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, BMT Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalarida shall modal fe'li deontik modallikning eng muhim ifodachisi bo'lib, xalqaro huquq normalarining majburiyligini belgilashda markaziy o'rin egallaydi. Mazkur modal birlik orqali davlatlarga nisbatan huquqiy majburiyatlar yuklanadi, xalqaro tashkilotning institutsional vakolati namoyon etiladi hamda xalqaro hamjamiyat uchun majburiy xarakterga ega bo'lgan me'yorlar shakllantiriladi. Tadqiqot davomida performativ fe'llar (decides, demands, authorizes, condemns, calls upon, requests) ham modal birliklar bilan uyg'un holda xalqaro huquqiy diskursning institutsional xususiyatini kuchaytirishi aniqlandi. Bunday birliklar nafaqat axborot uzatish, balki siyosiy baholash, qaror qabul qilish va xalqaro huquq normalarini amalda qo'llash funksiyasini ham bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. 3rd ed. London: Arnold, 1994.
2. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge, 1991.
3. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
4. Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. London: Routledge, 2004.
5. van Leeuwen T. Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis. Oxford: Oxford University Press, 2008.
6. Fairclough N. Language and Power. 3rd ed. London: Routledge, 2015.
7. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
8. Graddol D. English Next. London: British Council, 2006.

UDC 811.111:811.161:327.5

LINGUISTIC STRATEGIES IN PUBLIC DIPLOMATIC DISCOURSE: HEDGING, POLITENESS, AMBIGUITY, AND EUPHEMISM IN UZBEK AND INTERNATIONAL CONTEXTS

G.K.Madirimova, lecturer, Renaissance Educational University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ommaviy kommunikatsiyada diplomatik diskursning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini o'rganadi. Rasmiy nutqlar, matbuot anjumanlari va tashqi ishlar vazirliklarining bayonotlariga e'tibor qaratib, tadqiqot diplomatlarning yuqori stavkali va shaffof ommaviy muhitda strategik kommunikativ maqsadlarga erishish uchun qanday til vositalaridan foydalanishini tahlil qiladi. Sifatli diskurs tahlili va pragmatik yondashuvlar orqali xedjirovaniye (ehtiyotkorlik ifodalari), xushmuomalalik strategiyalari, noaniqlik/hazmaliylik, evfemizmlar va rasmiy leksik tanlovlar o'rganiladi.

Korpus O'zbekiston Tashqi ishlar vazirligining so'nggi yillardagi diplomatik matnlarini (ayniqsa, 2023–2025 yillarda vazir Baxtiyor Saidovning nutqlari va bayonotlarini) hamda BMT sessiyalari va boshqa yirik davlatlarning xalqaro misollaridan iborat. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bu til xususiyatlari oddiy uslubiy bezak emas, balki neytrallikni saqlash, yuzga tegadigan tahdidlarni yumshatish, milliy imidjni ijobiy qurish va eskalatsiyaning oldini olish uchun ataylab qo'llaniladigan vositadir. O'zbek diplomatik diskursida "biz" shaklidagi jamoaviy ifodalar va hamkorlikka asoslangan ramkalar alohida urg'u beriladi, bu Markaziy Osiyo madaniyatidagi hamjihatlik va multilateralizm qadriyatlarini aks ettiradi.

Tadqiqot muhim ilmiy bo'shliqni to'ldiradi: G'arb diplomatik tili haqida ko'plab adabiyot mavjud bo'lsa-da, O'zbekiston va Markaziy Osiyo ommaviy diplomatiyasining pragmatik tahlillari hali ham cheklangan. Maqola g'arb bo'lmagan diplomatik an'analarda til tanlovlari qanday qilib jamoatchilik fikrini shakllantirishi haqida yangi tushunchalar beradi. Diplomatiya tayyorgarlik, madaniyatlararo kommunikatsiya va lingvistik nazariya uchun amaliy ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: diplomatik diskurs, pragmatika, xedjirovaniye, xushmuomalalik strategiyalari, noaniqlik, ommaviy diplomatiya, diskurs tahlili, O'zbekiston tashqi siyosati.

Аннотация. Настоящая статья исследует лингвистические и прагматические особенности дипломатического дискурса в современной публичной коммуникации. Акцентируя внимание на официальных речах, пресс-конференциях и заявлениях министерств иностранных дел, исследование анализирует, какими языковыми средствами дипломаты достигают стратегических коммуникативных целей в условиях высокого риска и прозрачной публичной среды. С помощью качественного дискурс-анализа и прагматических подходов изучаются хеджирование, стратегии вежливости, неопределённость/расплывчатость, эвфемизмы и формальные лексические выборы.

Корпус включает недавние узбекские дипломатические тексты (в частности, речи и заявления Министерства иностранных дел и министра иностранных дел Бахтиёра Саидова за 2023–2025 годы), а также избранные международные примеры из сессий ООН и выступлений ведущих держав. Результаты показывают, что эти языковые особенности представляют собой не просто стилистические украшения, а целенаправленные инструменты для сохранения нейтралитета, смягчения угрозы лицу, формирования позитивного национального имиджа и предотвращения эскалации. В узбекском дипломатическом дискурсе заметно подчёркивается коллективная форма «мы» и кооперативное обрамление, что отражает ценности гармонии и мультилатерализма, характерные для культуры Центральной Азии.

Исследование заполняет существенный научный пробел: хотя литературы о западном дипломатическом языке накоплено немало, прагматические анализы публичной дипломатии Узбекистана и Центральной Азии остаются ограниченными. Статья предлагает новые insights о том, как языковые выборы формируют общественное восприятие в незападных дипломатических традициях. Обсуждаются implications для дипломатической подготовки, межкультурной коммуникации и лингвистической теории.

Ключевые слова: дипломатический дискурс, прагматика, хеджирование, стратегии вежливости, неопределённость, публичная дипломатия, дискурс-анализ, внешняя политика Узбекистана.

Abstract. This article examines the linguistic and pragmatic features of diplomatic discourse in contemporary public communication. Focusing on official speeches, press briefings, and statements issued by foreign ministries, the study analyzes how diplomats employ specific linguistic devices to achieve strategic communicative goals in high-stakes, transparent public environments. Through qualitative discourse analysis and pragmatic frameworks, the research investigates hedging, politeness strategies, ambiguity/vagueness, euphemisms, and formal lexical choices.

The corpus includes recent Uzbek diplomatic texts (particularly speeches and statements by the Ministry of Foreign Affairs and Foreign Minister Bakhtiyor Saidov, 2023–2025), alongside selected international examples from UN sessions and major powers. Findings demonstrate that these features function not as mere stylistic ornaments but as deliberate instruments for maintaining neutrality, mitigating face threats, constructing positive national images, and preventing escalation. Uzbek diplomatic discourse reveals a distinctive emphasis on collective “we” forms and cooperative framing, reflecting Central Asian cultural values of harmony and multilateralism.

This study fills a significant research gap: while extensive literature exists on Western diplomatic language, pragmatic analyses of Uzbek and Central Asian public diplomacy remain limited. The paper contributes new insights into how linguistic choices shape public perception in non-Western diplomatic traditions. Implications for diplomatic training, intercultural communication, and linguistic theory are discussed.

Key words: diplomatic discourse, pragmatics, hedging, politeness strategies, ambiguity, public diplomacy, discourse analysis, Uzbek foreign policy

Introduction. Diplomatic discourse represents a highly specialized variety of institutional language designed to facilitate interstate relations while managing public scrutiny in the digital age. Unlike private negotiations, public diplomatic communication addresses multiple audiences simultaneously: foreign governments, domestic populations, international organizations, and global

media. This multilayered audience demands exceptional linguistic precision and strategic indirectness (Gulamjonovich, n.d.).

In an era of rapid information dissemination, diplomatic language has evolved into a key instrument of public diplomacy, where states project soft power and shape international narratives. For Uzbekistan, pursuing an independent and proactive foreign policy under the “Uzbekistan-2030” Strategy, public diplomatic statements serve to highlight achievements in regional connectivity, security cooperation, and sustainable development while carefully navigating complex geopolitical realities in Central Asia.

Despite growing interest in public diplomacy, linguistic scholarship has largely overlooked the pragmatic mechanisms operating in Uzbek diplomatic texts. Existing international studies predominantly analyze English, French, or Chinese corpora (Fairclough, 2015; Wodak, 2009; van Dijk, 2015), leaving a clear research gap regarding post-Soviet Central Asian diplomatic practices. This article addresses the following research question:

How do linguistic features such as hedging, politeness strategies, ambiguity, euphemisms, and formal lexical choices function in public diplomatic discourse, and what specific insights do they offer into Uzbek diplomatic communication?

The study aims to provide a systematic pragmatic analysis of these features, demonstrating their role in conflict avoidance, neutrality preservation, and image construction. Objectives include identifying recurrent patterns, interpreting their communicative effects, comparing Uzbek usage with international practices, and contributing to the emerging field of non-Western diplomatic linguistics.

Literature Review The theoretical foundation of this study draws from three interrelated fields: critical discourse analysis (CDA), pragmatics, and political linguistics. Norman Fairclough’s (1989, 2015) CDA framework views diplomatic texts as sites of ideological struggle where linguistic choices both reflect and construct power relations. Teun van Dijk (2015) emphasizes socio-cognitive dimensions, showing how diplomats manipulate mental models through strategic vagueness. Ruth Wodak’s discourse-historical approach (2009) provides tools for contextualizing language within specific political histories, particularly relevant for analyzing Uzbekistan’s transition from Soviet-era rhetoric to contemporary multilateral discourse.

From a pragmatic perspective, Brown and Levinson’s (1987) politeness theory remains foundational. Their concepts of positive and negative politeness explain why diplomats frequently employ indirectness and inclusive language to protect face in public settings. Hedging research, pioneered by Hyland (1998) and extended to political contexts (AlMarayat, 2023; Žebelytė, 2024), demonstrates how devices like “we believe,” “it appears,” and modal verbs reduce epistemic commitment while maintaining credibility.

Regional scholarship on Uzbek diplomatic language has focused mainly on lexical and terminological issues (Kha, 2020; Dusmurodovna, 2025). While valuable, these studies rarely engage deeply with pragmatic functions in public communication. This creates an opportunity for the present research to bridge international theoretical frameworks with empirical data from Central Asian diplomacy, offering a culturally nuanced perspective absent in much of the existing literature.

Methodology The study employs a qualitative methodology combining Fairclough’s three-dimensional discourse analysis with pragmatic tools from Brown and Levinson (1987) and Hyland (1998). The primary data corpus consists of 18 authentic texts (approximately 42,000 words) produced between 2023 and 2025:

- Eight official statements and speeches by Uzbekistan’s Ministry of Foreign Affairs;
- Four addresses by Foreign Minister Bakhtiyor Saidov at the UN General Assembly and other multilateral forums;
- Six comparative international diplomatic texts (UN briefings, statements from EU and Asian ministries).

Texts were selected using purposive sampling focused on topics involving geopolitical sensitivity (regional security, international conflicts, and multilateral cooperation). Analytical procedures included: (1) manual annotation of target linguistic features; (2) contextual pragmatic interpretation; (3) functional mapping to communicative goals; and (4) comparative cross-cultural

analysis. Reliability was enhanced through iterative coding and peer-review simulation. All materials are publicly available official sources, ensuring ethical compliance.

Results and Analysis The analysis reveals five prominent linguistic strategies operating interdependently in public diplomatic discourse.

1. Hedging Hedging appears frequently as plausibility shields and epistemic modal expressions. Consider this excerpt from an Uzbek MFA statement on Middle East developments (2025): “The Republic of Uzbekistan *is deeply concerned* about the *drastic aggravation* of the situation... *We believe* that further escalation *may lead to* unpredictable and far-reaching consequences for international security.” The hedges “we believe” and “may lead to” soften commitment while signaling responsible concern. In Saidov’s 2024 UN speech: “*It is our considered view* that sustainable development *can only be achieved* through inclusive regional cooperation.” Such constructions allow diplomats to advance positions without appearing dogmatic.

2. Politeness Strategies Positive politeness dominates through inclusive pronouns and expressions of shared values. Speeches routinely begin with extended formal greetings (“Your Excellencies, Distinguished Delegates, Ladies and Gentlemen”) and proceed to phrases such as “*We are confident that together we can* address these pressing challenges.” This creates a sense of common ground essential for public multilateral settings. Negative politeness appears in deferential formulas and indirect requests, preserving the autonomy of other actors.

3. Ambiguity and Vagueness Strategic vagueness enables flexibility. Terms like “certain international actors,” “escalating global challenges,” and “relevant stakeholders” avoid direct attribution of responsibility. In discussions of Central Asian water issues, Uzbek statements often refer to “mutually beneficial solutions” without specifying concrete mechanisms, preserving negotiation space.

4. Euphemisms Euphemistic language softens harsh realities: “humanitarian situation” instead of “crisis,” “dynamic development” for ongoing reforms, and “regrettable incidents” for conflicts. These choices maintain diplomatic decorum while communicating necessary messages.

5. Formal Lexical Choices Highly nominalized and abstract vocabulary (“consolidation of efforts,” “enhancement of cooperation,” “realization of joint initiatives”) projects institutional authority and alignment with international norms.

Comparative analysis indicates that Uzbek discourse employs hedging and positive politeness at slightly higher frequencies than Western counterparts, reflecting cultural preferences for harmony and collectivism.

Discussion The identified features collectively serve three primary functions: (1) maintaining strategic neutrality in polarized environments; (2) mitigating potential conflict through face-protection; and (3) actively constructing a desirable political image of Uzbekistan as a reliable, peace-oriented regional leader. These strategies align with broader public diplomacy objectives while adapting to cultural and political specificities of Central Asia.

Unlike more confrontational styles observed in some Western political discourse (Mansour, 2021), Uzbek public diplomacy consistently prioritizes cooperative framing. This finding extends existing pragmatic models by demonstrating culturally inflected applications of universal strategies. The research thus provides new empirical evidence supporting the context-dependent nature of diplomatic language use.

Conclusion. This study has shown that linguistic features in public diplomatic discourse operate as sophisticated tools for managing complex communicative demands. Hedging, politeness, ambiguity, and related strategies enable diplomats to balance assertiveness with restraint, ultimately supporting peaceful international relations.

By focusing on Uzbek data, the article makes an original contribution to both linguistics and diplomatic studies, highlighting previously under-researched non-Western practices. Future research could usefully adopt corpus linguistic methods for larger-scale quantitative validation, incorporate audience reception analysis, and explore digital dimensions of diplomatic communication on social media platforms. Such work will further illuminate how language continues to shape global interactions in the 21st century.

REFERENCES:

1. AlMarayat, S. (2023). Hedges in political discourse. *Advanced Humanities*, 2(1), 45–62.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
3. Dusmurodovna, B. A. (2025). Pragmatic aspects of diplomatic terminology translation. *Global Conferences*.
4. Fairclough, N. (2015). *Language and power* (3rd ed.). Routledge.
5. Gulamjonovich, K. R. (n.d.). Communicative features of diplomatic discourse. *Neliti*.
6. Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles*. John Benjamins.
7. Kha, N. U. (2020). Semantic relations in Uzbek diplomatic lexis. *International Journal of Language and Linguistics*, 8(2), 78–85.
8. Mansour, E. (2021). Hedging in Trump's political speeches. *Jordan Journal of Modern Languages*, 13(3), 375–400.
9. van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. In D. Tannen et al. (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (2nd ed.). Wiley.
10. Wodak, R. (2009). *The discourse of politics in action*. Palgrave Macmillan.
11. Žebelytė, A. (2024). Hedges in politicians' press conferences. *Brno Studies in English*, 50(1), 45–68.

UO'K 81'255.2:796.065

THE TRANSLATION OF EVALUATIVE LANGUAGE IN SPORTS JOURNALISM: A FUNCTIONAL AND COGNITIVE PERSPECTIVE

D.D.Mamanazarova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Orcid: 0009-0007-0215-2533

Annotatsiya. Tadqiqot sport jurnalistikasida baholovchi til birliklari tarjimasini Appraisal nazariyasi va funksional ekvivalentlik asosida tahlil qiladi. Natijalar tarjimada baholovchi ma'nolar ko'pincha kuchaytirish, yumshatish yoki tushirib qoldirish orqali o'zgarishini ko'rsatadi. Tarjima jarayoni lingvistik ko'chirish emas, balki kognitiv va madaniy omillarga tayangan holda amalga oshadigan dinamik interpretativ faoliyatdir.

Kalit so'zlar: baholovchi til, sport jurnalistikasi; tarjimashunoslik; Appraisal nazariyasi; funksional ekvivalentlik; kognitiv yondashuv; yangiliklar tarjimasini; diskurs tahlili.

Аннотация. Данное исследование анализирует перевод оценочных языковых единиц в спортивной журналистике на основе теории оценивания и функциональной эквивалентности. Результаты показывают, что оценочные значения часто изменяются через усиление, смягчение или опущение, а сам перевод представляет собой динамический, когнитивный и контекстуально обусловленный интерпретационный процесс.

Ключевые слова: оценочная лексика; спортивная журналистика; переводоведение; теория оценочности; функциональная эквивалентность; когнитивный подход; перевод новостей; дискурсивный анализ.

Abstract. This study analyzes the translation of evaluative language in sports journalism using Appraisal theory and functional equivalence. It shows that evaluative meanings often shift through intensification, mitigation, or omission, and that translation is a dynamic, cognitive, and context-dependent interpretive process.

Key words: Evaluative language; sports journalism; translation studies; Appraisal Theory; functional equivalence; cognitive approach; news translation; discourse analysis.

Introduction. Sports journalism constitutes a highly evaluative form of discourse in which emotions, judgments, and attitudes play a central role in the construction of meaning. Unlike hard news reporting, which tends to prioritize objectivity and factuality, sports discourse frequently relies on evaluative language to shape audience perceptions of athletes, teams, and sporting events. As noted by Ban and Noh (Ban and Noh, 2018, 67), evaluative expressions in news translation are instrumental in framing narratives and guiding readers' interpretations.

From a functional perspective, translation is primarily concerned with achieving an equivalent communicative effect in the target language. In contrast, a cognitive perspective emphasizes the role of the translator as an active interpreter who reconstructs meaning through mental processing. Previous studies have demonstrated that evaluative language is often subject to modification in

translation due to cultural norms, ideological positioning, and contextual constraints (Tajvidi & Arjani, 2017, 20). Despite the growing body of research on news translation, relatively limited attention has been paid to the translation of sports journalism, a domain characterized by heightened emotional intensity and strong audience engagement. This gap is particularly significant given the prominent role of evaluation in sports discourse.

Methodology. This study adopts a qualitative discourse-analytical approach complemented by elements of comparative corpus analysis to investigate the translation of evaluative language in sports journalism. Such an approach is particularly suitable for examining how interpersonal meaning and evaluative nuances are constructed, interpreted, and transformed across languages within media discourse.

The dataset consists of a parallel corpus of 30 sports news articles originally published in English and translated into another language (e.g., Uzbek or Chinese). The texts were collected from internationally recognized sports media platforms, including FIFA, ESPN, and BBC Sport, as well as selected local outlets. The selection criteria included the presence of explicit evaluative language, availability of both source text (ST) and target text (TT), and coverage of diverse sports (e.g., football, tennis, basketball). The final corpus comprises approximately 15,000–20,000 words, which ensures sufficient data for identifying qualitative patterns.

The analysis is grounded in three complementary theoretical frameworks. First, Appraisal Theory (Martin & White, 2005) is used to identify and classify evaluative language into Attitude (affect, judgment, appreciation), Engagement (dialogic positioning), and Graduation (intensity of evaluation). Second, Functional Equivalence Theory (Nida, 1964) is applied to assess whether the translation achieves a similar communicative effect on the target audience. Third, the Cognitive Translation Approach considers translation as a decision-making process shaped by the translator's knowledge, context, and audience expectations.

The analysis was conducted in three stages. In the first stage, evaluative expressions in the source texts were systematically identified and coded using Appraisal Theory. These included adjectives, adverbs, and metaphorical expressions that explicitly or implicitly convey evaluation. In the second stage, each evaluative item in the ST was compared with its equivalent in the TT, with attention to lexical choice, intensity, and explicitness. In the final stage, evaluative shifts were categorized into four types: preservation, intensification, mitigation, and omission (Saldanha & O'Brien, 2014; Martikainen, 2017). To ensure reliability and validity, the analysis followed predefined coding categories, iterative cross-checking of examples, and a corpus-informed comparative approach. The use of established theoretical frameworks and authentic journalistic data further strengthens the validity of the findings, allowing for a context-sensitive interpretation of evaluative shifts in sports news translation.

Results. The analysis of the parallel corpus reveals consistent patterns in the translation of evaluative language in sports journalism. The findings show that evaluative meanings are not transferred uniformly but undergo systematic shifts influenced by functional, cultural, and cognitive factors. Four main types of transformation were identified: preservation, intensification, mitigation, and omission, alongside the important role of cognitive processing.

A substantial portion of the data demonstrates preservation, where both the semantic value and intensity of evaluative expressions are maintained in translation (e.g., “outstanding victory” → “ajoyib g'alaba”; “excellent performance” → “a'lo darajadagi o'yin”). These cases reflect a high degree of functional equivalence, as the communicative effect remains similar across languages (Zhang & Zeng). However, minor stylistic variations suggest that equivalence is often approximate rather than absolute.

The findings also indicate frequent intensification, where the target text amplifies evaluative force (e.g., “good performance” → “juda a'lo darajadagi o'yin”; “a strong team” → “nihoyatda kuchli jamoa”). This tendency reflects audience expectations and stylistic norms of sports discourse, where expressive language enhances engagement. From a functional perspective, such shifts may still preserve pragmatic impact despite lexical changes.

In contrast, mitigation involves reducing evaluative intensity, particularly in negative expressions (e.g., “humiliating defeat” → “og‘ir mag‘lubiyat”; “terrible mistake” → “jiddiy xato”). This pattern is often linked to cultural norms and editorial preferences that favor moderation and less emotionally charged language.

Another observed pattern is omission, where evaluative elements are removed (e.g., “a shocking defeat” → “mag‘lubiyat”; “a brilliant strike” → “gol”). While this may reduce emotional impact, it often reflects genre conventions prioritizing informational clarity rather than evaluation. Translators actively interpret and reconstruct evaluative meaning based on prior knowledge, cultural context, and audience expectations. For instance, shifts such as “a humiliating defeat” → “og‘ir mag‘lubiyat” demonstrate culturally informed mitigation, while “a stunning victory” → “ajoyib g‘alaba” reflects appropriate positive adaptation. As noted by Daghigh and Ang (2025), translation involves socio-cognitive mediation, where meaning is reshaped through interpretation rather than directly transferred.

Discussion. The findings of this study demonstrate that the translation of evaluative language in sports journalism is a complex and dynamic process shaped by functional, cognitive, and socio-cultural factors. Rather than a direct transfer of linguistic units, translation operates as a process of meaning negotiation, where evaluative meanings are selectively preserved, intensified, mitigated, or omitted depending on communicative goals and contextual constraints. This supports contemporary translation studies, which view translation as a flexible, function-oriented activity rather than a static equivalence-based process (Snell-Hornby, 2006; Gambier & Gottlieb, 2001). From a functional perspective, the results confirm that translation should be assessed in terms of communicative effectiveness. Strategies such as intensification and mitigation reflect deliberate adaptations aimed at achieving an equivalent pragmatic effect in the target context, even when formal correspondence is not maintained (Gambier & Gottlieb, 2001; Zhang & Zeng, n.d.). These findings reinforce the idea that equivalence is approximate and context-dependent rather than absolute (Croitoru, 2006). In sports journalism, where emotional engagement is central, translators often prioritize audience impact over strict fidelity to the source text. From a cognitive perspective, the study highlights the active role of the translator as an interpreter. Evaluative meanings are reconstructed through cognitive processes such as cultural filtering, inferencing, and audience-oriented decision-making. In particular, cultural schemas and discourse norms influence how evaluation is adapted, often leading to intensification, mitigation, or omission. This aligns with research showing that evaluative language is especially prone to shifts in translation due to contextual and ideological factors (Tajvidi & Arjani, 2017). Furthermore, the findings suggest that translation in journalistic contexts involves processes of reframing, where meaning is adjusted to fit new communicative environments and audience expectations (Rodríguez Blanco, 2024). In sports discourse, this is especially evident due to its emotional and narrative-driven nature, requiring translators to reproduce not only information but also affective impact (Wilcock, 2020). Overall, the identified patterns of evaluative shift should be understood as systematic and strategic adaptations rather than deficiencies. They reflect the inherently socio-cognitive and functional nature of translation, where meaning is continuously reshaped to ensure relevance and effectiveness within the target discourse.

Conclusion. This study has examined the translation of evaluative language in sports journalism through an integrated functional and cognitive framework. The findings demonstrate that evaluative meanings are not simply transferred across languages but are dynamically reshaped through processes of preservation, intensification, mitigation, and omission. These shifts reflect the interplay between communicative goals, cultural norms, and cognitive decision-making. From a functional perspective, translators aim to achieve equivalent communicative effects, although such equivalence is often approximate due to contextual and cultural differences. From a cognitive perspective, translation emerges as an interpretative activity in which evaluative meanings are reconstructed in line with audience expectations and discourse conventions. Overall, the study highlights that the translation of sports journalism is a context-sensitive and adaptive process, where evaluative language plays a crucial role in shaping meaning and audience engagement. Future

research may further explore larger corpora and cross-linguistic variations to deepen understanding of evaluative translation practices.

REFERENCES:

1. Ban H., Noh J. Evaluative expressions in news translation and their role in framing narratives // *Journal of Translation Studies*. – 2018. – Vol. 12, № 2. – P. 60–75.
2. Croitoru E. *Interpretation and translation: Text and context*. – București: Editura Universității din București, 2006. – 256 p.
3. Daghigh A. J., Ang L. H. Socio-cognitive mediation in translation: A contemporary perspective // *Translation and Interpreting Studies*. – 2025. – Vol. 20, № 1. – P. 45–62.
4. Gambier Y., Gottlieb H. *(Multi)media translation: Concepts, practices, and research*. – Amsterdam: John Benjamins, 2001. – 320 p.
5. Martin J. R., White P. R. R. *The language of evaluation: Appraisal in English*. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p.
6. Martikainen M. Evaluative language in translation: A corpus-based study // *Across Languages and Cultures*. – 2017. – Vol. 18, № 1. – P. 85–104.
7. Nida E. A. *Toward a science of translating*. – Leiden: Brill, 1964. – 331 p.
8. Rodríguez Blanco M. Reframing meaning in journalistic translation: A discourse-based approach // *Meta: Translators' Journal*. – 2024. – Vol. 69, № 1. – P. 110–128.
9. Saldanha G., O'Brien S. *Research methodologies in translation studies*. – London: Routledge, 2014. – 292 p.
10. Snell-Hornby M. *The turns of translation studies: New paradigms or shifting viewpoints?* – Amsterdam: John Benjamins, 2006. – 205 p.
11. Tajvidi G., Arjani M. M. Evaluative language in translation: Cultural and ideological influences // *International Journal of Applied Linguistics*. – 2017. – Vol. 10, № 1. – P. 15–25.
12. Wilcock S. Emotion and narrative in sports journalism: Implications for translation // *Journalism Studies*. – 2020. – Vol. 21, № 9. – P. 1250–1265.
13. Zhang Y., Zeng X. Functional equivalence in news translation: A comparative study // *Unpublished manuscript*. – n.d.

UO'K 821.111(73)-31

JEK LONDON "HAYOTGA MUHABBAT" VA "HAYOT QONUNI" ASARLARIDA INSON MATONATI

G.Mamatova, talaba, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

M.A.Xamidova, dots., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jek Londonning "Hayotga muhabbat" va "Hayot qonuni" hikoyalaridagi inson matonati va hayot uchun kurash g'oyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Asarlardagi ekstremal sharoitlarda inson irodasining namoyon bo'lishi badiiy nuqtayi nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jek London, matonat, hayot irodasi, shimol adabiyoti, realizm, inson va tabiat, fojia, qahramonlik.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ идей человеческой стойкости и борьбы за жизнь в рассказах Джека Лондона «Любовь к жизни» и «Закон жизни». С художественной точки зрения освещается проявление человеческой воли в экстремальных условиях.

Ключевые слова: Джек Лондон, стойкость, воля к жизни, северная литература, реализм, человек и природа, трагедия, героизм.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the ideas of human resilience and the struggle for life in Jack London's stories "Love of Life" and "The Law of Life." The manifestation of human will in extreme conditions is highlighted from an artistic perspective.

Key words: Jack London, resilience, will to live, northern literature, realism, man and nature, tragedy, heroism.

Kirish. Jek London jahon adabiyotida inson irodasining cheksiz imkoniyatlarini va tabiatning qat'iy qonuniyatlari oldidagi inson qadr-qimmatini eng mahorat bilan tasvirlagan adiblardan biri hisoblanadi. Uning "Shimoliy hikoyalari" turkumiga kiruvchi asarlarida insoniyatning yashash uchun intilishi, o'lim bilan yuzma-yuz kelgandagi ruhiy holati va jismoniy chidamliligi markaziy o'rinni egallaydi. Xususan, "Hayotga muhabbat" va "Hayot qonuni" asarlari bir-biriga qarama-qarshi

bo'lgan, ammo mohiyatan bitta haqiqatni — hayotning muqaddasligini ifodalovchi asarlardir. Birinchi asarda insonning o'lim ustidan g'alabasi va mislsiz irodasi tasvirlansa, ikkinchi hikoyada tabiatning muqarrar qonuniyatlariga itoat etish va keksalikning fojiaiy yakuni mahorat bilan chizilgan. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv davrida insonning ichki kuchi va ma'naviy matonatini o'rganish, yosh avlodda qiyinchiliklarga nisbatan bardoshlilik tuyg'usini shakllantirishda mazkur klassik asarlarning tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Adib qahramonlari oddiy insonlar bo'lishiga qaramay, ular duch kelgan vaziyatlar insoniyatning umumiy taqdiri va yashash strategiyasini aks ettiradi [1, B. 12].

Jek Londonning "Hayotga muhabbat" va "Hayot qonuni" hikoyalarini tahlil qilishda naturalizm adabiy oqimining ta'sirini inobatga olmaslik mumkin emas. Naturalizm insonni irsiyat va atrof-muhit mahsuli sifatida ko'radi, biroq London bu qolipdan chiqib, inson irodasini (volyuntarizm) birinchi o'ringa qo'yadi. "Hayotga muhabbat" asarida qahramonning ochlikdan holdan toyishi, tishlari bilan bo'ri bo'ynini g'ajishi kabi sahnalar sof naturalistik bo'yoqlarda chizilgan bo'lsa-da, uning ortida ulkan gumanistik g'oya yashiringan. Muallif insonning jismoniy tanasini tabiatning shafqatsiz qonunlariga (sovuq, ochlik, yovvoyi hayvonlar) ro'baro' qiladi va bu jarayonda inson qalbining qat'iyatini sinovdan o'tkazadi. Akademik nuqtayi nazardan, bu asarlar o'quvchiga insonning ichki resurslari cheksiz ekanligini uqtiradi. Ayniqsa, qahramonning o'z o'limini kutayotgan bo'ri bilan bo'lgan psixologik dueli — bu ikki tiriklik shaklining kurashidir. Bu yerda London "kuchlilar yashab qoladi" degan darvinistik g'oyani insoniy matonat bilan boyitadi: yashab qolgan faqat jismonan kuchli emas, balki ruhan taslim bo'lmagan shaxsdir. Qahramonning o'limdan qutulib, kema bortida uyg'onishi va hatto ovqatni yashirib qo'yish kabi psixologik travmalari Londonning inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini naqadar yaxshi bilganidan dalolat beradi [4, B. 112].

"Hayot qonuni" hikoyasida London insonning koinotdagi o'rni va vaqt oqimi oldidagi o'jizligi masalasini ekzistensial rakursda tahlil qiladi. Qariya Koskush timsoli — bu shunchaki qabila a'zosi emas, balki hayot tajribasining timsolidir. Uning matonati shundaki, u o'limni fojia sifatida emas, balki tabiatning muqarrar va adolatli yakuni sifatida qabul qiladi. Bu yerda adib o'quvchini "hayot nima?" degan savol ustida o'ylashga majbur qiladi. Koskushning o'zi qurgan olovning o'chib borishi — uning hayot shamining so'nib borishiga metaforadir. Uning xotiralarida jonlangan yoshlik davrlari, qabilaning buyuklik onlari va o'g'lining ketishi — bularning barchasi "Hayot qonuni"ning ajralmas qismlaridir. Muallif tabiatning individual shaxsga nisbatan befarqligini ko'rsatish orqali, insonning buyukligi uning mana shu befarqlikni anglab yetishida va uni mardona qabul qilishida ekanligini ta'kidlaydi. Qariyaning bo'rilar halqasini ko'rganida boshini tushirishi — bu mag'lubiyat emas, balki koinot qonuniyatiga bo'lgan oliy darajadagi itoat va matonatdir. Akademik adabiyotshunoslikda bu holat "fojiaiy optimizm" deb ham yuritiladi, chunki inson o'z o'limi bilan yangi hayotga yo'l bo'shatadi [5, B. 88].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Jek London ijodi o'zbek va jahon adabiyotshunosligida keng o'rganilgan. E.L. Doctorow va V.L. Parrington kabi tadqiqotchilar adibning realizm va naturalizm o'rtasidagi uslubini tahlil qilgan bo'lsalar, o'zbek olimlaridan O. Sharafiddinov Jek London asarlaridagi gumanistik g'oyalarni yuqori baholagan. Tadqiqot davomida qiyosiy-tarixiy tahlil, badiiy matnni interpretatsiya qilish va tipologik yondashuv metodlaridan foydalanildi.

"Hayotga muhabbat" hikoyasida bosh qahramonning ismsiz qoldirilishi insoniyatning umumiy qiyofasini ifodalashga xizmat qiladi. Metodologik asos sifatida asarlardagi psixologik holatlar va personajlarning xatti-harakatlari tabiat manzaralari bilan bog'liqlikda o'rganildi. Ayniqsa, qahramonning ochlik, sovuq va bo'ri bilan kurashi insonning biologik mavjudot sifatida emas, balki ongli va irodali shaxs sifatida shakllanishi jarayonini ko'rsatib beradi. Tadqiqotda adabiyotlar ro'yxatidagi nazariy manbalarga tayanilib, asarning kompozitsion qurilishi va g'oyaviy yo'nalishi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi [2, B. 45].

Muhokama va natijalar. "Hayotga muhabbat" asarida matonat tushunchasi jismoniy charchoq va umidsizlik ustidan qozonilgan g'alaba sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonning oyog'i jarohatlangan, sherigi uni tashlab ketgan va uning yonida na ovqati, na quroli bor. Shunga qaramay, u "yashash kerak" degan instinkt va iroda bilan olg'a intiladi. Bu yerda London insonni tabiatning bir qismi sifatida ko'rsatadi, ammo u ongi tufayli tabiatdan ustun turadi. "Hayot qonuni" asarida esa

qabila tomonidan o'limga tashlab ketilgan qariya Koskush timsolida butunlay boshqacha matonatni ko'ramiz. U tabiat qonunlariga qarshi chiqmaydi, balki ularni mardona qabul qiladi. Uning matonati — o'limni xotirjam kutib olishida va hayotning davomiyligini tan olishidadir. Quyidagi jadvallarda asarlarning asosiy elementlari va qahramonlar holati qiyoslangan:

1-jadval.

Asarlarning g'oyaviy qiyoslanishi

Parametrlar	"Hayotga muhabbat"	"Hayot qonuni"
Markaziy mavzu	O'lim ustidan g'alaba	O'limning muqarrarlari
Qahramon holati	Faol kurashchi	Passiv kuzatuvchi
Tabiat roli	Dushman va to'siq	Qonun va hakam
Yakun	Najot va qayta tug'ilish	Fojiaviy yakun (o'lim)

2-jadval.

Qahramonlarning psixologik bosqichlari

Bosqich	"Hayotga muhabbat" (Ismsiz qahramon)	"Hayot qonuni" (Koskush)
I bosqich	Sherigining xiyonati va yolg'izlik	Qabilaning ketishi va yolg'izlik
II bosqich	Ochlik va jismoniy azoblar	Xotiralar va o'tmish tahlili
III bosqich	Bo'ri bilan o'lim-hayot jangi	Bo'rilar qurshovida o'limni kutish

Jek Londonning "Hayotga muhabbat" hikoyasi insoniyat adabiyotidagi eng kuchli antologik asarlardan biri bo'lib, unda insonning nafaqat tashqi muhit, balki o'z ichki ojizligi ustidan qozongan g'alabasi mahorat bilan tasvirlangan. Asar qahramoni ismsiz qoldirilishi orqali muallif uni butun insoniyatning timsoliga aylantiradi va har qanday shaxsning yashashga bo'lgan huquqi uchun oxirigacha kurashishi kerakligini uqtiradi. Jarohatlangan oyoq, ochlikdan qovjiragan tana va sherigi Billning xiyonati kabi og'ir zarbalar ostida qolgan qahramonning yo'li — bu shunchaki jismoniy harakat emas, balki ruhiy matonatning evolyutsiyasidir. London bu yerda insonni biologik mavjudot darajasigacha tushirib tahlil qiladi: u pishmagan mevalarni yeydi, mayda baliqlarni tutishga urinadi va hatto o'zi kabi o'lim arafasida turgan kasal bo'ri bilan kurashadi. Biroq, aynan mana shu hayvoniy instinktlar ortida yuksak insoniy matonat yashiringan bo'lib, u qahramonni har qanday to'siqdan o'tishga majbur qiladi. Bo'ri bilan bo'lgan sahna asarning kulminatsion nuqtasi hisoblanadi: bu yerda ikki tirik jonning qaysi biri yashashga ko'proq loyiqligi emas, balki inson irodasining hayvoniy ochlikdan ustun kelishi isbotlanadi. Qahramonning o'limga yaqin holatda ham oltinlarini tashlab yuborishi, uning moddiy dunyodan voz kechib, eng oliy ne'mat — hayotni tanlaganligini anglatadi. Bu jarayon akademik tahlilda insonning "Men"ligi va uning omon qolish strategiyasi o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni ko'rsatib beradi, natijada matonat tushunchasi jismoniy kuch bilan emas, balki ma'naviy qat'iyat bilan o'lchanadi [1, B. 18].

"Hayot qonuni" hikoyasi London ijodining falsafiy cho'qqilaridan biri bo'lib, unda matonat tushunchasi "Hayotga muhabbat"dagidan butunlay farq qiladigan shaklda namoyon bo'ladi. Asar qahramoni qariya Koskush — o'z qabilasi tomonidan, o'tmish ajdodlari kabi, o'limga tashlab ketilgan shaxsdir. Bu yerda London tabiatning shafqatsiz, ammo muqarrar qonuniyatini — "individualizmning tur hayoti oldidagi ojizligi"ni o'rta tashlaydi. Koskushning matonati uning o'limga qarshi baqirib-chaqirishi yoki kurashishida emas, balki uni mardona, xotirjam qabul qilishida ko'rinadi. U hayotning davomiyligini tan oladi: bolalar tug'iladi, keksalar esa o'rin bo'shatadi. Bu — tabiatning o'zgarmas qonuni. London qariyaning xotiralarini orqali uning yoshligidagi kuch-qudrati va hozirgi ojizligini qarama-qarshi qo'yib, inson umrining o'tkinchiligini ta'kidlaydi. Qariyaning bo'rilar qurshovida qolgan paytdagi oxirgi o'ylari — bir paytlar o'zi ko'rgan keksa bug'uning o'limi bilan bog'lanishi, tabiatda hamma narsa takrorlanishini bildiradi. Akademik nuqtayi nazardan, bu asarda matonat — passiv qarshilik ko'rsatish emas, balki taqdirning muqarrarligini chuqur falsafiy anglash va insoniy mag'rurlikni saqlab qolgan holda fojiani qarshi olish san'atidir. Koskush o'z o'g'lining ketishini to'g'ri tushunishi va unga gina qilmasligi, insoniyatning umumiy manfaatlari shaxsiy manfaatlardan ustunligini anglatuvchi yuksak axloqiy matonat namunasidir [2, B. 54].

Jek Londonning ushbu ikki asari o'rtasidagi farq va o'xshashliklar inson ruhiyatining turli qirralarini ochib beradi. "Hayotga muhabbat"da qahramonning kurashi — bu faol matonat, ya'ni

hayotga bo'lgan intilishning cheksizligidir. "Hayot qonuni"da esa biz passiv matonatni, ya'ni o'limning muqarrarligini mardona tan olishni ko'ramiz. Har ikki asarda ham umumiy jihat shuki, London insonni tabiatning uzviy bo'lagi sifatida tasvirlaydi, ammo u tabiatdan ongi va irodasi bilan ajralib turadi. Birinchi hikoyada qahramon bo'rini tishlab o'ldirsa, ikkinchisida qariya bo'rilarga yem bo'ladi; biroq har ikki vaziyatda ham muallif o'quvchida insonning kichikligi emas, balki uning ichki olamidagi buyuklikka nisbatan hurmat uyg'otadi.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, Jek London inson matonatini ikki xil rakursda tasvirlaydi: birida hayot uchun kurash, ikkinchisida esa hayot qonuniyatlariga bo'lgan chuqur ehtirom va mardlik. Har ikki holatda ham inson o'zligini yo'qotmaydi. "Hayotga muhabbat" asaridagi qahramonning tishlari bilan bo'ri bo'ynidan tishlab olishi, bu hayvoniy instinkt emas, balki inson irodasining eng yuqori cho'qqisidir [3, B. 21].

Jek London asarlaridagi har bir obraz va detal ma'lum bir ramziy ma'noga ega. "Hayotga muhabbat"da "oltin" — o'tmishdagi moddiy qaramlik va og'irlik ramzi bo'lsa, "bo'ri" — o'limning o'zi va qahramonning ichidagi hayvoniy instinktlarning aksi hisoblanadi. Qahramonning oltindan voz kechishi uning ma'naviy poklanishi va hayotni hamma narsadan ustun qo'yishini bildiradi. "Hayot qonuni"da esa "qor" — abadiyat va sukunat ramzi, "olov" — esa hayotiy energiya va vaqtinchalik mavjudlik belgisidir. Londonning tasvirlash mahorati shundaki, u tabiat manzaralarini insonning ruhiy holati bilan parallel ravishda chizadi. Shimolning cheksiz va sovuq kengliklari insonning yolg'izligini va bu yolg'izlikdagi matonatini bo'rttirib ko'rsatishga xizmat qiladi. Qahramonlarning monologlari va ichki kechinmalari orqali adib o'quvchining hissiyotlariga ta'sir etadi, uni qahramon bilan birga azob chekishga va birga kurashishga undaydi. Bu kabi simvolik tizim asarlarning badiiy qimmatini oshirib, ularni shunchaki sarguzasht hikoya emas, balki chuqur falsafiy traktat darajasiga ko'taradi [2, B. 95].

Xulosa. Jek Londonning "Hayotga muhabbat" va "Hayot qonuni" hikoyalari inson matonatining ikki xil ko'rinishini ifodalovchi yuksak badiiy namunalar hisoblanadi. Birinchi asarda muallif inson irodasining yengilmasligini, eng og'ir sharoitlarda ham najot borligini isbotlaydi. Insonning ruhiy quvvati uning jismoniy imkoniyatlaridan kengroq ekanligi ismsiz qahramon misolida yorqin namoyon bo'ladi. "Hayot qonuni"da esa insonning koinot va tabiat oldidagi o'rni, hayotning shafqatsiz, ammo adolatli qonuniyatlari falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Xulosa qilib aytganda, London asarlari o'quvchini har qanday vaziyatda ham insoniy qadr-qimmatni saqlab qolishga, matonatli bo'lishga va hayotni boricha sevishga chorlaydi. Adibning mahorati shundaki, u o'lim haqida yozib, hayotning naqadar go'zal va aziz ekanligini anglatadi. Ushbu asarlar bugungi kun kitobxoni uchun ham ma'naviy kuch manbai bo'lib xizmat qiladi va inson irodasini tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. London, J. Tanlangan asarlar.-Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.—320 b.
2. Sharafiddinov, O. Ijodiy kamolot yo'lida. — Toshkent: O'qituvchi, 2015. — 156 b.
3. Stone, I. Sailor on Horseback: The Biography of Jack London.-New York: Houghton Mifflin, 1938. — 345 p.
4. Quronov, D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. — Toshkent: Akademya, 2016. — 280 b.

UO'K 811.512.133'373.7

ZOONIM KOMPONENTLI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TABIATI VA SHAKLLANISH MANBALARI

Sh.G'.Mashrabjonova, tayanch doktorant, Qo'qon Davlat Universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada zoonim komponentli frazeologik birliklarning til tizimidagi o'rni, ularning shakllanish manbalari hamda semantik guruhlar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, strukturaviy barqarorligi va lingvokulturologik xususiyatlari zamonaviy frazeologiya nazariyasi asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, zoonim, zoonim komponentli frazeologizm, semantika, semantik guruhlar, lingvokulturologiya.

Аннотация. В данной статье анализируется место фразеологических единиц с зоонимическим компонентом в языковой системе, источники их формирования и

семантические группы с теоретической и практической точек зрения. Семантическая целостность, структурная устойчивость и лингвокультурные характеристики фразеологических единиц рассматриваются на основе современной фразеологической теории.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, зоонимический, фразеологическая единица с зоонимическим компонентом, семантика, семантические группы, лингвокультурная наука.

Abstract. This article examines the role of zoonym-based phraseological units in the language system, their sources of formation, and their semantic classification from theoretical and practical perspectives. The semantic integrity, structural stability, and linguocultural characteristics of phraseological units are analyzed within the framework of modern phraseological theory.

Keywords: phraseology, phraseological unit, zoonym, zoonym-based phraseological unit, semantics, semantic classification, linguoculturology.

Kirish. Tilshunoslikda til birliklarining semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganish muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tilning leksik-semantik tizimi nafaqat alohida so'zlardan, balki yaxlit ma'noga ega bo'lgan turg'un birikmalar, ya'ni frazeologik birliklardan ham tashkil topadi. Frazeologizmlar tilning obrazlilik, emotsionallik va milliy-madaniy xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab lisoniy birliklar sifatida alohida ilmiy qimmatga ega. Ularning semantik tabiati, uslubiy imkoniyatlari va kommunikativ vazifalari zamonaviy tilshunoslikning semasiologiya, frazeologiya, pragmatika hamda lingvokulturologiya kabi yo'nalishlarida keng tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, frazeologik birliklarning alohida so'zlar bilan o'zaro munosabati, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash frazeologiya nazariyasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Frazeologizmlar o'zining semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlariga ko'ra alohida so'zlar bilan ma'lum darajada o'xshashlik kasb etsa-da, ular mazmuniy mohiyati jihatidan mustaqil til birligi sifatida namoyon bo'ladi. Har ikkala birlik nominativ vazifani bajarishi, ya'ni voqelikdagi predmet, hodisa, belgi yoki harakatni nomlashi mumkin. Biroq frazeologik birliklar va ularning ma'nodosh so'zlari o'rtasida to'liq semantik muvofiqlikni belgilash aksariyat hollarda mumkin emas. Chunki frazeologizmning ma'nosi uni tashkil etuvchi komponentlarning lug'aviy ma'nolari yig'indisidan iborat bo'lmay, balki ularning yaxlit semantik integratsiyasi natijasida yuzaga keladigan ko'chma va obrazli mazmunni ifodalaydi.

Frazeologik birliklar va ular bilan ma'nodosh bo'lgan alohida so'zlar o'rtasidagi farq stilistik nuqtayi nazardan yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Ko'pchilik hollarda ular bir xil denotativ mazmunni ifodalasa-da, uslubiy bo'yoqdorligi, ekspressiv imkoniyatlari va kommunikativ vazifasi bilan bir-biridan sezilarli darajada farqlanadi. Oddiy leksik birlik nisbatan neytral uslubiy xususiyatga ega bo'lsa, frazeologizm nutqni obrazli, jonli va ta'sirchan shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli frazeologik birliklar ko'pincha ideografik sinonimlar emas, balki stilistik sinonimlar sifatida tavsiflanadi. Shunday qilib, frazeologik birliklarning semantik tabiati ularni oddiy leksik birliklardan ajratib turuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ularning ko'chma ma'noga asoslangan yaxlit semantikasi, baholovchi va modal komponentlarning ustuvorligi, yuqori darajadagi ekspressivligi hamda stilistik imkoniyatlarining kengligi frazeologizmlarni tilning o'ziga xos va murakkab birliklari sifatida tavsiflash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologiyani nazariy masalalaridan biri frazeologik birliklarning chegaralarini belgilash hamda ularning tarkibiga qaysi til birliklari kiritilishi lozimligini aniqlashdan iboratdir. Ayniqsa, maqol va matallarning frazeologik birliklar tizimidagi o'rni tilshunoslikda uzoq yillardan buyon munozarali masala sifatida e'tirof etib kelinmoqda. Ayrim tadqiqotchilar maqol va matallarni frazeologik fond tarkibiga kiritisa, boshqalari ularni frazeologik birliklardan farqlash zarurligini ta'kidlaydilar. Bunday qarashlarning shakllanishi, avvalo, maqol va matallarning struktur-semantik hamda funksional xususiyatlari bilan izohlanadi.

Maqol va matallar gap tuzilishiga ega bo'lgan kommunikativ birliklar hisoblanadi. Shu sababli ularning semantik mazmuni alohida so'z yoki so'z birikmasi orqali emas, balki yaxlit gap vositasida

namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi *A bird in the hand is worth two in the bush* maqoli "mavjud narsani saqlab qolish, undan ham yaxshiroq narsaga erishishga urinib, boridan ayrilib qolishdan afzal" degan umumlashgan hayotiy tajribani ifodalaydi. Mazkur birlikning mazmuni faqat uning tarkibiy qismlari yig'indisi orqali emas, balki yaxlit kommunikativ tuzilma sifatida anglashiladi. Shu jihatdan maqollar tilning tayyor nutq birliklari sifatida namoyon bo'ladi.

Frazeologiya nazariyasida maqol va matallarning maqomi yuzasidan turlicha ilmiy qarashlar mavjud. Xususan, ayrim olimlar ularni frazeologik birliklar qatoriga kiritmaydilar, chunki ularning fikricha, maqol va matallar frazeologik birliklarga xos bo'lgan ayrim asosiy belgilar bilan to'liq mos kelmaydi [1]. Mazkur yondashuvga ko'ra, frazeologik birliklar asosan nominativ vazifani bajarsa, maqollar kommunikativ vazifani bajaruvchi mustaqil gaplar sifatida baholanadi. Shu sababli ular frazeologik tizimdan ko'ra paremiologiyaning tadqiqot obyekti sifatida qaraladi.

Mazkur masalaga oid muhim ilmiy qarashlardan biri V.M. Ogoltsov tomonidan ilgari surilgan. Olimning ta'kidlashicha, maqol ikki ma'no planining – bevosita (to'g'ri) va ko'chma (majoziy) ma'nolarning birligi bilan tavsiflanadi. To'g'ri ma'noda maqol oddiy gapdan deyarli farq qilmaydi va muayyan nutqiy vaziyatni ifodalaydi. Biroq uning ko'chma ma'nosi alohida vaziyatdan umumlashgan hayotiy xulosaga ko'chadi hamda turli kommunikativ holatlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan universal modelni hosil qiladi. Olimning fikricha, aynan shu jihati bilan maqolning ma'nosi metaforik ma'noga yaqinlashadi. Chunki maqolda ham metaforada bo'lgani kabi konkret voqelik bilan umumlashtirilgan mazmun o'rtasidagi o'xshashlik asosiy semantik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Bunday munosabat komparativ xarakterga ega bo'lib, xususiy hodisalarning umumiy mazmun bilan bog'lanishi asosida yuzaga keladi [2].

Natija. Frazeologizmlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning leksikalizatsiyalashgan birlik sifatida til lug'at tarkibiga kirishidir. Leksikalizatsiya jarayonida kommunikativ xarakterga ega bo'lgan maqol va matallardan tashqari barcha frazeologik birliklar turli so'z turkumlarining semantik ekvivalenti sifatida tilning frazeologik fondiga qo'shiladi. Bunday birliklar nominativ vazifani bajarib, alohida leksik birliklar bilan bir qatorda til tizimida faol ishtirok etadi. Maqol va matallar esa kommunikativ tabiatga ega bo'lgani sababli lug'at tarkibiga tayyor nutq birliklari sifatida kiradi va ularning qo'llanishi muayyan kommunikativ vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Frazeologik birliklarning semantik tabiatini chuqur tadqiq etgan olimlardan biri A.M. Melerovich hisoblanadi. Olim o'zining frazeologik birliklar semantikasiga bag'ishlangan tadqiqotida frazeologizmlarning ma'nosini batafsil tavsiflashni ularning struktur modeli bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiradi. Muallif komponentlarning semantik xususiyatlarini lug'aviy izohlash usuli orqali tahlil qilib, frazeologizm tarkibidagi har bir komponentning erkin qo'llanuvchi so'zlar bilan o'zaro munosabatini aniqlaydi. Tadqiqot natijasida komponentlarning semantik mustaqilligi turli darajada namoyon bo'lishi, ularning ayrimlari asl lug'aviy ma'nosini qisman saqlashi, boshqalari esa butunlay yangi semantik funksiyani bajarishi asoslab beriladi. Shuningdek, olim frazeologik ma'no tarkibida eksplitsit, yarim eksplitsit va implitsit semantik elementlarni ajratib ko'rsatadi. Mazkur yondashuv frazeologik birliklarning ichki semantik tuzilishini, komponentlararo munosabatni hamda ma'no hosil bo'lish mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi [3].

Takrorlanuvchanlik – frazeologik birliklarning muntazam ravishda tayyor holda qo'llanilishi. Biz *it bilan mushukdek yashash, a cat-and-dog existence* (so'zma-so'z, "mushuk bilan itning mavjudligi"), *the early bird catches the worm* (so'zma-so'z, "erta qushcha chuvalchangni tutadi") – "erta turganni omad kutadi", *dengiz bo'risi, qo'y terisini yopingan bo'ri, oq qarg'a* deymiz. Takrorlanuvchanlik xususiyati bir qator tadqiqotchilar (L.I.Rozeynzon, N.M.Shanskiy va boshqalar) tomonidan asosiy (qolgan barcha xususiyatlarni belgilovchi) xususiyat sifatida qaraladi. V.L.Arxaangelskiy, A.I.Babkin, S.G.Gavrin, F.A.Krasnov, A.V.Kuninlardan keyin biz frazeologik takrorlanishning o'ziga xosligi oddiy takrorlanish va iqtibos keltirishdan farqli o'laroq, frazeologizmlar til faktlari, erkin birikmalar esa nutq faktlaridir, deb hisoblaymiz.

Muhokama. Frazeologik birliklar turg'un birikma sifatida talqin qilinadi. Binobarin, "biz, eng avvalo, bu xususiyatdan, uning qat'iy talqinidan kelib chiqishimiz kerak, chunki aynan u frazeologik birlik tushunchasining hajmini aniqlash uchun juda muhimdir. Takrorlanuvchanlik xususiyatining

uzluksizligi tufayli frazeologizm tushunchasining mazmuni va hajmini cheklashda ushbu ikki xususiyatdan kelib chiqish zarur"[4].

Sellingtik yaxlitlik – frazeologik birlikning ichki birligi bo'lib, unda uning tarkibiy qismlarining leksik ma'nosini to'liq va qisman qayta ko'rib chiqish, tarkibiy qismlarni faolsizlantirish mumkin. Deaktualizatsiya – so'zni frazeologizmning tarkibiy qismiga, uning komponentiga semantik o'zgartirish. Semantik transformatsiya natijasida komponentlar, qoida tariqasida, mazmun jihatidan erkin qo'llaniladigan asl so'zlarning semantik tuzilishiga mos kelmaydi, shuning uchun frazeologizmlarning o'zi izohlanayotgan frazeologik ibora ega bo'lmagan og'zaki material orqali aniqlanadi, tushuntiriladi. Semantik butunlik bir xil leksik tarkibdagi erkin so'z birikmalarining metaforik qayta idrok etilishi natijasida yuzaga kelgan frazeologizmlarda to'liq namoyon bo'ladi.

Xulosa. Yuqorida tahlil qilingan ilmiy-nazariy manbalar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, frazeologiya tilshunoslikning mustaqil va serqirra yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilning nafaqat leksik tarkibini, balki xalqning tafakkuri, madaniyati, tarixiy tajribasi hamda voqelikni idrok etish usullarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Frazeologik birliklar oddiy til birliklaridan semantik yaxlitligi, obrazlilik, ekspressivligi, turg'unligi va pragmatik imkoniyatlarining kengligi bilan ajralib turadi. Ularning mazmuni komponentlar ma'nosining oddiy yig'indisidan emas, balki yaxlit semantik tizim sifatida shakllanadi. Aynan shu xususiyat frazeologizmlarni tilning eng murakkab va o'ziga xos birliklaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Попов Р.И. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.
2. Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. –С.110-111.
3. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка. – Ярославль: Ярославский гос. пед. ин-т, 1979. – 79 с.
4. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка(В аспекте теории отражения).-Пермь,1974.-С.24.
5. Копыленко М.М. Сочетаемость лексем в русском языке/М.М. Копыленко.-М.: Просвещение,1973.-С.29.

UO'K 81'42:070:81'373.7

NEMIS VA O'ZBEK SIYOSIY DISKURSIDA FRAZEOLOGIZMLARNING EKSPRESSIV VA MANIPULYATIV FUNKSIYALARI

N.Sh.Matxolikova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada siyosiy diskursda frazeologik birliklarning ekspressiv va manipulyativ funksiyalari lingvopragmatik va kognitiv yondashuv asosida chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot nemis va o'zbek OAV materiallari korpusiga tayangan holda frazeologizmlarning semantik zichligi, metaforik modeli, ideologik yuklamasi va auditoriyaga ta'sir mexanizmlarini o'rganadi. Natijalar frazeologizmlarning siyosiy diskursda strategik kommunikativ vosita ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: siyosiy diskurs, frazeologizm, ekspressivlik, manipulyatsiya, OAV, kognitiv metafora, lingvopragmatika, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются экспрессивные и манипулятивные функции фразеологических единиц в политическом дискурсе с лингвопрагматической и когнитивной точек зрения. На материале немецких и узбекских средств массовой информации исследуются семантические, стилистические и прагматические особенности фразеологизмов. Результаты показывают, что фразеологические единицы выступают не только как экспрессивные языковые средства, но и как важный элемент манипулятивных стратегий, формирующих общественное мнение в политической коммуникации.

Ключевые слова: политический дискурс, фразеологизмы, экспрессивность, манипуляция, язык СМИ, лингвопрагматика, сопоставительный анализ.

Abstract. This article analyzes the expressive and manipulative functions of phraseological units in political discourse from a linguopragmatic and cognitive perspective. Based on materials from German and Uzbek mass media, the study examines the semantic, stylistic, and pragmatic properties of phraseological expressions. The findings reveal that phraseological units function not only as expressive linguistic devices but also as key elements of manipulative strategies that shape public perception and ideological orientation in political communication.

Key words: *political discourse, phraseological units, expressivity, manipulation, media language, linguopragmatics, comparative analysis.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tahlili til birliklarining real kommunikativ jarayondagi funksional xususiyatlarini o'rganishga yo'naltirilgan muhim yo'nalishlardan biridir. Xususan, siyosiy diskurs jamiyat hayotida alohida ahamiyat kasb etib, uning lingvopragmatik jihatlarini tadqiq etish dolzarb hisoblanadi. Siyosiy nutq nafaqat axborot uzatish, balki auditoriyani ishonitirish va muayyan fikriy pozitsiyani shakllantirish vazifasini ham bajaradi.

Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklar siyosiy diskursning muhim tarkibiy qismi bo'lib, yuqori darajadagi semantik zichlik va ekspressivlikka ega. Ular murakkab siyosiy jarayonlarni obrazli va ixcham shaklda ifodalab, kommunikativ ta'sir kuchini oshiradi.

Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari tilida frazeologizmlar keng qo'llanilib, nafaqat voqelikni tasvirlash, balki uni baholash funksiyasini ham bajaradi. Masalan, “boshi berk ko'chaga kirib qolmoq”, “siyosiy sahnaga chiqmoq”, “keskin burilish yasamoq” kabi iboralar siyosiy jarayonlarga subyektiv munosabatni ham ifodalaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi siyosiy diskursda frazeologizmlarning ekspressiv va manipulyativ funksiyalarini aniqlash hamda ularning lingvopragmatik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Shu maqsadda siyosiy diskursdagi frazeologizmlarning o'рни, ekspressiv imkoniyatlari, manipulyativ funksiyalari va OAV matnlaridagi qo'llanishi o'rganiladi.

Nazariy asoslar va tadqiqot metodologiyasi. Frazeologik birliklar tilshunoslikda keng o'rganilgan bo'lib, ularning semantik, struktur va funksional xususiyatlari turli nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilingan [1,3]. Frazeologiya nazariyasida barqaror birikmalar tilning ekspressiv qatlamini tashkil etishi hamda nutqda muhim stilistik vazifa bajarishi ta'kidlanadi [5]. Zamonaviy tadqiqotlarda esa frazeologizmlar lingvopragmatik yondashuv asosida ko'rib chiqilib, ularning kommunikativ strategiyalardagi roli alohida ahamiyat kasb etadi [4].

Siyosiy diskurs tahlilida diskursiv yondashuv, pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslik metodlari keng qo'llaniladi [14,15]. Ushbu yondashuvlar siyosiy nutqda til birliklarining nafaqat semantik, balki pragmatik va maqsadga yo'naltirilgan funksiyalarini ochib berishga imkon yaratadi. Xususan, manipulyatsiya siyosiy kommunikatsiyaning markaziy kategoriyalaridan biri sifatida talqin qilinadi va u til vositalari orqali auditoriya fikriga bilvosita ta'sir ko'rsatish jarayoni sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqotda diskursiv tahlil, korpus lingvistikasi, qiyosiy metod va lingvopragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy o'zbek va nemis ommaviy axborot vositalari matnlari tanlab olindi. Ushbu matnlardagi frazeologik birliklar semantik va pragmatik jihatdan tahlil qilinib, ularning ekspressiv va manipulyativ funksiyalari aniqlandi.

Frazeologizmlarning ekspressiv funksiyalari. Siyosiy diskursda frazeologik birliklar tilning ekspressiv imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etuvchi vositalardan biri hisoblanadi. Ular orqali matnga nafaqat obrazlilik, balki emotsional baholash, dramatizm va stilistik rang-baranglik kiritiladi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari tilida frazeologizmlar auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va axborotni ta'sirchan yetkazish uchun keng qo'llaniladi.

Frazeologizmlarning ekspressivligi, avvalo, ularning **metaforik tabiatiga** bog'liq. Masalan, o'zbek OAV matnlarida uchraydigan “*boshi berk ko'chaga kirib qolmoq*” iborasi siyosiy muzokaralarning natijasiz yakunlanishini ifodalash bilan birga, vaziyatning murakkabligini obrazli tarzda tasvirlaydi. Nemis tilida bu mazmunga yaqin „**in eine Sackgasse geraten**“ frazeologizmi qo'llaniladi. Har ikkala birlikda ham yo'l metaforasi orqali siyosiy jarayon tushuntiriladi, bu esa auditoriya uchun tushunishni osonlashtiradi.

Ekspressivlikning yana bir muhim ko'rinishi — **harakat va dinamikani ifodalash**dir. Masalan, “*keskin burilish yasamoq*” iborasi siyosiy qaror yoki strategiyaning tubdan o'zgarishini bildiradi. Nemis tilida bu ma'noni „**eine drastische Wendung nehmen**“ orqali ifodalash mumkin. Ushbu birliklar voqelikni statik emas, balki dinamik jarayon sifatida talqin qilishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, frazeologizmlar siyosiy diskursda **baholash (evaluativlik)** funksiyasini ham bajaradi. Masalan:

- “*qo'l qovushtirib o'tirmadi*” — ijobiy baho, faoliyatni qo'llab-quvvatlash;

- *“bosim ostida qoldi”* — salbiy konnotatsiya, murakkab vaziyatni ifodalash.

Nemis tilida mos ravishda:

- „nicht untätig bleiben“
- „unter Druck geraten“

Bu kabi iboralar orqali jurnalist yoki muallif voqelikka nisbatan o‘z munosabatini bilvosita bildiradi. Shu jihatdan frazeologizmlar ekspressivlik bilan bir qatorda **subyektivlikni yashirin ifodalash vositasi** sifatida ham xizmat qiladi.

Shuningdek, frazeologizmlar siyosiy diskursda **intensifikatsiya (kuchaytirish)** funksiyasini bajaradi. Oddiy “muzokaralar qiyin kechmoqda” degan gap o‘rniga *“muzokaralar boshi berk ko‘chaga kirib qoldi”* deyilganda, vaziyatning keskinligi va dramatikligi kuchayadi. Bu esa axborotning ta’sir darajasini oshiradi.

Demak, siyosiy diskursda frazeologik birliklarning ekspressiv funksiyasi quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

- obrazlilik va metaforiklikni ta’minlash;
- emotsional va baholovchi ma’no yuklash;
- voqelikni dinamik tarzda tasvirlash;
- axborotni kuchaytirish va dramatizatsiya qilish.

Natijada, frazeologizmlar siyosiy matnni nafaqat informativ, balki **ta’sirchan kommunikativ vositaga** aylantiradi.

Frazeologizmlarning manipulyativ funksiyalari. Siyosiy diskursning muhim xususiyatlaridan biri — uning manipulyativ xarakterga ega ekanligidir. Bu jarayonda til vositalari, jumladan frazeologizmlar, auditoriyaning fikrini shakllantirish, yo‘naltirish va ba’zan yashirin tarzda boshqarish vositasi sifatida qo‘llaniladi.

Frazeologizmlarning manipulyativ funksiyasi, avvalo, ularning **baholash imkoniyati** bilan bog‘liq. Masalan, *“siyosiy sahnaga chiqdi”* iborasi yangi siyosiy kuchning paydo bo‘lishini neytral tarzda emas, balki muayyan dramatik va ijobiy konnotatsiya bilan ifodalaydi. Nemis tilida bu holat **„die politische Bühne betreten“** orqali beriladi. Ushbu ibora siyosatni teatr sifatida talqin qilib, auditoriyada ma’lum tasavvur uyg‘otadi.

Manipulyatsiyaning yana bir shakli — **real voqelikni yumshatish yoki kuchaytirishdir**. Masalan:

- *“muammolar yuzaga keldi”* o‘rniga *“keskin vaziyat yuzaga keldi”*;
- yoki aksincha, *“inqiroz”* o‘rniga *“qiyinchiliklar”*.

Frazeologizmlar bu jarayonda **evfemizatsiya va disfemizatsiya** vositasi sifatida ishlaydi. Nemis tilida ham bu hodisa keng uchraydi:

- **„vor Herausforderungen stehen“** (muammolarni yumshatish)
- **„in eine Krise stürzen“** (keskinlashtirish)

Bundan tashqari, frazeologizmlar orqali **“biz” va “ular” oppozitsiyasi** yaratiladi. Masalan:

- *“mustahkam pozitsiyada turibdi”* — ijobiy obraz;
- *“bosim o‘tkazmoqda”* — salbiy obraz.

Bu kabi iboralar auditoriyada ma’lum siyosiy kuchlarga nisbatan ijobiy yoki salbiy stereotiplarni shakllantiradi.

Yana bir muhim jihat — frazeologizmlarning **stereotiplashtiruvchi funksiyasi**. OAVda takror-takror ishlatiladigan iboralar (masalan, *“yangi bosqichga chiqdi”*, *“mustahkam hamkorlik”*) vaqt o‘tishi bilan standart formulalarga aylanadi va auditoriya tomonidan tanqidiy tahlilsiz qabul qilinadi. Bu esa manipulyativ ta’sirni yanada kuchaytiradi.

Shunday qilib, frazeologizmlarning manipulyativ funksiyasi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- voqelikni baholash va yo‘naltirish;
- axborotni yumshatish yoki keskinlashtirish;
- ideologik pozitsiyani yashirin tarzda ifodalash;
- auditoriyada stereotiplar shakllantirish.

Natijada, frazeologizmlar siyosiy diskursda **persuaziv (ishontirishga qaratilgan) strategiyaning muhim vositasi** sifatida xizmat qiladi.

Siyosiy diskursda frazeologizmlar turli tillarda o'xshash kommunikativ funksiyalarni bajaradi, biroq ularning lingvokulturologik ifodalanishi va pragmatik yuklamasi muayyan farqlarga ega. Quyida nemis va o'zbek ommaviy axborot vositalaridan olingan real kontekstlar asosida frazeologik birliklar tahlil qilinadi:

№	Frazeologizm (O'zbek)	Nemischa ekvivalent	Ma'nosi	Funksiya turi	OAV konteksti
1	boshi berk ko'chaga kirib qolmoq	in eine Sackgasse geraten	chiqish yo'li yo'q holat	Ekspressiv + manipulyativ	"Muzokaralar boshi berk ko'chaga kirib qoldi" (Qalampir.uz)
2	siyosiy sahnaga chiqmoq	die politische Bühne betreten	siyosiy jarayonga kirish	Ekspressiv + neytral-manipulyativ	"Yangi siyosiy kuch sahnaga chiqdi" (Daryo.uz)
3	keskin burilish yasamoq	eine drastische Wendung nehmen	tub o'zgarish	Ekspressiv	"Siyosatda keskin burilish yuz berdi" (UzA)
4	bosim ostida qolmoq	unter Druck geraten	tashqi ta'sir kuchayishi	Manipulyativ	"Hukumat bosim ostida qoldi" (Deutsche Welle)
5	qo'l qovushtirib o'tirmaslik	nicht untätig bleiben	faol harakat qilish	Ekspressiv + ijobiy baho	"Rasmiylar qo'l qovushtirib o'tirmadi" (Gazeta.uz)

Ekspressiv funksiyaning qiyosiy xususiyati. Nemis va o'zbek OAV matnlarida frazeologizmlar asosan **obrazlilik va dramatizatsiya** vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, "boshi berk ko'chaga kirib qolmoq" va "in eine Sackgasse geraten" iboralari bir xil konseptual metaforaga — "YO'L = SIYOSAT JARAYONI" modeliga asoslanadi. Bu kognitiv universallik frazeologizmlarning global diskursiv tabiatini ko'rsatadi. Biroq o'zbek matnlarida ekspressivlik ko'proq **emotsional kuchaytirish** orqali ifodalansa, nemis matnlarida u nisbatan **rasmiy va neytral stilga** yaqin bo'ladi.

Manipulyativ funksiyaning diskursiv mexanizmi. Manipulyatsiya asosan baholash va pozitsiyalash orqali amalga oshiriladi. Masalan:

- "bosim ostida qolmoq" (unter Druck geraten) — siyosiy subyektni zaif pozitsiyada ko'rsatadi

- "qo'l qovushtirib o'tirmaslik" — faol va ijobiy obraz yaratadi

Bu yerda jurnalist yoki media muallif **lingvistik baholash orqali ideologik yo'nalish beradi.**

Lingvokulturologik farqlar. O'zbek frazeologizmlarida ko'proq **milliy metaforalar** (qo'l, yo'l, sahna, ko'cha) ustunlik qiladi. Nemis tilida esa siyosiy frazeologiya ko'proq **institutsional va abstrakt metaforalar** (Bühne, Druck, Wendung) asosida quriladi. Bu farq siyosiy diskursning madaniy modellashuvini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, nemis va o'zbek OAV matnlarida frazeologizmlar ekspressiv va manipulyativ funksiyalarni deyarli bir xil kommunikativ maqsadlarda bajaradi. Biroq ularning lingvistik ifodalanishi madaniy va stilistik jihatdan farqlanadi. O'zbek tilida frazeologizmlar ko'proq obrazli va emotsional bo'lsa, nemis tilida ular nisbatan rasmiy va institutsional xarakterga ega.

Xulosa. Mazkur maqolada siyosiy diskursda frazeologik birliklarning ekspressiv va manipulyativ funksiyalari lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlar siyosiy kommunikatsiyada nafaqat stilistik vosita, balki axborotni semantik jihatdan zichlashtiruvchi hamda pragmatik ta'sirni kuchaytiruvchi muhim diskursiv element hisoblanadi.

Ekspressiv funksiyalar frazeologizmlarning metaforik tabiati, emotsional yuklamasi va baholovchi semantikasi orqali namoyon bo'lishi aniqlandi. Ular siyosiy voqelikni obrazli tasvirlash, murakkab jarayonlarni soddalashtirish hamda kommunikativ dramatizm yaratish orqali matnning ta'sirchanligini oshiradi.

Manipulyativ funksiyalar esa frazeologizmlarning ideologik yo'naltirish, auditoriya fikrini shakllantirish va voqelikni muayyan nuqtai nazardan talqin qilishdagi rolini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, siyosiy diskursda frazeologizmlar orqali baholash, evfemizatsiya va disfemizatsiya jarayonlari amalga oshiriladi, bu esa kommunikativ ta'sirning bilvosita shakllanishiga xizmat qiladi.

Nemis va o'zbek OAV materiallari asosidagi qiyosiy tahlil frazeologizmlarning umumiy kommunikativ funksiyalarini tasdiqladi. Shu bilan birga, ularning lingvokulturologik ifodalanishida

farqlar mavjudligi aniqlandi: o'zbek tilida frazeologizmlar ko'proq obrazli va emotsional-ekspressiv xarakterga ega bo'lsa, nemis tilida ular nisbatan neytral va institutsional uslubga yaqinligi bilan ajralib turadi.

Umuman olganda, tadqiqot siyosiy diskursda frazeologizmlarning ekspressiv va manipulyativ funksiyalar orqali kommunikativ strategiyaning muhim tarkibiy qismi ekanligini tasdiqlaydi hamda ularning zamonaviy media diskursda lingvopragmatik jihatdan chuqur o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burger, H. (2010). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
2. Burger, H., Buhofer, A., & Sialm, A. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
3. Fleischer, W. (2015). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
4. Palm, C. (1995). *Phraseologie: Eine Einführung*. Tübingen: Narr Verlag.
5. Donalies, E. (2009). *Basiswissen Deutsche Phraseologie*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
6. Schemann, H. (2012). *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart: Klett.
7. Dietz, H.-U. (1999). *Rhetorik in der Phraseologie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
8. Berdychowska, Z. (2010). *Phraseologie als Schnittstelle von Sprache und Kultur*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
9. Imyaminova, Sh. S. (2018). *O'zbek tilida frazeologik birliklar va ularning lingvistik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
10. Umarxo'jayev, M. (2015). *O'zbek tilshunosligida frazeologiya masalalari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
11. Mamatov, A. E. (2012). *Frazeologiya va leksikologiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
12. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
13. van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Structure and Process*. London: Sage Publications.
14. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
15. Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.). (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.

UO'K 81'23

SINONIMLARNING PSIXOLINGVISTIK TALQINI (O'TKIR RAHMAT SHE'RIYATI MISOLIDA)

F.O.Maxammatova, mustaqil tadqiqotchi, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, o'qituvchi, Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti Zarmed universiteti, Samarqand

ORCID iD 0009-0005-5891-802X

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinonimlarning psixolingvistik talqini O'tkir Rahmat she'riyati misolida tahlil qilinadi. Sinonimlarni psixolingvistik tahlil qilish jarayonida, nisbiy va kontekstual sinonimlarning yuzaga kelishi, ma'nodosh so'zlarning turli xil so'z turkumi doirasida ham shakllanishi ijodkor she'rlari misolida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Sinonim, psixolingvistika, nisbiy sinonimlar, kontekstual sinonimlar, aniq tasvir, individual poetika.

Аннотация. В данной статье анализируется психолингвистическая интерпретация синонимов в поэзии Уткира Рахмата. В ходе психолингвистического анализа синонимов на примере произведений поэта исследуются явления появления относительных и контекстуальных синонимов, а также формирование семантически связанных слов в разных частях речи.

Ключевые слова: синоним, психолингвистика, относительные синонимы, контекстуальные синонимы, точное изображение, индивидуальная поэтика.

Abstract. This article analyzes the psycholinguistic interpretation of synonyms using the poetry of O'tkir Rahmat as an example. In the process of psycholinguistic analysis of synonyms, the emergence of relative and contextual synonyms and the formation of semantically related words across different parts of speech are examined through the example of the poet's works.

Keywords: Synonym, psycholinguistics, relative synonyms, contextual synonyms, precise imagery, individual poetics.

Kirish. Badiiy adabiyotda soʻzdan foydalanish imkoniyatlari chegaralanmagan. Lugʻat fondimizdagi soʻzlardan axborot manbayi sifatida foydalanish esa soʻzning estetik zavqini kamaytiradi. Ijodkorning mahorati shundaki, soʻzning taʼsir kuchini ifodalay olishi, voqelikni obrazli tasvirlashi, tinglovchiga borliqdagi voqea - hodisani xuddi koʻz ongida sodir boʻlayotgandek gavdalanitira olishida. Bu oʻrinda tilning soʻz boyligini koʻrsatuvchi shaklan har xil boʻlsa-da, maʼno nozikliklari orqali birlashuvchi sinonimlar badiiy nutqning muhim unsurlaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Ijodkor tilimizdagi sinonimik qator ichidan “tasvir maqsadi va ruhiga muvofiq keladigan aniq soʻzni topib oʻz asarlarida qoʻllashga harakat qilishi, shu tariqa, qahramonlar ruhiyati hamda tasvir obyektining eng kichik qirralarigacha real koʻrsatib berishga intiladi”. [1, 99] Bunday tasvir usullarini jurnalist va shoir sifatida tanilgan Oʻtkir Rahmat ijodida ham kuzatish mumkin. Shoir poetik nutqida **sinonimlar** inson ruhiy olamining botiniy va zohiriy tuygʻularini aniqroq, teranroq tasvirlab berishga xizmat qiluvchi lingvistik unsir sifatida xizmat qilishi bilan xarakterlanadi.

Adabiyotlar tahlili metodologiya. Tilshunos S. Karimov oʻzining “Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish” deb nomlangan darsligida sinonimlarni tahlil qilar ekan, bu lingvistik sath birligi boʻlgan sinonimlar barcha ilmiy adabiyotlarda maʼno jihatdan jamlanuvchi va bir xil soʻz turkum doirasida boʻlishi kerakligi taʼkidlanganligini keltiradi. Ammo bugungi kun tilshunoslikka antroposentrik nuqtayi nazardan qaralganda, bu nazariyalar ustida yana ishlash, kengaytirish, izlanishlar olib borilishi kerakligi taʼkidlanmoqda. Bu jarayonni shoir va yozuvchilar tomonidan yaratilgan badiiy matndan izlashimiz, til imkoniyatlarining cheksizligini kuzatishimiz mumkin boʻladi.

Rus tilshunosi Vikotiskiyning fikriga koʻra, “Hamma joyda – fonetikada, morfologiyada, leksikada va semantikada hatto ritmika, vazn va musiqada – grammatik va shakily kategoriyalar ortida ham psixologik omillar yashiringan”. Lingvistik kategoriya sifatida oʻrganiluvchi sinonimlar ham inson ruhiyatini ifodalovchi paradigmatic birlikdir. Sinonimlarni psixolingvistik nuqtayi nazardan oʻrganilganda, matn ortida yashiringan psixologik omillarni ochib berishga yordam beruvchi birlik sifatida qarash mumkin. Inson psixologiyasini ilmiy jihatdan oʻrganilgan adabiyotlarda hissiyotlar uch turga boʻlingan:

1. Affekt (kuchli, lekin qisqa muddatli emotsional munosabat);
2. Hissiyot (uzoq va turgʻun emotsional munosabat);
3. Kayfiyat va stress (Kuchli ruhiy zarba). [6, 272]

Muhokama. Badiiy matnlarda bu emotsiyalarning barchasini soʻz orqali ifodalab berish imkoniyati bor. Ayniqsa , insonning nozik his - tuygʻularini ifodalashni oʻziga bosh maqsad qilib olgan sheʼriyatda tasvirlash imkoniyati kengayadi. Oʻtkir Rahmat poetik nutqida ham sinonimlar shoirning oʻziga xos individual uslubini koʻrsatishi bilan bir qatorda, inson qalbidagi oʻta nozik tuygʻularini tasvirlashda sinonim soʻzlarning semantik va emotsional imkoniyatlaridan sheʼriy kontekstda oʻrinli foydalanishi orqali oʻquvchini oʻziga jalb qilish mahoratga ega ekanligi bilan ijod maydonida oʻz ovozigaga ega. Shoir sheʼriy kontekstda sinonimni oʻrinli tanlay olishi orqali insonni “ruhan toʻlqinlantira olishi, yigʻlatishi, kuldirishi, xayolot olamiga yetaklashi, oʻyga choʻmdirishi, estetik tafakkurini shakllantirishi, voqea-hodisalarga teran, boshqacha nazar bilan boqishga oʻrgatishi mumkin” [1,99].

Natija.

Goh qarashi bir sovuq,

Muzlalar jon- tanamni,

Naryogʻida izgʻirin borligi ham ayondir.

Naryogʻiga boqsam goh, bu nigohli olamning

Ostonasida pisib yotgan hamon chayondir. [Fasllar aylanar, tugamaydi sheʼr-61]

Anʼanaviy tilshunoslik nazariyasida maʼnodosh soʻzlar bir xil soʻz turkum doirasida shakllanishi bilan bir qatorda, turli xil soʻz turkum doirasida ham ifodalanishi maʼnodosh soʻzlarning imkoniyat doirasi kengligidan dalolatdir. Yuqoridagi baytda *sovuq* - sifat soʻz turkumi, *izgʻirin* – faoliyat jarayon oti. Soʻzlar grammatik tahlil qilinganda boshqa – boshqa soʻz turkumlariga tegishli. Kontekstda nisbiy sinonimlarni yuzaga keltirgan. [2, 227] “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da *sovumoq*

leksemasi issig'i, harorati pasayib, sovuq holga kelmoq, birmuncha sovuq bo'lmoq semasida kelib, *suv sovidi, havo sovidi* misollari bilan izohlangan [4,716]. Jism yoki haroratga nisbatan ishlatilayotgan bu so'z ushbu baytda inson qarashiga nisbatan ko'chirilgan. *Izg'irin* leksemasi bilan sinonimik qatorni yuzaga keltirgan. Bu sinonimik qatorni psixolingvistik jihatdan tahlil qilinganda, *sovuq qarash* suhbatdoshi bilan yaqin musobabatda bo'lishni xohlamaslik, samimiylkning yo'qligi, ishonchning kamaygani, o'zini boshqalarga nisbatan ustun qo'yish, o'z izmiga bo'ysindirish maqsadida qo'rqitish belgilarini ifodalaydi. O'zaro kommunikatsiya jarayonida inson ko'z qorachiqklarining turli xil holatda harakatlanishi suhbatdoshning ichki holatini oshkor qiladi. Inson psixik olamida shakllanayotgan bu jarayonni noverbal harakatlar bilan suhbatdoshiga anglatishga urinadi. Ushbu holatni biz so'z bilan tasvirlaganda ko'chimlarga murojaat qilamiz. Natijada umumiste'moldagi so'zlar vositasida inson ruhiy holatini o'quvchiga aniqroq yetkazib berishga, suhbatdoshini anglay olishiga imkon yaratiladi. *Sovuq* leksemasining ko'chma ma'noda qo'llanishi she'riy matnda *izg'irin* leksemasi bilan sinonimik qatorni vujudga keltirgan va shoir tafakkur olamida sodir bo'lgan ruhiy olamni tasvirlab berishi bilan bir qatorda poetik tasvir ko'lamini ham kengaytirgan.

Tilshunos N.Mahmudov "til –shunchaki kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi emas, balki tuyg'u va kechinmalarni, quvonch va qayg'ularni, hayrat va hayronliklarni, qalbdagi huzur kabi xilma –xil sezgilarni ifodalashga xizmat qiluvchi imkondir", [1,103] degan ta'rifni beradi. Haqiqatdan ham, bu imkoniyat tilda o'z ifodasini topadi:

Qancha ibrat bordir bu majlis aro

Uch avlod ko'ksiga yalov qilgulik.

So'z aytar fuzalo, ahli shuaro -

Orzularni *gulxan, olov* qilgulik. [Mangu ovoz, 37]

Ushbu baytda uyushiq holatda keluvchi *gulxan, olov* sinonimik qatori orzularni *gulxan, olov*ga qiyoslagan va metaforik sinonimiyani yuzaga keltirgan.

Muloqot jarayonidagi takroni oldini olishga, hayotiy jarayonni, inson ruhiy holatini aniq tasvirlab berishda sinonimlarning o'z o'rnini bor. Ushbu baytda yonma - yon kelgan *gulxan, olov* leksemalari tasvir ko'lamini kengaytirgan, ijobiy belgining darajama - daraja ortib borishini ifodalagan. Umumiste'moldagi leksemalarni poetik tasvirga ko'chirilishi orqali mavhum tushunchalarni o'quvchi ongiga aniq tasvirdek jonlantira olishiga xizmat qilgan. *Gulxan* – isinish yoki boshqa biror maqsadda o'tin qalab, ataylab yondirilgan o't, alanga bo'lsa, [4,716] *olov* – predmetning alanga hosil qilib yonayotgan holati. [3,158] Har ikkala leksemaning yonish semasi vositasida sinonimlar birlashib, uch avlod vakillari tomonidan berilayotgan duo orzularni amalga oshishida yoshlarga ruhiy dalda berilib, harakat qilishga undash, turli xil to'siqlar kelganda to'xtab qolmaslik ma'nosini ifodalamoqda.

"Hozirgi o'zbek adabiy tili" o'quv qo'llanmasining muallifi Sh. Maxmaraimova " XXI asr sinonimiyaning qayta "uyg'onish davri" bo'lganligini ta'kidlaydi va besh yo'nalishda tekshirilayotganini qayd etib, beshinchi yo'nalish sifatida psixologik yondashuvni ko'rsatadi. Bu yo'ndashuvga asosan til sohibi muayyan nutqiy vaziyatda so'zlarni shu jumladan sinonimlarni o'z ruhiyatiga mos so'zlarni tanlash layoqatiga qaralishi kerakligini aytib o'tadi. [2,219] Yuqorida keltirilgan baytlarda ijodkor tafakkur olamida sodir bo'lgan muayyan voqeylikni o'z ruhiy dunyosida shakllangan so'zlar bilan ta'riflaydi. Hozirgi kunda antroposentrik tilshunoslikning bir yo'nalishi sifatida qaralinyotgan psixolingvistika fanida til faktlarini aniqroq va to'liqroq tushinish uchun, lingvistika ramkasidan chiqib, individning psixik jarayonlariga kirish kerakligini ta'kidlanmoqda. [3,96] Psixolingvistik tahlilda asosiy e'tibor inson ruhiy dunyosini olam manzarasi bilan bog'liq holda "til qanday tuzilgan" degan savoldan "til inson ongida qanday ishlaydi va qanday amal qiladi" degan masalaga ko'chgan.[7]

Xulosa. Rus tilshunosi va psixologi V.P.Belyanin matn tuzishda psixolingvistikaning o'rnini haqida quyidagicha ma'lumot beradi: "Matn voqelik – ong – olam manzarasi – til – matn tuzuvchi – o'quvchi – matn proyeksiyasidan iborat tizim unsuri hisoblanadi" [5,8] Bu jarayonda ijodkor voqeylikni o'quvchiga to'g'ri yetkazib berishda so'zni shunday mahorat bilan tanlashi kerakki, o'quvchi undan ruhiy ozuqa olishi kerak.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'z tanlashda psixologik yondashuv jarayonida an'anaviy tilshunoslikda sinonimlarga nazariy jihatdan berilgan ta'rifning kengayishi, tasvirga aniqlikni berishi, inson ruhiy holatini ta'sirli aks ettirishi, poetik individuallikni yuzaga keltirish kabi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Bu jarayon esa, ijodkor – matn – o'quvchi o'rtasidagi munosabatning to'g'ri shakllanishiga va lug'at boyligining oshishiga zamin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopetik tahlili asoslari. Toshkent: "Fan", 2007, 99-bet.
2. Maxmaraimova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2021. – B. 227.
3. Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 1974. 158-bet.
3. Usmonova Sh. Psixolingvistika. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2014 –B 96.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2023. IV– B. 716.
5. Белянин В.П. Основы психологической диагностики (модели мира в литературе). – М.: Тривола, 2000. –С.8.
6. Шербатых Ю.В. Общая психология. – СПб.: Питер, 2008. – 272 с.
7. <https://www.google.com/search>
8. uz.wikipedia.org
9. <https://uz.wiktionary.org>

UO'K 343.9; 004

YANGI O'ZBEKISTON QONUNCHILIGIDA TURMUSH DOIRASIDAGI JINOYATLAR TUSHUNCHASINING ANTROPOSENTRIK TAHLILI VA PROFILAKTIKASINI RAQAMLASHTIRISH

(Andijon viloyati misolida)

Sh.S. Mirzajonov, bo'lim boshlig'i, podpolkovnik, Andijon viloyati IIB Tezkor qidiruv xizmati, Andijon

F.P.Altinova, doktorant, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida, xususan Andijon viloyati misolida turmush doirasidagi jinoyatlar va oilaviy zo'ravonlikni oldini olishning kriminologik hamda ijtimoiy-lingvistik muammolari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda qonunchilik matnlarining antroposentrik tabiati, huquqiy diskurs va latentlik darajasini aniqlashda raqamli sun'iy intellekt (NLP) yondashuvlarining o'rni o'rganilgan. Sud amaliyoti hujjatlarining matnli tahlili, yarashuv instituti va sud-psixologik ekspertizasi amaliyoti asosida qonun normalarini raqamli konvertatsiya qilish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy zo'ravonlik, turmush doirasidagi jinoyatlar, antroposentrik tahlil, qonun tili, sun'iy intellekt, NLP yondashuvi, latent jinoyatlar, kriminologiya, huquqiy diskurs, Andijon viloyati, yarashuv instituti, sud-psixologik ekspertizasi, viktimologiya.

Аннотация. В данной статье представлен системный анализ криминологических и социолингвистических проблем предупреждения бытовых преступлений и семейного насилия в Новом Узбекистане на примере Андижанской области. Исследуются антропоцентрическая природа законодательных текстов, правовой дискурс и роль подходов цифрового искусственного интеллекта (NLP) в выявлении латентности преступлений. На основе текстуального анализа судебных документов, института примирения и судебно-психологической экспертизы разработаны предложения по цифровой конвертации правовых норм.

Ключевые слова: семейное насилие, бытовые преступления, антропоцентрический анализ, язык права, искусственный интеллект, NLP подход, латентные преступления, криминология, правовой дискурс, Андижанская область, институт примирения, судебно-психологическая экспертиза, виктимология.

Abstract. This article presents a systematic analysis of criminological and socio-linguistic problems in preventing domestic crimes and family violence within New Uzbekistan, focusing on the Andijan region. The study explores the anthropocentric nature of legislative texts, legal discourse, and the role of digital Artificial Intelligence (NLP) approaches in detecting crime latency. Based on

the textual analysis of judicial documents, the institution of reconciliation, and forensic psychological expertise, targeted proposals for the digital conversion of legal norms have been developed.

Keywords: family violence, domestic crimes, anthropocentric analysis, legal language, artificial intelligence, NLP approach, latent crimes, criminology, legal discourse, Andijan region, institution of reconciliation, forensic psychological expertise, victimology.

Kirish. Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-huquqiy islohotlari markazida inson qadri, uning huquqlari va oila institutini mustahkamlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Biroq, shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalar sharoitida oilaviy nizolar va maishiy zo'rvonlik holatlari kriminogen xavfsizlikka raxna soluvchi jiddiy omil bo'lib qolmoqda. Turmush doirasidagi jinoyatlar profilaktikasining samaradorligi nafaqat tezkor-qidiruv yoki ma'muriy choralar, balki amaldagi qonun hujjatlari tilining fuqarolar va huquqni qo'llovchi subyektlar ongida qanday aks etayotgani — ya'ni qonunning antroposentrik tabiati bilan ham chambarchas bog'liqdir.

2023-yil 11-apreldagi O'RQ-829-sonli Qonun bilan Jinoyat kodeksiga 126¹-modda (Oilaviy (maishiy) zo'rvonlik) kiritilishi davlatning bu illatga qarshi qat'iy irodasini huquqiy til vositasida namoyon etdi. Biroq, qonun matnlaridagi ba'zi tushunchalar hamda jamiyatdagi diskursiv evfemizmlar ("oila siri", "an'anaviy qadriyatlar") jinoyatning yuqori darajada latent (yashirin) qolishiga zamin yaratmoqda [cite: D.Rustamova jamiyatdagi "oila siri" kabi evfemizmlar zo'rvonlikka toqatililik muhitini sun'iy ushlab turishini ta'kidlagan.

Shu bois, aholi eng zich joylashgan Andijon viloyati misolida ushbu yo'nalishdagi jinoyatlarni barvaqt aniqlash va profilaktika qilishda zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, qonun matnlari hamda jinoyat ishlari kontentini Natural Language Processing (NLP) — tabiiy tilni qayta ishlash sun'iy intellekt modellari yordamida tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi: Ozbek qonunlari tilining antroposentrik tahlili: suniy intellekt yondashuvi, Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida, xususan Andijon viloyati misolida turmush doirasidagi jinoyatlarning (maishiy zo'rvonlikning) oldini olish muammolari tizimli tahlil qilingan.

2023-yil 11-apreldagi O'RQ-829-sonli Qonun bilan Jinoyat kodeksiga 126¹-modda (Oilaviy (maishiy) zo'rvonlik) kiritilib, ushbu qilmish kriminallashtirildi. Bu xalqaro (CEDAW) tavsiyalar ijrosini ta'minlashda muhim qadam bo'ldi. Shunga qaramay, aholi eng zich joylashgan Andijon viloyatida qonun hujjatlarining real ijrosi, kriminogen dinamika va latentlik darajasini ilmiy tahlil qilish davr talabidir

2. Adabiyotlar tahlili

Maishiy zo'rvonlik etiologiyasi va profilaktikasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan.

- S.X. Ahmedov (2022) oilaviy jinoyatlarning asosiy motivlari sifatida iqtisodiy qaramlik, rashk va yashirin ruhiy zo'rvonlikni ko'rsatib, ularni barvaqt aniqlash zarurligini asoslagan.

- Prof. I. Ismailov jabrlanuvchilarning individual viktimologik xususiyatlarini o'rganib, manzilli yordam tizimi retsidivni kamaytirishini isbotlagan.

- Q.R. Abdurasulova va S.S. Niyozova oiladagi g'ayriijtimoiy xulq-atvorning voyaga yetmaganlar shaxsiga salbiy ta'sirini tahlil qilgan.

- U.A. Abdusalomov (2024) esa iqtisodiy zo'rvonlikning qonunchilikdagi talqini mukammal emasligini tanqid qilgan.

- O'. Xolmirzayev va Z.Shamsidinov (2024) 10 462 ta sud ishini tahlil qilib, amaliyotda yarashuv instituti ko'pincha aybdorni javobgarlikdan qutqarishga xizmat qilayotganini aniqlashgan.

- A.Kamola (2023) ayollarning odil sudlovga erishishdagi iqtisodiy to'siqlarini yoritgan.

- D.Rustamova jamiyatdagi "oila siri" kabi evfemizmlar zo'rvonlikka toqatililik muhitini sun'iy ushlab turishini ta'kidlagan.

Xorijiy adabiyotlarda, xususan T.V.Varchuk va K.V. Vishnevetskiy tadqiqotlarida zo'rvon shaxsning mutlaq hukmronlikka intilishi asosiy determinant ekanligi qayd etilgan. G'arb olimi K.Martinez (2017) O'zbekistondagi stereotiplar ("oila buzilmasin", "ajrashish – isnod") ko'pincha ayol hayotidan ustun qo'yilishini tanqid qilgan. A. Akisheva (2025) esa profilaktika tizimi xodimlarining gender sezgirlikni (gender sensitivity) oshirish zarurligini asoslagan.

3. Metodlar

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuidan foydalanildi:

- Statistik va qiyosiy tahlil: 2023–2026-yillarning 1-choragi oralig'idagi maishiy jinoyatlar dinamikasi o'rganildi.

- Empirik metod (Kontent-analiz): BMTTD va Ombudsman hamkorligidagi tadqiqot doirasida 1 111 ta sud qarori (shundan Andijon viloyatidan 93 ta) va 10 462 ta sud hujjatlari tahlil qilindi.

- "lex.uz ma'lumotlar bazasidagi qonun matnlari va sud qarorlarining lingvo-kriminologik kontent-analizi" bandini [cite: Ozbek qonunlari tilining antroposentrik tahlili: suniy intellekt yondashuvi, Empirik metod (Kontent-analiz): BMTTD va Ombudsman hamkorligidagi tadqiqot doirasida 1 111 ta sud qarori (shundan Andijon viloyatidan 93 ta) va 10 462 ta sud hujjatlari tahlil qilindi.

- Qiyosiy-huquqiy metod: Milliy qonunchilik (JK 126¹ va MJtK 59²) xalqaro tajriba (Ispaniya, Braziliya, Janubiy Koreya) bilan qiyoslandi.

4. Natijalar

4.1. Kriminogen vaziyat dinamikasi

Qonunchilikka yangi normalar kiritilishi natijasida latent jinoyatlar yuzaga chiqa boshladi:

- 2023-yilda: Respublika bo'yicha 809 ta jinoyat (JK 126¹-modda) va 8 928 ta ma'muriy ish (MJtK 59²-modda) qayd etilgan.

- 2024-yilda: Murojaatlar ko'payishi hisobiga jinoyatlar soni 1 077 taga yetdi, 15 826 kishi javobgarlikka tortildi va 54 mingdan ortiq himoya orderi berildi.

- 2025–2026-yillarda: "Mahallabay" tizim va profilaktika choralari natijasida 5 200 ta mahallada jinoyatga yo'l qo'yilmadi, retsidiv koeffitsiyenti pasaya boshladi.

- D.Rustamova keltirgan "oila siri" kabi lisoniy evfemizmlarning kriminologik latentlikka ta'sirini sun'iy intellekt algoritmlari orqali baholandi.

Umumiy profilaktika ob'yektlari bo'lgan jinoyatlar tarkibida maishiy zo'ravonlik ulushi 2023-yildagi 1,3 %dan 2025-yilda 2,5 %ga oshgan (aniqlash darajasi yaxshilangan). Ko'plab holatlar yashirin kechib, boshqa jinoyatlarni tergov qilish jarayonida qo'shimcha holat sifatida ochiqqlangan (2024-yilda 37 ta).

4.2. Andijon viloyatining hududiy xususiyatlari

Kriminologiya tadqiqot instituti ma'lumotlariga ko'ra, shaxsga qarshi jinoyatlarning 40 foizi oilaviy nizolardan kelib chiqadi; Andijon viloyati 14,8 % ko'rsatkich bilan yuqori o'rinda turadi. Aholi zichligi va bir necha avlodning bitta hovlida yashashi nizolarni triggerlovchi omillardir. Viloyatda ajrashishlar soni ham yuqori (4 800 ta). 2024-yilda qayd etilgan maishiy jinoyatlar 40 %ga oshgan (latentlik tushgan), 2025-yilda esa profilaktika hisobiga 4,3 %ga kamayish kuzatilgan. Biroq, Izboskan tumani "To'rtko'l" MFYda sodir bo'lgan uch karra qotillik kabi og'ir oqibatli jinoyatlar barvaqt profilaktika tizimidagi kamchiliklarni ko'rsatadi.

4.3. Sud amaliyoti tahlili

Sudlar ko'rgan 30 833 ta ma'muriy ishdan 9 646 tasi tugatilgan (asosan yarashuv sababli). 1 111 ta sud qarori tahlili quyidagilarni ko'rsatdi:

- "Juda sodda" ishlar (bir tomonlama zo'ravonlik): 87,8 % (976 ta). Huquqbuzarlarning 99,4 %i erkaklar bo'lib, jinoyat gender xususiyatiga ega.

- "Murakkab" ishlar (ko'p tomonlama zo'ravonlik, masalan, er va qaynona birlashishi): 1,8 %.

- Zo'ravonlarning 3/4 qismi 31-50 yoshdagi shaxslar bo'lib, ularning qariyb 60 %i rasman ishsizdir.

5. Muhokama

Huquqni qo'llash amaliyotida bir qator tizimli muammolar aniqlandi:

1. **Malakalashdagi chalkashliklar:** Qonunchilikdagi "sog'liqning yomonlashishi" sharti aniq bo'lmagani sababli, IIO xodimlari ko'pincha ishlarni maishiy zo'ravonlik o'rniga yengilroq "Mayda bezorilik" (MJtK 54) yoki "Haqorat qilish" (MJtK 41) sifatida noto'g'ri malakalamoqda.

2. **Ekspertizaning yo'qligi:** Ruhiy zo'ravonlik ishlarining 88,8 %ida va hatto jismoniy zo'ravonlik holatlarining 34,7 %ida sud-psixologik yoki tibbiy ekspertiza xulosalari umuman

tayinlanmagan. Bu hududlarda ekspertlar yetishmasligi va xalqaro "Istanbul protokoli" joriy etilmaganidan dalolat beradi.

3. **Himoyasizlik va soxta yarashuv:** Ma'muriy ishlarning atigi 0,7 %ida advokat ishtirok etgan. Yarashuv tufayli tugatilgan ishlarning 92,8 %ida jabrlanuvchining sog'lig'iga ziyon yetgan bo'lgan, bu esa yarashuvlar ixtiyoriy emas, balki tazyiq yoki iqtisodiy qaramlik ostida bo'lganini ko'rsatadi.

6. Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **Qonunchilik dispozitsiyasini aniqlashtirish:** MJtK 59² va JK 126¹-moddalaridan "sog'liqning yomonlashishiga olib kelgan" degan cheklovchi shartni chiqarish lozim. Sha'n va qadr-qimmatni tahqirlash yoki qo'rquv ostida ushlash faktining o'zi mustaqil tarkib deb baholanishi shart.

2. **Majburiy psixologik korreksiya (Janubiy Koreya tajribasi):** Zo'ravonlik sodir etgan shaxslarga ma'muriy/jinoiy jazo bilan birga, o'z hisobidan majburiy korreksion terapiya kurslarini o'tash majburiyatini yuklash.

3. **Elektron monitoring (Ispaniya tajribasi):** Himoya orderi berilgan va xavflilik darajasi yuqori bo'lgan agressorlarga sud sanksiyasi bilan GPS-brasletlar taqish tizimini joriy etish va IIV tizimiga integratsiya qilish.

4. **Sud-psixologik ekspertizasini integratsiya qilish:** Ruhiy va iqtisodiy zo'ravonlik ishlarida ekspertiza tayinlashni majburiy etib belgilash, hududiy ekspert-psixologlar shtatini kengaytirish.

5. **Yarashuv institutini cheklash:** Zo'ravonlik holatlarida yarashuvga faqatgina oiladagi muhit haqiqatan ham sog'lomlashgani haqidagi mahalla faoli va mustaqil psixologning ijobiy xulosasi mavjud bo'lgandagina yo'l qo'yish tartibini qonunan mustahkamlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mahallabay ishlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimiga oid ma'ruza materiallari. – 2025–2026.
2. Ahmedov S.X. Oiladagi zo'ravonlikka oid jinoyatlarning kriminologik tavsifi // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2022. – №2.
3. Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género (Ispaniya qonunchiligi).
4. Ismailov I. Huquqbuzarliklar profilaktikasida inson huquq va erkinliklarining ta'minlanishi // Huquqshunoslik istiqbollari. – 2023. – №4.
5. Abdurasulova Q.R., Niyozova S.S. Jinoyatchilik va jinoyatchi shaxsi muammolari: Akademik o'quv qo'llanma. – T.: TDYU, 2020.
6. Kholmiraev U., Shamsidinov Z. Semiotics of Legal Transplants: Exploring Domestic Violence Justice in Uzbekistan // Journal for the Semiotics of Law. – 2024. – Vol. 37, No. 2.
7. Altinova F.P. Anthropocentric Study of Laws Against Domestic (Household) Violence in Uzbekistan, International Journal of Law And Criminology-2025-Vol.05, No.4
8. Akisheva A. A study on violence against women and girls and its legal and policy regulation in Central Asia // Journal of Gender-Based Violence. – 2025. – Vol. 9, No. 1.
9. Rustamova D. O'zbek tilidagi evfemizmlarning ijtimoiy-diskursiv xususiyatlari: Filol. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. – Samarqand, 2023.
10. Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition. – Prentice Hall, 2023
11. Rustamova D. Huquqiy diskursda evfemizmlarning kriminologik latentlikka ta'siri // O'zbekiston kriminologiyasi jurnali. – 2024.

UO'K 821.512.131; 82-1

XOJA HASAN NISORIYNING “CHAHOR GULZOR” ASARIDA MUMTOZ POETIKAGA DOIR QARASHLAR

X.T. Mirzayev, dots., f.f.d., Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xoja Hasan Nisoriy Buxoriy tomonidan yaratilgan “Chahor gulzor” nomli asari o'rganilgan. “Chahor gulzor” nazariy jihatdan she'riyat ilmi, shoirlik mas'uliyati, she'rning badiiy xususiyatlari haqida kerakli ma'lumotlari bilan muhim asar

hisoblanadi. Maqolada Nisoriyning mumtoz poetikaga doir qarashlari qiyosiy o'rganilib, "Chahor gulzor"ning o'ziga xos nazariy va ta'limiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: shoir, she'r, vazn, aruz, bahr, mumtoz poetika, arab aruzshunosligi, ajam aruzshunosligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается произведение «Чахор Гульзор» Ходжи Хасана Нисари Бухари. «Чахор Гульзор» считается важным теоретическим трудом, содержащим необходимую информацию о науке поэзии, ответственности поэзии и художественных особенностях поэзии. В статье проводится сравнительное исследование взглядов Нисари на эту классическую поэтику и подчеркивается уникальное теоретическое и педагогическое значение «Чахор Гульзор».

Ключевые слова: поэт, стихотворение, метрика, аруз, бахр, классическая поэтика, персидское арузоведение.

Abstract. This article studies the work "Chahor Gulzor" by Khoja Hasan Nisari Bukhari. "Chahor Gulzor" is considered an important work in theoretical terms with the necessary information about the science of poetry, the responsibility of poetry, and the artistic characteristics of poetry. The article comparatively studies Nisari's views on this classic poetics and highlights the unique theoretical and educational significance of "Chahor Gulzor".

Keywords: poet, poetry, meter, aruz, symbiosis, classical poetics, Arabic symbiosis, foreign symbiosis.

Kirish. Sayid Hasan Xoja Naqib Al-Ashrafiy Buxoriy, taxallusi Nisoriy, Buxoroda tavallud topgan bo'lib, o'zi va Mutribiy Samarqandiyning yozishicha, 1516 yilda Sayid Podshohxoja oilasida dunyoga kelgan. XVI asr adabiyoti tadqiqotchisi Usmon Karimovning yozishicha, Nisoriy o'sha zamonning adiblaridan bo'lgan o'z otasi Sayid Podshohxoja ko'magida o'qish va yozishni o'rgangan, keyinchalik ta'lim olishni Buxoro madrasalarida davom ettirib, shu shaharda kamolga yetgan va shuhrat qozongan.

Nisoriy iste'dodli shoir sifatida she'riyatning deyarli barcha mashhur janrlarida ijod qilgan. Tazkiranavislardan Nisoriyning yaqin shogirdi Mutribiy Samarqandiy shoirning ikki devoni bo'lganligini ta'kidlagan. Ammo uning devonlari haligacha topilmagan. Nisoriyning bizgacha yetib kelgan tarqoq she'rlari 500 misradan ortiq bo'lib, tazkira va davr she'riy to'plamlarida saqlanib qolgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xoja Hasan Nisoriy o'zidan qimmatli ilmiy va adabiy meros qoldirdi, masalan, "Muzokiri ahbob" tazkisasi, "Chahor gulzor" (til va adabiyot nazariyasining ba'zi masalalariga bag'ishlangan risola), "Nafahot ul-quds" (tasavvuf vakillari xususida), "Bahoriyot" yoki "Navro'znoma" (tarkibbandlar to'plami bo'lib, 18 ta tarkibbandni qamrab oladi), "Anis ul-ushshoq" (adabiy uchrashuv va yig'inlarda aytilgan latifalar to'plami) shular jumlasidandir. Oxirgi ikki asardan faqat ayrim parchalar qolgan, Nisoriyning "Devon"idan tashqari boshqa ilmiy va adabiy asarlari esa butunligicha bizgacha yetib kelgan.

Nisoriyning adabiy merosi orasida tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yuksak qadriyatga ega bo'lgan "Chahor gulzor" ("To'rt gulzor") asari bizgacha yetib kelgan va bu risola ko'proq ta'limiy ruhda yaratilgan. Bu asar Nisoriy tomonidan 1560 yilda fors-tojik tilida yozilgan. "Chahor gulzor" to'rt gulzor (bob)dan iborat va har bir gulzor o'z navbatida gullarga (fasllarga) bo'linadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik, tavsifiy, matn tahlili metod va usullaridan foydalanildi. Jumladan, "Chahor gulzor" matni parchalari izohlanib, Nisoriyning she'riyat nazariyasi haqidagi qarashlari Shams Qays Roziy, Sayfiy Buxoriy kabi nazariyotchi olimlar qarashlari bilan qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik metodlar orqali o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Nisoriy she'riyatning nazariy masalalarini tadqiq etishda o'tgan davr ustozlarining an'analarini davom ettirib, aruz ilmi masalalarini bayon etishdan oldin she'r istilohining izohi, uning yaratilish qoidalari, shoir tushunchasi, uning she'r yaratishdagi mas'uliyatlari haqida o'z fikrlarini bildirgan. Aytish joizki, Nisoriyning she'r va shoirlik, shoirning yutuqlari va kamchiliklari haqidagi qarashlari juda qiziqarli bayon etilgan. Uchinchi gulzorning birinchi gulida u she'r (bayt)

tushunchasiga oid quyidagi fikrni ilgari surgan: “Bilginki, ikki misrani bayt deydilar, chunki bayt uy ma’nosini bildiradi. Qasida va g’azalning mashhurliqi sababi shundaki, xalq izzati, hurmati xonadondan bo’ladi. She’r bayti ham shoirga hurmat, obro’-e’tibor keltiradi” [6.55]. Bu yerda Nisoriy she’riyat tushunchasini bayt istilohi bilan ifodalab, uning lug’aviy ma’nosi bilan bog’lab izohlaydi. Uning fikricha, ikki misra birlashib baytni tashkil etadi, lug’atda esa bayt uy ma’nosini bildiradi. Muallif g’azal va qasida o’rtasidagi o’xshashlik sababini xonadon odamlarning izzat va ehtirom maskani bo’lgani kabi, she’r bayti, ya’ni bu qasida yoki g’azal ham shoirarga ehtirom, shuhrat keltiradi, deb hisoblaydi. Uning fikricha, shoir o’z she’riyatiga ega bo’lsagina (o’z uyi, turar joyiga ega bo’lsa) hurmatga sazovor bo’ladi. Nisoriy ana shunday mantiqiy nazariyalaridan so’ng, endigina shoirlik ostonasida turgan shoirlar uchun uy-she’r qurish sharti va me’yorlarini juda sodda va mazmunli tushuntirib beradi: “Va uyning yer va tomi, ustuni, mixi, ipi, gilami va karposi, naqshlari bo’lishi kerak. She’r baytining yeri mazmundir. Ya’ni uy qurmoqchi bo’lgan kishi birinchi navbatda yer topishga harakat qiladi. Xuddi shoir she’r yozishdan oldin uning mazmunini o’ylaganidek” [6.57]. Nisoriyning fikricha, uy jihozlar va kerakli predmetlardan iborat. Bu predmetlarga yer, tom (uyning shifti), ustunlar va mixlar, arqon, palos va karpos (uyni qoplaydigan oq mato), naqshlar (uyning rasmlari va bezaklari) kiradi. Nisoriyning ta’kidlashicha, uy qurish uchun birinchi navbatda yer kerak. Uy qurish uchun egasi o’ziga muvofiq yer topish va tanlashga harakat qiladi. She’r baytida mazmun yer vazifasini bajaradi. Muallif nuqtayi nazaridan she’riyatda mazmun birlamchi element hisoblanadi. Binobarin, shoir bayt – she’r yaratish uchun, eng avvalo, mazmunga intilishi, uning boyishini o’ylashi kerak. Bu fikrlardan so’ng, u she’rning boshqa tarkibiy qismlariga, jumladan, qofiyani she’riyatning muhim elementi sifatida e’tirof etishga chorlaydi. Jumladan, bu masalada muallifning nuqtayi nazari quyidagicha: “She’riy baytning shifti – qofiya. Ya’ni uyning balandligi tom (shift)gacha, she’r baytining oxiri ham qofiya bilan belgilanadi” [6.55]. Nisoriyning fikricha, she’riyatdagi qofiya uyning shiftiga o’xshaydi, xuddi shift “uyning chegarasi va balandligi” bo’lgani kabi, qofiya ham she’rning oxiri va yakuniy chegarasidir. Ko’rinadiki, muallif she’riyatdagi qofiyaning muhim o’rni va vazifasini she’riy bayt va uyning o’xshash unsurlari bilan izohlagan.

Nisoriy qofiyaning ahamiyatini tushuntirgandan so’ng, vazn masalasiga to’xtalib, uni ham she’riyatning eng muhim unsurlaridan biri deb hisoblaydi: “She’rning ustuni va mixi esa vazndir. Ya’ni uy ustun va mix yordamida mustahkam bo’lganidek, she’r bayti ham bahr ruknlaridan vujudga keladi va mustahkam turadi” [6.55]. Muallifning fikricha, vazn she’riyatda ustun va mixning vazifasidir. Uyning ustun va mix bilan mustahkam qurilgani kabi she’r bayti ham bahrlarning vaznlari va ruknlari bilan mustahkam qurilgan. Bu yerda vazn tushunchasi bilan Nisoriy aruz vaznini nazarda tutgan va uning bahr va ruknlarini baytning eng muhim unsurlari deb hisoblagan.

Muallif she’riyatning yana bir muhim jihatini go’zal so’zlardan foydalanishda, badiiy san’atlarni bezashda ko’radi. Jumladan, u bu masalani quyidagicha izohlaydi: “Va agar uy gilam va karposdan qurilsa, she’r bayti ham so’zdan yaraladi, uyni bezab turgan naqshlar qismi uni bezaganidek, she’r baytini ham naqshlari badiiy san’atdir, albatta, lafziy va ma’naviy san’atlar uni bezaydi” [6.55]. Nisoriyning fikricha, she’riyatning asosiy predmeti so’zdir, fikr va ma’no so’z orqali ifodalanadi. Shu holatdagi, uy gilamsiz yaratilmaydi va uni qurishda shu predmetlar asos hisoblanadi, she’r ham so’zdan yaraladi va mantiqan bog’langan bir necha ma’noli so’z she’rni yaratishda asos bo’ladi. Bayt qofiyasiz, misrasiz mavjud bo’lolmasligi va shu unsurlar uning yaratilishiga asos hisoblanganidek, she’r misrasi ham so’zdan kelib chiqadi, bir necha so’zlarning mantiqiy munosabati she’rni tashkil qiladi. She’rshunoslikdan ma’lumki, badiiyat she’rning muhim unsurlaridan biri hisoblanadi. She’riyatga ta’sirchanlik, rang-baranglik, badiiy ahamiyat baxsh etadigan vosita bu ma’naviy va lafziy san’atlardir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Nisoriy har xil naqsh va bezaklar uyni bezab turganidek, badiiy san’atlarni ham she’rning naqqoshligi deb biladi.

Nisoriyning fikricha, “shoir” so’zining lug’aviy ma’nosi donishmanddir. Muallif nuqtayi nazaridan shoir bilimga ega bo’lishi kerak, adabiyotshunoslik istilohi sifatida “shoir” deganda she’rning go’zalligi va kamchiliklari, uning kamchiligi va afzalliklari, vazndorligi yoki vaznsizligi, qofiyali yoki qofiyasizligi kabi ijodiy me’yorlarni biladigan, ularni ajratadigan, she’r oldidagi muammolarni anglay oladigan shaxs tushuniladi. Ko’rinib turibdiki, Nisoriy she’riyat ilmining mohir ustози, o’z navbatida, tajribali shoir sifatida shoir uchun she’r yaratish mas’uliyati va talablarini

alohida ta'kidlagan. Shoir she'riyatning uch ilmidan xabardor bo'lsa, o'zi yaratgan she'rning go'zallik va nuqsoni, mazmun jihatidan sog'lomligi va kamchiliklari, tab'ga yaqinligi yo tab'dan yiroqligini tezda anglaydi. Uning vaznini aniqlaydi va qofiyadorlik mezonlariga rioya qiladi. Agar u bu me'yorlarni bilmasa, haqiqiy shoir emas. Chunonchi, Nisoriyning bu toifa shoirlarga nisbatan tanqidiy qarashi quyidagicha: "Ammo kishining tab'i mavzun bo'lsa va aytadigan she'ri ham mavzun chiqsayu, lek o'zi yaratgan o'sha she'rni taqti' qilmasa, vaznini aniqlashda qo'li kaltalik qilsa, uni shoir demaydilar" [6.57]. Muallif nuqtayi nazaridan qaraganda, shoirlik mahoratiga ega bo'lib, mavzun she'rlar yaratsada, ammo o'zi yaratgan she'rining vaznini aniqlay olmasa, u shaxsni shoir demaydilar. Bu so'zi bilan Nisoriy XVI asr shoirlariga aruz vaznini bilish shoirlikning eng muhim shartlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Albatta, bu talab mumtoz she'riyat vakillariga "Chahor gulzor" risolasi yaratilgunga qadar ma'lum bo'lgan bo'lsa-da, Nisoriy o'z asarida bu jihatni boshqa aruzshunoslarga qaraganda qattiqroq tainlab, aruz vazni sirlaridan bexabar shoirlarni tanqid ostiga olgan.

Xulosa. Nisoriy aruz ilmini o'rganishdan oldin boshqa o'tgan va zamondosh aruzshunoslar kabi she'r va uning ijodkori – shoir haqida o'z qarashlarini keltirishni ma'qul ko'rgan. Muallif she'r baytining zaruriy unsurlarini uning lug'aviy ma'nosini ifodalovchi "xona" jihozlariga o'xshash tarzda keng yoritib bergan. "Shoir" so'zining lug'aviy ma'nosini biluvchi, donishmand deb izohlagan. Muallif nuqtayi nazaridan shoir shunaqa shaxs bo'lishi kerakki, u she'rning go'zalligi va nuqsoni, she'rning solim, asliyligi va kamchiligi, she'rning tab'ga yaqinligi va tab'dan yiroqligi, uning mavzunligi va taqti'lash qoidasini bilish kerakligi, qofiyadorligi va qofiyasizlikning noxushligi kabi muhim poetik masalalarni juda chuqur bilishi shart. Nisoriy she'riyat ilmining ustoz sifatida shoirning she'r yaratishdagi mas'uliyati va talablarini alohida ta'kidlab, uning she'riyat ilmi uchligi: aruz, qofiya va badi' ilmlaridan yaqindan xabardor bo'lishini muhim deb bilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмон Жомий. "Рисолаи аруз" / Таржимон, шарҳ ва изоҳлар муаллифи Д.Юсупова. – Тошкент: TAMADDUN, 2014. – 100 б.
2. Mirzayev X.T. XVI-XIX asrlar fors-tojik aruzshunosligining shakllanish va rivojlanish tamoyillari. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2025 yil. – 276 b.
3. Mirzayev X.T. XV-XVI asrlarda yaratilgan aruz ilmiga doir risolalarning qiyosiy tahlili ("Risolayi aruz" va "Chahor gulzor" asarlari misolida) // O'zbekiston milliy axborot agentligi – UzA jurnali. – Toshkent, 2025. №5. – B. 91-96.
4. Хасанхоҷа Нисорий. "Музакири аҳбоб". Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 й. – 343 б.
5. Хоча Хасани Нисорӣ. "Чаҳор гулзор". Ба нашр ҳозиркунанда Д.Хочаев. – Душанбе, 1998. – С.116.
6. "Се рисолаи арӯз": "Арӯзи Нисорӣ". Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони чоп Урватуллои Тоир ва дигарон. – Душанбе, 2014. – С.55.

UO'K 37.013.78

YUQORI SINF (5-11-SINF) O'QUVCHILARI TASAVVURIDAGI ONA TASVIRI

X.M.Murodova, tayanch doktorant, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining til ongida shakllangan ona assotsiativ portreti tahlil qilinadi. Tadqiqot assotsiativ tajriba natijalari asosida amalga oshirilib, o'quvchilarning "ona" so'ziga bergan javob reaksiyalari lingvistik va lingvomadaniy jihatdan tavsiflanadi. Tahlil natijalari ona konseptining bolalar ongida, avvalo, mehribonlik, g'amxo'rlik, oqko'ngillik, jonkuyarlik kabi ijobiy axloqiy fazilatlar bilan bog'liqligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: ona konsepti, assotaiativ portret, assotaiativ tajriba, ona obrazi, til ongi, assotsatsiya, lingvomadaniyat, boshlang'ich sinf o'quvchilari, lisoniy ong, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируется ассоциативный портрет концепта «мать», сформированный в языковом сознании учащихся начальных классов. Исследование проведено на основе результатов ассоциативного эксперимента, а реакции учащихся на слово-стимул «мать» описаны с лингвистической и лингвокультурологической точек зрения. Результаты анализа показали, что концепт матери в сознании детей прежде всего ассоциируется с такими положительными нравственными качествами, как доброта, заботливость, великодушие и самоотверженность

Ключевые слова: концепт «мать», ассоциативный портрет, ассоциативный эксперимент, образ матери, языковое сознание, ассоциация, лингвокультурология, учащиеся начальных классов, языковое сознание личности, национальные ценности.

Abstract. This article analyzes the associative portrait of the concept of mother as formed in the linguistic consciousness of primary school students. The study is based on the results of an associative experiment, and the students' responses to the stimulus word mother are described from linguistic and linguocultural perspectives. The findings indicate that the concept of mother in children's minds is primarily associated with positive moral qualities such as kindness, care, generosity, and devotion.

Keywords: concept of mother, associative portrait, associative experiment, image of mother, linguistic consciousness, association, linguoculturology, primary school students, verbal consciousness, national values.

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ONA konsepti va uni ifodalovchi birliklar bo'yicha, ayrim maqolalarni inobatga olmaganda [1] monografik aspektda maxsus tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Ammo tilshunosligimizda AYOL konsepti doirasida amalga oshirilgan tadqiqotlarda ona konseptiga oid ayrim fikrlar bildirib o'tilgan [2]. Shunga qaramay, o'zbek tilshunosligida ONA konseptining lingvokognitiv, lingvomadaniy hamda assotsiativ xususiyatlarini alohida o'rganish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, ONA konsepti bo'yicha til egalarida yuzaga keladigan assotsiatsiyalarni o'rganish bugungi kunning dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu muammoning tadqiqi asosida mazkur konseptning assotsiativ, ijtimoiy, milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish mumkin bo'ladi.

5-11-sinf o'quvchilarining ona assotsiativ portreti ham onalarning mehribon va g'amxo'rligi haqidagi "Ona – mehribon, u dunyodagi eng mehribon va g'amxo'r zot" tasviri bilan boshlangan. Bu holat yuqori sinf o'quvchilari ongida ham boshlang'ich sinf o'quvchilari kabi ona obrazi ko'proq farzandini onalik mehr-muhabbati bilan tarbiyalaydigan inson sifatida o'rin olganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, mehribon (79) javob reaksiyasining yuqori chastotaga egaligi, assotsiativ maydonda shu mazmundagi yana ko'plab javob reaksiyalari (mehribonligi (23), mehr (8), onam mehribon (8), mehribon inson (7), mehribonim (5), dunyodagi eng mehribon (3), mehribon zot (2), mening mehribonim (2), mening onam eng mehribon (2), onajonim mehri (2), onam juda mehribon (2), g'amxo'r (2)ning takrorlanganligi o'zbek madaniyatida onalarning eng muhim fazilatlaridan biri mehribonlik, g'amxo'rlik ekanligini tasdiqlaydi.

5-11-sinf maktab o'quvchilarining ona assotsiativ portretida "Onalar yaxshi bo'lishadi, ular dunyodagi eng yaxshi inson" tavsifi onalarni hissiy-baholovchi quyidagi javob reaksiyalari asosida shakllantirilgan: onajon, sizni yaxshi ko'raman (11), men sizni yaxshi ko'raman (9), mening eng yaxshi ko'rgan insonim (3), yaxshi ko'raman (2), men uchun qadrli (2), mening eng yaqin insonim (2), ona – bu dunyodagi eng yaxshi inson (2).

Ko'rinadiki, yuqori sinf o'quvchilari ham onasini yaxshi inson ekanliklarini e'tirof etishgan, ularni yaxshi ko'rishlarini ochiq bayon qilishgan. Bu holat o'quvchilar yoshi katta bo'lib borsa-da, onasiga bo'lgan ijobiy munosabati saqlanib qolganligi, zaiflashmaganligi, aksincha, barqarorlashganligini anglatadi. Demak, yuqori o'zbek o'quvchilari ongida ham ona obrazi sevimli, qadrli inson sifatida gavdalanadi. Bunday iliq, yaqin munosabatning boshlang'ich sinf o'quvchilari assotsiatsiyalarida ham kuzatilishi onalarning dunyodagi eng yaxshi inson sifatidagi bahosi bolalarning turli yosh bosqichlarida barqaror saqlanib qolishini ko'rsatadi.

Bu o'rinda shuni e'tirof etish joizki, o'zbek madaniyatida nafaqat bolalar, balki kattalar tomonidan ham onalarga nisbatan salbiy baho berilishi deyarli kuzatilmaydi. Ammo boshqa millatlarda onalarga salbiy baho berilishi uchrab turadi. Rus bolalari ustida assotsiativ tajriba o'tkazgan V.Salnikova zamonaviy bolalarning olam lisoniy manzarasida "Onaga nisbatan salbiy baho" mavzuviy guruhi paydo bo'lganligi, biroq bu holat tarixiy avtobiografik asarlar qahramonlari tilida kuzatilmaganligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, mazkur dalil jamiyat hayotida yuz berayotgan o'zgarishlardan, xususan, onalar nutq madaniyatining pasayib borayotganligidan dalolat beradi, holbuki, aynan ona bilan muloqot bolaning dunyoqarashi va olamni idrok etish tarzining

shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi [3]. Tadqiqotchil fikrini davom ettirar ekan, ehtimol, bu holat zamonaviy jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar bilan bog'liqligi, ona farzandi bilan tobora kamroq vaqt o'tkazayotganligi, u bilan kam muloqot qilayotganligi va bu muloqot ko'pincha telefon orqali amalga oshirilayotganligini ta'kidlaydi. U ona va bola o'rtasidagi muloqot vaqtining qisqarishini bir necha omillar bilan izohlaydi. Birinchidan, zamonaviy ayolning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish, jamiyatda yetakchi mavqeni egallash istagi bilan bog'liq. Ikkinchidan, to'liqsiz oilalar sonining ortib borishi natijasida ko'plab onalar oilani moddiy ta'minlash maqsadida ishlashga majbur bo'lmoqda va vaqtining katta qismini mehnat faoliyatiga sarflamoqda. Natijada bola ona mehri va e'tiboridan ma'lum daraja chetda qolmoqda [4].

5-11-sinf maktab o'quvchilarining ona assotsiativ portretidagi “*Onalar chiroyli, ular yaxshi gaprishadi, shirinso'z*” tasviri assotsiativ maydondagi yuqori chastotali quyidagi javob reaksiyalari orqali shakllantirildi: *chiroyli* (5), *yaxshi gapirishlari* (4), *shirinso'z* (2). Ushbu javob reaksiyalarida o'quvchilarning onalarning tashqi ko'rinishi va muloqot madaniyatiga bo'lgan ijobiy munosabat aks etgan. Bu kabi tasvir boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona assotsiativ portretida ham kuzatilgan edi. Xususan, *chiroyli* (5) javob reaksiyasi o'zbek onalari tashqi qiyofasi estetik jihatdan go'zalligini aks ettirsa, *yaxshi gapirishlari* (4), *shirinso'z* (2) javob reaksiyalari onalarning muloyimligi, xushmuomalali ekanligini anglatadi.

Xarakterli jihati, bunday tasvir boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona assotsiativ portretida ham kuzatilgan edi. Ushbu holat o'zbek o'quvchilari ongida onaning tashqi qiyofasi hamda muloqot madaniyati haqidagi tasavvurlari ongida barqaror saqlanib qolganligini ko'rsatadi.

Yuqori sinf o'quvchilarining ona assotsiativ portretidagi “*Ona – jannat(i) inson, farishta*” tasviri assotsiativ maydonidagi yuqori chastotali *jannat* (8), *jannatim onam* (3) javob reaksiyalari asosida shakllantirilgan. Bu javob reaksiyalari ona obrazi poklik, muqaddaslik kabi islomiy qadriyatlar bilan bog'liq holda idrok etilganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, *jannat* (8), *jannatim onam* (3) javob reaksiyalari islomiy qadriyatlar asosida shakllangan “*Jannat onalar oyog'i ostidadir*” stereotipining 11 nafar bola ongidan mustahkam o'rin olganligini ko'rsatadi.

Farishta (2) javob reaksiyasi esa 2 nafar bolaning onalar (yoki o'z onasi)ni farishtaga tenglashtirib, ularni beayb, pok inson sifatida baholanganliklarini anglatadi.

Yuqori sinf o'quvchilarining ona assotsiativ portretidagi “*Ona – bu ota-ona*” tasviri 2 nafar o'quvchida hosil bo'lgan *ota-ona* (2) javob reaksiyasi asosida shakllangan bo'lib, ushbu bolalarning ona obrazini oila tushunchasi bilan bog'lashganligini anglatadi. Mazkur javob reaksiyasi sinaluvchilarning o'z onasini otasi bilan birgalikda tasavvur qilishlari, oilada onaning roli muhim ekanligini anglashlarini ko'rsatadi.

Ona assotsiativ portretidagi “*Ona – bu kulib turuvchi, farzandini erkalovchi inson*” tasviri 5-11-sinf maktab o'quvchilari assotsiativ maydonidagi yuqori chastotali *kulishi* (2), *meni erkalagani* (2) javob reaksiyalari asosida yuzaga kelgan. Ushbu javob reaksiyalari ona obrazi o'quvchilar ongida ijobiy ruhiy holati hamda farzandiga iliq hissiy munosabati orqali idrok etilganligini anglatadi.

Xulosa qilish mumkinki, 5-11-sinf maktab o'quvchilarining ona assotsiativ portretida o'zbek o'quvchilarining ongida shakllangan ona obrazining milliy-madaniy, ma'naviy-axloqiy, emotsional xususiyatlari namoyon bo'lgan. Ushbu portretida ona, eng avvalo, go'zal axloqqa ega inson sifatida tasvirlangan. Shuningdek, u duyoagi eng yaxshi va qadrlil inson, chiroyli, shirinso'z, kulib turuvchi, farzandini erkalovchi samimiy shaxs tavsirlariga ega bo'lgan. Bu tasvir boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan yaratilgan ona assotsiativ portretidagi tasvirlardan, qator o'xshashliklarni inobatga olmaganida, ba'zi farqlar bilan ajralib turadi. Demak, o'zbek o'quvchilari lisoniy ongida ONA konsepti ko'proq milliy-madaniy va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan boyitilgan ko'pqirrali obraz darajasiga ko'tarilgan. Ushbu konseptning markazida mehribonlik, g'amxo'rlik, mehr-muhabbat kabi sifatlar o'rin olgan. Bu o'zbek xalqidagi ona fenomeni haqidagi qarashlar bolalarda tomonidan ham o'zlashtirilganligini tasdiqlaydi.

5-11-sinf o'quvchilariga mansub ona assotsiativ portretida esa maishiy, axloqiy xarakterdagi tasvirlar bilan birga, mavhum, onani ideallashtiruvchi, unga islomiy qadriyatlar asosida tavsif beruvchi tasvirlar ham kuzatiladi. Bu maishiy, axloqiy xarakterdagi, shuningdek, islomiy qadriyatlarga asoslangan *jannat(i)*, *jannatim onam*, *farishta* tasvirlarida yuzaga chiqqan.

Anglashiladiki, yoshi kichik maktab o'quvchilari tasavvurida ona obrazi onaning real hayotiy vazifalari bilan bog'lansa, yuqori sinf o'quvchilari assotsiatsiyalariga asoslangan ona portretida ideallashtirilgan tasvirlar ham kuzatiladi.

Xullas, 5-11-sinflarda ta'lim olayotgan maktab o'quvchilari tasavvuridagi ona obrazining assotsiativ portretini ona turtki so'ziga nisbatan hosil bo'lgan assotsiatsiyalar asosida shakllantirish mumkin. Ushbu assotsiativ portretni yaratishda jamoaviy xarakterdagi yuqori chastotali javob reaksiyalari inobatga olinishi lozim. Ona assotsiativ portreti bolalar tasavvuridagi ona obrazini ijtimoiy, psixologik, ma'naviy-axloqiy, milliy-madaniy jihatdan tasvirlash imkoniyatini yaratdi. Maktab o'quvchilari tasavvuridagi ona assotsiativ portretida millat bolalari nigohidagi ona obrazi gavalangan. Bunday portretida onalarga bo'lgan munosabat, ularning xarakteri, tashqi qiyofasi, ijtimoiy rollari, ruhiy holatlari ham tasviri ham o'rin olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тагаева С., Мустанова Ш. Mutter/ она концептининг бадий матларда вокеланиши // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2023. Ж. 6. – №3. – Б. 58-63; Tojimatov R., Tojimatova M., Holmurodova N. Muhammad Yusuf she'rlarida ona lingvokonsepti va lingvopoetikasi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2021. Volume 1. – B. 767-775.

2. Shukurova M. X. Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida "ayol" konsepti (O.Hojiyeva va E.Siddiqova asarlari misolida): Filol. fan. bo'yicha fals. dok. (PhD) ... diss. avtoref. – Toshkent, 2024. – 46 b.

3. Сальникова В. Репрезентация ассоциативного поля лексемы "мать" в языковой картине мира ребёнка: динамический аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. № 7(61): в 3-х ч. Ч. 1. – С. 130-132.

4. Сальникова В. Ко'rsatilgan manba. – Б. 132.

UO'K 81'42:81'37:81'38

PERSONAJ NUTQINING IJTIMOY-MADANIY XUSUSIYATLARI VA ETIKET FORMULALARI: "TO KILL A MOCKINGBIRD" VA "OTAMDAN QOLGAN DALALAR" ROMANLARI MISOLIDA

N.Z.Nasrullayeva, f.f.d., prof., Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti, Samarqand

N.X.Boymurodova, tadqiqotchi, Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada *To Kill a Mockingbird* va *Otamdan qolgan dalalar* asarlarida personaj nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari, shuningdek, etiket formulalarining qo'llanishi lingvopragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida nutq orqali personajlarning ijtimoiy maqomi, madaniy qadriyatlari va kommunikativ strategiyalari ochib beriladi. Qiyosiy yondashuv orqali ingliz va o'zbek adabiyotidagi nutq etiketi o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: personaj nutqi, lingvopragmatika, nutq etiketi, ijtimoiy maqom, diskurs, kommunikativ strategiya

Аннотация. В данной статье анализируются социокультурные особенности речи персонажей и формул этикета в романах «To Kill a Mockingbird» и «Otamdan qolgan dalalar» с лингвистопрагматической точки зрения. Исследование показывает, как речь отражает социальный статус, культурные ценности и коммуникативные стратегии персонажей. Сравнительный подход выявляет сходства и различия между английским и узбекским речевым этикетом.

Ключевые слова: речь персонажей, лингвистопрагматика, речевой этикет, социальный статус, дискурс, коммуникация

Abstract. This article analyzes the socio-cultural features of character speech and etiquette formulas in *To Kill a Mockingbird* and *Otamdan qolgan dalalar* from a linguopragmatic perspective. The study reveals how speech reflects social status, cultural values, and communicative strategies of characters. A comparative approach highlights similarities and differences between English and Uzbek speech etiquette.

Key words: character speech, linguopragmatics, speech etiquette, social status, discourse, communication.

Kirish. Badiiy matnlardagi personaj nutqi shunchaki muloqot vositasi emas, balki ijtimoiy o'ziga xoslik va madaniy qadriyatlarni ifodalashning kuchli vositasidir. Muloqot orqali mualliflar o'z personajlarining psixologik holati, ta'lim tarixi va ijtimoiy mavqeini ochib berishadi. Ushbu tadqiqot madaniy jihatdan farq qiluvchi ikkita asarga qaratilgan: "To Kill a Mockingbird" va "Otamdan qolgan dala". Ushbu matnlarni taqqoslash orqali maqola turli lingvistik va madaniy tizimlar nutq xatti-harakati va odob-axloq formulalarini qanday shakllantirishini ta'kidlashga qaratilgan [1,2,3].

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Personaj nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari va etiket formulalari Harper Lee, (1960), Tohir Malik,(1993) asarlarida keng yoritilgan. Bu soxada Penelope Brown,(1987), John L. Austin, (1962), John Searle,(1969) tadqiqotlar olib borgan [4,5,6]. Bugungi kunda personaj nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari va etiket formulalari: "To kill a mockingbird" va "Otamdan qolgan dalalar" romanlari misolida taxlil qilinmagan.

Natijalar va ularning tahlili. Ijtimoiy mavqe va institutsional rol. Nutqqa ta'sir qiluvchi eng ko'zga ko'ringan omillardan biri bu ijtimoiy mavqedir. "To Kill a Mockingbird" asarida Atticus Finchning xarakteri professional va axloqiy hokimiyatning lingvistik jihatdan qanday kodlanganligini ko'rsatadi. Uning nutqi sintaktik ravshanlik, leksik aniqlik va ritorik muvozanat bilan tavsiflanadi. Huquqshunos sifatida u tez-tez argumentatsiya strategiyalari, mantiqiy ketma-ketlik va puxta tuzilgan jumladan foydalanadi. Bu nafaqat uning ma'lumotini, balki jamiyatning huquqiy va axloqiy doirasidagi rolini ham aks ettiradi.

Masalan, sud zalidagi nutqda Atticus aql va adolatga murojaat qilib, hissiy bo'rttirishdan qochib, ishonarli tildan foydalanadi. Uning xushmuomalaligi shunchaki ijtimoiy an'ana emas, balki ishonchlilik va hokimiyatni oshiradigan strategik vositadir. Bu institutsional munozara tamoyillariga mos keladi, bu yerda til professionallik va odob-axloq normalari bilan tartibga solinadi.

Aksincha, "Otamdan qolgan dalalar" da qahramonlari kundalik ijtimoiy munosabatlarga asoslangan nutq naqshlarini namoyish etadi. Ularning tili ko'pincha idiomatik, hissiy jihatdan ifodali va metaforik iboralarga boy. Bu og'zaki an'ana va jamoaviy munosabatlar markaziy rol o'ynaydigan ijtimoiy-madaniy muhitni aks ettiradi. Ijtimoiy ierarxiya hali ham mavjud, ammo u rasmiy lug'at orqali emas, balki qarindoshlik atamalari va hurmatli qo'shimchalar kabi munosabatlar belgilari orqali ko'proq ifodalanadi. Shunday qilib, Amerika kontekstidagi ingliz munozarasi institutsional identifikatsiyani ta'kidlasa, o'zbek munozarasi jamoaviy mansublik va shaxslararo yaqinlikni oldinga suradi.

Madaniy normalar va qadriyatlar tizimlari. Madaniy qadriyatlar kommunikativ xatti-harakatlarni sezilarli darajada shakllantiradi. "To Kill a Mockingbird" asarida nutq Janubiy Amerika jamiyatining normalarini aks ettiradi, bu yerda xushmuomalalik, vazminlik va bilvosita qarama-qarshilik qadrlanadi. Hatto mojaroli vaziyatlarda ham personajlar ochiq tajovuzkorlikdan qochishga moyil bo'lib, buning o'rniga yashirin ma'nolar va nazorat ostidagi ohangga tayanadilar. Buni suhbatdoshning avtonomligiga hurmatni ustuvor qo'yadigan "salbiy xushmuomalalik" (Braun va Levinson) tushunchasi orqali tushuntirish mumkin. So'zlovchilar boshqalarga majburlashdan qochish uchun o'z bayonotlarini yumshatadilar, modal fe'llar, himoya iboralari va bilvosita nutq harakatlaridan foydalanadilar.

Boshqa tomondan, "Otamdan qolgan dalalar" asarida muloqotga kollektivistik qadriyatlar chuqur ta'sir qiladi. Kattalarga hurmat, ijtimoiy uyg'unlik va axloqiy majburiyat markaziy o'rin tutadi. Bu qadriyatlar nutqda murakkab xushmuomalalik formulalari, kengaytirilgan salomlashishlar va tez-tez hurmat so'zlaridan foydalanish orqali namoyon bo'ladi. Masalan, kimgadir "aka" yoki "ota" kabi atamalar bilan murojaat qilish nafaqat lingvistik tanlov, balki chuqur singib ketgan madaniy normalarning aksidir. Bunday iboralar ijtimoiy aloqalar va ierarxik munosabatlarni mustahkamlaydi. Shuning uchun, ikkala madaniyat ham xushmuomalalikni qadrlasa-da, asosiy tamoyillar farq qiladi:

- Ingliz tilidagi nutq individual avtonomiyaga urg'u beradi
- O'zbek tilidagi nutq ijtimoiy uyg'unlik va ierarxiyaga urg'u beradi

Yosh, jins va ijtimoiylashuv. Yosh nutq shakllariga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omildir. Skaut Finch "To Kill a Mockingbird" asarida lingvistik kompetensiyaning ijtimoiylashuv orqali qanday rivojlanishini namoyish etadi. Bolaligida uning nutqi to'g'ridan-to'g'ri, filtrlanmagan va

ko'pincha xushmuomalalik strategiyalaridan mahrum. Biroq, u kattalar bilan muloqot qilgan sari asta-sekin ijtimoiy jihatdan maqbul muloqot shakllarini egallaydi. Bu pragmatik rivojlanish jarayonini aks ettiradi, bunda shaxslar turli kontekstlarda tildan to'g'ri foydalanishni o'rganadilar.

O'zbek nutqida yosh ierarxiyasi yanada qat'iy kodlangan. Yoshroq so'zlashuvchilardan, tanishligidan qat'i nazar, kattalarga murojaat qilganda doimiy ravishda hurmatli shakllardan foydalanishlari kutilmoqda. Bunga quyidagilar kiradi:

- Olmoshlar
- Xushmuomala fe'l shakllari
- Bilvosita so'rovlar

Jins, ayniqsa, ayollar nutqi ko'pincha xushmuomalalik va hissiy ekspressivlik bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy sharoitlarda nutqqa ham ta'sir qilishi mumkin. Bu farq zamonaviy nutqda unchalik qattiq bo'lmasa-da, uning izlari adabiy tasvirda ham kuzatilishi mumkin. Pragmatik vositalar sifatida odob-axloq formulalari. Odob-axloq formulalari ijtimoiy o'zaro ta'sirni tartibga soluvchi an'anaviy iboralardir. Ular pragmatik belgilar vazifasini bajaradi, muloqotning ravon va hurmat bilan davom etishini ta'minlaydi.

Murojaat shakllari va ijtimoiy indekslash. Murojaat shakllari ijtimoiy munosabatlarning eng ko'zga ko'ringan ko'rsatkichlaridan biridir. "To Kill a Mockingbird" da "Janob", "Miss", "Janob" va "Xonim" kabi murojaat shakllari hurmat va ijtimoiy masofani bildiradi. Shu bilan birga, ismlardan foydalanish tanishlik va tenglikni anglatadi. Bu shakllar nisbatan moslashuvchan tizimda ishlaydi, bu yerda so'zlovchilar kontekstga qarab rasmiyatchilik darajalari o'rtasida o'zgarishi mumkin.

Aksincha, Otamdan qolgan dalalarda madaniy jihatdan singdirilgan murojaat tizimi qo'llaniladi. Qarindoshlik atamaları hatto oilaviy bo'lmagan sharoitlarda ham tez-tez ishlatiladi, bu hurmat va birdamlik belgisi bo'lib xizmat qiladi. Bu kollektivistik dunyoqarashni aks ettiradi, bu yerda shaxslar boshqalarga nisbatan belgilanadi. Shunday qilib, murojaat shakllari nafaqat suhbatdoshni aniqlaydi, balki ijtimoiy tuzilma va madaniy kutganlarni ham kodlaydi.

Qahramon nutqining diskursiv funktsiyalari. Alohida gaplardan tashqari, qahramon nutqi nutqning umumiy tuzilishiga hissa qo'shadi. U quyidagilar uchun vosita vazifasini bajaradi:

- Xarakterizatsiya
- Syujetni rivojlantirish
- Mafkuraviy tasvir

"To Kill a Mockingbird" asarida dialog adolat, axloq va ijtimoiy tengsizlik mavzularini o'rganish uchun ishlatiladi. Turli nutq uslublari o'rtasidagi qarama-qarshilik kengroq ijtimoiy ziddiyatlarni aks ettiradi.

"Otamdan qolgan dalalar" asarida nutq madaniy uzluksizlik, axloqiy qadriyatlar va qishloq hayotining dinamikasini tasvirlashda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy iboralardan foydalanish hikoyaning haqiqiylikni mustahkamlaydi. Shunday qilib, qahramon nutqi nafaqat o'zaro ta'sirning mikro darajasida, balki nutqni tashkil etishning makro darajasida ham ishlaydi.

Xulosa. Tahlil shuni ko'rsatadiki, personaj nutqi adabiy matnlarda ijtimoiy-madaniy voqelikni aks ettirishda muhim element hisoblanadi. "To Kill a Mockingbird" va "Otamdan qolgan dalalar" asarlari tilning madaniy me'yorlar, ijtimoiy tuzilma va shaxslararo munosabatlarni qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Lingvopragmatik yondashuv nutqning nafaqat muloqot sifatida, balki o'ziga xoslik va madaniy mansublik belgisi sifatida ham qanday ishlashini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Harper Lee. To Kill a Mockingbird. — New York: J.B. Lippincott & Co., 1960. — pp. 20–35, 110–125, 180–200.
2. Tohir Malik. Otamdan qolgan dalalar. — Toshkent: Sharq nashriyoti, 1993. — pp. 45–60, 95–110, 150–170.
3. Penelope Brown., Stephen Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — pp. 56–94.
4. John L. Austin. How to Do Things with Words. — Oxford: Oxford University Press, 1962. — pp. 94–108.
5. John Searle. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — pp. 23–42.
6. Norman Fairclough. Discourse and Social Change. — Cambridge: Polity Press, 1992. — pp. 62–89.

ATOYI DEVONIDA KASB-HUNAR LEKSIKASINING QO'LLANILISHI
M.M.Nasillayeva, doktorant, Samarqand davlat pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Atoyi devonida uchraydigan kasb-hunar terminlari leksik-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mazkur birliklarning nafaqat ijtimoiy-maishiy qatlamni ifodalashi, balki badiiy-estetik vazifani bajarishi ham ko'rsatib beriladi. Shoir tomonidan kasb-hunar nomlarining poetik vosita sifatida qo'llanishi, ularning obrazlilik darajasi va semantik kengayishi misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar. Atoyi, devon, kasb-hunar terminlari, leksika, semantika, poetika, badiiy obraz.

Аннотация. В данной статье анализируются профессиональные термины, встречающиеся в диване Атаи, с лексико-семантической точки зрения. В ходе исследования показано, что данные единицы выполняют не только номинативную функцию, но и художественно-эстетическую. Рассматривается использование названий профессий как поэтического средства, их образность и семантическое расширение на основе примеров.

Ключевые слова. Атаи, диван, профессиональные термины, лексика, семантика, поэтика, художественный образ.

Abstract. This article analyzes occupational terms found in Atai's Divan from a lexical-semantic perspective. The study demonstrates that these units not only represent social and everyday realities but also perform artistic and aesthetic functions. The use of professional names as poetic devices, their figurative nature, and semantic expansion are illustrated through examples.

Keywords. Atai, Divan, occupational terms, lexicon, semantics, poetics, artistic image.

Til – jamiyat taraqqiyoti, madaniyati va tafakkurining asosiy ko'zgusi hisoblanadi. Har bir davr, har bir tarixiy bosqich tilning lug'at boyligida, xususan, terminologik qatlamida o'z aksini topadi. Shu jihatdan qaraganda, o'zbek mumtoz adabiyoti namoyandalarining asarlari, ayniqsa, ularning devonlari tilshunoslik nuqtai nazaridan muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu manbalarda nafaqat badiiy-estetik qarashlar, balki o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, kasb-hunar tizimi va madaniy muhitiga oid qimmatli ma'lumotlar ham mujassamdir. O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan Atoyi ijodi ham ana shunday boy lingvistik va madaniy meros sifatida alohida ahamiyatga ega. Uning devoni til jihatidan rang-barang bo'lib, unda turli leksik qatlamlar, jumladan, kasb-hunar terminlari keng qo'llangan. Mazkur terminlar orqali o'sha davr jamiyatida mavjud bo'lgan ijtimoiy guruhlar, mehnat taqsimoti, hunarmandchilik va kasbiy faoliyat turlari haqida muhim tasavvurlar hosil qilish mumkin. Kasb-hunar terminlari tilning maxsus qatlamini tashkil etib, ular muayyan faoliyat sohasi bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Bunday terminlar nafaqat amaliy ahamiyat kasb etadi, balki tarixiy-madaniy axborotni ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli mumtoz asarlarda uchraydigan kasb-hunar terminlarini o'rganish tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Atoyi devonidagi bunday birliklarni tahlil qilish esa o'zbek tilining tarixiy leksik qatlamini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Umuman olganda, Atoyi devonida kasb-hunar terminlarining o'rganilishi nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida o'zbek mumtoz matnlarini yanada chuqurroq o'rganishda, shuningdek, terminologik tizimni boyitishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan devon leksikasini tahlil qilar ekanmiz, uning mavzu ko'lamini rang-barangligini ko'ramiz. Xususan, Atoyi devonida ijtimoiy-maishiy qatlamga oid leksik birliklar orasida kasb-hunar bildiruvchi so'zlar alohida e'tiborga molik. Quyida shunday so'zlar tahlil qilinadi:

To sabo zulfung nasimin Chin elinda yoygali,

Mushk savdosi kesildi shahri Chin **attoridin**.. [4:184]

Ushbu baytda **attor** leksemi qo'llanilgan bo'lib, bu leksima arabchada atir-upa sotuvchi [5:170], ya'ni attorlik qiluvchi shaxs, xushbo'y hidlar sotuvchisi sifatida ishlatilgan. NATILda ham huddi shu ma'noda keltiriladi. [1:134] Baytda yorning sochidan xushbo'y ifor taraladi va bu Chin

yurtidagi attorlarning faoliyatini keraksiz holga keltiradi. Bu bilan Atoyi tabiiy go'zallikni sun'iy vositalardan ustun qo'yadi.

Bodi sabo, ki kelturur jong'a soching nasimini,
Shahri saboning **elchisi** hudhudi xushxabarmudur? [4:77]

Elchi so'zining O'zbek tilining izohli lug'atida ikki xil ma'nosini keltiriladi: 1. Dip. bir suveren davlatning boshqa suveren davlatdagi diplomatik vakillarining eng katta martabasi, unvoni va shu unvonga ega bo'lgan shaxs. 2. tar. Shoh tomonidan biror topshiriq bilan yuborilgan kishi. [5:241] Ushbu so'z kishilar o'rtasida aloqa vositachisi, xabarchi vazifasini bajaruvchi sifatida talqin qilinadi. Atoyi jonlantirish san'ati - tashxisdan foydalanib sabo, ya'ni shabadani elchi sifatida keltiradi. Sabo go'zal yorning xushbo'y sochlarini oshiqqa yetkazadi. Baytda elchi nafaqat ijtimoiy rol, balki estetik vosita sifatida xizmat qiladi.

Meni, o'ltur, vale qovma qoshingdin
Kim, **enchu** qulni qovmoq be sababtur. [4: 97]

Baytdagi **enchu** so'zi NATILda enchi shaklida keltirilgan. Enchi so'zi to'quvchi ma'nosini anglatadi.[3: 565] Yuqoridagi baytda u shoirning o'zini past tutishi, ya'ni oshiq sifatida ijtimoiy jihatdan quyi maqomda ekanini ifodalashga harakat qiladi. Atoyi bu o'rinda oshiqni enchu, ya'ni to'quvchiga tenglashtiradi.

Keyingi baytda **kotib** termini keltiriladi:
Xatmudur ul yuz uza, yo **kotibi** husnu jamol,
Safhayi gul uzra qildi lutf shahbaytin savod. [4:50]

Kotib – ar. (xat) yozuvchi, (kitob) ko'chiruvchi [6: 913] ma'nosidagi leksema hisoblanadi. "Xatmidur ul yuz uza..." ya'ni uning yuzidagi chiziqlar, husn belgilarini yozuv belgilariga o'xshatadi. Ikkinchi misrada tasvir yanada kengaytirilib, gul yaprog'i sahifaga (qog'ozga) qiyoslanadi. shoir bu yerda tashbeh hamda istiora san'atlaridan unumli foydalanib, yorning yuzini gulga, undagi husnni esa yozuvga tenglashtiradi. Shoir estetik obraz yaratishda yozuv san'ati elementlaridan foydalanadi.

Ko'rar ul yuzu ko'zning tole'inda,
Munajjim oy ila Zuhra qironi. [4:241]

Baytda **munajjim** – (ar. Yulduzshunos, astrolog.) 1. esk. munajjimlik bilan shug'ullangan, yulduzlarga qarab fol ko'rgan kishi; astrolog [6:267] ma'nosini anglatuvchi leksema. Munajjim obrazida yulduzshunoslik bilan bog'liq ma'no mavjud bo'lsa-da, ushbu baytda u go'zallikni osmonga bog'lovchi ramziy vosita sifatida qo'llaniladi. Shoir yuqoridagi misralarda yor yuzi va ko'zlarini tole-taqdiri falakka bog'laydi. Oshiq yorning husniga qararkan, unda o'zining qismatini ko'radi.

Har go'shadin ko'ngulga tikilur balo o'qi,
Yod etsam ul qaroqchi qaroqing nigohini? [4:248]

Qaroqchi – esk. Yo'ltusar, bosqinchi (odatda, to'da, guruh bo'lib yuradigan bosqinchi, o'g'rilar) [7:69] ma'nosini anglatuvchi kasb-hunar termini bo'lib, baytda ko'chma ma'noni hosil qilgan. Atoyi qizning nigohini o'g'rilik qiluvchi "qaroqchi" obrazida tasvirlaydi. Oshiq ma'shuqaning nigohini yodiga olsa, har yerdan ko'ngilga balo o'qi tikiladi. Bu esa oshiq qalbiga azob yetkazadi. Yorning qarashlari qaroqchi kabi oshiqni talaydi, uning tinchini buzadi. Baytda qaroqchi obrazidan poetik kuch va yurakni talon qilish vositasi sifatida foydalaniladi.

To'kti qonimni labing, men so'rmadim andin dame,
Chun so'rulmas **qoziyi** ishq onlinda qon qissasin. [4:165]

Qozi – (ar. Ijrochi, amalga oshiruvchi, hukm chiqaruvchi) tar. Musulmon davlatlarida hukmdor tomonidan tayinlanib, shariat asosida sud vazifasini bajaruvchi, sudya, shar'iy mahkamasi raisi [7:251] hisoblanadi. "Devon"da ham aynan shariat hukmini chiqaruvchi shaxs sifatida qo'llanilgan. Shoir bu yerda ishqni mutlaq hukm chiqaruvchi kuch sifatida talqin qiladi.

Doruni Atoyig'a **tabib** aylama zoye',
Xo'blar g'amida o'tti aning dardi davodin. [4:170]

Atoyi ushbu baytda **tabib** so'zini keltiradi. Tabib leksemasi arabcha so'z bo'lib, shifokor, davolovchi: vrach [8:12] ma'nolarini anglatuvchi tarixiy so'z hisoblanadi. Shoir o'z dardiga tabibning davo topolmasligini, bu dardning go'zallik sababli bo'lgan ichki bir holat ekanini ifodalaydi. Tabibga

murojaat qilib, dorini unga berish foydasiz ekanligi va dardiga davo bo'lmay zoye ketishini aytadi. Tabib bu yerda foydasiz bo'lgan kasb sifatida emas, balki ishqqa qarshi ojiz shifokor sifatida tilga olinadi.

Gar buti Chini yuzungga o'xshasa filjumlaye,
Ne ajab gar bo'lsalar fasbonu **rahbon** bandasi. [4:231]

Yuqoridagi misralarda qo'llangan **rahbon** leksemasi butparastlar ustoz, rahbari, boshlig'i [2:615] ma'nolarini anglatadi. Shoir agar Chin, ya'ni Xitoy buti unga o'xshasa, hatto ruhoniylar ham uning asiriga aylanishi mumkin deya ma'shuqaning naqadar go'zalligini tasvirlaydi. Bu yerda rahbon - tovlanmas ilohiy shaxs bo'lishiga qaramay, ishq oldida bo'ysunuvchi obraz sifatida tasvirlangan.

Qullugungg'a oy bitik berdi xatingni yozg'ali,
Mushkitardin sahlayi jon uzra **Xattoti** azal. [4:141]

Xattot – (ar. Husnixat yozuvchi; husnixat muallimi) esk. Chiroyli va aniq yozadigan odam [9:29] ma'nolarini anglatuvchi so'z bo'lib, shoir asarlarida ham chiroyli xat yozuvchi san'atkor ma'nosida keltiriladi. Atoyi muhabbat bitigini yozishni ilohiy yozuvchiga, ya'ni "xattoti azal"ga bog'laydi. Bu poetik ifoda orqali ishqning taqdirga aylanishi, ya'ni yozilgan ilohiy haqiqat sifatida ko'rsatiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Atoyi devonida kasb-hunar terminlari nafaqat ijtimoiy-maishiy qatlamni aks ettiruvchi leksik birliklar sifatida, balki muhim badiiy-estetik vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, shoir ushbu leksemalardan to'g'ridan to'g'ri emas, balki ularning semantik imkoniyatlarini kengaytirgan holda, obrazli ifoda yaratish uchun keng foydalanadi. Har bir kasb nomi muayyan matnda yangi ma'no qirralarini kasb etib, go'zallik, muhabbat, sadoqat, iztirob kabi murakkab ruhiy holatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Shuningdek, devondagi attor, duochi, elchi, muallim, kotib, munajjim, tabib, qozi, qissaxon, xattot kabi kasb-hunar terminlari poetik tafakkur mahsuli sifatida qayta talqin qilinadi. Ular real hayotdagi ijtimoiy funksiyasidan tashqari, ramziy va metaforik ma'no yukini ham o'z zimmasiga oladi. Natijada bu birliklar orqali shoir go'zallikni ideallashtiradi, muhabbatni ilohiy darajaga ko'taradi va insoniy tuyg'ularni umumlashtirilgan badiiy obrazlar orqali ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. I-жилд. – Тошкент: Фан нашриёти, 1983. – 385 б.
2. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. II жилд. – Тошкент: Фан нашриёти, 1983. – 547 б.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. III том. – Тошкент: Фан нашриёти, 1984. – 624 б.
4. Девони Шайхзода Атоийи. – Тошкент: Фан нашриёти, 2008. - Б.320.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. I tom. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 964 б.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. III tom. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.–844 б.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. IV tom. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.–824 б.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. V tom. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.–720 б.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. VI tom. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.–864 б.

UO'K 82-312.4:81'373

DETEKTIV ASARLAR JANRI VA UNING TIL XUSUSIYATLARI

N.Nazaraliyeva, talaba, Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti, Toshkent

M.A.Xamidova, dots., Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada detektiv asarlar janrining nazariy asoslari, uning badiiy adabiyotdagi o'rni hamda til xususiyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xususan, detektiv matnlarda qo'llaniladigan mantiqiy izchillik, intriga, dialoglarning funksional yuklamasi, pragmatik birliklar, presuppozitsiya, yashirin ma'no va stilistik vositalarning janr shakllanishidagi roli yoritiladi. Shuningdek, qahramonlar nutqi, tergov jarayonining verbal ifodasi, so'roq va dalillashga oid til birliklari ham detektiv janrning asosiy lingvopoetik belgilaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida detektiv asarlar tilining o'quvchi tafakkuriga ta'sir etuvchi intellektual va kommunikativ xususiyatlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: detektiv janr, badiiy matn, til xususiyatlari, pragmatika, stilistika, dialog, intriga, lingvopoetika, presuppozitsiya, mantiqiy tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы жанра детективных произведений, его место в художественной литературе, а также языковые особенности с лингвистической точки зрения. Особое внимание уделяется логической последовательности, интриге, функциональной нагрузке диалогов, прагматическим единицам, пресуппозиции, скрытому смыслу и роли стилистических средств в формировании жанра. Кроме того, речь персонажей, вербальное выражение процесса расследования, языковые единицы допроса и доказательства рассматриваются как важнейшие лингвопоэтические признаки детективного жанра. В результате исследования научно раскрываются интеллектуальные и коммуникативные свойства языка детективных произведений, влияющие на мышление читателя.

Ключевые слова. детективный жанр, художественный текст, языковые особенности, прагматика, стилистика, диалог, интрига, лингвопоэтика, пресуппозиция, логический анализ.

Abstract. This article examines the theoretical foundations of the detective fiction genre, its role in literature, and its linguistic features from a stylistic and pragmatic perspective. Special attention is paid to logical sequencing, suspense, the functional role of dialogues, pragmatic units, presupposition, implicit meaning, and the contribution of stylistic devices to genre formation. In addition, character speech, the verbal representation of the investigation process, and the linguistic units related to interrogation and evidence are considered as core linguopoetic features of detective fiction. The study reveals the intellectual and communicative properties of detective language and explains its impact on the reader's analytical thinking.

Key words: detective genre, literary text, linguistic features, pragmatics, stylistics, dialogue, suspense, linguopoetics, presupposition, logical analysis.

Kirish. Jahon badiiy adabiyotida detektiv asarlar janri o'zining murakkab syujet qurilishi, sirli voqealar tizimi, mantiqiy izchilligi hamda kitobxon tafakkurini faol ishlashga undovchi xususiyatlari bilan alohida o'rin egallaydi. Mazkur janr nafaqat voqealar rivojining keskinligi, balki til birliklarining maqsadli va funksional qo'llanishi bilan ham boshqa badiiy janrlardan farqlanadi. Ayniqsa, detektiv asarlarda voqelikni bosqichma-bosqich ochib borish, dalillarni lingvistik vositalar orqali yashirish yoki ishora shaklida berish, qahramonlar nutqida shubha, taxmin, inkor, dalillash va so'roq konstruksiyalarining faol qo'llanishi ushbu janr tilining o'ziga xosligini belgilaydi. Shu jihatdan detektiv asarlar nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim tadqiqot obyektidir. Detektiv janrning shakllanishi jamiyatdagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlar, jinoyat va jazo tushunchalarining badiiy tafakkurga ko'chishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu janr taraqqiyoti davomida sir, jumboq, jinoyat, dalil va haqiqatni ochish kabi tushunchalar markaziy semantik maydonni tashkil etdi. Natijada detektiv asarlar tilida presuppozitsiya, implikatura, yashirin ma'no, pragmatik ta'sir, emotsional-ekspressiv vositalar, qisqa va keskin dialoglar, mantiqiy bog'lovchi birliklar hamda stilistik kontrastlar keng qo'llanadigan bo'ldi. Bu esa janrning til xususiyatlarini maxsus ilmiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda detektiv asarlar tilini o'rganish lingvopoetika, pragmalingvistika, matn tilshunosligi va diskurs tahlili kabi yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Chunki detektiv matnda har bir so'z, ibora, sintaktik qurilma yoki dialog parchasi muallifning estetik maqsadi bilan birga, syujetning yashirin qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Qahramonlar nutqidagi individual uslub, tergov jarayonining verbal modeli, gumon va ishonchni ifodalovchi modal birliklar, shuningdek, jinoyat tafsilotlarini ifodalovchi terminologik qatlam janrning til strukturasi va uslubiy tabiati haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu bois mazkur maqolada detektiv asarlar janrining nazariy mohiyati, uning badiiy adabiyotdagi o'rni hamda til xususiyatlari lingvistik va uslubiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda detektiv matnlarda qo'llanadigan pragmatik vositalar, dialogik nutq, stilistik figurallar, yashirin semantik qatlamlar va mantiqiy-kommunikativ birliklarning janr shakllanishidagi roli ilmiy asosda yoritiladi. Mazkur yondashuv detektiv asarlar tilining o'quvchi tafakkuriga ta'sir etish mexanizmlarini ochib berish, janrning lingvopoetik imkoniyatlarini aniqlash hamda o'zbek tilshunosligida ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Detektiv asarlar janri va uning til xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalish jahon adabiyotshunosligi hamda lingvistikada alohida tadqiqot obyektiga aylangan. Xususan, klassik detektiv nazariyasida E. A. Poening analitik tafakkurga asoslangan syujet modeli, A. Konan Doyl asarlaridagi deduktiv nutq konstruksiyalari hamda A. Kristi romanlaridagi yashirin semantik ishoralar detektiv matn tilining asosiy strukturaviy belgilarini shakllantirgan. Zamonaviy tadqiqotlarda detektiv matn "ikki qatlamli diskurs" sifatida talqin qilinadi: birinchi qatlamda jinoyat voqeasi, ikkinchi qatlamda esa uni ochishga qaratilgan verbal-analitik jarayon beriladi. Aynan shu ikki qatlam orasidagi lingvistik bog'lanishlar – dalilni yashirish, noto'g'ri iz qoldirish (red herring), presuppozitsiya va implikatura – janrning til tabiatini belgilovchi markaziy omillar sifatida ko'riladi [1]. O'zbek tilshunosligida ham detektiv asarlar tiliga oid izlanishlar so'nggi yillarda sezilarli ravishda faollashgan. G.G. Niyazovaning tadqiqotlarida detektiv matn pragmatikasi, gender aspektlari, qahramonlar nutqidagi kommunikativ strategiyalar va sirni bosqichma-bosqich ochib boruvchi dialogik qurilmalar chuqur tahlil qilingan. Muallif detektiv asarlarda ayniqsa so'roq gaplar, inkor konstruksiyalari, taxmin modal birliklari, vaqtni cho'zuvchi sintaktik pauzalar va semantik noaniqlik hosil qiluvchi leksik vositalar o'quvchining kognitiv faolligini oshirishga xizmat qilishini ilmiy misollar bilan asoslaydi. Bu yondashuv detektiv matnni oddiy syujetli badiiy asardan ko'ra ko'proq mantiqiy-pragmatik kommunikativ tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi [2]. Shuningdek, xorijiy adabiyotlarda detektiv asar tilining diskursiv tabiati, ayniqsa "clue structure" – ya'ni matndagi ishoraviy birliklar tizimi alohida tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar bunday birliklarni mikrosemantik signallar sifatida baholab, ularning sintaktik joylashuvi va pragmatik yuklamasi syujet yechimini tayyorlashini ko'rsatadi. Masalan, gumon uyg'otuvchi tavsifiy epitelar, vaqt ko'rsatkichlarining ataylab buzilishi, personaj nutqidagi keskin stilistik siljishlar detektiv janr tilining funksional-estetik yadrosini tashkil etadi. Shu jihatdan, mavjud adabiyotlar detektiv asarlarning til xususiyatlari faqat leksik-stilistik vositalar bilan emas, balki o'quvchini fikrlashga undovchi yashirin diskurs mexanizmlari orqali shakllanishini tasdiqlaydi. Umuman, tahlil qilingan ilmiy manbalar detektiv asarlar tilini o'rganishda pragmalingvistika, matn lingvistikasi, lingvopoetika va diskurs tahlili metodlarining integrativ qo'llanishi eng samarali yondashuv ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, o'zbek tilshunosligida bu masalaning hali to'liq tizimlashtirilmaganligi mazkur maqola mavzusining ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda detektiv asarlar janri va uning til xususiyatlarini yoritishda kompleks filologik metodologik yondashuv tanlandi. Tadqiqot materiali sifatida jahon detektiv adabiyotining klassik namunalaridan Edgar Allan Poe, Arthur Conan Doyle va Agatha Christie asarlari, shuningdek, o'zbek detektiv nasrining yorqin vakillaridan Tohir Malikning ayrim asarlaridan olingan matn fragmentlari tanlab olindi. Materiallar tanlashda syujet markazida jinoyat, tergov, dalil va yashirin semantik ishora tizimi mavjud bo'lgan matnlar ustuvor qo'yildi. Bunday korpus detektiv janr tilining universal va milliy-uslubiy qatlamlarini qiyosiy kuzatish imkonini beradi. Tadqiqotning metodologik asosini matn lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvopoetika va diskurs tahlili usullari tashkil etdi. Xususan, matn lingvistikasi asosida detektiv syujetdagi ishora beruvchi leksik birliklar, kalit detallar, presuppozitsion strukturalar va dalillashga xizmat qiluvchi sintaktik modellar tahlil qilindi; pragmalingvistik yondashuv orqali esa qahramonlar nutqidagi so'roq strategiyalari, taxmin, inkor, gumon va ishonchni ifodalovchi modal birliklarning kommunikativ vazifasi ochib berildi. Bu usul detektiv matnda muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin intellektual o'yin mexanizmini aniqlashda ayniqsa muhim bo'ldi [3]. Tahlil jarayonida bir necha bosqichli metod qo'llandi: dastlab matnlardan detektiv janrga xos lingvistik markerlar — sirni yashiruvchi tavsiflar, noto'g'ri iz qoldiruvchi leksik birliklar, vaqt ko'rsatkichlaridagi semantik siljishlar, tergovga oid terminologik qatlam va dialogik to'qnashuvlar ajratib olindi. Keyingi bosqichda ushbu birliklar struktur-semantik tahlil asosida guruhlariga ajratildi: leksik, sintaktik, pragmatik va lingvopoetik qatlamlar. Masalan, qisqa va keskin replikalar, incomplete sentence (to'liqsiz gaplar), ellipsis, ritorik so'roq va sukut pauzalari detektiv matnda suspense hamda intriga yaratish vositasi sifatida talqin qilindi. Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod asosida ingliz va o'zbek detektiv matnlarida "clue" (ishora) birliklarining joylashuvi, qahramonlar nutqidagi individual stilizatsiya va tergovchi obrazining verbal modeli

solishtirildi. Natijalarni mustahkamlash uchun lingvopoetik interpretatsiya usuli yordamida ayrim kalit dialoglar va syujet yechimiga olib keluvchi iboralar estetik-funksional nuqtayi nazardan sharhladi [4]. Mazkur metodologik yondashuv detektiv asarlar tilining nafaqat tashqi uslubiy qatlamini, balki yashirin semantik mexanizmlarini, o'quvchini mantiqiy xulosa chiqarishga undovchi diskurs strategiyalarini ham aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, presuppozitsiya, implikatura, noto'liq axborot va stilistik chalg'itish vositalarining bir tizim sifatida ishlashi detektiv janr tilining asosiy metodologik tadqiq obyektlaridan biri sifatida ilmiy jihatdan asoslandi.

Natija va xulosa. Tadqiqot natijalari detektiv asarlar janrining til xususiyatlari oddiy badiiy tasvir vositalari yig'indisi emas, balki o'quvchini mantiqiy tahlilga jalb etuvchi murakkab pragmatik-diskursiv tizim ekanligini ko'rsatdi. Amalga oshirilgan lingvistik tahlil jarayonida detektiv matnning asosiy semantik tayanchi sifatida ishora beruvchi leksik birliklar, presuppozitsion signallar, inkor va taxmin modal konstruksiyalari, to'liqsiz gaplar, keskin dialoglar hamda vaqtni ataylab noaniq ko'rsatuvchi sintaktik modellar faol ishlatilishi aniqlandi. Ayniqsa, jinoyat tafsilotlari bilan bog'liq axborotning bosqichma-bosqich ochilishi matnda pragmatik kuchlanish hosil qilib, o'quvchining interpretativ faolligini oshiradi. Tahlil shuni isbotladiki, detektiv asarlarda har bir til birligi ikki funksiyani bajaradi: birinchisi – voqeani bayon qilish, ikkinchisi – voqea ortidagi yashirin ma'noni kodlash. Shu bois detektiv janr tili lingvopoetik nuqtayi nazardan “ikki qavatli ma'no tizimi” sifatida shakllanadi. Bu hol ayniqsa tergovchi va gumondor o'rtasidagi dialoglarda yaqqol ko'zga tashlanib, savol-javob strukturalarining pragmatik yuklamasi orqali sirni saqlash va ayni paytda yechimga tayyorlash mexanizmini yuzaga chiqaradi [5]. Qiyosiy kuzatishlar asosida ingliz va o'zbek detektiv matnlarida umumiy lingvistik qonuniyatlar bilan bir qatorda milliy uslubiy tafovutlar ham mavjudligi aniqlandi. Xususan, ingliz detektiv an'analarida dalil va xulosa o'rtasidagi mantiqiy bog'lanish qisqa, ratsional va deduktiv gap qurilmalari orqali ifodalansa, o'zbek detektiv nasrida psixologik tasvir, personaj ichki nutqi va emotsional-pragmatik bo'yoqdorlik kuchliroq namoyon bo'ladi. Bu esa detektiv janr tilining nafaqat universal janr mezonlari, balki milliy tafakkur va lingvomadaniy muhit bilan ham belgilanishini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida lingvopoetik vositalar – metaforik ishoralar, stilistik kontrast, semantik chalg'itish, ataylab noto'g'ri iz qoldirishga xizmat qiluvchi tavsiflar – syujet yechimining estetik va intellektual ta'sirini kuchaytirishi ilmiy asoslandi. Muhimi, natijalar detektiv asar tilida axborotni yashirish va ochish o'rtasidagi muvozanat janr muvaffaqiyatining asosiy mezonini ekanini ko'rsatdi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot detektiv matnlarni pragmalingvistika, diskurs tahlili va lingvopoetika kesishmasida o'rganish eng samarali yondashuv ekanini tasdiqlaydi hamda o'zbek tilshunosligida detektiv janr tilining sistem tadqiqi uchun nazariy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Niyazova G.G. Detektiv asarlar tilining pragmatik tahlili // O'zbekiston: til va madaniyat. – Toshkent, 2022. – №3. – B. 42–48.
2. Niyazova G.G., Raupova L. Detektiv janrning asosiy belgilari va uning ommaboplik sabablari // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2021. – Jild 2, №2. – B. 515–524.
3. Niyazova G.G. Pragmatic analysis of language elements in detective fiction // World Bulletin of Social Sciences. – 2023. – Vol.18. – P. 98–100.
4. Niyazova G.G. Jahon tilshunosligida detektiv asarlarni lingvistik jihatdan o'rganish davrlari // O'zbekiston: til va madaniyat. – 2022. – №3. – B. 90–96.
5. Niyazova G.G. O'zbek detektiv adabiyotida madaniy idrok va xususiy diskursning o'rni // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 5, Issue 6. – B. 112–118.
6. Axmedova F., Ergashboyeva X. Agata Kristining “Yo'qolgan vasiyatnoma” detektiv hikoyasining pragmatik tahlili // Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2025. – Vol.20, №4. – B. 77–83.
7. Hakimov M. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini. – Toshkent: Fan, 2001. – 156 b.
8. Mahmudov N., Odilov Yo. So'z ma'nosi taraqqiyotida ziddiyat. – Toshkent: Akademnashr, 2014. – 224 b.
9. Tohir Malik. Shaytanat. 1-kitob. – Toshkent: Sharq NMAK, 1994. – 320 b.
10. Tohir Malik. Murdalar gapirmaydilar. – Toshkent: Sharq, 2006. – 287 b.
11. Poe E.A. The Murders in the Rue Morgue. – Paris edition studies. – 1841.
12. Doyle A.C. The Adventures of Sherlock Holmes. – London: George Newnes, 1892.
13. Christie A. Murder on the Orient Express. – London: Collins Crime Club, 1934.
14. Dudina I.A. Diskursivnoe prostranstvo detektivnogo teksta. – Krasnodar, 2008. – 24 s.
15. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Volgograd, 2004. – 390 s.

NON KONSEPTIGA OID ETNOMADANIY STEREOTIPLARNING TILDA AKS ETISHI

M.F.Niyozova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqining milliy-madaniy tafakkurida muhim o'rin tutuvchi "non" konseptining lingvokulturologik xususiyatlari hamda ushbu konsept bilan bog'liq etnomadaniy stereotiplarning tilda aks etish mexanizmlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda paremiologik birliklar, frazeologizmlar, marosim matnlari va kundalik nutq namunalarida non konseptining semantik, pragmatik hamda aksiologik jihatlari tahlil qilinadi. Nonning muqaddaslik, baraka, rizq, mehnat va birdamlik ramzi sifatida shakllangan stereotiplari kognitiv-lingvistik yondashuv asosida yoritiladi. Tadqiqot natijasida non konseptining konseptual yadrosi va periferik qatlamlari aniqlanib, uning etnomadaniy mazmuni tizimlashtirildi.

Kalit so'zlar: non konsepti, etnomadaniy stereotip, lingvokulturologiya, etnolingvistika, konsept, paremiologiya, frazeologiya, milliy tafakkur.

Аннотация. В данной статье исследуются лингвокультурные характеристики понятия «хлеб», играющего важную роль в национально-культурном мышлении узбекского народа, а также механизмы отражения этнокультурных стереотипов, связанных с этим понятием, в языке. В исследовании анализируются семантические, прагматические и аксиологические аспекты понятия хлеба в паремиологических единицах, фразеологизмах, ритуальных текстах и образцах повседневной речи. Стереотипы хлеба как символа святости, благословения, пропитания, труда и солидарности освещаются на основе когнитивно-лингвистического подхода. В результате исследования были выявлены концептуальное ядро и периферийные слои понятия хлеба, а также систематизировано его этнокультурное содержание.

Ключевые слова: понятие хлеба, этнокультурный стереотип, лингвокультурология, этнолингвистика, понятие, паремиология, фразеология, национальное мышление.

Abstract. This article examines the linguocultural characteristics of the concept of bread in the national and cultural worldview of the Uzbek people, as well as the mechanisms through which ethnocultural stereotypes associated with this concept are reflected in language. The study analyzes the semantic, pragmatic, and axiological dimensions of the concept of bread as manifested in paremiological units, phraseological expressions, ritual texts, and samples of everyday discourse. The stereotypes of bread as a symbol of sacredness, blessing, sustenance, labor, and social solidarity are interpreted through a cognitive-linguistic approach. The findings reveal the conceptual core and peripheral layers of the bread concept and systematize its ethnocultural content.

Keywords: bread concept, ethnocultural stereotype, linguoculturology, ethnolinguistics, concept, paremiology, phraseology, national worldview.

Kirish. Til xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va dunyoqarashini aks ettiruvchi murakkab semiotik tizim hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyatning o'zaro aloqadorligini o'rganish lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu fanlar doirasida xalqning madaniy qadriyatlari va dunyo haqidagi tasavvurlari konseptlar orqali tadqiq etiladi [5].

O'zbek xalqining konseptosferasida "non" konsepti alohida o'rin tutadi. Non nafaqat oziq-ovqat mahsuloti, balki rizq, baraka, mehnat, halollik va muqaddaslik timsoli sifatida ham qabul qilinadi. Shu sababli non bilan bog'liq tasavvurlar xalq tilida, ayniqsa maqollar, matallar, frazeologik birliklar va marosim matnlarida keng ifodalangan.

Masalaning o'rganilganlik darajasi. Lingvokulturologiyada stereotip voqelik haqidagi madaniy jihatdan shakllangan va ongda mustahkamlangan tasavvur sifatida talqin qilinadi. V.V. Krasnix stereotipni milliy ongda mavjud bo'lgan invariant obraz deb hisoblaydi hamda stereotip-obraz va stereotip-vaziyat turlarini ajratadi. [1] Yu.E. Proxorov stereotipni etnomadaniyat vakilining mental-lisoniy kompleksida mavjud bo'lgan va kommunikativ vaziyatlarda namoyon bo'ladigan normativ model sifatida tavsiflaydi [6]. V.A. Maslova esa stereotiplarni xalq mentalitetining tayanchi

hamda madaniyatning dominant qadriyatlarini saqlovchi va uzatuvchi lingvomadaniy birliklar sifatida baholaydi [4]. O'zbek tilshunosligida Safarov, Mahmudov, Nurmonov, Mamatov tomonidan konsept va milliy tafakkur masalalari tadqiq qilingan. Biroq non konseptining etnomadaniy stereotiplar tizimi sifatida kompleks o'rganilishi yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, komponent tahlil, lingvokulturologik tahlil, kognitiv-semantik tahlil va interpretatsion metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek xalq maqollari, frazeologik lug'atlar hamda kundalik nutq namunalaridan foydalanildi.

Muhokama. “Nonning uvog'i ham non” maqoli o'zbek xalqining non konseptiga bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi muhim paremiologik birliklardan biridir. Ushbu maqolda nonning nafaqat moddiy qiymati, balki etnomadaniy va aksiologik ahamiyati ham namoyon bo'ladi. Semantik jihatdan maqol tarkibida “non” va “uvoq” leksemalari o'zaro iyerarxik munosabat hosil qiladi. “Uvoq” butunning eng kichik qismi bo'lishiga qaramay, maqolda u ham “non” sifatidagi qadr-qimmatini saqlab qoladi. Natijada “butun–qism” semantik oppozitsiyasi neytrallashib, nonning har qanday ko'rinishi qadrlanishi lozimligi haqidagi ma'no yuzaga chiqadi. Aksiologik nuqtai nazardan maqol nonning oliy qadriyat sifatida baholanishini ifodalaydi. Unda iqtisodiy qiymatdan ko'ra ma'naviy va madaniy qiymat ustuvor hisoblanadi. Maqol orqali nonni e'zozlash, uni isrof qilmaslik va ne'mat sifatida qadrlash g'oyalari targ'ib etiladi. Shu sababli non xalq ongida oddiy oziq-ovqat emas, balki baraka timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Pragmatik jihatdan mazkur maqol tarbiyaviy vazifani bajaradi. U odatda nonning maydalari yerga tushganda, ovqat qoldiqlari isrof qilinayotganda yoki yosh avlodga tejamkorlik va hurmat qadriyatlarini singdirish jarayonida qo'llanadi. Shunday qilib, maqol nutqiy ta'sir vositasi sifatida tinglovchini muayyan axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi.

O'zbek ongida non bilan bog'liq shakllangan turli stereotip mavjud. Bu stereotiplar asrlar osha davom etib kelayotgan qadriyatlar, turmush tarzi va dunyoqarashi bilan bog'liq muqaddaslik stereotipidir. Masalan, nonni yerga tashlamaslik, uning ustiga biron buyum qo'ymaslik, nonni oyoqosti qilmaslik hatto nonning uvog'ini ham terib olish kabi qadriyatlar borligi fikrimiz dalilidir. Bu yerda nonning fizik xususiyati emas, uning sakrallashuvi (muqaddaslashtirilishi) muhim. Lingvokulturologik jihatdan bu birliklar o'zbek ongida non oziq-ovqat kategoriyasidan chiqarilib, muqaddas predmetlar kategoriyasiga kiritilgan.

Non bilan bog'liq yana bir stereotip bor-ki, uning vujudga kelishi diniy qadriyatlar, islomiy dunyoqarash bilan bog'liq. O'zbek tafakkurida non – ALLOH tomonidan berilgan rizq stereotipi sifatida qaraladi. O'zbek xalqi ongida non inson tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot emas, taqdir tomonidan berilgan ne'mat sifatida tushuniladi. Masalan, noning bor ekan, noni uzilmasin, noni butun. “Noni butun” iborasi boy leksemi beradigan ma'no ottenkasidan kuchliroq ma'noga ega.

O'zbek lingvomadaniyatida non nafaqat oziq-ovqat mahsuloti, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi ramziy vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Non kommunikativ jarayonda yashirin ijtimoiy ma'nolarni ifodalovchi belgi vazifasini bajaradi. O'zbek tilidagi “bir nonni baham ko'rgan”, “non-tuz haqqi”, “non bergan joyga xiyonat qilmaslik”, “birga non yegan odam” kabi birikmalar shaxslar o'rtasidagi sodiqlik munosabatlarini ifodalaydi. Ushbu birliklarda nonning denotativ ma'nosi ikkilamchi bo'lib, asosiy urg'u ijtimoiy majburiyat va axloqiy mas'uliyatga qaratiladi. Bunday qo'llanishlarda non konsepti adresatga ma'lum xulq-atvor modelini eslatadi: yaxshilikni unutmaslik, ishonchni oqlash, hamkorlikka sodiq qolish. Demak, non stereotipi pragmatik jihatdan ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash va axloqiy me'yorlarni eslatish funksiyasini bajaradi. Ijtimoiy sadoqat stereotipi tarkibida non bir necha kommunikativ vazifalarni amalga oshiradi. Birinchidan, u birdamlik va yaqinlikni ifodalaydi. Bir dasturxon atrofida non sindirish yoki non ulashish suhbatdoshlar o'rtasida o'zaro ishonch mavjudligini anglatadi. Ikkinchidan, non sadoqatni baholash mezonini sifatida xizmat qiladi. Masalan, “non-tuzga xiyonat qildi” ifodasi shaxsning axloqiy qiyofasiga salbiy baho berish vositasi hisoblanadi. Uchinchidan, non kommunikativ jihatdan minnatdorlik va qarzidorlik hissinini ifodalashga xizmat qiladi. “Nonini yegan odam” iborasi kishining ma'lum jamoa yoki shaxs oldidagi ma'naviy mas'uliyatini anglatadi. To'rtinchidan, u ijtimoiy

identifikatsiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Birga non yegan kishilar o'zlarini ma'lum guruh yoki hamjamiyatning a'zosi sifatida his qiladilar.

Yana bir stereotiplardan biri nonga mehnatning materiallashgan shakli sifatida qaralishi. Masalan, ter to'kilmay non bo'lmas, non topish qiyin, bir burda non uchun ... Bu stereotipda non tayyor mahsulot emas, balki dehqon – bug'doy – tegirmon – novvoy – non zanjirining yakuni sifatida idrok qilinadi. Shu bois xalqimiz ongida nonni isrof qilish nafaqat ne'matni, balki inson mehnatini ham mensimaslik tushunchasi mavjud.

Non – hayotning o'zi. “Non bo'lsa jon bo'lar”, “Nonsiz uy jonsiz tana” kabi maqollarda non va hayot tenglashtiriladi. Nonning hayotga tenglashtirilgan bunday birliklar xalq ongida chuqur ildiz otgan. Shuning uchun ocharchilik haqidagi xotiralarda ham non markaziy obraz bo'lib qolgan.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek lingvomadaniyatida non konsepti oddiy oziq-ovqat mahsuloti chegarasidan chiqib, xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va milliy dunyoqarashini o'zida mujassamlashtirgan ko'p qatlamli lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Non bilan bog'liq stereotiplar xalq ongida shakllangan konseptual bilimlar tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali jamiyatning axloqiy, diniy, ijtimoiy va estetik qadriyatlari aks etadi.

“Non – rizq” stereotipi nonni ilohiy ne'mat, baraka va farovonlik manbai sifatida talqin qilsa, “non – ijtimoiy sadoqat” stereotipi insonlar o'rtasidagi ishonch, vafodorlik va ma'naviy mas'uliyat munosabatlarini ifodalaydi. “Non – mehnat” stereotipida esa non halol mehnatning moddiylashgan natijasi sifatida konseptuallashtirib, mehnatsevarlik, sabr-toqat va yaratuvchanlik qadriyatlarini namoyon etadi. “Non–hayot” stereotipi esa nonni inson mavjudligi, tiriklik va hayotiy davomiylikning ramziy ifodasi darajasiga ko'taradi.

Mazkur stereotiplarning barchasida non konsepti ijobiy aksiologik mazmunga ega bo'lib, rizq, baraka, halollik, sadoqat, mehnat, hayot va farovonlik kabi milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'langan. Kognitiv jihatdan ushbu stereotiplar o'zaro integrallashgan konseptual tizimni hosil qiladi va xalqning olam haqidagi tasavvurlarini tartibga soluvchi madaniy model sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Xulosa. Shunday qilib, non konsepti o'zbek tilining lingvomadaniy manzarasida nafaqat moddiy ne'mat, balki xalqning ma'naviy xotirasi, etnomadaniy tajribasi va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi universal madaniy kod sifatida namoyon bo'ladi. Uning asosida shakllangan stereotiplar esa milliy tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beruvchi muhim kognitiv va madaniy mexanizm vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Krasnykh, V. V. (2002). Etnopsikholingvistika i lingvokulturologiya. Moskva: Gnozis.
2. Mahmudov, N. (2012). Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. O'zbek tili va adabiyoti, (5), 3–16.
3. Mamatov, A. E. (2012). Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tilshunoslikning dolzarb masalalari (pp. 212–219). Andijon.
4. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya [Лингвокультурология]. Moskva: Akademiya. 202 p.
5. Maslova, V.A. (2007). Vvedeniye v pragmalingvistiku [Введение в прагмалингвистику]. Moskva: Flinta. 147 p.
6. Prokhorov, Y. E. (2006). V poiskakh kontsepta. Moskva: Flinta.
7. Rahmatullayev, Sh. (2000). O'zbek tilining etimologik lug'ati (2-jild). Toshkent: Universitet. 530 b.
8. Safarov, Sh. S. (2006). Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor. 91 p.
9. Usmonova, Sh. (2014). Lingvokulturologiya. Toshkent: Universitet. 185 b.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. (2006–2008). (1–5-jildlar). Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

UO'K 61:811.124

LOTIN TILI -TIBBIYOT TERMINOLOGIYASINING ILMIY ASOSI VA XALQARO MULOQOT VOSITASI

N.Normuradova, o'qituvchi, Zarmed universiteti, Buxoro

Annotatsiya. lotin tili yordamida yaratilgan tibbiy terminologiya nafaqat qisqa va lo'nda, balki aniq ma'noni ifodalashi bilan ajralib turadi. Har bir anatomiya, fiziologiya yoki patologiyaga oid atama lotincha ildizga ega bo'lib, u tibbiyotdagi ilmiy aniqlikni va yagona tushunchalar tizimini ta'minlaydi. Talabalar lotin terminologiyasini o'rganish orqali nafaqat atamalarni yodlaydi, balki ularning ma'nosini, tuzilishini va kelib chiqishini ham tushunib yetadi. Lotin tili anatomiya fanining

asosini tashkil etadi va bu til orqali inson tanasining barcha qismlari aniq nomlangan. Bu tizim nafaqat anatomiya, balki fiziologiya, patologiya va klinik tibbiyotda ham bir xilda qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: anatomiya, fiziologiya, patologiyaga, to'qima, hujayra, klinik tibbiyot.

Аннотация. Медицинская терминология, созданная на основе латыни, отличается не только краткостью и лаконичностью, но и четким выражением смысла. Каждый термин, относящийся к анатомии, физиологии или патологии, имеет латинский корень, что обеспечивает научную точность и единую систему понятий в медицине. Изучая латинскую терминологию, студенты не только запоминают термины, но и понимают их значение, структуру и происхождение. Латынь является основой анатомии, и все части человеческого тела четко обозначены на этом языке. Эта система используется в равной степени не только в анатомии, но и в физиологии, патологии и клинической медицине.

Ключевые слова: анатомия, физиология, патология, ткани, клетки, клиническая медицина.

Abstract. medical terminology created using Latin is distinguished not only by its brevity and conciseness, but also by its clear expression of meaning. Each term related to anatomy, physiology or pathology has a Latin root, which ensures scientific accuracy and a unified system of concepts in medicine. By studying Latin terminology, students not only memorize terms, but also understand their meaning, structure and origin. Latin is the basis of the science of anatomy, and all parts of the human body are clearly named through this language. This system is used equally not only in anatomy, but also in physiology, pathology and clinical medicine.

Key words: anatomy, physiology, pathology, tissue, cell, clinical medicine.

Inson tanasi - bu nihoyatda murakkab va mukammal tuzilishga ega bo'lgan biologik tizim bo'lib, uning har bir a'zosi, to'qimasi va hujayrasi o'ziga xos vazifani bajaradi. Yurak qon aylanishini ta'minlash, o'pka nafas olish jarayonini boshqaradi, miya esa butun organizm faoliyatini muvofiqlashtiradi. Ana shunday murakkab tuzilmani chuqur o'rganish, ilmiy jihatdan aniq tasvirlash hamda tibbiyot sohasida bir xil tushunishni ta'minlash uchun yagona, aniq va xalqaro darajada qabul qilingan til zarur bo'lgan. Shu ehtiyoj natijasida lotin tili tibbiyot fanining universal ilmiy tili sifatida shakllandi va bugungi kungacha o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Lotin tili yordamida yaratilgan tibbiy terminologiya nafaqat qisqa va lo'nda, balki aniq ma'noni ifodalashi bilan ajralib turadi. Har bir anatomiya, fiziologiya yoki patologiyaga oid atama lotincha ildizga ega bo'lib, u tibbiyotdagi ilmiy aniqlikni va yagona tushunchalar tizimini ta'minlaydi. Masalan, inson tanasidagi a'zolar, mushaklar, suyaklar va hatto kasalliklarning nomlari ham lotin tilida ifodalanadi. Bu esa dunyoning turli burchaklarida faoliyat yuritayotgan shifokorlar uchun o'zaro muloqotni osonlashtiradi va noto'g'ri talqinlarning oldini oladi.

Lotin tilining tibbiyotdagi o'rni qadimgi davrlarga borib taqaladi. Qadimgi Rim va Yunoniston davrlarida ilm-fan, falsafa va tibbiyot aynan shu til orqali rivojlangan. Buyuk tabib va olimlar - Gippokrat, Galen, Avitsenna va Andreas Vesalius - o'z asarlarini lotin tilida yozgan yoki shu til orqali ilmiy meroslarini keng yoyganlar. Ayniqsa, Vesaliusning anatomiya sohasidagi ishlari inson tanasi tuzilishini ilmiy asosda o'rganishda muhim burilish yasagan. Bugungi kunda ham anatomiya fanida inson tanasining har bir qismi aniq lotincha nom bilan ifodalanadi. Bu nafaqat ilmiy tizimlilikni ta'minlaydi, balki tibbiyot ta'limi jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar lotin terminologiyasini o'rganish orqali nafaqat atamalarni yodlaydi, balki ularning ma'nosini, tuzilishini va kelib chiqishini ham tushunib yetadi. Natijada esa tibbiyot sohasida chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassislar shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, lotin tili tibbiyot fanining ajralmas qismi bo'lib, u ilmiy aniqlik, xalqaro hamkorlik va bilimlarning uzluksiz davomiyligini ta'minlaydi. Shu boisdan ham u hozirgi zamonaviy tibbiyotda o'z o'rnini saqlab qolgan va kelajakda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

Operatsiya jarayonida ishlatiladigan terminlarning deyarli barchasi lotin tilida keltirilishi bejiz emas. Bu holat tibbiyot sohasida aniqlik, qisqalik va eng muhimi - xalqaro miqyosda yagona tushunishni ta'minlaydi. Masalan, caput - bosh, cervix - bo'yin, thorax - ko'krak qafasi, abdomen - qorin, manus - qo'l, pes - oyoq kabi atamalar shifokorlar uchun umumiy ilmiy til vazifasini bajaradi.

Turli mamlakatlarda ta'lim olgan yoki faoliyat yuritayotgan mutaxassislar aynan shu terminlar orqali bir-biri bilan hech qanday chalkashsiz muloqot qila oladi. Ayniqsa, jarrohlik amaliyotida har bir so'zning aniq va to'g'ri ishlatilishi bemor hayoti uchun muhim bo'lganligi sababli, lotin terminologiyasining ahamiyati yanada ortadi. Lotin tili anatomiya fanining asosini tashkil etadi va bu til orqali inson tanasining barcha qismlari aniq nomlangan. Bu tizim nafaqat anatomiya, balki fiziologiya, patologiya va klinik tibbiyotda ham bir xilda qo'llaniladi. Masalan, yurak uchun cor, jigar uchun hepar, miya uchun cerebrum, o'pka uchun pulmo kabi atamalar ishlatiladi. Ushbu terminlar qisqa bo'lishiga qaramay, ular o'zida chuqur ilmiy ma'noni mujassam etadi va turli tillarga tarjima qilinmasdan ham tushunarli bo'lib qoladi. Natijada, bu tizim tibbiyot sohasida global standart sifatida xizmat qiladi.

Inson tanasi nihoyatda murakkab va mukammal tuzilishga ega bo'lib, uning har bir qismi o'ziga xos vazifani bajaradi va aynan shu vazifaga mos ravishda lotincha nom bilan ataladi. Lotin tili anatomiya fanining asosiy tili sifatida barcha tana qismlarini yagona va aniq tizim asosida nomlash imkonini beradi. Bu esa tibbiyotda ilmiy aniqlik va xalqaro tushunarlikni ta'minlaydi. Masalan, asosiy anatomik tuzilmalar quyidagicha ifodalanadi: caput - bosh, bunda miya joylashgan; cor - yurak, qon aylanish tizimining markazi; ren - buyrak, organizmni zararli moddalardan tozalovchi a'zo; ventriculus yoki gaster - oshqozon, hazm jarayonida ishtirok etadi; cerebrum - miya, asab tizimining boshqaruv markazi; musculus - mushak, harakatni ta'minlaydi; os - suyak, tayanch-harakat tizimining asosini tashkil etadi; vena va arteria - qon tomirlari; nervus - asab, impulsni uzatadi; oculus - ko'z, ko'rish organi; auris - quloq, eshitish organidir [1]. Bu terminlar anatomiya fanining universal leksikasi hisoblanadi. Dunyoning qayerida bo'lmasin, shifokorlar aynan shu nomlar orqali inson tanasi tuzilishini bir xil tushunadilar. Shu sababli, har bir tibbiyot mutaxassisi ushbu terminlarni bilishi va to'g'ri talaffuz qilishi kasbiy savodxonlikning muhim belgisi sanaladi. Lotincha terminlarning tibbiyotdagi ahamiyati juda katta. Eng avvalo, ular ilmiy aniqlikni ta'minlaydi. Har bir termin aniq va yagona ma'noga ega bo'lib, noto'g'ri qo'llanishi diagnostika yoki davolash jarayonida xatolarga olib kelishi mumkin. Shu bois tibbiyotda xalqaro terminologik tizimlar yaratilgan bo'lib, ular orasida Terminologia Anatomica, Terminologia Histologica va Terminologia Embryologica alohida o'rin tutadi. Ushbu tizimlar butun dunyo bo'ylab bir xil terminlardan foydalanishni tartibga soladi.

Lotin terminologiyasi tibbiyotda uchta asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, u ilmiy aniqlikni ta'minlaydi - har bir anatomiya tuzilmasi, kasallik yoki dori nomi aniq ifodalanadi. Ikkinchidan, u xalqaro birxillikni yaratadi - turli mamlakatlardagi shifokorlar bir xil terminlardan foydalanadi. Uchinchidan, u kasbiy muloqotni soddalashtiradi - qisqa va aniq atamalar klinik yozuvlarda va amaliyotda katta qulaylik yaratadi. Masalan, klinik terminlarga e'tibor qilsak: appendicitis acuta - o'tkir ko'richak yallig'lanishi, fractura femoris - son suyagi sinishi, infarctus myocardi - yurak mushagi infarkti kabi atamalar qisqa bo'lishiga qaramay, aniq tashxisni ifodalaydi. Bu terminlar orqali shifokorlar ortiqcha izohsiz ham kasallik mohiyatini tushunishlari mumkin. Bundan tashqari, lotin tili tibbiy fikrlashni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Terminlarni tahlil qilish orqali talaba yoki shifokor nafaqat so'zning tarjimasini, balki uning tarkibiy qismlari orqali chuqur ma'nosini ham anglaydi. Masalan, myocardium so'zi myo (mushak) va cardium (yurak) qismlaridan tashkil topgan bo'lib, yurak mushagini anglatadi. Shu kabi yondashuv murakkab tibbiy tushunchalarni oson o'zlashtirishga yordam beradi. Lotin tili anatomiya va umuman tibbiyot fanining ajralmas qismi hisoblanadi. U ilmiy aniqlikni, xalqaro hamkorlikni va kasbiy muloqotning samaradorligini ta'minlaydi. Shu sababli, lotin terminologiyasini chuqur o'rganish har bir tibbiyot mutaxassisi uchun zarur va muhimdir [2]. Dori vositalarining katta qismi lotincha nomlar bilan atalishi tibbiyotdagi xalqaro aniqlik va tartibni ta'minlaydi. Har bir preparatning lotincha nomi uning tarkibi, ta'siri yoki kelib chiqishini ifodalashi mumkin. Masalan, Analginum - og'riqni kamaytiruvchi vosita, Aspirinum - yallig'lanishga qarshi va isitma tushiruvchi preparat, Panadolum - isitmani tushiruvchi dori, Streptomycinum - antibiotik hisoblanadi. Bu nomlar dunyoning turli mamlakatlarida deyarli bir xil shaklda qo'llaniladi, shu sababli dorilarni adashtirib yuborish ehtimoli kamayadi.

Shuningdek, dorilar retseptlarda maxsus lotincha qisqartmalar orqali yoziladi. Bu qisqartmalar shifokor va farmatsevt o'rtasida tez va aniq muloqotni ta'minlaydi. Masalan, Rp. (Recipe) - "olinsin",

D.S. (Da, Signa) - “ber va belgilab yoz”, tab. (tabuletta) - tabletka, sol. (solutio) - eritma kabi qisqartmalar keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, dori qo'llash usullari ham lotincha belgilanadi: per os - og'iz orqali, in intravena - vena ichiga, in intramusculo - mushak ichiga yuborish kabi. Bu tizim retsept yozishda aniqlik va ixchamlikni ta'minlaydi. Lotin tilining tibbiy ta'limdagi roli ham nihoyatda muhimdir. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida lotin tili asosiy bazaviy fanlardan biri sifatida o'qitiladi [3]. Chunki u anatomiya, fiziologiya, patologiya, farmakologiya va boshqa barcha klinik fanlarning terminologik asosini tashkil etadi. Talabalar lotin tili darslarida nafaqat terminlarni yodlaydilar, balki ularning tuzilishini, grammatik xususiyatlarini va ma'nosini tahlil qilishni ham o'rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, lotin tili nafaqat tibbiy terminologiyani asosi, balki dori vositalarini nomlash, retsept yozish va kasbiy muloqotni tashkil etishda ham muhim vositadir. U tibbiyot ta'limida mustahkam poydevor yaratadi va kelajakdagi shifokorlarning professional savodxonligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normuradova Nasiba “The place of latin in medical education and the difficulties students faced in mastering the science”. DATE: 01 JUNE 2025 GERMAN INTERNATIONAL JOURNALS COMPANY.
2. Mattiyeva Feruza “Zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlar asosida tarjima darslarining samaradorligini oshirish” Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari ISSN 2181-1342 3-son № 10 (5) – 2025 SCIENCE PROBLEMS.UZ.
3. Normuradova Nasiba “The importance of the latin language in medical education and innovative teaching methods” Finland, Helsinki international scientific online conference "Sustainability of education socio-economic science theory". Part 30 JUNE 7th COLLETIONS OF SCIENTIFIC WORKS HELSINKI 2025.
4. Цатурова И.А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. – 4с.
5. Нохрина Н.Н. Тест как общенаучный диагностический метод // Методы социологических исследований. – Златоуст, 2005. –118 с.
6. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование; история развития и современное состояние. –Т.;, 1995. – 158 б.
7. Richard West. Assessment in Language Learning, Introduction and principles of language testing, Unit 0, MD338, – University of Manchester, 1997, – P. 30-34.
8. Исмоилов А.А. Чет тилида рейтинг тизими асослари, тест таркиби ва турлари. – Т.;,1997. – 3–б, 13 б.

UO'K 82-131:81'373.4

RUS SHE'RIYATIDA YOZ FASLINING KONSEPTUALIZATSIYASI

O.N.Nuraliyeva, v.b.dots., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada yil fasllarining lirikada ifodalanishi haqida ma'lumot berilgan. Rus she'riyatida yoz faslining konseptualizatsiyasi va uning inson ruhiy holati bilan bog'liqligi tasvirlanadi. Ijodkor lirik asarlari tahlil qilinib, munosabat bildiriladi.

Kalit so'zlar: lirika, mentalitet, fasllar, konseptualizatsiya, badiiy matn, lirik qahramon, konsept, motiv, ruhiy olam.

Аннотация. В данной статье представлена информация об изображении времен года в лирике. Описана концептуализация летнего времени года в русской поэзии и его связь с человеческой психикой. Проведен анализ творческих лирических произведений и высказаны соответствующие реакции.

Ключевые слова: лирика, менталитет, времена года, концептуализация, литературный текст, лирический герой, концепция, мотив, духовный мир.

Abstract. This article provides information about the expression of the seasons in lyrics. The conceptualization of the summer season in Russian poetry and its connection with the human psyche are described. Creative lyrical works are analyzed and reactions are expressed.

Key words: lyrics, mentality, seasons, conceptualization, literary text, lyrical hero, concept, motif, spiritual world.

Kirish. Issiqlik va sovuqlik harorati insoniyat tarixida olamni anglashning birlamchi vositasi bo'lib kelgan. Hatto bu tushunchalar badiiy adabiyotda kontrast holatda ham qo'llanilib, lirik qahramon ruhiy holatini ochishga xizmat qilgan. Yoz harorati badiiy matnda ko'pincha ikki qutbli

konsept sifatida namoyon bo'lgan. Birinchidan, u vitalistik quvvat sifatida e'tirof etilib, hayotning eng yuqori cho'qqisi, o'sish va energiya sanalsa, ikkinchidan, destruktiv kuch sifatida borliqni kuydiruvchi, harakatni to'xtatuvchi va o'limga yaqinlashtiruvchi jazirama sifatida talqin etilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Adabiyotda, badiiy asarlarda yoz haroratining lirik konseptualizatsiyasi termik metaforalar hamda ruhiy holat orqali ifoda etiladi. Lirikada yoz harorati ko'pincha inson dunyosining qizishi bilan parallel ravishda beriladi. Yoki gidrologik oqim hamda harorat balansi sifatida talqin etiladiki, bu ham aslida yozning o'ziga xos haroratini keltirib chiqaradi. Bundan tashqari badiiy matnda yoz harorati tana sezgilari orqali moddiylashadi.

Yoz biometrologik yondashuvga ham asos bo'la oladi. Ma'lum bir gradus va meridianda inson o'zini borliqning bir bo'lagi sifatida his qiladi. Issiqlik inson va tabiat o'rtasidagi chegarani eritib yuboradi. Shu bilan bir qatorda yoz haroratining simvolik qatlamlari ham mavjudki, bu qatlamlarning konseptual maydoni quyidagi yadrolardan tashkil topgan:

1. Energetik yadro: quyosh, nur, olov, oltin rang, porlash;
2. Statik yadro: mudroq, jazirama, sukunat, o'lik nuqta;
3. Dinamik yadro: momaqaldiraq oldidagi dimlik, chaqin, shamol.

Yoz haroratida inson ruhiyati ifodasi ham birinchi planga ko'tariladi. Hatto bu ruhiyatni berishda ijodkorlar hayotning ijtimoiy qatlamlariga murojaat etishadi. Bu murojaatda hatto milliy o'ziga xoslik hamda mavsumiy tushunchalar ham taqdim etila boshlanadi. Fikrimizga misol:

*По селу тропинкой кривенькой
В летний вечер голубой
Рекрута ходили с ливенкой
Разухабистой гурьбой.
Распевали про любимые
Да последние деньки:
«Ты прощай, село родимое,
Темна роща и пеньки».
Зори пенились и таяли.
Все кричали, пня грудь:
«До рекрутства горе маяли,
А теперь пора гульнуть».
Размахнув кудрями русыми
В пляс пускались весело.
Девки брякали им бусами,
Зазывали за село. [4,48]*

(She'ning erkin tarjimasi (tarjima o'zimizniki): Moviy yozning oqshom paytida, // Garmon chalib o'tar rekrutlar –// Shovqin solib qishloq qaytida. // Kuylashar eng sevgan qo'shig'in, // Xayrlashib so'nggi dam bilan: // «Alvido, ey tug'ilgan qishloq, // Qora o'rmon, daryo, g'am bilan». // Shafaqlar ko'pirib, erib borardi, // Baxtiyor qichqirardi hamma jo'r bo'lib: // «Ketguncha g'amlardan to'ygan edik biz, // Endi vaqt keldi-ku yayramoq bo'lib». // Siltab-siltab malla sochlarin, // Raqsga tushar edilar xushnud. // Qizlar ham taqib munchog'in, // Chaqirar qishloqdan nari, bexud.)

Muhokama va natijalar. Sergey Yeseninining ushbu she'rida rus qishloq hayoti tasviri ifoda etilgan bo'lib, unda dramatik ijtimoiy voqea – yigitlarning askarlikka (rekrutlikka) ketishi voqeligi o'rin egallagan. She'rda bu voqelik yozgi oqshom iqlimi bilan parallel ravishda tasvirlanadi. Shoir qishloq hayotini tasvir etar ekan, ko'proq ranglarga murojaat etadi. Natijada, yoz moviy tusga kiradi. Moviy yoz osmonning yozgi ochiq holatiga ishoradir. Aslida, osmonning moviy tus sifatida berilishida bahorning so'nggi pallasi va yozning kirib kelishi bilan izohlash mumkin. Chunki moviylik osmon tiniqligini ifodalabgina qolmay, balki shaffofligini ham ta'minlaydi. Bu esa havo massasining namligidan dalolat beradi. Bundan xulosa chiqarish mumkinki, qishloq yigitlarining askarlikka chaqirilishi yuqorida ta'kid etgan vaqtimizni belgilashga xizmat qilib, osmonning moviy ko'rinishini ta'minlagan.

Shoir she'rda iqlimiy metaforalarni o'z o'quvchisiga baxshida etadi. Uning talqinicha, “Зори пенились и таяли” shafaqlar ko'piradi va eriydi. Bu holatni o'quvchi faqat tasavvur eta oladi.

Quyosh botayotgan ufqdagi bulutlar va nurlarning dinamik o'zgarishi yuqoridagi tasvirni jonlantiradi. Yorug'likning asta-sekin kamayishi va haroratning pasayishiga ishoradek go'yo. Demak, shoir bulut vositasida ufqdagi shafaqni ko'pirtirdi va eritadi. Bu mahorat darajasida o'ylab topilgan metafora desak mubolag'a bo'lmaydi.

S.Yesenin yozgi oqshom sokin havosida tovush to'lqinlari uzoqroq masofaga tarqalishi borasida ham akustik tushunchalarni bera olgan. She'r misralarida joy olgan *“Все кричали, пняча зрудь”* fikrimizni dalillaydi. Garmon tovushi, shovqinli to'daning xirgoyi qilishi tinch va osoyishta yozgi oqshom foniga kontrast qo'yiladi. She'r matnida yana *“Темна роуца и пеньки”* tushunchalari ham joy olgan. Albatta, bu tushunchada ramziy ma'no yashiringan. O'rmon daraxtlari kesilib to'nkaga aylanganidek, yosh yigitlarning askarlikka yollanishi ularning tinch hayoti tugayotganidan dalolatdir. Demak, S.Yesenin talqinida yozgi iqlim psixologik fon vazifasini o'taydi.

Adabiyotshunos L.Zankovskaya S.Yeseninning she'riyatini o'rganar ekan, ijodidagi metaforalarga hamda poetik mahoratiga e'tibor qaratadi. Uning ta'kidlashicha: “S.Yesenin ijodida poetik metafora va liro-epik janr kashfiyotlari alohida mazmun-mohiyat kasb etdi. Uning 20-yillar she'riyati aynan shu asosda shakllandi va kamol topdi, uning “lirik his etish va obrazlilik” sarchashmalari ham aynan shunga borib taqaladi.

Rang-tasvir (ranglar jilosi) mahorati Yeseninga folklordan va uning estetik dunyoqarashini shakllantirgan tabiat saboqlaridan o'tdi. Ranglar rang-barangligi va rang ifodalovchi epitetlarning boyligi, xuddi tovush epitetlari kabi, uning uslubida yangicha ichki shaklning tug'ilishiga xizmat qildi. Ushbu shaklda “semantika” (ma'no) tasviriy va musiqiy (simfonik) unsurlar sintezi orqali namoyon bo'lar edi; Kumush davr she'riyati esa o'zini bunday “organika”siz (yaxlitliksiz) tasavvur eta olmasdi” [2,431]. Demak, S.Yeseninning madaniyatga, tabiatga, folklorga murojaat etish orqali she'riyatidagi manzaralarni kashf etadi. Unga ulug'vorlik baxshida etadi.

*Так приближается удар
За сладким, из-за ширмы лени,
Во всеоружьи мутных чар
Довольства и оцепененья.
Стоит на мертвой точке час
Не оттого ль, что он намечен,
Что желчь моя не разлилась,
Что у меня на месте печень?
Не отсыхает ли язык
У лип, не липнут листья к нёбуль
В часы, как в лагере грозы
Полнеба топчется поодаль?
И слышно: гам ученья там,
Глухой, лиловый, отдаленный.
И жарко белым облакам
Грудиться, строясь в батальоны.
Весь лагерь мрака на виду.
И, мрак глазами пожирая,
В чаду стоят плетни.
В чаду — Телеги, кадки и сараи.
Как плат белы, забыли грызть
Подсолнухи, забыли сплунуть,
Их всех Поработила высь,
На них дохнувшая, как юность.[5,94]*

(She'ning erkin tarjiması (tarjima o'zimizniki): *Xuddi shunday yaqinlashar zarba ham, Parda orti – tanballikning ortidan. Gumburlagan jozibaning sasi jam – Karaxtlik va qanoatning dardi-da. To'xtab qoldi vaqt ham o'lik nuqtada, Balki taqdir belgilangan, na chora? Saftro hali toshmagandir o'tda-da, Jigarim ham joyidadir, nachora? Lipaning ham tili qurib qolmasmi, Yaproqlari yopishmasmi tanglayga? Momaqalldiroq qarorgohi – uzoqda, Yarim osmon tepinarmi*

qayg'ayga?// Eshitlar: u yerda g'ov, mashg'ulot, Gung,// binafsha, uzoqdagi sado bu.// Oq bulutlar to'planiblar beomon – // Batalyondek saf tortishar – olov bu.// Zulmat lageri turibdi ko'z o'ngda,// Zulmatni u ko'zlari-la yutadi.// Mastlik ichra qolar devor, to'siq,lar,// Arava-yu gupchak – mastlik yutadi.// Ro'mollardek oppoq – kungaboqarlar,// Chaqishni ham, tupurishni unutgan.// Samolarning hukmiga ular bo'yin egiblar – // Yoshlik kabi nafas urgan, qutlug' bu.)

Boris Pasternakning “Июльская гроза” nomli ushbu she'ri tabiatdagi “momaqaldiroq oldi” (pre-storm) holati va inson ruhiyatidagi “ekzistensial portlash” o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatuvchi eng murakkab asarlardan biridir. Shoir she'rga “*Смоет на мертвой точке час*” misrasini kiritar ekan, bo'ron oldidagi sukunatga ishora qiladi. Bu ishorada atmosfera bosimi va bo'ron oldidagi havosizlik (shtil) holati anglashilishi lozimdek. Iqlimiy nuqtayi nazardan, havoning harakatsizligi va namlikning ortishi vaqtning “to'xtab qolish” hissiyotiga yo'l ochadi. Demak, lirik qahramonning ruhiyati ushbu atmosfera bosimi ostida siqiladi. U o'zining jismoniy holatini tabiatning biqiq va siqiq havosi bilan qiyoslaydi.

She'r matnida “*He отсыхает ли язык у лун*” (Lipaning tili qurimaydimi) tushunchasi ham joy olganki, bu tushunchada tabiat hodisasi inson fiziologiyasiga ko'chirishi (antropomorfizm) anglashiladi. Ya'ni issiq va quruq havo (momaqaldiroq oldidagi dim havo) o'simliklar va insonlar uchun bir xil jismoniy azob beradi. “*Yaproqlarning tanglayga yopishishi*” esa o'ta yuqori harorat va suvsizlikning iqlimiy in'ikosidir. Bu esa metaforik tushunchani iqlimiy xususiyatlari orqali lirik qahramonning fiziologik holatini anglashga olib keladi.

B.Pasternak mazkur she'rida harbiy-iqlimiy terminologiyani yaratishga muvaffaq bo'ladi. “Батальон”, “лагер” singari atamalar esa fikrimizni isbotlaydi. Albatta, bu kabi atamalarni yo'l-yo'lakay matnda qo'llagani yo'q. Shoirning nazdida bulutlar va zulmat harbiy kuchlardir. Shu bois ham oq bulutlar batalon bo'lib saf tortishadi. To'p-to'p bulutlar holati harbiy tayyorgarlikni keltirib chiqaradi va bu bulutlar momaqaldiroq bulutlari bo'lib gavdalana boshlaydi. Asosiysi, mazkur she'rda bu bulutlarning rangiga ham alohida ahamiyat qaratiladi. Shoirning talqinicha, momaqaldiroq bulutlarining rangi binafsharang-qoradir. Aslida bu rang atmosfera optikasidagi yorug'likning sinishi natijasida hosil bo'ladi. Binafsha-qora rang o'z navbatida lirik qahramonda xavotir va dahshatni uyg'otadi. Lirik qahramonning bu kabi psixologik holati tabiat bilan uyg'unlashish natijasida tabiatning zulmatini ko'zlari bilan yutishiga olib keladi. Aslida, bu tasvirlarda tashqi iqlimiy tushunchalarni ichki ruhiy holatga aylantirib, uning qalbidagi portlashni keltirib chiqaradi. Albatta, she'r matnida o'xshatish ham o'rin olgan. Bu o'xshatish (istiora) yuqoridagi lirik qahramon ruhiyatining sezimlarini ayonlashtiribgina qolmay, undagi xotiraga ham ta'sir etadi. Bu xotira go'yo yoshlikdek nafas olayotgan samoviy hukm tasvirini keltirib chiqaradi. Momaqaldiroq oldidagi og'ir muhit yoshlikka tenglashtiriladi. Chunki yoshlik ham xuddi bo'ron kabi shiddatli, xavfli va murosasizdir. Umuman olganda, B.Pasternak mazkur she'rida iqlim va inson ruhiyati o'rtasidagi biometrologik holatni taqdim etadi. Momaqaldiroq oldidagi atmosfera, ayniqsa iyul oyidagi iqlimiy holat lirik qahramonning ichki tushkunligi va portlash arafasidagi quvvatini belgilovchi metafora bo'lib misralarda joy olgan. Matnda rang (binafsha-qora), sado (gung g'ov) va jismoniy tuyg'u (tilning qurishi) birlashib, “total iqlim” manzarasini yaratgan.

Tadqiqotchi A.Molchanova B.Pasternak she'riyati xususidagi quyidagi qarashlarni berib o'tadi: “B.L.Pasternakning go'zallik fenomeni haqidagi tasavvurlari uning asarlarida bir necha darajalarda namoyon bo'ladi. Kundalik hodisalar olamidagi go'zallikni ochib berishga yo'naltirilgan bir qator barqaror motivlar go'zallik konsepsiyasining badiiy ifodasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Badiiy konseptuallashtirish dunyoning allaqachon yaratilgan va “tayyor” holda berilgan go'zalligini badiiy anglash yo'llari ko'rib chiqiladi. Bunda aniq hayotiy hodisalar – tabiat olami, ashyolar dunyosi, tabiatning bir qismi sifatidagi inson qalbi namoyon bo'ladi. B.L.Pasternak uchun borliqning yaratilish akti (dunyo go'zalligini bunyod etuvchi sifatida) va ijodiy akt (madaniyatda dunyo modelini yaratuvchi sifatida) o'rtasidagi “sinonimlik” tasavvuri xarakterlidir. B.L.Pasternak badiiy tizimida kitobning dunyo modeli ekanligi haqidagi tasavvur birinchi planga chiqadi, bu esa uning she'riy kitoblari tuzilishida va alohida she'rlarining obrazli strukturasi o'z badiiy ifodasini topadi” [3,155]. Demak, B.Pasternak she'riyatida, tadqiqotchi e'tirof etganidek, tabiat unga ilhom manbai vazifasi o'taydi, Faqat bugina emas. Bizningcha, tabiat, uning iqlimiy ko'rinishlari shoir ijodida alohida

sahifani tashkil etadi. U bu elementlar orqali inson ruhiyatidagi, jamiyatdagi o'zgarishlarni berishga muvaffaq bo'ladi.

Xulosa. Yoz harorati konseptual maydoni energetik, statik va dinamik yadrolar asosida tizimlashadi. Buni energetik yadro – hayotiy kuch va yorug'lik, statik yadro – sukunat va harakatsizlik, dinamik yadro – o'zgarish va keskinlik (bo'ron, shamol, chaqin) sifatida anglashimiz mumkin. Mazkur yadrolar o'zaro integratsiyada yozning murakkab poetik modelini shakllantiradi. Umuman olganda, yoz haroratining badiiy konseptualizatsiyasi she'riyatda inson va tabiat o'rtasidagi chegaralarni yo'qotuvchi, ularni yagona ekzistensial makonga birlashtiruvchi fenomen sifatida talqin etiladi. Iqlim bu jarayonda nafaqat fon, balki mazmun hosil qiluvchi markaziy poetik kategoriyaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гусман Б. Сто поэтов: Литературные портреты. Тверь, 1923.
2. Занковская Л.В. Творчество Сергея Есенина в контексте русской литературы 20-годов. Дисс.док.фил.наук. – Москва, 2002. – 431 с.
3. Молчанова А.В. Художественная концепция красоты в творчестве Б. Пастернака. Дисс.кан.филол.наук. – Москва, 2010. – 155 с.
4. Есенин С. Полное собрание сочинений. – Москва: Наука, 1995. – С. 48.
5. Пастернак Б. Стихотворения и поэмы. – Москва-Ленинград: Советский писатель, 1965. – С. 94.

UDC 82.09

THE ROLE OF WOMEN WRITERS IN LITERATURE: HISTORICAL DEVELOPMENT AND FEMINIST PERSPECTIVES

M.D.Ortiqova, student, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Tashkent

Annotatsiya. Adabiyot tarixining katta qismida ayol yozuvchi o'z asarlarini o'z shartlari asosida o'qitish uchun kurashishga majbur bo'lgan. Ushbu maqolada ingliz tilidagi adabiyotda ayollar ijodkorligining qanday shakllanganligi va feministik adabiyotshunoslik nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda yirik ayol yozuvchilarning haqiqiy hissasi nimadan iborat ekanligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot sifat jihatidan tarixiy-adabiy tahlil sifatida qurilgan bo'lib, uch bosqichni qamrab oladi: XVIII–XIX asrlarda ayollarning chetlashtirilishi va taxallus ostida yozishi, XX asrda feministik ongning shakllanishi hamda bugungi kunda ayol yozuvchilar erishayotgan kengroq va janr jihatidan xilma-xil e'tirof.

Kalit so'zlar: ayol yozuvchilar, feminizm, adabiy tanqid, gender tadqiqotlari, ingliz adabiyoti, ayollar ijodkorligi, feministik adabiy nazariya.

Аннотация. На протяжении большей части истории литературы женщине-писателю приходилось буквально бороться за право быть прочитанной на собственных условиях. В статье рассматривается, как складывалось женское авторство в англоязычной литературе и в чём заключался реальный вклад крупнейших писательниц, если смотреть на него сквозь призму феминистской литературной критики. Работа построена как качественный историко-литературный анализ и охватывает три этапа: исключение и публикацию под псевдонимами в XVIII–XIX веках, становление феминистского самосознания в XX веке и более широкое, жанрово разнообразное признание, которое женщины-писательницы получают сегодня.

Ключевые слова: женщины-писательницы, феминизм, литературная критика, гендерные исследования, английская литература, женское авторство, феминистская литературная теория

Abstract. For most of literary history, the woman writer had to fight simply to be read on her own terms. This article looks at how women's authorship developed in English-language literature and what major women writers actually contributed once feminist literary criticism gave scholars the tools to see it clearly. The study is built as a qualitative historical-literary analysis, moving through three stages of that development: exclusion and pseudonymous writing in the eighteenth and nineteenth centuries, the rise of feminist consciousness in the twentieth century, and the broader, more genre-diverse recognition women writers enjoy today.

Keywords: *Women Writers, Feminism, Literary Criticism, Gender Studies, English Literature, Women's Authorship, Feminist Literary Theory*

Introduction. For centuries, there were those who wanted to compose faded texts that had nothing to do with text. Access to education was restricted, publishing houses and literary journals were administered solely by men, and the organizations that determined what constituted "serious" literature were closed to women in practice if not women in law. However, some of what they wrote ended up reshaping entire genres, from the domestic level to science fiction to dystopian fiction. The goal of feminist literary criticism, which emerged mostly in the second half of the twentieth century, was to provide scholars with a better understanding of what had transpired. Gilbert and Gubar (1979) argued, in different ways, that women writers developed their own strategies of expression precisely because they were writing under constraint—producing texts that looked adventurous on the surface while writing something less adventurous underneath.

Research Problem. This article is constructed around two related questions. First, why were women excluded from the literature class in the first place? Typical explanations, such as the lack of education, exclusion from professional literary societies, and the presumption that "domestic" issues were not proper literature, only convey part of the story. Secondly, with all of that, how did women writers manage to enter the field and eventually change it? Frequently, it takes the form of indirect methods, such as publishing anonymously, following someone's name, or working covertly inside genres that aren't often thought of with plicing.

Research Design. The study uses a qualitative historical-literary approach that combines comparative analysis, historical context, feminist literary criticism, and close reading. The corpus was chosen to represent three stages of women's authorship in English-language literature. The first stage, exclusion and pseudonymous writing across the eighteenth and nineteenth centuries, is represented by Jane Austen's *Pride and Prejudice* (1813), Mary Shelley's *Frankenstein* (1818), and Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847). The second, the emergence of feminist consciousness in the twentieth century, is represented by Virginia Woolf's *A Room of One's Own* (1929) and Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* (1985). The third, global recognition and genre diversification in the twenty-first century, is represented by J. K. Rowling's *Harry Potter* series (1997–2007), Holly Black's *The Cruel Prince* (2018), and Colleen Hoover's *It Ends with Us* (2016). These primary texts were read alongside foundational works of feminist theory — Simone de Beauvoir's *The Second Sex* (1949), Sandra Gilbert and Susan Gubar's *The Madwoman in the Attic* (1979), Joanna Russ's *How to Suppress Women's Writing* (1983), and Elaine Showalter's *A Literature of Their Own* (1977) — which supplied the framework used to interpret them.

Data Collection. Data collection relied on library and archival research: the primary texts themselves, along with peer-reviewed scholarly articles and critical monographs on feminist literary theory.

Data Analysis. The texts were analyzed thematically and comparatively, grouped into the three historical stages described above, with particular attention to how the themes of exclusion, resistance, and transformation recur and change shape from one stage to the next.

Results. The women who worked as brokers in the eighteenth and nineteenth centuries were practically more idealistic: they had no access to formal education, publishers were reluctant to accept women's manuscripts, and women's ambition itself seemed unrealistic. By publishing Currer, Ellis, and Bell, the Brontë sisters discovered this, having correctly predicted that reviewers would treat their work differently under Mann's name. The fact that Charlotte Brontë gave her heroine in *Jane Eyre* indicates that her own society would never have accepted its true winners: She maintains that she is a "free human being with independent will" (Brontë, 1847, p.293). In nineteenth-century women's fiction, this gap—between what a fictional woman might do and what a real woman could do—shows up.

Women's writing did not stand still. It moved from the domestic fiction of Austen, concerned with courtship, marriage, and the fine grain of social manners, into the Gothic and proto-science-fiction territory Shelley opened up around questions of creation and moral responsibility. From there

it passed through Woolf's modernist experiments with narrative voice and consciousness, into the politically charged feminist and dystopian fiction Atwood came to represent, and on into the popular genre fiction of the present — fantasy and contemporary romance, largely, where writers like Rowling, Black, and Hoover put complicated women at the center of the story rather than the margins.

When these authors are read side by side, it becomes quite evident. Shelley, barely out of her teens, effectively found the genre with *Frankenstein*; Brontë wrote female independence into a firm that had really flown for it; she turned the question of women's writing into a theatrical narrative by using the terms "money," "spice," and "success"; she extended this narrative into a political and reductive term with *The Hundred's Tale*.

Discussion. Virginia Woolf's *The New Dress* (1927) illustrates how social expectations undermine women's confidence. The protagonist, Mabel Waring, becomes consumed by self-doubt and imagines constant judgment from others, revealing the psychological effects of patriarchal society. As Mabel reflects, "She could not be herself; she was somebody else" (Woolf, 1944/1927, p. 9), highlighting how the pressure to conform erodes women's sense of identity. Woolf suggests that such internal barriers could also prevent women from expressing themselves freely and gaining recognition..

Virginia Woolf's *A Haunted House* (1921) reflects the importance of women's inner experiences and emotional realities, challenging traditional literary representations that often ignored or minimized female perspectives. Through the narrator's discovery that the true "treasure" of the house is not material wealth but the memory of love and shared experience, Woolf emphasizes the value of subjective female consciousness: "The light in the heart" (Woolf, 1944/1921, p. 2). This representation contributes to feminist literary discussions by demonstrating that personal experiences, emotions, and memories can become significant sources of literary meaning. Gilbert and Gubar (1979) developed this perspective further, examining how nineteenth-century women writers represented female identity through recurring figures such as the "angel" and the "madwoman," which reflected women's struggles against patriarchal limitations rather than merely portraying individual psychological conditions.

Themes of identity, resiliency, and female agency continue to be explored by women writers in new literary forms throughout the twenty-first century. Heroines who face emotional, societal, or political obstacles while pursuing autonomy and self-discovery are portrayed by authors including Laura Nowlin, Holly Black, Tahereh Mafi, Freida McFadden, Rebecca Yarros, and Lauren Roberts. Even if the genres of their books vary—from romance and psychological thrillers to fantasy—they nevertheless show how women's voices and viewpoints are still developing in modern writing.

Take a look at the image of the work and see how it changes throughout time: from the specifically hemmed-in history of the United States and Britain, to the politically and philosophically complex subject of the United States and the United Kingdom, to the more venerable protagonists of contemporary fiction. This transformation did not occur in a vacuum; rather, it coincided with changes in women's cultural, legal, and scientific understanding over the course of two centuries.

By showcasing a variety of female experiences in a variety of genres, contemporary women writers continue to broaden the literary canon. While Tahereh Mafi uses dystopian literature to examine identity, freedom, and self-acceptance, Holly Black and Lauren Roberts craft powerful heroines who question authority and power in fantastical realms. Rebecca Yarros blends romance and fantasy to depict strong women overcoming social and personal challenges, while Freida McFadden explores women's lives through psychological thrillers, frequently focusing on female views and hidden truths. Collectively, these writers show how current women's literature keeps redefining female representation, strength, and independence for contemporary audiences.

Conclusion. The evolution of women's literature is a reflection of the ongoing fight for equal recognition and the chance to use writing to communicate women's perspectives. Over time, female writers have widened literary themes, questioned social norms, and presented a variety of viewpoints that have enhanced literature in a wide range of genres. The concepts of individuality, independence, resiliency, and self-expression are still fundamental to women's literature, even though the forms and styles of their works have evolved. Women's contributions are now a vital component of world

literature, highlighting both the advancements that have been made and the significance of keeping up the promotion of different voices in literary studies. Future studies could go deeper into women's literature from many cultural traditions and analyze it from intersectional and feminist viewpoints.

REFERENCES:

1. Atwood, M. (1985). *The Handmaid's Tale*. McClelland & Stewart.
2. Austen, J. (1813). *Pride and Prejudice*. T. Egerton.
3. Brontë, C. (1847). *Jane Eyre*. Smith, Elder & Co.
4. Shelley, M. (1818). *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*. Lackington, Hughes, Harding, Mavor & Jones.
5. Woolf, V. (1944). *The New Dress*. In *A Haunted House and Other Short Stories*. Hogarth Press. (Original work published 1927).
6. Nowlin, L. (2013). *If He Had Been with Me*. Sourcebooks Fire.
7. Black, H. (2018). *The Cruel Prince*. Little, Brown Books for Young Readers.
8. Mafi, T. (2011). *Shatter Me*. HarperCollins.

UO'K 81'255.2:930.27

TARIXIY REALIYALARNI TARJIMA QILISHDA PRAGMATIK EKVIVALENTLIKNI TA'MINLASH MUAMMOLARI

R.B.Panjiyeva, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy realiyalarni tarjima qilish jarayonida pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash muammolari tadqiq etilgan. Tarjimonning nafaqat ikki tilli, balki ikki madaniyatli bo'lishi zarurati hamda maqsadli auditoriyaning umumiy bilim darajasini to'g'ri baholash masalalari yoritilgan. Shuningdek, tarixiy realiyalarni ingliz tiliga o'girishda yuzaga keladigan leksik-semantik muammolar va ularni bartaraf etishda pragmatik presuppozitsiya tushunchasining o'rni amaliy misollar (xususan, Amir Temur davri manbalari) yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarixiy realiyalar, pragmatik ekvivalentlik, tarjima muammolari, madaniyatlararo muloqot, pragmatik presuppozitsiya, maqsadli auditoriya, ekvivalentlik.

Аннотация. В данной статье исследуются проблемы обеспечения прагматической эквивалентности при переводе исторических реалий. Освещается необходимость не только двуязычия, но и бикультурности переводчика, а также вопросы правильной оценки фоновых знаний целевой аудитории. Кроме того, на практических примерах анализируются лексико-семантические трудности, возникающие при переводе исторических реалий на английский язык, и роль понятия прагматической presupпозиции в их преодолении.

Ключевые слова: исторические реалии, прагматическая эквивалентность, проблемы перевода, межкультурная коммуникация, прагматическая presupпозиция, целевая аудитория, эквивалентность.

Abstract. This article investigates the problems of ensuring pragmatic equivalence in the translation of historical realities (realia). It highlights the necessity for a translator to be not only bilingual but also bicultural, emphasizing the correct assessment of the target audience's background knowledge. Furthermore, the paper analyzes the lexical and semantic challenges arising when translating historical realia into English and explores the role of pragmatic presupposition in overcoming these difficulties, using concrete practical examples.

Key words: historical realia, pragmatic equivalence, translation problems, intercultural communication, pragmatic presupposition, target audience.

Kirish. Tarjimon nafaqat ikki tilli, balki ikki madaniyatli bo'lishi kerakligi odatda tan olingan. Ular ikkala madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilishlari kerak, aks holda ular asl nusxaning mazmunini tushuna olmaydilar yoki to'liq tarjima qila olmaydilar. Tarjimonlar ikkala madaniy jamoa a'zolariga xos bo'lgan bilimlar, qarashlar, an'analar va uyushmalardagi o'xshashliklar va farqlarni aniq tushunib yetishlari kerak.

Tarjimonning bilimi ularning til birliklarini va xususan, tarixiy realiyalarni tushunishini sezilarli darajada belgilab berishi ta'kidlangan. Tarjimonning maqsadli matnda tasvirlangan tildan tashqari realiyalarni bilmasligi natijasida yuzaga keladigan bema'ni xatolarga aniq misollar

keltirilgan. Ushbu bo'limda biz ushbu pragmatik omillarning tarjima jarayoniga va ma'lum bir tarjima ekvivalentini tanlashga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqamiz.

Tarixiy realiyalarni ingliz tiliga o'girishda pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash bevosita pragmatik presuppozitsiya tushunchasi bilan bog'liqdir. Pragmatik presuppozitsiya — matn yaratilgan davr va muhitda so'zlovchi hamda tinglovchi (muallif va kitobxon) o'rtasidagi "aytmasdan tushuniladigan" umumiy tarixiy-madaniy bilimlar bazasidir. Asl matn tilida mavjud bo'lgan bunday presuppozitsiya tarjima matni (ingliz tili) kitobxonida mavjud bo'lmasligi, o'z-o'zidan tarjimondan pragmatik moslashtirish usullarini qo'llashni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy-solishtirma va kontekstual tahlil metodlaridan kompleks tarzda foydalanilgan. Tadqiqot bazasini "Amir Temur tuzuklari"ning H. Beveridge va V. Minorsky tarjimalari, "Boburnoma"ning A. Beveridge tarjimasi hamda ingliz tilidagi ilmiy-tarixiy asarlar tashkil etadi. Komponent tahlil metodi yordamida har bir realiyaning denotativ ma'nosi, konotatsiyasi va madaniy komponenti alohida o'rganilgan. Kontekstual tahlil esa realiyalarning matn ichidagi kommunikativ vazifasi va retseptor auditoriyasiga ta'sirini aniqlashga xizmat qilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tarixiy realiyalarni tarjimada pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash uchun faqat leksik muqobil topish yetarli emas — tarjimon madaniy presuppozitsiyani hisobga olgan holda transkripsiya va izohni birlashtirgan gibrid strategiyaga murojaat qilishi zarur.

Adabiyotlash sharhi. Tarjimashunoslikda madaniy o'ziga xoslikni ifodalovchi leksik birliklar – realiyalarni o'girish hamda matn tarjimasida pragmatik muvofiqlikka erishish masalalari doimo tilshunos olimlar diqqat markazida bo'lib kelgan. Tarixiy realiyalar o'zida o'tgan davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va maishiy qatlamlarini mujassam etgani bois, ularni maqsadli til (Target Language) muhitiga moslashtirish murakkab lingvistik va ekstralingvistik yondashuvni talab etadi. Realialar tabiati va ularning tasnifi dastlab bolgar tarjimashunoslari S.Vlahov va S.Florin tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, ular realiyalarni tilning boshqa qatlamlaridan ajratib turuvchi milliy va tarixiy bo'yoqdorlik xususiyatlarini asoslab berganlar[4; 343 c.]. Olimlar realiyaning kontekstual xususiyatini tahlil qilar ekan, uning tarjimadagi o'rni faqatgina lug'aviy muqobil topish bilan cheklanmasligini ta'kidlaydilar.

Pragmatik presuppozitsiya, bu fon bilimlarining assimetriyasini va maqsadli til va xorijiy til so'zlovchilarining turli ijtimoiy-madaniy tajribalarini aks ettiradi. Realialarni tarjima jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan axborot yo'qotishlarini qoplash muammosi (maqsadli til madaniyatida mavjud bo'lmagan hodisalarni bildiruvchi leksik birliklar sifatida) pragmatikaning eng muhim toifalaridan biri bilan chambarchas bog'liq. Realialar muammosi bilan eng bevosita bog'liq bo'lgan narsa N.D. Arutyunova va E.V. Paducheva tomonidan pragmatik presuppozitsiyalar sifatida tasniflangan presuppozitsiyalar sinfidir, bu so'zlovchilarning bilimlari va e'tiqodlariga tegishli[2; 3-43-C].

Natijalar va muhokama. O'zbek xalqi tarixiga oid unvon va lavozimlarni ifodalovchi "*Otaliq*" realiyasini tahlil qilamiz. O'zbek kitobxoni uchun ushbu realialar qo'llanganda, matn ostida "*xonliklar davridagi oliy davlat lavozimi*", "voyaga yetmagan valiahdning tarbiyachisi va siyosiy rahnamosi" kabi tushunchalar pragmatik presuppozitsiya (oldingi bilim) sifatida allaqachon mavjud bo'ladi va qo'shimcha izoh talab qilmaydi. Biroq, ushbu realialar ingliz tiliga shunchaki transliteratsiya qilinib, "*Otalik*" shaklida berilsa, ingliz tilida o'quvchida bu presuppozitsiya yo'qligi sababli muloqot muvaffaqiyatsizlikka uchraydi va so'z shunchaki tushunarsiz nom bo'lib qoladi.

Shuningdek, xonliklar davridagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalovchi "*Xiroj*" realiyasini ham misol keltirish mumkin. O'zbek tilidagi matnda ushbu so'z kelganda, kitobxon buni "yer solig'i" ekanligini pragmatik presuppozitsiya orqali anglaydi. Ingliz tiliga tarjimada esa ushbu presuppozitsiyani tiklash uchun tarjimon shunchaki "Khiroj" so'zini berish bilan cheklanmay, uni deskriptiv (tasviriy) usulda yoki matn osti izohi orqali "*Khiroj (land tax in Islamic states)*" tarzida berishga majbur bo'ladi.

Demak, tarixiy realiyalarni tarjima qilishda pragmatik ekvivalentlikka erishish - faqat so'z muqobilini topish emas, balki ikki xalq o'rtasidagi pragmatik presuppozitsiyalar (tarixiy bilimlar) muvozanatini to'g'ri tiklash jarayonidir.

Tarjima manba matnining pragmatik taxminlariga sezilarli o'zgartirishlar kiritadi. Agar tarjimon biron so'zni o'z-o'zidan ravshan va shuning uchun asl matnni o'quvchiga ma'lum deb hisoblasa, bu pragmatik taxmin boshqa til va boshqa madaniyatning ona tilida so'zlashuvchisi uchun amal qilishini anglatmaydi[7; 155-156-C.]Natijada, tarjima qilinayotgan tilning ona tilida so'zlashuvchilari uchun tushunarli va ravshan bo'lgan ko'p narsa maqsadli tilning ona tilida so'zlashuvchilari uchun noaniq yoki hatto umuman tushunarsiz bo'lib chiqadi. Albatta, tarjimon o'z ishida buni hisobga olmasligi mumkin emas. Binobarin, maqsadli matnni yaratish bosqichida tarjima harakatlarining belgilovchi omillaridan biri bu tarjima oluvchisiga bo'lgan munosabat, ularning kelib chiqishi, ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va madaniy muhitidir. Tarjima pragmatikasining elementi sifatida qabul qiluvchiga e'tibor qaratish, o'zini so'zma-so'z tarjimaning ko'proq yoki kamroq darajasida, uning "modernizatsiyasi"da (o'tmish yodgorliklarini tarjima qilishda), asl nusxaning stilistik rangiga mos kelmasligi mumkin bo'lgan tarjimaning stilistik rangida, ko'proq yoki kamroq darajada uzatishda, matnning asosiy mavzu-mantiqiy mazmuniga qo'shilgan qo'shimcha stilistik va hissiy ranglarni to'liq uzata olmasligigacha namoyon qilishi mumkin[3; 5-6-C]

Boshqa til vakillarining xorijiy til madaniyati elementlari (shu jumladan tarixiy realiyalarni) bilan tanish emasligi, noma'lum nomlar, hodisalar va faktlarni aniqlashtirish uchun tarjima qilingan matnga qo'shimcha ma'lumotlar, havolalar va eslatmalar kiritishni talab qilishi mumkin. Tarjima nazariyasida bu turdagi transformatsiya "pragmatik moslashuv", "ya'ni asl va tarjima qilingan matnlarni oluvchilar o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa farqlarga ma'lum tuzatishlar kiritish" deb ataladi[6; 155-C]. Mazmunni xorijiy tildagi o'quvchilarga yo'naltirish va bu farqlarni moslashtirish orqali tarjimon shunchaki semantik ekvivalentlarni - realiyalarning bir xil hodisalarini bildiruvchi birliklarni - emas, balki xorijiy tildagi oluvchida berilgan ma'lumot asl nusxada uni idrok etuvchilarda uyg'otadigan reaksiyaga o'xshash reaksiyani uyg'otishga qodir bo'lgan funksional mosliklarni topishga intiladi. Tarjima haqida gap ketganda, na asl muallif, na maqsadli matnni o'quvchi tarjimada taqdim etilgan madaniy elementlarning haqiqiy holatga qanchalik mos kelishini tekshira olmaydi, chunki ularning ikkalasi ham madaniy to'siqning qarama-qarshi tomonlarida mavjud. Bu holda, barcha mas'uliyat tarjimon zimmasiga tushadi, u ham manba, ham maqsadli madaniyatlar bo'yicha mutaxassis sifatida ishlaydi. Ba'zi tadqiqotchilar tarjima muallifi va oluvchisi oldidagi bu mas'uliyatni "sadoqat"deb atashadi (C. Nord atamasi). Maqsadli tilning madaniy realiyalari, ya'ni matnning oluvchinikidan farqli madaniyatga tegishli ekanligini ko'rsatuvchi elementlar tarjimon tomonidan filtrlanadi, u ularni maqsadli matnda o'zgarishsiz qoldirishi yoki maqsadli til madaniyatiga moslashtirishi mumkin[5; 60-C].

Xulosa. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tahlil qilinayotgan lisoniy materialda miqdor ko'rsatkichlarining pragmatik kontrast hosil qilishi so'zlovchining subyektiv-baxolovchi munosabatini kuchaytirgan. Amir Temur nutqida pragmatik presuppozitsiya va implikatura konvergatsiyasi kuzatilib, u tinglovchining konseptual dunyoqarashiga ta'sir o'tkazish va matnning umumiy ekspressivlik darajasini oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: Shodlik nashriyoti, 2020.
2. Арутюнова Н. Д. Падучева Е.В. Истоки, проблемы, категории прагматики. // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. 16: Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. - С. 3 - 43
3. Бархударов Л.С. О прагматическом аспекте перевода. // Формирование профессиональных навыков на старших курсах языкового вуза: Тез. докл. ВИНЯ, 8-я науч.-метод. конф. - М., 1972. - С. 5 - 6.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
5. Хайрулин В.И. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода. Дисс. док. филол. наук. - М., 1995. С.302.
6. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. - М.: Воениздат, 1973. С.242.
7. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. - М.: Наука, 1988. С. 155-156.
8. Комиссаров В.Н. Переводоведение в XX веке: некоторые итоги. //Тетради переводчика. - Вып. 24. - М.: МГЛУ, - 1999
9. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. - М.:ЭТС. - 1999.

ROMAN QAHRAMONLARINING O'ZLIKNI ANGLASH FOJIASI

*F.I.Qurbonova, dots., f.f.d., Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz**A.Erkinova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz**Z.Sattorova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz**F.Gadoymurodova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz***Orsid: 0009-0006-1259-336X**

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli vaziyat va rakurslarda kuzatilayotgan insonni tasvirlashda ijodkorning dunyoqarashiga bog'liq bo'lgan ruhiy-psixologik jarayon bo'lib, ayni bir voqeaga ijodkorlar turlicha munosabat bildirishlari mumkin. Ayni fikrning tasdig'ini "Donishmand Sizif" romani misolida yaqqol ko'rish mumkin. Antik dunyo adabiyotidan boshlab bugunga qadar Sizif to'g'risida ko'plab asarlar yaratilgan. Biroq bu asarlarda Sizif shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi.

Kalit so'z: yaxshilik va yomonlik, sadoqat va xiyonat, qanoat va ochko'zlik, ma'rifat va jaholat.

Аннотация. В данной статье при изображении человека, наблюдаемого в разных ситуациях и ракурсах, речь идет о мыслительно-психологическом процессе, который зависит от мировоззрения творца, и на одно и то же событие творцы могут реагировать по-разному. Подтверждение этой мысли можно наглядно увидеть на примере романа «Мудрый Сизиф». О Сизифе создано множество произведений, от литературы древнего мира до наших дней. Однако в этих произведениях Сизиф как человек предстает иначе.

Ключевые слова: добро и зло, верность и предательство, удовлетворение и жадность, просвещение и невежество.

Abstract. In this article, when depicting a person observed in different situations and perspectives, it is a mental and psychological process that depends on the creator's worldview, and creators can react differently to the same event. The confirmation of this idea can be clearly seen in the example of the novel "The Wise Sisyphus". Many works have been created about Sisyphus, from the literature of the ancient world to today. However, in these works, Sisyphus appears differently as a person.

Key word: good and evil, loyalty and betrayal, satisfaction and greed, enlightenment and ignorance.

Milliy istiqlol va u yaratib bergan imkoniyatlar tufayli ilmiy tafakkur taraqqiyoti va adabiyotshunoslik fanida yangilanish yuz berdi hamda milliy adabiyotni jahon adabiyoti kontekstida zamonaviy ilmiy metodologik usullar asosida o'rganish davri boshlandi. Shu tarzda milliy adabiyotimizdagi adabiy an'analar, tajribalar, yangilanishlar va dunyo adabiyotining yangiliklari badiiy mushtaraklik kasb etib, uyg'unlashayotganligi hamda tarixiy romanning manbalari, asar tuzilishi, modifikatsiyasi ayrim o'zgarishlarga uchradi va bu jarayonni o'rganish adabiyotshunoslikning muhim va dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Badiiy adabiyot barcha zamonlarda insonning orzu-umidlari, his-kechinmalari, ruhiyatidagi eng ulug'vor, eng oliy va shuning barobarida eng nozik va ojiz holatlarni umumlashtirgan holda yaxlit tasvirlaydi. Har qanday badiiy asarda ifodalangan g'oya, tabiiyki, muallif falsafiy konsepsiyasining ifodasidir. Unda ijodkorning olam va odamga, inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarga, inson ichki menida kechayotgan evrilishlarga bo'lgan munosabati aks etadi. Ijodkor konsepsiyasi bir yoki bir necha qahramon zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Har doim ichki qarama-qarshi qutb: yaxshilik va yomonlik, sadoqat va xiyonat, qanoat va ochko'zlik, ma'rifat va jaholat o'rtasida kechadigan ayovsiz kurash tasvirlangan badiiy asarlarning bosh qahramoni Insondir. Qadimgi yunon afsonalarida Sizif og'ir gunohga qo'l urgan, xudolar qahriga uchragan va sodir etgan jinoyatiga yarasha jazoga tortilgan inson sifatida talqin etiladi. Ammo uning qanday gunoh sodir etganligi, shaxsiyati, tabiati, inson sifatida o'ziga xosligi turlicha tasvirlangan. Homerning "Odisseya"sida Sizif hiylakor, dog'uli, makkor, katta mol-mulk egasi, zehni

o'tkir o'lim ma'budi Tanatni ham o'z yolg'oniga ishontira olgan, nihoyatda ustasi farang odam sifatida tasvirlangan.

Bu dunyoda yashayotgan insonlar imkon boricha tirik qolishga intiladi. Hayotni sevishi va tirik qolishga harakat qilishni jinoyat sanash mumkinmi?! Ikkinchi tomondan, Sizif xudolar hukmiga qarshi chiqan isyonkor. Ilohiy qonunlarga qarshi chiqish mumkin emasligi ham aksioma. Ana shunday qarama-qarshi fikrlarga turtki beradigan Sizifga, tabiiyki, har bir kitobxon o'z dunyoqarashi va e'tiqodidan kelib chiqib baho beradi.

Ko'rinadiki, Sizif obrazidagi ko'pqatlamlilik ijodkor konsepsiyasi bilan bevosita bog'liq. Alber Kamyu esa Sizif timsolida tafakkur ozodligi o'limdan qudratli ekanligi ekanligi, og'ir mehnat va mashaqqatlar inson ongini o'stirishi tiriklik va fikrlashning oliy saodatga tengligi, abadiy jazoga mahkum inson o'zini ruhan ozod his etishi tasvirlangan. Insonni kishanband qilish mumkin, ammo uning fikrlarini, hislarini zanjirband qilish, tuyg'ularini cheklash imkonsiz. Kamyu Sizifni mifologik va o'zidan oldingi yozuvilardan farqli o'laroq oqlaydi. Uning xatti-harakatlarini olqishlaydi.

Zevs tabiatidagi ayyorlik, zulm-zo'ravonlik va Sizif xarakteridagi zukkolik, aldanchilikni qiyoslash ham turlicha xulosalarga olib keladi. Sizif baxtsizlikdan baxt topa olgan, taqdir izmiga qullarcha bo'ysunmay, ma'nisizlikdan ma'no-mazmun topa olgan donishmand, zako, matonatli inson.

Adibga ko'ra, hayotda insonga baxt-saodat uchun berilgan muddat – toshning cho'qqidan pastga tushish vaqtiga teng, xolos. Odam bolasi o'ziga atalgan baxt lahzalarini mavjudligini fahmu idrok etsa, umri mazmun kasb etadi.

Xurshid Do'stmuhammadning romanni "Donishmand Sizif" deb nomlashining o'ziyoq muallif falsafiy konsepsiyasiga bir qadar oydinlik kiritadi. X.Do'stmuhammad va Alber Kamyu talqinidagi Sizif obrazlariga o'xshashlik seziladi. Har ikkala asarda ham Sizif aqlli, ziyrak, mushohadakor, o'z tanlagan yo'lidan qaytmaydigan maqsadi amalga oshishi uchun qiyinchiliklardan cho'chimaydigan, o'ziga ishongan irodasi mustahkam inson. U yordamga muhtoj, ammo unga madad berish tugul dalda beradigan biror kishi yo'q. Shunday bo'lishiga qaramasdan, u zimmasiga yuklangan og'ir vazifani bajarish uchun kuch-qudrat topa oladi.

Zevs inson irodasini boy bersa, butun olam o'z ma'nosini yo'qotishini anglab yetgan va shuning uchun harakatdan to'xtamaydi. "Yoriltosh", "Donishmand Sizif" va "Nigoh" qissalarida yozuvchi inson og'ir damlarda boshqalarning hamdardligiga muhtojligini psixologik jihatdan asosli tasvirlaydi.

Islomiy e'tiqodga ko'ra, inson o'z qismatiga rozi bo'lishi kerak. Muallif Sizif obraziga ana shu qarashni singdirgan. Sizif o'z qismatini taqdiri azal tomonidan o'qilgan hukmni so'zsiz qabul qiladi. Garchi o'zini Zevs nohaq jazolagan deb o'ylasa ham haqiqat uchun kurashadi. Hayotda o'limdan kuchliroq narsa borligini isbotlashga urinadi va o'zining haqligini amalda isbotlamoqchi bo'ladi.

Aytish mumkinki, maxluqotlar ichida aql-idrok, tafakkur va iroda ato etilgan Allohning yerdagi xalifasi, yakkayu yagona yaratq hazrati Insondir. Uning Haq oldidagi azizligi va "koinot gultoji" ekanligi ham shunda.

Sizif yovuz, ma'lun kimsa sifatida badarg'a qilingani, o'z sha'nini himoya qilish imkoni yo'qligini o'ylar ekan, goh g'azablanadi, goh o'z-o'zini istehzo bilan malomat qiladi, goh raqiblariga qarata bor haqiqatni (garchi raqiblari uning yonida bo'lmasa ham) baralla aytadi.

Adabiyotshunos D.To'rayev Sizifning tabiati to'g'risida fikr yuritir ekan, uning harakteriga xos salbiy jihatlar makr, xiyla, ta'ma, shon-shuhratga o'chlik, tovlamachilik, firibgarlik Gomerden Jeyms Joysgacha ijodkorlar asarlarida tasvirlanganligi alohida ta'kidlab ko'rsatadi. Xurshid Do'stmuhammad "Qahramoni" nodon zamondoshlari ustidan kuluvchi, o'z qadrini biluvchi, Faust kabi o'zini hammadan ustun va dono deb o'ylovchi qaysar inson qilib ko'rsatadi" deb yozadi D.To'rayev va o'z fikrlarini romandan keltirilgan aniq misollar bilan asoslab beradi.

Badiiy asar kayfiyatining inson ruhiyatiga bevosita va bilvosita ta'siri badiiy mushohada teranligi hamda badiiy estetik salohiyatining ichki qonuniyati bir butunlikda uyg'unlashib talqin etilishi yozuvchining yutug'i hisoblanadi. Adib qahramon ruhiyatini tahlil qilar ekan, har bir personaj yashashdan maqsad va ma'no qidiradi. Olloh tomonidan buyurilgan farz va amallarni ikki dunyo mezonidan kelib chiqib baholaydi va baholi qudrat bajaradi, shunga ko'ra romanda psixologik, falsafiy va ilohiy tushunchalar badiiy umumlashma mazmun kasb etadi.

Chorak asr davomida tarix va inson munosabatlarini idrok va ifoda etish tamoyillari tamomila o'zgardi. Badiiy haqiqat ijtimoiy-siyosiy hayot tasviridan ustun qo'yilib, Arastu davridayoq tasdig'ini topgan mavqeini egalladi. Endilikda, personaj aksariyat sho'ro romanlarida kuzatilganidek, voqelikka ilova emas, balki o'z o'y-xayol va xatti-harakati bilan tirik inson sifatida xolis tasvirlana boshladi.

Boshqacha aytganda, alohida shaxs borlig'i ijtimoiy voqelikdan ko'ra murakkabroq hodisa va uni tushunish va izohlash muhim ekani poetik idrok etila boshladi. Globallashuv davri shiddati ta'sirida o'z milliy qiyofasidan ayrilib qolmaslikka intilayotgan kishilar ruhiy intellektual olami, tuyg'ular dunyosini ko'rsatishga ehtiyoj ortdi. Nuqul kitobxonga o'rnak bo'lish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish missiyasini tashuvchi, ammo o'z shaxsiy hayoti, insoniy tuyg'u-kechinmalaridan mahrum trafaret adabiy qahramonlar inkor etildi.

Bu hol badiiy nasrga kundalik turmushning adoqsiz ikir-chikirlariga o'ralashib yashayotgan – el qatori oddiy odamlar obrazini olib kirdi. Polvon, usta, duradgor, cho'pon, dehqon, qorovul, farrosh, hatto qishloqdan shaharga kelib biror ijtimoiy mavqe egallay olmagan, ammo millat ruhini tashuvchi o'zini anglab, odamlar orasidagi o'rnini topib olishga intilayotgan, Q.Yo'ldoshev ta'biri bilan aytganda, “qahramon bo'lmagan qahramonlar” tasviriga ham e'tibor ortdi. Aslida, chinakam roman kundalik turmush ikir-chikirlari bilan qanoat tuyishi mumkin emas. Bunda u o'zining ijtimoiy zalvori, ya'ni millat fikriy-hissiy qamrovini belgilash missiyasidan mahrum bo'ladi.

Muhammad Salomning “Katta xonadon” romani ham millat kishilari turfa qiyofalari, betakror fe'l-atvorini haqqoniy tasvirlagani, xarakterlar yorqinligi, o'zbekona turmush tarzi ichdan nurlantirilgani, hayotiy ekani bilan muayyan estetik qimmat kasb etadi. Bizningcha, bir xonadon muhitining betakror tasvirlari shu oila inson va jamiyatni anglash modeli ekanini ko'rsatadi. Zotan, adibni tashvishga solayotgan bosh omil milliy o'zlikni asrab qolish muammosidir. Umuman, dunyo adabiyotida namoyon bo'layotgan janriy sinkretizm hodisasi mustaqillik davri o'zbek romanlari qiyofasini belgilovchi muhim faktordir. S.Meliyev ta'kidlaganidek, biz dunyo uchun faqat o'zligimiz va o'zbekligimiz bilan qadrlimiz, qiziqarlimiz.

Zotan, adabiyot hamisha go'zallik, ezgulik va nurafshon hislarni tarannum etish, ilohiy ruh ifodachisi bo'lishni o'zining ezgu missiyasi deb bilgan. Biz adabiy-ma'naviy zaxirasi yuksak, ma'naviy tahdid va iste'dodsizlikka yon bosmagan ulug' xalqmiz. Milliy adabiyotimiz nafaqat mazmun zalvori, balki shakliy-uslubiy go'zalligi, ezgulik hamda nafosat ifodasiga ehtiyojmand kitobxonlari bilan barcha davrlar talotumlaridan omon chiqib, insoniyat estetik xazinasini boyita olgan.

Shunday ekan, o'zbek romanchiligidagi bugungi izlanishlar o'z ijobiy samaralarini berishi aniq. Romanchilikdagi izlanishlar muammosi adabiy tanqidchilikda muayyan bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Bizningcha, san'at asari sifatida mustaqil borliq bo'lgan har bir romanni muallif badiiy falsafasi, odam va olamga munosabati, xayolot dunyosining qamrovi, hayotiy vaziyat-holatlarni baholash tarzi, roman kompozitsiyasi, xronotopi, poetik ifoda usullari, qahramon hissiy-intellektual dunyosida sodir bo'lgan evrilishlar e'tiqodiy asosi, badiiy tasvir vositalari nuqtayi nazaridan o'rganish lozim.

Hayot inson intellektiga bo'ysunmaydigan murakkab va cheksiz yashirin imkoniyatlarga to'liqdir. Oltinchidan, badiiy haqiqat tasvirga olingan narsa-hodisa mohiyatini ijodkor poetik tafakkuri va istaklariga bog'liq tarzda ifodalab, abadiy (nisbiy) haqiqatlarni tasdiqlaydi. Demak, badiiy asarga real voqelikning ob'ektiv va konkret in'ikosigina deb qarab bo'lmaydi. Yettinchidan, san'at asarida axloqiy, ilmiy, diniy, estetik qadriyatlar mujassamlashadi. Badiiy adabiyotning real hayotga ta'sir etishi uning kitobxon ma'naviy-ruhiy butunligini ta'minlashi ma'nosida tushunilishi mumkin. Zotan, zamonaviy o'zbek romannavislari alohida odamning o'z aql-farosati, hissiy idroki bilan mutlaq g'oyani e'tirof etishini ko'rsatish, shu a'molga kelish yo'lini badiiy ifodalashga urinishmoqda. Ular adabiy qahramon ong-shuuri shaffoflashuvi, ruh sokinligiga erishuvi o'z ilohiy mohiyatini anglashi orqali kechishini chuqur anglab yetishdi. Demak, o'zbek romannavislari odamning mohiyati ijtimoiy g'oyalarga nechog'lik bog'lanishida namoyon bo'lmasligi, bu hol badiiy asarning estetik jihatini nazardan qochirish ekanini tushunishdi. Aynan shu, yangi talqin, mustaqillik davri romanlari poetikasini tarixiy-adabiy an'analar uyg'unligida ko'rishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mustaqillik davri adabiyoti. – T.: Nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.

2. To'rayev D. O'zbek romanlarida badiiy tafakkur va mahorat muammosi. – T.: Universitet, 2001.
3. Do'stmuhammad X. Roman: Saylanma.- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
4. Do'stmuhammad X. Izhor.- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Umurov H. Badiiy ijod asoslari.-Toshkent, 2001.-B. 119.
6. Umurov H. Adabiyot nazariyasi.-Toshkent: Sharq, 2002. -B. 256.
7. Xolmurodov A. Roman va ruhiyat. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1999. -B.94.
8. VII.1. <http://www.sharqyulduzi.uz>

UO'K 821.512.133-31

**ABDULHAMID CHO'LPONNING "KECHA VA KUNDUZ" ROMANI: YARATILISH
TARIXI, G'OYAVIY KONSEPSIYASI VA BADIY XUSUSIYATLARI
O'.B.Quysinova, talaba, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdulhamid Cho'lponning hayoti va ijodiy faoliyati hamda uning "Kecha va kunduz" romanining yaratilish tarixi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, ijtimoiy-psixologik mohiyati va ramziy mazmuni yoritiladi. Shuningdek, romanda milliy uyg'onish, mustamlakachilik davri muammolari, ayol erkinligi, ma'naviy yangilanish va milliy o'zlikni anglash masalalarining badiiy talqini ochib beriladi. Roman o'zbek romanchiligi taraqqiyotidagi muhim bosqich sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Abdulhamid Cho'lpon, Kecha va kunduz, jadidchilik, milliy uyg'onish, o'zbek romanchiligi, ijtimoiy-psixologik roman, realizm, milliy o'zlik, ma'naviy yangilanish, badiiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются жизнь и творческая деятельность Абдулхамид Чулпана, а также история создания его романа «Ночь и день». Анализируются идейно-художественные особенности произведения, его композиция, система образов, социально-психологическая сущность и символическое содержание. Особое внимание уделяется художественному осмыслению проблем национального пробуждения, колониальной действительности, положения женщины, духовного обновления и национального самосознания. Определяется место романа в развитии узбекской романистики.

Ключевые слова: Абдулхамид Чулпан, «Ночь и день», джадидизм, национальное пробуждение, узбекский роман, социально-психологический роман, реализм, национальное самосознание, художественный анализ.

Abstract. This article examines the life and literary legacy of Abdulhamid Cholpon and analyzes the history of the creation of his novel *Night and Day*. It explores the novel's ideological and artistic features, composition, system of characters, socio-psychological content, and symbolic meaning. Particular attention is paid to the artistic interpretation of national awakening, colonial realities, women's freedom, spiritual renewal, and national identity. The article also evaluates the novel's significant role in the development of the Uzbek novel.

Key words: Abdulhamid Cholpon, *Night and Day*, Jadidism, national awakening, Uzbek novel, socio-psychological novel, realism, national identity, spiritual renewal, literary analysis.

Abdulhamid Cho'lpon (1897–1938) XX asr boshidagi o'zbek milliy uyg'onish adabiyotining yirik namoyandasi bo'lib, shoir, nosir, dramaturg, tarjimon va publitsist sifatida faoliyat yuritgan. U jadidchilik g'oyalari asosida milliy o'zlik, ma'rifat va erkinlik masalalarini badiiy ifodaladi. Adib 1897-yilda Andijonda tug'ilgan. Eski maktab va madrasada tahsil olib, arab, fors, turk va rus tillarini o'rgangan. Sharq va G'arb adabiyoti bilan tanishuv uning ijodiy dunyoqarashini kengaytirdi.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida jadidchilik harakati kuchayib, ma'rifatparvarlik g'oyalari yoyila boshlaydi. Cho'lpon aynan shu tarixiy jarayonda shakllandi. U yoshligidanoq jadid matbuoti bilan yaqindan tanishdi. "Sadoyi Turkiston", "Hurriyat", "Kengash", "Ishtirokiyun" kabi gazeta va jurnallarda uning ilk she'rlari va maqolalari e'lon qilindi. 1914–1915-yillarda yozilgan ilk she'rlaridayoq Vatan, millat, erkinlik va ozodlik g'oyalari asosiy mavzuga aylandi. Uning "Turkistonli qardoshlarimizga", "Buzilgan o'lka", "Uyg'onish" kabi she'rlari o'z davrida milliy uyg'onish ruhini ifodalovchi asarlar sifatida baholangan. 1917-yilgi Fevral va Oktyabr inqiloblari Turkiston hayotiga keskin o'zgarishlar olib keldi [1].

1920-yillar Cho'lpon ijodining eng sermahsul davri bo'ldi. 1921-yilda uning "Uyg'onish" nomli ilk she'riy to'plami nashr etildi. 1922-yilda "Buloqlar", 1923-yilda "Tong sirlari" to'plamlari chop etildi. Bu kitoblarda shoirning lirikasiga xos bo'lgan ruhiy kechinmalar, milliy ozodlik istagi, inson erki va shaxs fojiasi yetakchi o'rinni egallaydi. Cho'lpon she'riyatida ramziylik, romantik kayfiyat va chuqur falsafiy mushohada ustuvor bo'lib, u o'zbek she'riyatiga yangi badiiy ifoda usullarini olib kirdi. Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul va Ozod Sharafiddinovlar keyinchalik Cho'lpon lirikasini o'zbek modern she'riyatining boshlanish nuqtasi sifatida baholaganlar. Cho'lpon nasr sohasida ham yirik asarlar yaratdi. Uning eng mashhur romani "Kecha va kunduz" 1935–1936-yillarda yozilgan bo'lib, o'zbek adabiyotidagi ilk realistik ijtimoiy-psixologik romanlardan biri hisoblanadi. Roman ikki qismdan iborat qilib rejalashtirilgan bo'lsa-da, faqat birinchi qismi – "Kecha" nashr etilgan. Asarda XX asr boshidagi Turkiston jamiyatining ijtimoiy hayoti, mustamlakachilik siyosati, milliy uyg'onish jarayoni, ayollar taqdiri va ziyolilar fojiasi keng tasvirlanadi. Roman qahramonlari – Otabek, Zebi, Miryoqub kabi obrazlar orqali millatning ichki ziddiyatlari va uyg'onish jarayoni ochib beriladi. Bu asar o'zbek romanchiligi taraqqiyotida muhim bosqich bo'lib, Abdulla Qodiriy an'analarini yangi bosqichga olib chiqqan [2].

Roman yaratilgan davr – 1930-yillar o'rtalari – sovet mafkurasi adabiyotga "sotsialistik realizm" metodini qat'iy talab sifatida joriy etgan davr edi. 1934-yilda Moskvada bo'lib o'tgan Sovet yozuvchilarining birinchi qurultoyida sotsialistik realizm adabiyotning asosiy usuli sifatida e'lon qilindi. Shundan so'ng barcha respublikalarda, jumladan O'zbekistonda ham, adabiy asarlar partiyaviylik va mafkuraviylik mezonlari asosida baholandi. Ana shunday murakkab siyosiy sharoitda Cho'lpon tarixiy mavzuni tanlab, voqealarni XX asr boshidagi Turkiston hayotiga ko'chirdi. Bu orqali u o'z zamonasidagi muammolarni bevosita emas, balki tarixiy fon orqali badiiy ifodalashga harakat qildi. Roman voqealari asosan 1910-yillar Turkistonida, ya'ni Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi hukmron bo'lgan davrda kechadi. Asar markazida o'zbek jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, eski an'analar va yangi ma'rifiy qarashlar o'rtasidagi ziddiyat, milliy uyg'onish jarayonining murakkabligi tasvirlanadi. Syujet asosan bir necha asosiy obrazlar – Zebi, Miryoqub, Akbarali mingboshi va boshqalar taqdiri orqali rivojlanadi [3].

Asar realizm va romantizm uyg'unligi bilan ajraladi. Realistik tasvirlar orqali davr ijtimoiy muhiti hayotiy aks ettiriladi, ramziy obrazlar va lirizm esa qahramonlarning ichki kechinmalarini chuqur yoritadi. Dialoglarning tabiiyligi, til ravonligi va psixologik tahlil romanning badiiy qimmatini belgilaydi. Romanning kompozitsiyasi voqealar izchilligi va ichki drammatizmga asoslangan. Tashqi syujet bir necha qahramonlar hayoti bilan bog'liq bo'lsa-da, ichki mazmunda butun bir davrning ijtimoiy-falsafiy manzarasi yoritiladi. Shu bois "Kecha va kunduz" ijtimoiy-psixologik roman sifatida millat taqdiri va ma'naviy uyg'onish masalalarini chuqur badiiy umumlashtiradi.

Asarda tasvirlangan ijtimoiy muhit – mustamlaka davri Turkistoni – siyosiy qaramlik bilan birga ma'naviy inqiroz, jaholat va ijtimoiy tengsizlik bilan ham xarakterlanadi. Muallif mustamlakachilik siyosatini bevosita shiorlar orqali emas, balki mahalliy boshqaruv tizimi va xalq o'rtasidagi munosabatlar orqali ochib beradi. Akbarali mingboshi obrazi mustamlaka tuzumiga moslashgan, shaxsiy manfaatni ustun qo'yuvchi qatlam vakili sifatida tasvirlanadi. Uning xarakterida qo'rqoqlik, manfaatparastlik va ma'naviy bo'shliq yetakchi o'rinda turadi. Miryoqub esa ijtimoiy-psixologik jihatdan murakkab obraz bo'lib, ma'rifatga intilgan bo'lsa-da, irodaviy zaifligi sababli faol kurashga kira olmaydi. Bu orqali milliy ziyolilar fojiasi umumlashtiriladi.

Romanning til va uslubi poetik ohangi bilan ajralib turadi. Dialoglar tabiiy va xalqona, tasviriy parchalar esa lirizm bilan boyitilgan. Tabiat manzaralari, ayniqsa tun va tong tasvirlari, asarning ramziy qatlamini kuchaytiradi. "Kecha" va "Kunduz" tushunchalari ramziy tizim sifatida zulmat va jaholat hamda ma'rifat va erkinlikni ifodalaydi. Shu jihatdan roman nomining o'zi g'oyaviy konsepsiyani mujassamlashtiradi.

Roman konfliktlari ko'p qatlamlidir. Birinchi qatlam — shaxsiy konflikt, ya'ni Zebining ichki kurashi va majburiy nikoh fojeasi. Ikkinchi qatlam — ijtimoiy konflikt, ya'ni eski tuzum bilan yangi ma'rifiy qarashlar o'rtasidagi ziddiyat. Uchinchi qatlam — tarixiy konflikt, ya'ni mustamlaka siyosati bilan milliy uyg'onish harakati o'rtasidagi qarama-qarshilik. Cho'lpon ana shu uch qatlamni bir butun

kompozitsion tizimda uyg'unlashtiradi. Roman yaratilgan yillarda O'zbekistonda adabiy jarayon keskin mafkuraviy nazorat ostida edi. 1936-yilda asar nashr etilgan bo'lsa-da, tez orada muallif "millatchilik"da ayblandi. 1937-yil 14-iyulda Cho'lpon hibsga olinib, 1938-yil 4-oktyabrda otuvga hukm qilindi. Shundan so'ng roman muomaladan chiqarildi. 1956-yilda adib reabilitatsiya qilingach, asar 1987-yilda qayta nashr etildi. Mustaqillikdan keyin esa roman milliy adabiyotning eng muhim yodgorliklaridan biri sifatida qayta baholandi. Adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan "Kecha va kunduz" o'zbek romanchiligining evolyutsion taraqqiyotida muhim bosqichdir. U milliy tarixiy roman bilan zamonaviy ijtimoiy-psixologik roman o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi. Asarda realizm bilan romantizm, lirizm bilan tanqidiy tasvir uyg'unlashgan. Bu sintez Cho'lponning estetik qarashlari kengligini ko'rsatadi. Asarning g'oyaviy markazida milliy uyg'onish zarurati turadi. Cho'lponning fikricha, haqiqiy "kunduz" – bu millatning ma'naviy va siyosiy erkinlikka erishgan davridir. "Kecha" esa jaholat, qo'rquv va mustamlaka zulmining timsolidir. Roman yakunida to'liq optimistik yechim berilmaydi, bu esa tarixiy sharoit bilan bog'liq. Muallifning o'zi ham 1937–1938-yillar fojeasining qurboni bo'lganligi sababli, uning rejalashtirilgan ikkinchi qismi amalga oshmay qolgan. Bugungi ilmiy tadqiqotlarda roman o'zbek modern adabiyotining yuksak namunasi sifatida baholanadi [4]. Roman yaratilgan davr o'zbek adabiy jarayoni keskin mafkuraviy nazorat ostida bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Asar nashr etilgandan so'ng muallif ijodi siyosiy bosim ostida qolib, uning nomi uzoq yillar adabiy muomaladan chetlashtirilgan. Keyinchalik adib reabilitatsiya qilingach, "Kecha va kunduz" romani qayta nashr etildi va adabiy meros sifatida munosib bahosini oldi.

Adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan "Kecha va kunduz" o'zbek romanchiligi taraqqiyotida muhim bosqichni tashkil etadi. Asar milliy tarixiy roman an'analari bilan zamonaviy ijtimoiy-psixologik roman tamoyillarini o'zida uyg'unlashtirgan. Unda realizm va romantizm, lirizm va tanqidiy tasvir sintezi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu esa Cho'lpon estetik tafakkurining keng qamrovli ekanidan dalolat beradi.

Asarning g'oyaviy markazida milliy uyg'onish va ma'naviy erkinlik g'oyalari turadi. "Kecha" zulmat, jaholat va mustamlaka bosimini, "Kunduz" esa ma'rifat, erkinlik va uyg'onish jarayonini ramziy ifodalaydi. Roman yakunida to'liq optimistik yechimning berilmaganligi tarixiy sharoit va badiiy konsepsiya bilan izohlanadi. Bugungi adabiyotshunoslikda "Kecha va kunduz" o'zbek modern nasrining yuksak namunalaridan biri sifatida baholanadi. Unda milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy adolat, ayol taqdiri va ma'naviy yangilanish kabi masalalar chuqur badiiy talqin etilgan. Shu jihatdan asar nafaqat tarixiy-badiiy manba, balki milliy tafakkur taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim adabiy yodgorlik hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boltaboyev H. Jadid adabiyoti va istiqlof g'oyasi. – Toshkent: Navro'z, 2021. – 310 b.
2. Boltaboyev H. Milliy uyg'onish va adabiyot. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 300 b.
3. Haqqul I. Cho'lpon ijodi va tafakkur olami. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – 256 b.
4. Karim B., Mamajonov A. Jadidchilik va milliy tafakkur. – Toshkent: Tafakkur, 2018. – 288 b.
5. Karimov B. Jadid adabiyoti tarixi. – Toshkent: Tafakkur, 2014. – 280 b.
6. Mamajonov A. Cho'lpon poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 224 b.

UO'K 81'367.7

TILDA GRAMMATIK MA'NO VA SHAKL MUNOSABATLARI

M.M.Raximov, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada til tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan grammatik ma'no va grammatik shakl munosabatlari nazariy hamda qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Til birliklarining nutq jarayonida aniq mazmun va vazifa kasb etishi bevosita grammatik vositalarning mavjudligi bilan bog'liq. Shu nuqtayi nazardan grammatik ma'no, grammatik shakl va grammatik kategoriya tushunchalari til strukturasining asosiy omillari sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarining morfologik tizimlari qiyosiy asosda o'rganilib, so'z turkumlarining tasnifi, grammatik kategoriyalarning shakllanishi hamda grammatik ma'nolarning ifodalanish usullari yoritilgan. Shuningdek, grammatik shaklning faqat tashqi ko'rinish emas, balki

ma'lum grammatik mazmunni yuzaga chiqaruvchi vosita sifatidagi xususiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: grammatik ma'no, grammatik shakl, grammatik kategoriya, morfologiya, so'z turkumlari, leksema, grammatik vosita, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются в теоретическом и сопоставительном аспектах взаимоотношения грамматического значения и грамматической формы как одного из важных компонентов языковой системы. Способность языковых единиц приобретать конкретное содержание и функцию в процессе речи непосредственно связана с наличием грамматических средств. С этой точки зрения понятия грамматического значения, грамматической формы и грамматической категории выступают в качестве основных факторов структурной организации языка.

В исследовании морфологические системы английского и узбекского языков изучаются на сопоставительной основе, освещаются вопросы классификации частей речи, формирования грамматических категорий, а также способы выражения грамматических значений. Кроме того, анализируется особенность грамматической формы не только как внешнего показателя, но и как средства реализации определённого грамматического содержания на основе научных источников.

Ключевые слова: грамматическое значение, грамматическая форма, грамматическая категория, морфология, части речи, лексема, грамматическое средство, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article provides a theoretical and comparative analysis of the relationship between grammatical meaning and grammatical form as one of the essential components of the language system. The ability of linguistic units to acquire specific meanings and functions in the process of speech is directly associated with the existence of grammatical means.

The study examines the morphological systems of the English and Uzbek languages from a comparative perspective, highlighting the classification of parts of speech, the formation of grammatical categories, and the ways of expressing grammatical meanings. Furthermore, the article analyzes the characteristics of grammatical form not only as an external marker but also as a means of expressing specific grammatical content based on scientific sources.

Key words: grammatical meaning, grammatical form, grammatical category, morphology, parts of speech, lexeme, grammatical means, English language, Uzbek language.

Kirish. Til inson tafakkuri, dunyoni anglash jarayoni va ijtimoiy munosabatlarning ifoda vositasi sifatida murakkab ichki tizimga ega. Ushbu tizimning asosiy birliklaridan biri bo'lgan so'z (leksema) nutqda faqatgina lug'aviy ma'noni ifodalab qolmay, balki ma'lum grammatik xususiyatlarni ham namoyon qiladi. Shuning uchun ham tilshunoslikda so'zning shakli, mazmuni va funksiyasi o'rtasidagi munosabat masalasi doimo dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan.

Til birliklarini grammatik jihatdan o'rganishda asosiy e'tibor so'zlarning qanday ma'noni ifodalashi, qaysi shaklda kelishi va gap tarkibida qanday vazifa bajarishiga qaratiladi. Chunki biror til hodisasining mohiyatini anglash uchun uning faqat tashqi ko'rinishini emas, balki ichki mazmunini ham tahlil qilish talab etiladi.

B. A. Ilyish ta'kidlaganidek, so'z turkumlari nazariyasi morfologiyaning markaziy masalalaridan biri bo'lib, bunda so'zlarning grammatik xususiyatlari, shakllari va sintaktik imkoniyatlari birgalikda ko'rib chiqilishi lozim [1; 15-b.]. Ushbu fikr bugungi zamonaviy tilshunoslikda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganishda grammatik ma'no va shakl munosabatlarini aniqlash muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur tillar turli til oilalariga mansub bo'lib, grammatik kategoriyalarni ifodalash usullarida sezilarli farqlar mavjud.

Metod va materiallar. Grammatik ma'no til birliklarining umumlashgan, abstrakt mazmunini ifodalovchi grammatik hodisadir. U muayyan bir so'zning individual lug'aviy ma'nosidan farqli ravishda bir turdagi ko'plab birliklarga xos bo'ladi. Masalan, "kitob", "daftar", "qalam" kabi otlar turli lug'aviy ma'noga ega bo'lsa-da, ularning barchasida predmetlik grammatik ma'nosi mavjud.

A.Hojiyev grammatik ma'noni til birliklarining nutq jarayonini shakllantiruvchi umumlashgan ma'nosi sifatida izohlaydi [7; 86-b.]. Bu fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, grammatik ma'no til birliklarini tizim sifatida birlashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

Lug'aviy ma'no individual xarakterga ega bo'lsa, grammatik ma'no umumiylik xususiyatiga ega. Masalan, "yurmoq", "yozmoq", "o'qimoq" fe'llari turli harakatlarni bildiradi, ammo ularning barchasi harakat grammatik ma'nosi asosida bir fe'l turkumiga mansub bo'ladi.

Shu jihatdan grammatik ma'no tilning ichki tartibini belgilaydi. Agar grammatik ma'no mavjud bo'lmaganida, so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash, fikrni aniq shaklda ifodalash imkoniyati cheklangan bo'lar edi.

Natija. Boshqacha aytganda, grammatik ma'no mazmun bo'lsa, grammatik shakl ana shu mazmunning ifodalanish shaklidir.

G'.Abdurahmonov grammatik shaklni grammatik ma'noni yuzaga chiqaruvchi vosita sifatida baholab, uning morfologik va sintaktik birliklarda namoyon bo'lishini qayd etadi [6; 42-b.].

Grammatik kategoriya grammatik ma'no va grammatik shakl munosabatlarining yuqori bosqichdagi ifodasi hisoblanadi. Til tizimida alohida olingan grammatik shakllar ma'lum paradigmatic munosabatga kirishib, muayyan grammatik kategoriyaning tashkil qiladi. Shu sababli grammatik kategoriyalarni faqat shakliy jihatdan emas, balki ma'no va funksional jihatdan ham o'rganish talab etiladi.

Masalan, otlarda mavjud bo'lgan son kategoriyasi predmetlarning miqdoriy munosabatlarini ifodalaydi. O'zbek tilida birlik va ko'plik qarama-qarshiligi asosan "-lar" qo'shimchasi yordamida yuzaga keladi. Ingliz tilida esa ushbu kategoriya "-s", "-es" qo'shimchalari, ayrim hollarda esa ichki fleksiya orqali ifodalanadi: *"book – books (kitob – kitoblar)"*

Mazkur holat shuni ko'rsatadiki, grammatik kategoriya barcha tillarda mavjud bo'lishi mumkin, ammo uning shakliy ifodasi tilning grammatik qurilishiga bog'liq ravishda turlicha namoyon bo'ladi.

B.A. Serebrennikov grammatik kategoriyalarni obyektiv borliqdagi munosabatlarning til orqali aks etishi sifatida izohlaydi. Uning fikricha, grammatik kategoriyalar inson tafakkurining umumlashtirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, ular real voqelikdagi munosabatlarni til shakliga aylantiradi [8; 112-b.].

O'zbek tilida grammatik shakl ko'pincha affiksalar orqali ifodalanadi: */talaba – talabalar;/ /yozdi – yozmoqda;/ /katta – kattaroq./*

Mazkur misollarda qo'shimchalar orqali son, zamon va daraja kabi grammatik kategoriyalar yuzaga kelmoqda.

Ingliz tilida esa grammatik shakllarning ifodalanishi ko'proq analitik xarakterga ega. Masalan, zamon shakllari yordamchi fe'llar vositasida, otlarning aniqlik yoki noaniqligi esa artikllar yordamida ifodalanadi: *-a student; - the student; -is studying.*

V.L. Kaushanskaya ingliz tili grammatikasida yordamchi birliklarning grammatik ma'no hosil qilishdagi rolini alohida ko'rsatib o'tadi [3; 21-b.].

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, grammatik shakl har doim ham moddiy ko'rinishda bo'lavermaydi. Ayrim hollarda grammatik ma'no nol morfema orqali ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "kitob" so'zida birlik ma'nosi maxsus qo'shimchasiz ifodalanadi.

So'z turkumlarini aniqlashda odatda uch asosiy mezon qo'llaniladi: 1) semantik mezon; 2) morfologik mezon; 3) sintaktik mezon.

Semantik mezon so'zning qanday tushunchani ifodalashini belgilaydi. Masalan, otlar predmet, fe'llar harakat, sifatlar belgi ma'nosini ifodalaydi.

Morfologik mezon esa so'zning shakliy o'zgarish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Masalan, otlarning son kategoriyasida o'zgarishi, fe'llarning zamon va mayl shakllariga ega bo'lishi morfologik xususiyat sifatida qoraladi.

Sintaktik mezon so'zlarning gap tarkibidagi vazifasini belgilaydi.

J.Bo'ronov, M.Bo'ronova va M.Toshboyevlar ingliz tilida so'z turkumlarini 14 guruhga ajratib, bunda mustaqil va yordamchi so'z turkumlarini farqlaydilar [4; 58-b.]. Olimlarning fikricha, mustaqil so'z turkumlari mustaqil leksik ma'noga ega bo'lsa, yordamchi birliklar asosan grammatik

munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Biroq zamonaviy tilshunoslikda ayrim birliklarning oraliq xususiyati mavjudligi sababli so'z turkumlarini tasniflash masalasida muammoli masalalar o'z yechimini kutib turibdi.

Ingliz va o'zbek tillari grammatik tuzilishi jihatidan turli tizimlarga mansub bo'lsa-da, ular orasida umumiy grammatik qonuniyatlar ham mavjud. Har ikkala tilda ham grammatik ma'no maxsus shakllar orqali ifodalanadi, biroq ushbu shakllarning hosil bo'lish usullari farqlanadi.

O'zbek tili asosan agglutinatив tillar qatoriga kiradi. Unda grammatik ma'nolar ko'pincha qo'shimchalar yordamida ketma-ket ifodalanadi:

kitob + lar + im + dan

Xulosa. Grammatik ma'no va grammatik shakl til tizimining o'zaro bog'liq va ajralmas hodisalari hisoblanadi. Grammatik ma'no til birliklarining umumlashgan mazmunini ifodalasa, grammatik shakl ushbu mazmunning moddiy yoki funksional ifodasini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, grammatik kategoriyalar grammatik shakllarning paradigmatic munosabati asosida shakllanadi. Har bir til o'z grammatik imkoniyatlariga ega bo'lib, bir xil grammatik ma'nolar turli vositalar yordamida ifodalanishi mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy tahlil qilish natijasida shuni ko'rish mumkinki, o'zbek tilida grammatik ma'nolar asosan affiksalar orqali, ingliz tilida esa analitik vositalar, yordamchi fe'llar va xizmat birliklari orqali ifodalanadi.

Shuningdek, so'z turkumlarini aniqlash jarayonida faqat bitta mezonga tayanish yetarli emasligi, semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlarning birgalikda hisobga olinishi zarurligi aniqlandi.

Demak, grammatik ma'no va shakl munosabatlarini chuqur o'rganish tillarning ichki qonuniyatlarini ochib berishda, qiyosiy tilshunoslik hamda tarjimashunoslik tadqiqotlarida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ilyish B.A. *The Structure of Modern English*. Moscow: Prosveshchenie, 1971.
2. Gordon E.M., Krylova I.P. *A Grammar of Present-Day English*. Moscow: Higher School, 1986.
3. Kaushanskaya V.L. *The Grammar of the English Language*. Moscow: 2000.
4. Bo'ronov J., Bo'ronova M., Toshboyeva M. *Ingliz tili grammatikasi*. Toshkent.
5. Kachalova K.N., Izrailevich E.E. *Practical Grammar of the English Language*. Moscow.
6. Abdurahmonov G'. *Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi*. Toshkent.
7. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. Toshkent: Fan.
8. Serebrennikov B.A. *General Linguistics*. Moscow.

UO'K 81'373.6

CONCEPTUAL METAPHORS OF EMOTIONS IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS

N.Raximova, independent researcher, Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Konseptual metafora nazariyasi doirasida ingliz va o'zbek tillarida to'rtta asosiy emotsiya — g'azab, quvonch, qo'rquv va qayg'uni ifodalashda qo'llaniladigan konseptual metaforalarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, emotsiya metaforalari, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy-madaniy tahlil, emotsiyalarni konseptuallashtirish.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются концептуальные метафоры, используемые для выражения четырёх базовых эмоций — гнева, счастья, страха и печали — в английском и узбекском языках в рамках Теории концептуальной метафоры.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, метафоры эмоций, английский язык, узбекский язык, кросс-культурный анализ, концептуализация эмоций.

Abstract. This study explores the conceptual metaphors used to express four basic emotions—anger, happiness, fear, and sadness—in English and Uzbek within the framework of Conceptual Metaphor Theory.

Keywords: *Cognitive linguistics, conceptual metaphor, emotion metaphors, English, Uzbek, cross-cultural analysis, emotion conceptualization.*

Introduction. Language is not only a means of communication but also a reflection of human cognition, experience, and culture. One of the central assumptions of cognitive linguistics is that language is closely connected to the conceptual system through which people perceive and understand the world. Unlike traditional linguistic approaches that treat metaphor as a stylistic device, cognitive linguistics regards metaphor as a fundamental mechanism of human thought, enabling people to understand abstract concepts through more concrete experiences. The cognitive view of metaphor gained prominence with Lakoff and Johnson's (1980) *Metaphors We Live By*, which introduced Conceptual Metaphor Theory (CMT). According to this theory, metaphor consists of systematic mappings between a concrete source domain and an abstract target domain. Expressions such as *I am feeling down* or *She exploded with anger* are linguistic manifestations of underlying conceptual structures rather than merely figurative language. Since then, numerous studies have shown that metaphor plays a central role in conceptualizing abstract domains, including emotions.

Although conceptual metaphors have been widely studied in English and many other languages, research on Uzbek emotion metaphors from a cognitive linguistic perspective remains limited. Most studies in Uzbekistan have focused on literary metaphor or phraseology, while comparative analyses of English and Uzbek conceptual metaphors are still scarce.

This study addresses this gap by comparing the conceptual metaphors of four basic emotions—anger, happiness, fear, and sadness—in English and Uzbek. It identifies common and culture-specific metaphorical patterns, contributing to cognitive linguistics while offering practical implications for translation studies and English language teaching in Uzbekistan.

Literature Review. Conceptual Metaphor Theory (CMT), introduced by Lakoff and Johnson (1980), is one of the core theories in cognitive linguistics. Unlike the traditional view of metaphor as a stylistic device, CMT considers metaphor a cognitive mechanism through which people understand abstract concepts using more concrete experiences. According to Lakoff and Johnson (1980), conceptual metaphors are systematic mappings between a source domain and a target domain that shape both thought and language.

Johnson (1987) expanded this theory through the concept of *image schemas*, recurring cognitive patterns derived from bodily experience. These schemas explain metaphors such as **HAPPINESS IS UP** and **SADNESS IS DOWN**, which are motivated by common physical experiences.

Kövecses (2000, 2010) further explored emotion metaphors, demonstrating that emotions such as anger, happiness, fear, and sadness are expressed through systematic conceptual patterns. He argues that while many emotion metaphors are grounded in universal bodily experience, cultural background influences their linguistic realization.

Previous cross-linguistic studies have shown that many languages share similar conceptual metaphors while also exhibiting culture-specific expressions shaped by social and cultural values. However, cognitive linguistic research on Uzbek conceptual metaphors remains limited, with most studies focusing on literary or stylistic analysis. Therefore, this study compares the conceptual metaphors of anger, happiness, fear, and sadness in English and Uzbek to identify both universal and culture-specific patterns.

Methodology. This study adopts a qualitative comparative approach based on Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980). It examines the conceptual metaphors of four basic emotions—anger, happiness, fear, and sadness—in English and Uzbek. The data consist of commonly used metaphorical expressions collected from dictionaries, phraseological dictionaries, literary works, and authentic language sources in both languages. The expressions were identified, classified

according to their underlying conceptual metaphors, and compared to determine similarities and differences in the conceptualization of emotions.

The analysis aims to identify universal metaphorical patterns shared by both languages as well as culture-specific conceptualizations that reflect the cognitive and cultural characteristics of English- and Uzbek-speaking communities.

Analysis and Discussion. The analysis revealed that English and Uzbek share several conceptual metaphors in expressing emotions, suggesting that many metaphorical representations are grounded in common human experiences. At the same time, each language demonstrates culture-specific expressions that reflect its linguistic and cultural characteristics.

Anger. In both English and Uzbek, anger is predominantly conceptualized through the metaphor **ANGER IS HEAT**. English expressions such as *boiling with anger*, *blow up*, and *hot-tempered* portray anger as increasing heat or pressure. Similarly, Uzbek expressions such as *jahli qaynamoq* (to have one's anger boil), *qoni qaynamoq* (one's blood boils), and *ichi yonmoq* (to burn inside) convey the same conceptualization. These similarities indicate that the metaphor is motivated by common physiological experiences associated with anger, such as increased body temperature and tension.

Happiness. Both languages conceptualize happiness through upward orientation, reflecting the metaphor **HAPPINESS IS UP**. English expressions such as *on top of the world* and *high spirits* correspond to Uzbek expressions like *boshi osmonga yetmoq* (one's head reaches the sky) and *kayfiyati ko'tarilmoq* (one's mood rises). The shared metaphor reflects the association between positive emotions and an upright body posture or elevated physical state.

Fear. Fear is commonly represented through metaphors related to coldness and immobility. English expressions such as *freeze with fear* and *my blood ran cold* correspond to Uzbek expressions like *yuragi muzlab ketmoq* (one's heart freezes) and *qo'rquvdan qotib qolmoq* (to become frozen with fear). These metaphorical patterns suggest that fear is conceptualized through bodily reactions experienced during frightening situations.

Sadness. The analysis also revealed similar conceptualizations of sadness in both languages. Expressions such as *feel down* and *sink into sadness* in English correspond to Uzbek expressions like *ruhi tushmoq* (one's spirit falls) and *boshi egilmoq* (to lower one's head). These examples support the conceptual metaphor **SADNESS IS DOWN**, which reflects the physical posture typically associated with sadness.

Overall, the comparison demonstrates that English and Uzbek share many conceptual metaphors because they are rooted in universal embodied experiences. Nevertheless, Uzbek emotion expressions more frequently employ culturally significant lexical items such as *yurak* (heart), *jon* (soul), and *qon* (blood), which reflect cultural values and traditional ways of expressing emotions. These language-specific features highlight the role of culture in shaping metaphorical conceptualization while supporting the cognitive linguistic view that metaphor is influenced by both bodily experience and cultural context.

Conclusion. This study compared the conceptual metaphors of anger, happiness, fear, and sadness in English and Uzbek within the framework of Conceptual Metaphor Theory. The findings show that both languages share several metaphorical patterns, such as **ANGER IS HEAT**, **HAPPINESS IS UP**, **FEAR IS COLD**, and **SADNESS IS DOWN**, indicating that many emotion metaphors are grounded in universal bodily experiences. At the same time, the analysis revealed culture-specific metaphorical expressions in Uzbek, demonstrating that cultural values also influence the conceptualization of emotions. These findings support the cognitive linguistic view that metaphor is shaped by both embodied cognition and cultural context. The study contributes to the comparative analysis of English and Uzbek conceptual metaphors and provides insights that may be useful for translation studies, intercultural communication, and English language teaching. Further research may examine additional emotions or expand the comparison to other languages.

REFERENCES:

1. Gibbs, R. W., Jr. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.
2. Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. The University of Chicago Press.

3. Khakimova, M., & Rahmatova, F. (2025). Analysis of cognitive metaphor and metonymy in Uzbek. *Cognitive Linguistics*, 63–80.
4. Khudayberganova, D. (2024). The role of linguistic anthropocentrism in the development of cognitive linguistics in Uzbekistan.
5. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
6. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge University Press.
7. Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.

UO'K 830.1

LINGVOPOETIK TAHLILDA DISKURSIV YONDASHUV

D.A.Raxmatova, PhD, dots., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada lingvopoetik tahlilda diskursiv yondashuvning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Diskurs tushunchasining mohiyati, uning badiiy matnni tahlil qilishdagi o'rni hamda lingvopoetik tadqiqotlar bilan bog'liqligi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida badiiy matndagi til birliklarining kommunikativ-pragmatik xususiyatlari, muallif niyati va o'quvchi qabuliga ta'siri tahlil etilgan. Shuningdek, diskursiv yondashuvning badiiy matn mazmunini chuqurroq anglash, poetik vositalarning funksional imkoniyatlarini ochib berish va muallif uslubining o'ziga xos jihatlarini aniqlashdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, lingvopoetika, diskursiv yondashuv, badiiy matn, poetik vositalar, pragmatika, kommunikativlik, matn tahlili, muallif uslubi, estetik ta'sir.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое значение дискурсивного подхода в лингвопоэтическом анализе. Рассматривается сущность понимания дискурса, его роль в анализе литературного текста и связь с лингвопоэтическими исследованиями. В ходе исследования анализируются коммуникативно-прагматические свойства языковых единиц в литературном тексте, их влияние на авторский замысел и читательское восприятие. Обосновывается также важность дискурсивного подхода для глубокого понимания содержания литературного текста, выявления функциональных возможностей поэтических средств и определения специфических аспектов авторского стиля.

Ключевые слова: дискурс, лингвопоэтика, дискурсивный подход, художественный текст, поэтические средства, прагматика, коммуникация, анализ текста, авторский стиль, эстетическая выразительность.

Abstract. This article covers the theoretical foundations and practical significance of the discursive approach in linguopoetic analysis. The essence of the concept of discourse, its role in the analysis of a literary text, and its connection with linguopoetic research are considered. In the course of the research, the communicative-pragmatic properties of language units in a literary text, their influence on the author's intention and reader's perception were analyzed. The importance of the discursive approach in a deeper understanding of the content of a literary text, revealing the functional capabilities of poetic means, and identifying the specific aspects of the author's style is also substantiated.

Keywords: discourse, linguopoetics, discursive approach, literary text, poetic means, pragmatics, communicability, text analysis, author's style, aesthetic impact.

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnni o'rganish faqat grammatik yoki stilistik birliklar doirasida cheklanib qolmay, balki uning diskursiv xususiyatlarini ham tahlil qilishni talab etadi. Shu jihatdan lingvopoetik tahlilda diskursiv yondashuv muhim metodologik tamoyil sifatida shakllandi. Ushbu yondashuv matnni alohida til birliklari yig'indisi emas, balki kommunikativ, pragmatik va estetik maqsadga xizmat qiluvchi murakkab nutqiy tizim sifatida talqin qiladi. Diskursiv yondashuv badiiy matndagi mazmun, muallif pozitsiyasi, kommunikativ strategiya va o'quvchi qabulining o'zaro munosabatini o'rganishga imkon beradi[1. 43]. Diskurs - bu muayyan kommunikativ

vaziyatda yuzaga kelgan nutqiy faoliyat mahsuli hisoblanadi. U faqat matnning o'zini emas, balki uning yaratilish sharoiti, muallif niyati, adresat qabul qilishi hamda ijtimoiy-madaniy omillarni ham qamrab oladi. Lingvopoetik tahlilda diskurs tushunchasi badiiy matnning yashirin semantik qatlamlarini ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Diskurs ijtimoiy amaliyotning bir turidir. Bu shaxsiy maktubdan gazeta xabarigacha, oilaviy suhbatdan siyosiy nutqqacha bo'lgan har qanday og'zaki va yozma muloqotga qaratilgan bo'lib, kommunikativ hodisaning bir qismini tashkil qiladi. [2.65]. Bunda fikrlar va his-tuyg'ular tildan foydalanish orqali yetkaziladi yoki almashinadi.

Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida qo'llanila boshladi. U dastlab gap yoki nutqda bog'langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Sohada diskursni turlicha talqin etishadi. Ko'pchilik tilshunoslar diskursni nutqiy faoliyat jarayoni hamda so'zlashish uslubi kabi mazmunlarda talqin etishadi. Diskurs lotincha "diskursis"- muhokama so'zidan olingan bo'lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil-isbotli bilim demakdir [3.87]. Diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn esa til tizimiga yoki shakliy lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishdir. Diskurs – aniq suhbat, aniqlik esa diskurs tushunchasi qo'llanadigan vaziyatga, matnga va obyektga ham birday taalluqlidir. Diskurs – suhbat turi [2.37]. Diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, u matndan farq qiladi. U matnga qo'shimcha ravishda uni tushunishda zarur bo'lgan fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadi va munosabati kabi qo'shimcha lingvistik omillarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy yondashuvlar nuqtayi nazaridan, diskurs murakkab-kommunikativ hodisa bo'lib, matnga qo'shimcha ravishda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlari) o'z ichiga oladi. "Diskurs" atamasi lingvistika sohasida ham juda ko'p qo'llanilgan atamalardan biriga aylangan [4.99]. Tarixiy jihatdan bu atama birinchi marta amerikalik tilshunos Z.Xarris tomonidan 1952-yilda qo'llanilgan. "Diskurs" atamasining to'liq ko'lami so'nggi yigirma yil ichida tilshunoslikda ommalashib bordi.

Tilshunos olim A.Pardayev talqinicha, diskurs bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblangan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni hisoblanadi. Diskurs bu –jarayon, insoniy faoliyat turi. U lisoniy va yuzlab nolisoniy omillarning mushtarak shaklda bir maqsad yo'lida voqelanishidir. Boshqa bir manbada diskurs lotincha "«iscursus»"- muhokama so'zidan olingan bo'lib, hissiy, [12. 4]. bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama talab bilimdan farqli o'laroq, muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim demakdir. Soddaroq qilib aytganda, bu ta'rifda diskursning muhokama qilish, suhbat qilish ma'nosi ilgari surilgan. O'zbek tilshunosligida diskurs maxsus tadqiqotlar sifatida tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan"og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor [6.14]. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish mumkin. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerak.

Diskursiv yondashuvda badiiy matn dinamik hodisa sifatida qaraladi. Matn tarkibidagi sintaktik qurilmalar, so'z tartibi, intonatsion vositalar va ekspressiv birliklar kommunikativ vaziyat bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Natijada lingvopoetik vositalarning nafaqat estetik, balki pragmatik funksiyasi ham aniqlanadi [7.112].

Hozirgi lingvopoetik tadqiqotlarda diskurs tahlili kognitiv tilshunoslik, pragmalolingvistika va stilistika bilan integratsiyalashgan holda qo'llanmoqda. Bu esa badiiy matnni ko'p qatlamli tizim sifatida o'rganishga imkon beradi. Ayniqsa, mediya diskurs, publitsistik diskurs va zamonaviy nasriy matnlar tahlilida diskursiv metod samarali natijalar bermoqda [9.78]. Lingvopoetik tahlilda diskursiv yondashuv badiiy matnning estetik va kommunikativ mohiyatini chuqur ochib beruvchi muhim metodologik yo'nalish hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali til birliklarining yashirin pragmatik

ma'nolari, emotsional-ekspressiv imkoniyatlari hamda muallifning individual uslubi aniqlanadi. Natijada badiiy matn faqat grammatik tizim emas, balki murakkab diskursiv-estetik hodisa sifatida talqin qilinadi.

Poetikada diskursiv yondashuv badiiy matnni faqat grammatik yoki stilistik qurilish sifatida emas, balki kommunikativ, pragmatik va estetik maqsadga xizmat qiluvchi nutqiy jarayon sifatida o'rganadi. Bu yondashuvda muallifning niyati, o'quvchiga ta'siri, kontekst va emotsional fon muhim ahamiyat kasb etadi. Diskursiv tahlil poetik vositalarning yashirin ma'no va ta'sir mexanizmlarini ochib beradi [10.96].

Diskurs – bu til birliklarining (so'z, gap, matn) muayyan kommunikativ vaziyatda qo'llanishi natijasida yuzaga keladigan nutqiy faoliyatdir. Diskurs faqat matnning o'zi emas, balki uni yaratuvchi va qabul qiluvchi shaxslar, ularning maqsadi, ijtimoiy-madaniy muhiti hamda muloqot sharoitini ham o'z ichiga oladi. Diskursning asosiy xususiyatlari: kontekstga bog'liqlik nutq muayyan vaziyatda yuzaga keladi; kommunikativlik ma'lumot almashish va ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi; dinamiklik muloqot jarayonida rivojlanib boradi;

pragmatiklik so'zlovchining maqsadi va tinglovchiga ta'siri bilan bog'liq. Diskurs turlari: badiiy diskurs – adabiy asarlar tili. Ilmiy diskurs – ilmiy maqola, monografiya, dissertatsiya tili. Publitsistik diskurs – gazeta, jurnal, ommaviy axborot vositalari tili. Siyosiy diskurs – siyosiy nutq va munozaralar. Diniy diskurs – diniy matn va va'zlar tili. Maishiy diskurs – kundalik muloqot tili [1.93].

Lingvopoetik tahlilda diskurs badiiy matnning til vositalari orqali qanday estetik va badiiy ta'sir yaratishini o'rganadi. Bunda so'z tartibi, metafora, takror, inversiya, anjambman kabi poetik vositalarning diskursdagi vazifasi tahlil qilinadi. Diskurs – bu matn va uni yuzaga keltiruvchi kommunikativ vaziyatning birligi bo'lib, tilning ijtimoiy, madaniy va pragmatik jihatlarini o'rganishda muhim tushuncha hisoblanadi. Tilshunoslikda diskurs tahlili nutqning mazmuni, tuzilishi va ta'sir mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Lingvopoetik tahlilda diskursiv yondashuv badiiy matnni faqat til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki muayyan kommunikativ vaziyat, muallif niyati va o'quvchi qabuliga bog'liq holda o'rganishga imkon beradi. Ushbu yondashuv orqali matndagi poetik vositalarning mazmun yaratish, estetik ta'sir ko'rsatish hamda pragmatik maqsadlarni amalga oshirishdagi o'rni aniqlanadi. Diskursiv tahlil badiiy asarning yashirin ma'nolari, konseptual qatlamlari va muallifning individual uslubini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shunday qilib, diskursiv yondashuv lingvopoetik tadqiqotlarning nazariy va amaliy imkoniyatlarini kengaytirib, badiiy matnning til, tafakkur va madaniyat bilan bog'liq murakkab jihatlarini kompleks ravishda yoritishga xizmat qiladi. Bu esa asarning estetik qimmati va badiiy ta'sir kuchini yanada to'liq ochib berishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Saussure F. de. Course in General Linguistics. – London: Duckworth, 1983. – 240
2. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 267 p.
3. Jakobson R. Selected Writings III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. – Hague: Mouton, 1981. – 768 p.
4. Vinogradov V.V. O yazyke xudojestvennoy literatury. – Moskva: Goslitizdat, 1959. – 654 s.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 300 b.
6. Yo'ldoshev B. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Yo'ldoshev B. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2007.
8. Mahmudov N. Til. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – 240 b.
9. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 232 b.
10. Nurmonov A. Lingvistik nazariya va metodologiya. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – 176 b.
11. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018. – 400 b.
12. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2ISSUE11. 2021. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021:5.723 directory indexing of international Research Journals-CiteFactor2020-21:0.89. DOI:10.24412/2181-1385-2021-11-1167-1172
13. U.Azim. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 1995. – B. 45-46.

INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI TOPISHMOQLARNING STRUKTURAVIY-SEMANTIK TASNIFI VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Z.Sagatova, PhD, doktorant, Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Nukus

ORCID ID: 0009-0009-5222-953X

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq topishmoqlarining strukturaviy hamda semantik tasnifi tavsifiy, qiyosiy va tahliliy metodlar asosida o'rganilgan. Tahlil natijasida topishmoqlar asosiy guruhlarga — noopozitsion (so'zma-so'z va metaforik) hamda opozitsion (antitezali, deprivatsion va sababiy) turlarga ajratildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, topishmoqlar nafaqat xalq og'zaki ijodining badiiy shakli, balki xalq tafakkuri, qadriyatlari va dunyoqarashini ifodalovchi kognitiv-lingvistik model sifatida ham namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: topishmoq, tasnif, qiyosiy tilshunoslik, kognitiv model, qoraqalpoq folklori, metafora, opozitsiya

Аннотация. В данной статье рассматривается структурно-семантическая классификация английских и каракалпакских загадок с применением описательного, сравнительного и аналитического методов. На основе собранного материала выделяются основные типы загадок — неопозитивные (буквальные и метафорические) и опозитивные (антитезные, депривационные и каузальные). Анализ показывает, что загадки выступают не только художественной формой народного творчества, но и когнитивной моделью, отражающей коллективное знание, мировоззрение и ценностную систему народа.

Ключевые слова: загадка, классификация, сопоставительная лингвистика, когнитивная модель, каракалпакский фольклор, метафора, оппозиция

Abstract. This article examines the structural and semantic classification of English and Karakalpak riddles through descriptive, comparative, and analytical methods. Based on collected samples, the study identifies major types of riddles—non-oppositional (literal and metaphorical) and oppositional (antithetical, deprivational, and causal)—and analyzes how figurative language and paradox function as key mechanisms of meaning construction. The findings demonstrate that riddles not only serve as artistic expressions of folk creativity but also encapsulate collective knowledge, cultural values, and worldview, acting as a cognitive model of ethnolinguistic identity.

Key words: riddle, classification, comparative linguistics, cognitive model, Karakalpak folklore, metaphor, opposition.

Kirish. Topishmoqlar og'zaki xalq ijodining eng qiziqarli janrlaridan biri bo'lib, til shakllanishining ibtidosida paydo bo'lgan va til bilan birga rivojlanib, o'zida insoniyat dunyoqarashining, xalq e'tiqodlari, qadriyatlar tizimi va moddiy madaniyatining yuzlab, hattoki ming yillik taraqqiyotini mujassamlashtirgan.

Topishmoqlarni tahlil qilishda dastlab ularning janr sifatidagi maqomini aniqlash zarur bo'lgan. Misol uchun, YU.M. Sokolov topishmoqni “odatda metafora shaklida ifodalanagan murakkab savol” sifatida talqin qiladi [4: 217]. V.I. Chicherov esa: “odatda savol shaklida berilgan, qandaydir predmetning kinoyaviy tasviri” deya izohlaydi [5: 325]. Bu ta'rif P.G. Bogatyrev tomonidan ham qo'llab-quvvatlanadi: “Topishmoq bu – qandaydir predmet yoki hodisaning kinoyaviy tasviri bo'lib, uni topish nazarda tutiladi” [2:207]. Qoraqalpoq olimi A. Alimov topishmoqni “alohida ajratilgan hodisalarning majoziy shaklda tasviri, badiiy ifodasi” deb tavsiflaydi. Bu ta'riflardagi tafovutlarni bevosita mualliflarning tahlilida qo'llagan yondashuvi bilan bog'liq deb o'ylaymiz.

Materiallar va metodlar. Material quyidagi ilmiy tadqiqot uslublari asosida to'plandi: tavsifiy, qiyosiy va tahliliy metodlar. Tadqiqot ikki o'zaro aloqasiz, geterogen tillarni qiyoslashga asoslanganligi sababli, asosiy foydalanilgan material bu tillarning lug'atlaridan iboratdir. Ma'no va tuzilma tahlili elementlari obrazli ifoda vositalari hamda ramziylikni talqin etishda qo'llanildi.

Natijalar va tahlillar. Georges va Dundes topishmoqlarni quyidagicha ta'riflaydi: “Bu bir yoki bir nechta tasvirllovchi elementni o'z ichiga olgan, ularning ayrim juftliklari o'zaro opozitsiyada bo'lishi mumkin bo'lgan og'zaki ifoda bo'lib, bu elementlarning referenti (javobi) taxmin qilinishi

lozim” [3:99]. Mualliflar deskriptiv elementlar o'rtasidagi mumkin bo'lgan qarama-qarshilikni (oppozitsiyani) hisobga olib, topishmoqlarni ikki asosiy guruhga ajratadi:

- **oppozitsion topishmoqlar (qarama-qarshi tasvirlar asosidagi);**
- **nooppozitsion topishmoqlar** (qarama-qarshilik mavjud emas).

Nooppozitsion topishmoqlar esa o'z navbatida **literal (so'zma-so'z)** va **metaforik** bo'lishi mumkin. Masalan: *My father had a tree, it bore fruit, outside brown and inside white* (Otamning bir daraxti bor edi, u meva berardi, sirti jigarrang, ichi oq - Kokos yong'og'i) – bu literal, bevosita ta'rif asosidagi topishmoq; *Asti tas, ústi tas, ortasında shandır bas* (Tasbaqa/ Toshbaqa) – qoraqalpoq tilidagi bu topishmoq ham huddi shunday ta'rif asosida berilgan.

Metaforik topishmoqlar esa obrazli ifoda orqali tasvirlaydi: *Two brothers side by side all day and at night they go to rest* (Ikki aka-uka kun bo'yi yonma-yon turadi, kechasi esa dam olishga ketadi – Boots /Etiklar); *Aq túye shógip jatur, qumalagın tógip jatur* (Krannan agip turgan suv tamshisi /Suv quvuridagi tomchilar).

Oppozitsion topishmoqlar esa qarama-qarshi deskriptiv elementlarga tayanadi. Ular bir nechta ko'rinishga ega:

Antitezali (qarama-qarshi inkoriy) topishmoqlar. Bunday topishmoqlarda **antitezaning** (qarama-qarshilikning) asosiy vazifasi — tinglovchining kognitiv e'tiborini kuchaytirish, uning tasavvurida noan'anaviy obraz yaratish va predmetni bevosita nomlamasdan, uning mohiyatini inkor va tasdiq o'rtasidagi semantik ziddiyat orqali ochishdir. Ularning lingvopoetik mexanizmi shundan iboratki, **inkoriy va tasdiqiy komponentlar** bir jumla yoki parallel konstruksiyalar ichida berilib, tinglovchi ongida “mantiqiy paradoks” effektini hosil qiladi. Natijada, yechimga erishish jarayoni predmet haqidagi stereotip tasavvurlarni buzib, uni yangi burchakdan anglashga majbur qiladi: *What goes to the stream and drinks and doesn't drink* (Oqimga boradi, ichadi-yu, ichmaydi – Cow with a bell /Qo'ng'iroqli sigir) – “ichadi” va “ichmaydi” tavsiflari bir ob'ektga tegishli bo'lib, mantiqan zid. *Kózin jeydi, ózin jemeydi* (Qazan /Qozon) – Ko'zini yeydi, o'zini yemaydi – predmet (qozon) o'z funksiyasi (ovqat pishirish) va o'z mohiyatini saqlab qolish xususiyati qarama-qarshi tarzda tasvirlangan.

Deprivatsion topishmoqlar – muayyan predmetning an'anaviy belgisi yoki funksiyasi inkor qilinadi: *What has legs, but cannot walk?* (Ayoqlari bor, lekin yura olmaydi – Chair /Stul); *What has hands, but no fingers?* (Qo'llari bor, lekin barmoqlari yo'q – Clock /Soat); *Ayağı bar júrmeydi, arqası bar jatpaydı* – Stul /Kursi); *Suw emes suyuq, qar emes aq* (Sút /Sut).

Kausal va konsekutiv (sababiy va natijaviy) qarama-qarshiliklar asosida tuzilgan topishmoqlar ham mavjud. Bu turdagi topishmoqlar (ing. *causal contradictory riddles*) harakat va natija o'rtasidagi tabiiy bo'lmagan bog'liqlikka asoslanadi. Ular odatda harakat, sifat yoki hodisadan kutiladigan odatiy natijani inkor etadi yoki ushbu natijaning norma va kutilmalarga zid shaklda ro'y berishini tasvirlaydi. Masalan: *The more you take from me, the bigger I get* (**Sabab:** mendan olib tashlash; **Natija:** kattalashish) — Bu mantiqiy qarama-qarshilikdir, chunki odatda olib tashlash — kamaytiradi. Javob: *A hole* /Teshik); *What goes through the wood and never touches a limb?* (O'rmondan o'tadi, ammo biror novdaga tegmaydi – A voice/ Ovoz); *Who works only one day in a year but never gets fired?* (Kim bor-ki, yiliga bir kun ishlaydi, ammo ishdan bo'shatilmaydi? – Santa/ Santa Klaus); *I am weightless, but you can see me. Put me in a bucket, and I'll make it lighter. What am I?* (Men og'irlikka ega emasman, lekin siz meni ko'rasiz. Agar men chelakda bo'lsam, u engillashadi. Men kimman? – A hole/ Teshik); *What is full of holes but still holds water?* (Ko'p teshikka ega, lekin suvni tutib turadi – Sponge/ Gubka); *Something runs but has no legs* (Yuguradi, ammo oyoqlari yo'q – A clock/ Soat).

Qoraqalpoq tilidagi misollarda ham huddi shu hodisani kuzatamiz: *Suwda tuwıladı, jerde óledi* (Balıq /Baliq); *Suwdan shıgadı, suwdan qorqadı* – Duz /Tuz);

Eki márte tuwıladı, bir márte óledi (Qus/ Qush); *Urmaysañ, sókpeyseñ – jılatadı* (Piyaz/ Piyoz); *Balasınıñ ishinde anası jatadı* (Qawın/ Qovun); *Otta janbaydı, suwda shókpeydi* (Muz/ Muz); *Qolı joq – súyreydi, tisi joq – tisleydi* (Suwıq/ Sovuq). Ushbu namunalar shuni ko'rsatadiki, ob'yektda muayyan xususiyatlar (masalan, og'irlik, qo'l, tish, oyoqlar va h.k.) yo'qligiga qaramay, u xuddi o'sha xususiyatlar mavjud bo'lgandek harakat qiladi. Bu jihat ushbu topishmoqlarni *deprivatsion*

(yo'qlik orqali ziddiyat yaratish) tipdagi topishmoqlardan ajratib turadi. Chunki bunday topishmoqlarda **matnda ifodalangan hodisa yoki vaziyatning sababiy sharti** va **undan kelib chiqadigan natija** poetik yoki metaforik shaklda ifodalanadi. Natija qisman yashirilgan bo'ladi, shuning uchun tinglovchi sababdan natijani, yoki natijadan sababni topishga undaladi. Bu ikki element odatda kontrast (qarama-qarshi) tarzda taqdim etiladi: bir tomondan, real yoki mantiqan kutish mumkin bo'lgan sabab-natija bog'lanishi, ikkinchi tomondan esa, bu bog'lanish metaforik yoki kutilmagan javob bilan almashtiriladi.

Xulosa. Demak, topishmoqlar strukturasi o'rtasidagi semantik munosabatlarni (ya'ni, mavzu va izoh elementlari o'rtasidagi bog'liqlikni) asos qilib olib, turli modellashirilgan tipik sxemalar orqali tahlil etish mumkin. Aynan mana shu munosabatlar topishmoqning turini belgilaydi: bu izoh va mavzu o'zaro qanday ziddiyatga ega yoki qanday qo'shimchalik qiladi – ana shunga qarab tasniflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қарақалпақ фольклоры. Т. 88-100. Нөкис: Илим, 2015. – 544 б.
2. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. - М.: Искусство, 1971. С. 207.
3. Dundes A. Toward a Structural Definition of a Riddle / A. Dundes, R. A. Georges // Journal of American Folklore. -1995. - V. 76. - P. 99 -111.
4. Соколов Ю.М. Русский фольклор. - М.: Изд-во МГУ, 2007. С. 217.
5. Чичеров В.И. Русское народное творчество. - М.: Издательство Московского университета, 1959. С. 325

UO'K 81'27 + 316.61

SHAXSIY IDENTIKLIKNING SOTSIOLINGVISTIK VA DISKURSIV XUSUSIYATLARI

Z.Z.Sharipov, tayanch doktorant, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsiy identiklikning sotsiolingvistik va diskursiv xususiyatlari zamonaviy tilshunoslikning nazariy yondashuvlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi identiklikni kommunikativ faoliyat jarayonida shakllanadigan dinamik ijtimoiy konstrukt sifatida talqin qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy, sotsiolingvistik va diskurs tahlili metodlaridan foydalanildi. Nazariy manbalar tahlili natijasida identiklikning psixologik yondashuvdan sotsiolingvistik va diskursiv paradigmalariga o'tish jarayoni yoritildi hamda tilning shaxsiy identiklikni shakllantirish va namoyon etishdagi o'rni asoslandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsiy identiklik shaxsning o'zgarmas xususiyati emas, balki ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ amaliyotlar jarayonida doimiy ravishda shakllanadigan hamda qayta quriladigan hodisadir. Shuningdek, internet kommunikatsiyasining rivojlanishi identiklikni ifodalashning yangi shakllarini yuzaga keltirganligi va uni tadqiq etishda sotsiolingvistik hamda diskursiv yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: shaxsiy identiklik, sotsiolingvistika, diskurs, diskursiv paradigma, internet diskursi, kommunikativ faoliyat, ijtimoiy konstruksiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются социолингвистические и дискурсивные особенности личной идентичности с позиций современных лингвистических подходов. Актуальность исследования обусловлена необходимостью интерпретации личной идентичности как динамического социального конструкта, формирующегося в процессе коммуникативной деятельности, а не как неизменной характеристики личности. В исследовании использованы описательный, сравнительный, социолингвистический методы, а также метод дискурс-анализа. Анализ теоретических источников позволил проследить эволюцию исследований идентичности от психологического подхода к социолингвистической и дискурсивной парадигмам, а также определить роль языка в конструировании и репрезентации личной идентичности. Результаты исследования показали, что личная идентичность представляет собой не врождённое и неизменное свойство человека, а динамическое явление, которое постоянно формируется и реконструируется в процессе социального взаимодействия и коммуникативных практик. Кроме того, установлено, что развитие интернет-коммуникации обусловило появление новых форм конструирования идентичности, а интеграция социолингвистического и дискурсивного подходов создаёт

целостную методологическую основу для исследования личной идентичности в условиях современной коммуникации.

Ключевые слова: личная идентичность; социолингвистика; дискурс; дискурсивная парадигма; интернет-дискурс; коммуникативные практики; социальное конструирование.

Abstract. This article examines the sociolinguistic and discursive characteristics of personal identity from the perspective of contemporary linguistic approaches. The relevance of the study lies in the growing need to interpret personal identity as a dynamic social construct that is formed through communicative practices rather than as a fixed personal attribute. The research employs descriptive, comparative, sociolinguistic, and discourse analysis methods. The analysis of theoretical sources reveals the evolution of identity studies from psychological approaches to sociolinguistic and discursive paradigms and highlights the role of language in the construction and representation of personal identity. The findings indicate that personal identity is not an inherent and immutable characteristic of an individual but a dynamic phenomenon that is continuously constructed and reconstructed through social interaction and communicative practices. Furthermore, the study demonstrates that the rapid development of Internet communication has introduced new forms of identity construction, while the integration of sociolinguistic and discursive approaches provides a comprehensive methodological framework for investigating personal identity in contemporary communication.

Keywords: personal identity; sociolinguistics; discourse; discursive paradigm; Internet discourse; communicative practices; social construction.

Kirish. Shaxsiy identiklik zamonaviy gumanitar va ijtimoiy fanlarning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, u falsafa, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya hamda tilshunoslik kabi turli ilmiy sohalarda keng o'rganib kelinmoqda. Mazkur tushuncha turli nazariy yondashuvlar asosida izohlanishi sababli uning yagona va umumqabul qilingan ta'rifi mavjud emas. Shu bois identiklik ko'p qirrali hamda ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab hodisa sifatida e'tirof etiladi. So'nggi yillarda identiklikni tadqiq etishda sotsiolingvistik va diskursiv yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu paradigmalariga ko'ra, identiklik insonning oldindan mavjud bo'lgan yoki o'zgarish xususiyati emas, balki kommunikativ faoliyat davomida shakllanadigan va doimiy ravishda qayta yaratiladigan dinamik ijtimoiy konstruksiyadir. Til esa bu jarayonda mavjud identiklikni shunchaki ifodalovchi vosita emas, balki uni yaratish, namoyon etish va qayta shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy resurs sifatida qaraladi. Shaxs o'zining ijtimoiy mavqei, madaniy mansubligi, kasbiy faoliyati, gender xususiyatlari hamda boshqa identifikatsion belgilarini turli diskursiv amaliyotlar orqali ifodalaydi.

Identiklikning diskursiv tabiatini yoritishda M. Fuko, N. Fejrklaif, J. P. Gee va M. Bamberg kabi olimlarning ishlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning tadqiqotlarida identiklik kommunikativ jarayonlarda yaratiladigan, ijtimoiy o'zaro ta'sir davomida muzokara qilinadigan va muayyan diskursiv kontekstga bog'liq holda namoyon bo'ladigan hodisa sifatida talqin etiladi. Mazkur qarashlar til va diskursning shaxsiy identiklikni shakllantirishdagi o'rnini izohlashda muhim metodologik ahamiyatga ega.

Raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi identiklikni ifodalashning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Internet diskursida foydalanuvchilar o'z shaxsiy identikligini matn, profil tavsiflari, vizual elementlar va boshqa semiotik vositalar orqali namoyon etadilar. Natijada identiklik virtual makonda doimiy ravishda qayta quriladigan hamda kommunikativ vaziyat va auditoriya xususiyatlariga qarab o'zgarib boradigan diskursiv konstruksiya sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlarning aksariyati identiklikning umumiy nazariy asoslari yoki psixologik jihatlariga qaratilgan bo'lib, internet diskursida shaxsiy identiklikning sotsiolingvistik va diskursiv xususiyatlari, ayniqsa ularning til vositalari orqali namoyon bo'lish mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikdagi dolzarb masalalardan sanaladi.

Metodologiya. Mazkur maqolada shaxsiy identiklikning sotsiolingvistik hamda diskursiv xususiyatlarini internet kommunikatsiyasi materiallari asosida tahlil qilishga e'tinor qaratildi. Korpusni shakllantirishda shaxsiy identiklikni ifodalovchi lingvistik birliklar mavjud bo'lgan internet

matnlariga ustuvor ahamiyat berildi. Maqolada diskurs tahlili, sotsiolingvistik tahlil, leksik-semantik tahlil hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Diskurs tahlili identiklikning kommunikativ kontekstda shakllanish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qildi. Sotsiolingvistik tahlil orqali til vositalarining ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi yoritildi. Leksik-semantik tahlil identiklikni ifodalovchi til birliklarini semantik guruhlariga ajratish va ularning funksional xususiyatlarini tavsiflash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Olib borilgan nazariy tahlil shuni ko'rsatdiki, zamonaviy tilshunoslikda shaxsiy identiklik insonning tug'ma yoki o'zgarmas xususiyati sifatida emas, balki ijtimoiy va kommunikativ faoliyat jarayonida shakllanadigan dinamik hodisa sifatida talqin etiladi. Psixologik yondashuvlarda identiklik ko'proq shaxsning ichki o'zligini anglash jarayoni bilan bog'lansa, sotsiolingvistik va diskursiv paradigmalarda uning til va kommunikativ amaliyotlar orqali shakllanishiga ustuvor ahamiyat beriladi. Bu esa identiklikni o'rganishda tilning nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy va konstruktiv funksiyalarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari identiklikning ijtimoiy tabiatini yoritishda sotsiolingvistik paradigma alohida o'rin tutishini ko'rsatdi. Mazkur yondashuvga ko'ra, shaxs o'zining muayyan ijtimoiy guruh, madaniyat yoki nutqiy hamjamiyatga mansubligini til birliklari va kommunikativ xatti-harakatlar orqali namoyon etadi. Demak, identiklik individual hodisa bo'lish bilan birga, ijtimoiy munosabatlar tizimida shakllanadigan va rivojlanadigan ko'p qatlamli hodisa hamdir. Shaxsning kommunikativ tanlovlari uning ijtimoiy mavqei, madaniy qadriyatlar va guruhviy mansubligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular identiklikning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Diskursiv paradigma doirasida olib borilgan tadqiqotlar esa identiklikning muloqot jarayonida yaratilishi va doimiy ravishda qayta qurilish xususiyatiga ega ekanligini asoslaydi. M.Fuko, N.Feyrklaf, J.Gee va M.Bambergning nazariy qarashlari shuni ko'rsatadiki, identiklik oldindan mavjud bo'lgan tayyor hodisa emas, balki diskursiv amaliyotlar davomida shakllanadigan ijtimoiy konstruksiyadir. Inson turli kommunikativ vaziyatlarda turli ijtimoiy rollarni bajarishi natijasida o'z identikligini ham har safar yangi kontekstga mos ravishda namoyon etadi. Shu jihatdan identiklik doimiy harakatdagi va kontekstga bog'liq hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Internet kommunikatsiyasining rivojlanishi identiklikning shakllanish mexanizmlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Virtual muloqot makonida foydalanuvchi nafaqat axborot almashuvchi subyekt, balki o'zini auditoriyaga taqdim etuvchi faol kommunikativ shaxs sifatida ishtirok etadi. Natijada internet diskursida identiklik real hayotdagi ijtimoiy tajribaning oddiy aks ettirilishi emas, balki kommunikativ maqsad, auditoriya va muloqot sharoitiga qarab shakllantiriladigan diskursiv hodisaga aylanadi. Bu jarayonda shaxs o'zining ijtimoiy mavqei, qadriyatlar va dunyoqarashini turli kommunikativ strategiyalar orqali ifodalaydi.

Shuningdek, tahlil qilingan ilmiy qarashlar identiklikning ko'p qatlamli xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shaxs bir vaqtning o'zida kasbiy, milliy, madaniy, gender, diniy va boshqa identikliklarni o'zida mujassamlashtirishi hamda ularni kommunikativ vaziyatga qarab turlicha namoyon qilishi mumkin. Ayniqsa, internet diskursida identiklikning bunday dinamik tabiati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Raqamli kommunikatsiya foydalanuvchilarga o'zini taqdim etishning yangi imkoniyatlarini yaratish bilan birga, identiklikni doimiy ravishda qayta shakllantirish va boshqarish imkonini ham beradi.

Shunday qilib, sotsiolingvistik va diskursiv yondashuvlar shaxsiy identiklikni tadqiq etishda bir-birini to'ldiruvchi ilmiy paradigmalardan ekanligini ko'rsatdi. Sotsiolingvistika identiklikning ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini yoritishga xizmat qilsa, diskursiv yondashuv uning kommunikativ faoliyat davomida yaratilishi va qayta qurilish mexanizmlarini izohlaydi. Mazkur nazariy asoslar internet diskursida shaxsiy identiklikni ifodalovchi lingvistik vositalarni keyingi bosqichlarda chuqurroq tahlil qilish uchun muhim metodologik zamin yaratadi.

Xulosa. Zamonaviy sotsiolingvistik va diskursiv yondashuvlarda shaxsiy identiklik insonning oldindan mavjud bo'lgan yoki o'zgarmas xususiyati sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlar hamda kommunikativ faoliyat jarayonida uzluksiz shakllanadigan va qayta quriladigan dinamik hodisa sifatida talqin etiladi. Til esa ushbu jarayonda identiklikni oddiy ifodalovchi vosita emas, balki uni yaratish, namoyon etish va boshqarishga xizmat qiluvchi asosiy kommunikativ resurs hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari sotsiolingvistik paradigma identiklikning ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liqligini yoritishini, diskursiv yondashuv esa uning muayyan kommunikativ vaziyat va diskurs doirasida shakllanish mexanizmlarini izohlashini ko'rsatdi. Ayniqsa, internet kommunikatsiyasining rivojlanishi identiklikni ifodalashning yangi shakllarini yuzaga keltirib, foydalanuvchilarga o'z shaxsini turli lingvistik va semiotik vositalar orqali faol ravishda konstruksiya qilish imkonini yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Herring, S.C. 'Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online communities', in Barab, S.A., Kling, R. and Gray, J.H. (eds.) *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, –P. 338–376.
2. Foucault M. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications, 1972.
3. Bamberg M. Positioning Between Structure and Performance // *Journal of Narrative and Life History*. 1997. Vol. 7. No. 1–4. P. 335–342.
4. Gee J.P. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. 4th ed. London: Routledge, 2014.
5. Fairclough N. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1992.
6. Kress, G. Reading images: Multimodality, representation and new media, *Information Design Journal + Document Design*, 2004., –P. 110-119. <https://doi.org/10.1075/idjdd.12.2.03kre>
7. Androutsopoulos, J. (2006) 'Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication', *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), –P.419–438. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2006.00286.x>
8. Bucholtz, M. & Hall, K. (2005) 'Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach', *Discourse Studies*, 7(4–5), pp. 585–614. <https://doi.org/10.1177/1461445605054407>

UO'K 811.512.133'373.46

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TA'LIMGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING MORFOLOGIK - GRAMMATIK VA STRUKTUR XUSUSIYATLARI TASNIFI

M.M.Tilavova, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqola nazariy va amaliy bilimlarga asoslanib, ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning struktur xususiyatlarini tushunishning muhimligini tilshunos-tadqiqotchilar va talabalar uchun yoritadi. Maqolada har ikki tildagi ta'limga oid leksik birliklar aniqlanadi hamda ularning morfologik, grammatik va struktur xususiyatlari misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning struktur xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning farqli va o'xshash jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: ta'limga oid leksik birliklar, struktur xususiyatlar, morfologik tahlil, grammatik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, ta'lim terminologiyasi, leksik birliklar.

Аннотация. Данная статья, основанная на теоретических и практических знаниях, подчеркивает важность понимания структурных особенностей лексических единиц, относящихся к сфере образования, в английском и узбекском языках для исследователей и студентов-лингвистов. В статье выявляются образовательные лексические единицы в обоих языках и анализируются их морфологические, грамматические и структурные характеристики на основе иллюстративных примеров. Кроме того, проводится сопоставительный анализ образовательных лексических единиц английского и узбекского языков, выявляются их сходства и различия.

Ключевые слова: образовательные лексические единицы, структурные особенности, морфологический анализ, грамматический анализ, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article, based on theoretical and practical knowledge, highlights the importance of understanding the structural features of educational lexical units in the English and Uzbek languages for researchers and students of linguistics. Educational lexical units in both languages are identified, and their morphological, grammatical, and structural characteristics are analyzed through illustrative examples. Furthermore, the article compares educational lexical units in English and Uzbek, identifying their similarities and differences.

Key words: educational lexical units, structural features, morphological analysis, grammatical analysis, comparative linguistics, English language, Uzbek language.

Kirish. Ta'lim sohasi har ikki tilda ham murakkab, ko'p qatlamli leksik qatlamga ega bo'lib, uni struktur jihatdan tahlil qilish semantik, morfologik va sintaktik birliklarning shakllanish mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Ingliz tilining analitik morfologik tuzilishi sintaktik vositalar orqali grammatik munosabatni ifodalashga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida agglutinativ morfologiya affiksalar orqali mazmuniy va grammatik vazifalarni aniq belgilaydi [1: 6].

Tilning lug'aviy tarkibi va uning ma'no tizimi nutqning asosiy mazmuniy qatlamini tashkil etadi. Bu tarkib asosan leksik birliklar orqali namoyon bo'ladi. Ta'lim sohasida qo'llaniladigan leksik birliklar har bir tilning madaniy, ijtimoiy va kognitiv tajribasini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'lim diskursiga oid leksik birliklar - so'zlar, atamalar, terminlar, so'z birikmalari, frazeologizmlar, metaforik birliklar, jargonlar, eufemizmlar, sinonimlar, antonimlar, omonimlar, neologizmlar, slenglar, terminologik birikmalar, abbrevialar, ko'p ma'noli so'zlar, arxaizmlar, lingvokulturologik birliklar va boshqalardir. Ular qiyosiy-lingvistik nuqtayi nazardan tizimli tahlilni talab etadi.

Asosiy qism. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan leksik birliklar nafaqat bilim berish jarayonini yoritadi, balki jamiyatning ilmga munosabati, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabat, pedagogik an'analar hamda tarixiy tajribaning til orqali aksini namoyon etadi.

1. So'zlarning qiyosiy tahliliga kelsak ingliz tilida: *education (ta'lim)* leksik birligi struktur jihatdan sodda, bir komponentli ot sifatida namoyon bo'lishi oldingi izlanishimizda asoslangan. Ingliz tilidagi *education* lotincha *educare* ("tarbiyalamoq, rivojlantirmoq") fe'lidani yasalgan bo'lib, morfologik jihatdan affiksatsiya orqali hosil bo'lgan abstrakt ot hisoblanadi [2: 68]. O'zbek tilidagi *ta'lim* esa arabcha kelib chiqishga ega bo'lib, fonetik va grafik jihatdan moslashgan, mustaqil leksik birlik sifatida shakllangan.

2. So'z birikmalari odatda tushunchalarni aniqroq ifodalaydi. Ingliz tilida analitik so'z birikmalari ustun bo'lsa, o'zbek tilida sintetik (affiksatsiyalangan) birliklar faoldir. Ingliz tilidagi *learning outcomes* so'z birikmasi struktur tahliliga kelsak, N + N (atributiv ot birikmasi) bunda *learning* - gerund shaklidagi ot (verbal noun), *outcomes* - bosh ot (plural). Birinchi komponent ikkinchi komponentni aniqlab kelmoqda. O'zbekcha birlik *o'quv natijalari* esa N + N (izofali birikma), *o'quv* - ot (jarayon ma'nosida), *natijalari* - bosh ot + III shaxs egalik qo'shimchasi (-i) va bu yerda sintaktik munosabat izofa orqali ifodalanadi va egalik qo'shimchasi semantik bog'lanishni grammatik jihatdan mustahkamlaydi.

3. Frazeologizmlarning pedagogik diskursdagi o'rni juda muhimdir. Ingliz tili ta'lim leksikasida frazeologik birliklar ahamiyati beqiyos. Ingliz tilidagi *hit the books* frazeologizmi struktur jihatdan fe'lli birikma bo'lib, oddiy leksik komponentlardan (*hit + the books*) tashkil topgan. O'zbek tilidagi *qalam tebratmoq* frazeologik birligi ham struktur jihatdan fe'lli birikma bo'lib, *qalam* va *tebratmoq* komponentlaridan tashkil topgan.

4. Ta'limga oid metaforik birliklar har bir xalqning madaniy qadriyatlarini, tarbiyaviy qarashlari, ilmga munosabati va ijtimoiy xotirasini namoyon etadi. Ingliz tilidagi *learning is a journey*, *education is an investment*, *knowledge is a tool* kabi birliklar pragmatik va rivojlanish nuqtayi nazaridan qaraladi, bilim va ta'limning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi [3: 42]. Masalan *learning is a journey*, o'qitish va o'rganish jarayonlarini konseptual tasvirlashda vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu metaforik modeli struktur jihatdan to'liq gap shaklida ifodalangan bo'lib, unda abstrakt tushuncha (*learning*) aniq va jismoniy tajribaga asoslangan konsept (*journey*) orqali izohlanadi.

5. Umumiy ta'lim atamalari – ingliz va o'zbek tillari ta'lim tizimining barcha bosqichlarida qo'llaniladigan, o'qitish, o'rganish, baholash, ta'lim subyektlari va ta'lim jarayonining asosiy tushunchalarini ifodalovchi leksik birliklar hisoblanadi. *Education (ta'lim)*, *teacher (o'qituvchi)*, *student (talaba)*, *learning (o'rganish)*, *curriculum (o'quv dasturi)*, *assessment (baholash)*, *classroom (sinfxona)* kabi istilohlarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

6. Ingliz tilida ta'limga oid termin - curriculum (o'quv dasturi) birligi struktur jihatdan sodda, bir komponentli ot bo'lib, lotincha *currere* ("yugurmoq, yo'l bosmoq") fe'lidani kelib chiqqan. O'zbek tilida esa ko'p terminlar rus va ingliz tillaridan kirib kelgan: "*kompetensiya*", "*o'quv reja*", "*baholash mezonlari*", "*kredit-modul tizimi*". O'zbek tilidagi **kompetensiya** (competence) birligi ham struktur jihatdan sodda bo'lib, o'zlashma termin sifatida shakllangan.

7. **Jargonlar** ijtimoiy guruh yoki soha ichida ishlatiladigan maxsus leksik birliklardir. Ingliz tilidagi **freshman** (birinchi bosqich talabasi) birligi struktur jihatdan sodda, bir komponentli ot bo'lib, tarixan *fresh* ("yangi") va *man* komponentlari asosida shakllangan. O'zbek tilidagi **kontraktchi** birligi ham struktur jihatdan sodda bo'lib, *kontrakt* otiga *-chi* shaxs bildiruvchi affiks qo'shilishi orqali hosil qilingan.

8. **Evfemizmlar** noqulay yoki salbiy tushunchalarni yumshatib ifodalaydi. Evfemistik birliklar struktur jihatdan murakkabdir. Ingliz tilidagi **special needs student** birligi struktur jihatdan sodda, birikma shaklida bo'lib, unda *special needs* sifatida aniqlovchi komponent, *student* esa aniqlanuvchi komponent sifatida keladi. O'zbek tilida ham evfemizmlar shakllanmoqda: "*maxsus ehtiyojli o'quvchi*", "*o'qishga moslashishi sust bo'lgan bola*" va ular struktur jihatdan ko'p komponentli va tavsiflovchi xarakterga ega.

9. **Neologizmlar** zamonaviy soha rivojini aks ettiradi. Ular struktur jihatdan yangi shakllangan yoki birikma ko'rinishida bo'ladi. Ingliz tilidagi **edtech** birligi struktur jihatdan qisqartma (abbreviatura) va neologizm xususiyatini birlashtiradi. Bu birlik *education technology* iborasining birikmasidan hosil qilingan bo'lib, morfologik jihatdan mustaqil so'z sifatida ishlatiladi va grammatik jihatdan o'zgarmasdir. O'zbek tilidagi **aralash ta'lim** birligi esa struktur jihatdan ko'p komponentli bo'lib, *aralash* sifatida yangi sifat morfemasi va *ta'lim* otidan tashkil topgan. Morfologik jihatdan moslashib, so'z birikmalarida turli qo'shimchalar bilan ishlatilishi mumkin (*aralash ta'lim modeli*, *aralash ta'lim shakli*).

10. **Slenglar** struktur jihatdan oddiy bo'lib, rasmiy ta'lim diskursida cheklangan bo'lib, asosan talabalar nutqida uchraydi, ta'limning norasmiy periferik qatlamini tashkil etadi va guruh ichidagi kommunikativ yaqinlikni ifodalashga xizmat qiladi [4: 1386]. Masalan: ingliz tilida **cram**, **brainy**, **skip class** kabilarni, o'zbek tilida esa **yodlashga tiqmoq**, **darsdan qochmoq** va boshqa ko'plab misollarni uchratamiz.

11. **Terminologik birikmalar** ta'lim sohasida nazariy tushunchalarni aniq va tizimli ifodalashga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan **student-centered lesson** modeli o'quv jarayonida talabaning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi va faol ishtirokini markazga qo'yadi [5: 76]. *Student-centered* sifat birikmasi sifatida *lesson* so'zini aniqlab kelmoqda. Masalan: o'zbek tilidagi "**fanlar integratsiyasi**" - "*fan*" (arabcha) + "*-lar*" (ko'plik qo'shimchasi) + "*integratsiya*" (lotincha), turli fanlarni o'zaro bog'lab o'qitish jarayonidir. Hokim so'z ot bilan ifodalangan terminologik birikmalarga masalan, **masofaviy ta'lim**, **masofaviy ta'limni boshqarish tizimi** kiradi, bunda kengaytiruvchi (tobe) komponenti bir so'z bo'lgan birikmali terminlardir.

12. **Abbrevialar (qisqartmalar)** ta'lim tizimida institutlar, baholash tizimlari va hujjat nomlari bilan bog'liq. Masalan: ingliz tilida: **IELTS**, **GPA**, **MOOC**, o'zbek tilida: **DTM**, **OTM** kabi so'zlardir. Bu misollar struktur jihatdan ko'p komponentli terminlarning boshlang'ich harflari asosida yasalgan, grafik jihatdan katta harflar bilan yoziladi. Morfologik jihatdan mustaqil so'z sifatida qabul qilinadi va ko'pincha affiks qabul qilmaydi (lekin og'zaki nutqda moslashuvi mumkin).

13. Ta'limga oid **ko'p ma'noli so'zlar** umumtil va maxsus soha o'rtasida vositachi vazifani bajaradi. Ta'lim diskursida keng qo'llaniladigan "**course / kurs**" leksik birligi struktur jihatdan sodda, bir komponentli ot sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu birlik fonetik va grafik jihatdan barqaror bo'lib, ingliz tilida *course*, o'zbek tilida esa *kurs* shaklida qo'llanadi. Morfologik jihatdan u mustaqil so'z turkumiga mansub bo'lib, ko'plik va aniqlovchi shakllarni qabul qilish imkoniyatiga ega (*courses*, *kurslar*). Ingliz tilida polisemiya faol bo'lsa, o'zbek tilida kontekst bilan cheklanadi.

14. **Arxaizm** so'zlar tarixiy ta'lim tizimining izlarini saqlaydi. Ingliz tilida *hornbook*, *hath*, *quill*, *grammar school* (*eski ma'no*), *tutor* (*tarixiy funksiyasi*). Arabcha-fors kelib chiqishi bo'lgan va o'zbek madaniy ta'lim qatlamida ishlatiladigan atamalar ichida *maktabdor*, *domla*, *muallim*, *saboq* va *madrassa* o'ziga xos o'rin egallaydi. Shu so'zlar maktab va diniy ta'lim tizimida ishlatiladigan asosiy tushunchalarni ifodalaydi [6: 112]. Ularning ko'pchiligi oddiy yoki tarixiy terminlardir. Arxaizmlar tilning tarixiy qatlamini namoyon etadi.

15. **Lingvokulturologik birliklar** esa kamida ikki komponentli strukturaga egadir. Ular struktur xususiyatiga ko'ra so'z birikmalari yoki frazeologik birliklardir. Masalan: ingliz tilida: *public*

school (Britaniya kontekstida), o'zbek tilida esa : *ustoz-shogird, ilm olish*; Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi leksik birliklar standartlashgan, global va terminologik aniqlikka yo'naltirilgan, o'zbek tilidagi leksik birliklar esa milliy, normativ va madaniy rang-baranglikka ega.

Ingliz va o'zbek tillarida ta'limga oid leksik birliklarning **morfologik strukturalari** xususiyatlari haqida fikr yuritadigan bo'lsak, ularning shakllanishini, qo'shimchalarni qo'shish orqali yangi so'zlar hosil qilishni va so'zning grammatik kategoriyalarini o'zgartirishni o'rganadi.

Ingliz tili ta'lim leksikasida **ot so'z turkumi** asosiy o'rin tutadi. Ingliz tilida barcha so'zlarning 42% ot so'z turkumiga tegishli. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, nutqda ishlatiladigan har 4 ta so'z ot so'z turkumi sinfiga kiradi [7: 115]. Ingliz tilida ot so'z turkumidagi so'zlarni yasash uchun fe'llarga yoki sifatlarga **-tion, -ment, -ness, -ity, -er, -or, -ist, -ism, -hood, -ship, -age, -ance** kabi qo'shimchalarni qo'shishingiz mumkin. Masalan: **education** – *ta'lim* - *o'zak so'z* + suffiks **-tion** (*educate* + *tion*), **teacher** -ustoz - *o'zak so'z* + suffix **-er** (*teach* + *er*).

O'zbek tilida ta'lim sohasidagi ot so'z turkumiga oid leksik birliklar *so'z yasovchi affiksalar* (*qo'shimchalar*) yordamida yasalgan bo'lib, **-chi, -lik, -dor, -xon, -goh, -kor, -noma, -don, -shunos** kabi affiksalar o'quv, ilm, ta'lim sohasida juda faol ishlatiladi. Masalan, *o'qituvchi, tadqiqotchi, talabalik, yozuvchilik, tilshunos, kutubxona, ma'lumotnoma, kitobdor* kabilar.

Ta'lim tizimida *“knowledgeable,” “curious,” “loyal,” “enthusiastic,” “inventive,” “active,” “strong,”* va *“intelligent”* kabi **sifatlar** muntazam ravishda misol sifatida ishlatilishi izlanishimizda o'z isbotini topgan [8: 230]. Ingliz tilida sifat so'z turkumidagi so'zlarni yasash uchun ot yoki fe'llarga **-ful, -less, -able, -ible, -ic, -ous, -ish, -ive, -al, -ed, -ing** kabi qo'shimchalarni qo'shishingiz mumkin. Masalan, **teachable** (o'rgatiladigan) sifati o'zak so'z (*teach*) + **-able** suffiksi; **educational** (tarbiyaviy) sifati esa o'zak so'z (*education*) + **-al** qo'shimchasidan iborat. O'zbek tilida esa ta'limga oid sifat yasovchi asosiy qo'shimchalarga egalik bildiruvchi: **-li, -dor**; yo'qlik bildiruvchi: **-siz**; ilmiy / rasmiy uslubda: **-iy, -viy, -ik**; tarz bildiruvchi: **-ona, -larcha** kabilar kiradi. Masalan, *bilimli, savodli, mahoratsiz, tarbiyasiz, ilmiy, ta'limiy*, va boshqa so'zlar.

Ingliz tilida fe'l so'z turkumidagi so'zlarni yasash uchun ot yoki sifatlarga **un-, re-, dis-, mis-** va **pre-** kabi prefikslarni qo'shishingiz mumkin. Masalan, *“attend”* so'zi **re-** prefiksini qo'shish orqali *“reattend”* fe'lga aylanishi mumkin. **Unlearn** - o'rganish (*learn*) so'ziga **un-** prefiksini qo'shish orqali yasaladi. O'zbek tilida esa asosan **-la, -t, -dir, -tir, -il, -n, -lan, -ish, -lash, -uvchi, -ayotgan** kabi qo'shimchalar ta'limga oid fe'l yasovchi asosiy qo'shimchalardir. Ulardan **-la** qo'shimchasi ot, sifat yoki boshqa so'z turkumidan fe'l yasaydi. Ma'nosi “harakat qilish”, “amalga oshirish” mazmunini beradi. Masalan: **baholamoq**- baho (*ot*) + **-la**, **o'qitmoq** → o'qi- + **-t**, **yozdirmoq** → yoz- + **-dir**, **o'rganuvchi** → o'rgan- + **-uvchi** bilim olayotgan shaxs.

Natija va munozaralar. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning strukturalariga ko'ra **o'xshashliklar** quyidagilarda namoyon bo'ladi. Ular: ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid terminologiyaning murakkabligi; ikki tildagi o'zlashtirishlar; ingliz va o'zbek tillaridagi ko'pmorfemali tuzilmalar; ikki tildagi maktab fanlari, ilmiy darajalar va ta'lim muassasalari uchun maxsus atamalar mavjudligi. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning tuzilishiga ko'ra **farqlaridan biri** ingliz tilida ko'plab yangi so'zlar **prefikslar va suffikslar** yordamida hosil qilinsa, o'zbek tilida ko'proq **so'z birikmalari** orqali yangi leksik birliklar hosil qilinadi. Masalan, ingliz tilida *“educational”* so'zi *“education”* ning suffikslar bilan hosil qilingan shakli bo'lsa, o'zbek tilida bu atama *“ta'limga oid”* so'z birikmasi yordamida ifodalanadi. Keyingi farq o'zbek tilidagi ta'lim sohasidagi leksik birliklar ko'pincha **aniqlovchi va aniqlanmish** orqali ifodalanadi, ya'ni atamalar ko'pincha aniqlovchi so'zlardan iborat bo'ladi. Ingliz tilida esa bu birliklar ko'pincha **qo'shma so'zlar yoki sifatlar** orqali tuziladi. Masalan, ingliz tilidagi *“distance learning”* atamasi o'zbek tilida *“masofaviy ta'lim”* shaklida beriladi. O'zbek tilidagi ta'limga oid leksik birliklarning tuzilishi ko'pincha turk va arab tillari ildizlariga asoslanadi, ingliz tilida esa lotin, yunon, anglosakson ildizlariga asoslanadi. Chog'ishtirilayotgan tillar o'zlashma so'zlardan foydalanishiga ko'ra farqlanadi. O'zbek tili rus, fors va arab tillaridan, ingliz tili esa lotin, fransuz va boshqa tillardan atamalarni olishi mumkin. Masalan, rus tilidan **“институт” (institut)** – **institute**, fors tilidan **“universitet” (university)**, **“maktab” (school)** so'zi arab tili orqali o'zbek tiliga kirib keldi. Ingliz

tiliga lotin tilidan “science” – scientia, “biology” – biologia, fransuz tilidan “university” – université, “professor” – professeur kabi ta’limga oid o’zlashma so’zlar kirib kelgan.

O’zbek tilidagi ta’limga oid terminlarning quyidagi ko’rinishlari uchraydi: 1) hokim so’z ot bilan ifodalangan birikmali terminlar; 2) hokim so’z fe’l, ya’ni harakat nomi bilan ifodalangan birikmali terminlar; **Hokim a’zosi ot bo’lgan sintaktik leksik birliklar** tobe va hokim komponentlarining ifodalanishiga ko’ra: **Kengayuvchi (hokim) komponenti bir so’z bo’lgan birikmali terminlar:** yakuniy nazorat jadvali, mustaqil ta’lim rejasi, amaliy mashg’ulot daftari, yozma ish mezon; **Kengaytiruvchi (tobe) komponenti bir so’z bo’lgan birikmali terminlar:** yakuniy nazorat, yakuniy nazorat natijalari, yakuniy nazorat topshiriqlari; mustaqil ta’lim, mustaqil ta’lim rejasi, mustaqil ta’lim mashg’ulotlari; **Hokim va tobe a’zolar bir xil so’z turkumi bilan ifodalangan birikmali terminlar:** ilmiy-uslubiy majmua, amaliy-metodik tavsiya, nazariy-amaliy mashg’ulot; **Ikki yoki undan ortiq komponentlarning xilma-xil birikishidan tuzilgan birikmali terminlar:** yakuniy davlat attestatsiyasi, o’quv-uslubiy majmua, malakaviy bitiruv ishi, joriy va oraliq nazorat.

Hokim a’zosi fe’l, aniqrog’i, harakat nomi bilan ifodalangan kengaygan birikmali terminlar ta’lim terminologiyasida ham salmoqli o’rin tutadi. Misol uchun, **ikki komponentli:** referat yozish, bilimni baholash, matnni tahlil qilish, darsni o’zlashtirish. Keyingisi **uch komponentli:** kurs ishini tayyorlash, mavzuni mustaqil o’rganish, talabaning bilimini baholash, amaliy mashg’ulot o’tkazish, nazorat ishini tekshirish. So’nggisi **to’rt komponentli:** bitiruv malakaviy ishini himoya qilish, talabalarning mustaqil ishlarini baholash, o’quv jarayoni natijalarini tahlil qilish, fan bo’yicha yakuniy nazorat o’tkazish.

Xulosa. Tadqiqotimizda ingliz va o’zbek tillaridagi ta’limga oid leksik birliklarning morfologik tahlili leksik birliklarning tuzilishini va ularning ma’noni ifodalashda qanday ishlatilishini chuqurroq tushunishga imkon beradi va so’zlarning etimologiyasini va tilning rivojlanish tarixini o’rganishda ham muhim rol o’ynaydi.

Tahlil natijalari shuni ko’rsatdiki, ingliz va o’zbek tillari o’rtasida sezilarli struktur farqlar mavjud. Birinchidan, ingliz tilida ko’p komponentli terminlar keng qo’llanadi. Kompozitsiya asosiy so’z yasash modeli hisoblanadi. Bu ingliz tilining analitik tabiatiga mos keladi. Ikkinchidan, o’zbek tilida affiksatsiya va izofali birikmalar yetakchi model hisoblanadi. Ya’ni terminlar ko’proq qo’shimchalar va sintaktik bog’lanish orqali hosil qilinadi. Uchinchidan, ingliz tilida qisqartmalar va akronimlar tizimli ravishda qo’llanadi, o’zbek tilida esa ular ko’pincha o’zlashgan yoki tarjima qilingan shaklda ishlatiladi.

Demak, struktur farqlar ikki tilning tipologik xususiyatlari bilan izohlanadi. Aniq bilamizki, ushbu ma’lumotlar talabalarga, tadqiqotchilarga har ikki tildagi ta’limga oid leksik birliklarning struktur xususiyatlarini chuqurroq tushunishga va ularni to’g’ri va samarali ishlatishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Alimova M.X., Rasulov Z.I. Comparative Typology of the English and Uzbek Languages. – Buxoro: Durdona, 2022. – P. 6.
2. Tilavova M.M. Lexical Units in the Education Sphere: Classification Based on Structural and Semantic Characteristics // Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. – 2022. – Vol. 10, No. 3. – P. 68.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 42 b.
4. Ahmedov O.S., Tilavova M.M., Ayakulov N.A. The Use of Lexical Units Related to Education in English and Uzbek // Journal of Northeastern University. – 2022. – Vol. 25, Issue 04. – P. –1386.
5. Ahmedov O.S., Tilavova M.M. Darsni yetkazib berish va faollikni oshirishda zamonaviy metodlar va innovatsion onlayn platformalarning bugungi kundagi ahamiyati // Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi. – 2020. – № 7. – B. 76.
6. O’zbekiston tilining izohli lug’ati. 5 jildlik. 3-jild.–Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.–112-b.
7. Morozova O.A., Yaxina A.M. Teoreticheskaya grammatika sovremennogo angliyskogo yazyka. O’quv qo’llanma. – Yelabuga, 2021. -115-b.
8. Tilavova M. Classification of Morphological Features of Lexical Units Related to English Language Education According to Their Structure // Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2024. P. 230;

**STIVEN KING VA NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA SHAXS VA OLOMON
TO'QNASHUVI: IJTIMOY CHETLANISH MUAMMOSI**
N.N.Tolibova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada g'arb ommaviy madaniyati va psixologik daxshat adabiyotining yetakchi vakili Stiven King hamda o'zbek adabiyotida modernizm va ekzistensializm yo'nalishi asoschisi Nazar Eshonqul hikoyalarida shaxs va olomon to'qnashuvi, ijtimoiy chetlanish (aliyensiya) muammosi qiyosiy-badiiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki muallif asarlaridagi chetlangan qahramonlar tipologiyasi, jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy befarqligi, olomonning shaxs erkinligi va o'ziga xosligiga qarshi tajovuzi badiiy tahlil doirasiga tortilgan. King hikoyalaridagi tashqi, ijtimoiy-psixologik bosim va Eshonqul asarlaridagi chuqur falsafiy-ramziy chetlanish o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar ochib berilgan. Maqolada shaxs fojiasi orqali jamiyatning ma'naviy inqirozi va tizimiy e'tiborsizligi qiyosiy metod asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy chetlanish, olomon va shaxs, Stiven King, Nazar Eshonqul, qiyosiy adabiyotshunoslik, ekzistensial inqiroz, ramz va metafora, individualizm.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-художественный анализ столкновения личности и толпы, а также проблемы социального отчуждения (алиенации) в рассказах Стивена Кинга — ведущего представителя западной массовой культуры и психологического триллера, и Назара Эшонкула — основоположника модернизма и экзистенциализма в узбекской литературе. В исследовании анализируются типология отчужденных персонажей, духовное и социальное равнодушие общества, а также нападки толпы на свободу и индивидуальность личности. Раскрываются сходства и различия между внешним социально-психологическим давлением в рассказах Кинга и глубоким философско-символическим отчуждением в произведениях Эшонкула.

Ключевые слова: социальное отчуждение, толпа и личность, Стивен Кинг, Назар Эшонкул, сравнительное литературоведение, экзистенциальный кризис, символ и метафора, индивидуализм.

Abstract. This article provides a comparative literary analysis of the clash between the individual and the crowd, as well as the problem of social alienation, in the short stories of Stephen King, a prominent figure in Western popular culture and psychological horror, and Nazar Eshonqul, the pioneer of modernism and existentialism in Uzbek literature. The study explores the typology of alienated characters, the spiritual and social apathy of society, and the crowd's aggression against individual freedom and uniqueness. The paper highlights the similarities and differences between the external socio-psychological pressure in King's stories and the profound philosophical-symbolic alienation in Eshonqul's works.

Keywords: social alienation, crowd and individual, Stephen King, Nazar Eshonqul, comparative literature, existential crisis, symbol and metaphor, individualism.

XXI asr global transformatsiyalar, urbanizatsiya va raqamli texnologiyalar davri bo'lishi bilan birga, insonning jamiyat ichidagi o'rni, uning ma'naviy yolg'izlanishi va ijtimoiy chetlanishi (aliyensiya) muammolarini har qachongida ham chuqurroq kun tartibiga olib chiqdi. Insoniyat tarixida olomon va shaxs munosabatlari hamisha ziddiyatli kechgan bo'lsa-da, bugungi kunda bu to'qnashuv yangicha ijtimoiy-psixologik qiyofa kasb etmoqda. Adabiyot hamisha jamiyatning ko'zgusi va og'riqli nuqtalarni ko'rsatuvchi badiiy barometr bo'lib kelgan. Xususan, shaxs va olomon to'qnashuvi, ijtimoiy befarqlik hamda individualizm fojiasi jahon va o'zbek adabiyotining eng yetakchi vakillari ijodida markaziy mavzulardan biri hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda G'arb ommaviy madaniyati va psixologik daxshat hamda realizm adabiyotining yirik vakili, amerikalik yozuvchi Stiven King (Stephen King) hamda o'zbek adabiyotida milliy modernizm va falsafiy ekzistensializm yo'nalishining asoschilaridan biri Nazar Eshonqul hikoyalaridagi shaxs va olomon munosabatlari qiyosiy aspektda tahlil qilinadi. Bir qarashda, butunlay boshqa-boshqa madaniy, ijtimoiy va estetik muhitda ijod qilgan ushbu ikki

ijodkorning badiiy olami bir nuqtada — jamiyatning ma'naviy tanazzuli tufayli shaxsning chetlatilishi fojiasida kesishadi.

Stiven King asarlarida ijtimoiy e'tiborsizlik va olomonning shafqatsizligi ko'pincha tashqi dinamika, ijtimoiy tazyiq, maktab va oiladagi bulling (tazyiq o'tkazish) hamda kichik shaharchalar (small-town America) konformizmi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Nazar Eshonqul hikoyalarida esa bu muammo chuqur falsafiy-ramziy qatlamlarga ega bo'lib, totalitar tuzum inersiyasi, olomon ongining turg'unligi va milliy o'zlikdan uzoqlashish fojiasi orqali ochib beriladi.

Ushbu tadqiqotda Stiven King va Nazar Eshonqul hikoyalarida shaxs hamda olomon to'qnashuvini ochib berish uchun quyidagi ilmiy-metodologik usullardan foydalanildi:

1. **Qiyosiy-tarixiy tahlil metodi:** Har ikki yozuvchi yashagan va ijod qilgan davrning (XX asr oxiri va XXI asr boshlari) ijtimoiy-siyosiy manzarasi, G'arb va Sharq adabiy muhitidagi o'ziga xosliklar hamda ularning qahramonlar tasviriga ta'siri tahlil qilindi.

2. **Strukturaviy va semiotik tahlil:** Asarlardagi ramzlar, metaforalar va badiiy detallarning ("maymun", "niqob", "sovuqlik", "olomon ovozi") ichki ma'no qatlamlari ochildi.

3. **Tipologik qiyoslash:** G'arb adabiyotidagi *"outsider"* (chetlangan shaxs) konsepsiyasi hamda Sharq-o'zbek adabiyotidagi *"g'arib"* / *"o'zga"* qahramon tiplarining badiiy va estetik o'xshashliklari qiyoslandi.

Tadqiqotning amaliy asosi sifatida Stiven Kingning ijtimoiy tazyiq va chetlanish aks etgan kichik proza namunalari hamda Nazar Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam", "Yalpiz hidi" va "Baholash" hikoyalari tanlab olindi.

1. *Olomon tabiati:* Kingda *"ko'r-ko'rona instinkt"*, Eshonqulda *"ma'naviy turg'unlik"* - Stiven King ijodida olomon — bu individual fikrlash qobiliyatini yo'qotgan, ibtidoiy yirtqichlik instinkti uyg'ongan guruhdir. King o'z hikoyalarida shaxsiy qo'rquv va xavotirlar birlashganda olomon qanday qilib oson boshqariladigan vahshiy kuchga aylanishini ko'rsatadi. Kingning olomoni faol, agressiv va jismoniy jazolashga tayyor turadi. Ularga o'zgalik, odatdagidan boshqachalik — xavf yoki g'ayritabiiylik bo'lib ko'rinadi.

Nazar Eshonqul olomoni esa ko'proq passiv shafqatsizlik, ma'naviy loqaydlik va turg'unlik bilan xarakterlanadi. "Maymun yetaklagan odam" hikoyasidagi olomon o'zligini butunlay yo'qotgan, tizim g'ildiragiga aylangan va har qanday yangilikdan, haqiqatdan qo'rqadigan toifadir. Ular jismoniy tajovuz qilmasalar-da, o'zlarining sovuq befarqligi va ma'naviy ko'rliqi bilan o'zga fikrli shaxsni hayotdan butunlay siqib chiqarishadi.

2. *Chetlangan qahramon (Outsider) tipologiyasi va fojiasi:* Har ikki ijodkor qahramonlarida ijtimoiy chetlanish muammosi turlicha vizual shakllarda namoyon bo'ladi:

• **Stiven Kingda shaxsiyatning sinishi:** King qahramonlari ko'pincha jamiyatning chekkasida yashaydigan, maktabda yoki oilada tazyiqqa (bulling) uchragan va o'zini himoya qila olmaydigan ojiz insonlardir. Ularning chetlanishi jamiyatning andozalariga mos kelmasliklaridan (ijtimoiy status, tashqi ko'rinish yoki ruhiy o'ziga xoslik) boshlanadi. Bu bosim qahramon ichida yovuzlik yoki dahshatli psixologik reaksiyani uyg'otadi. King chetlanishni ijtimoiy va oilaviy institutlar inqirozi sifatida ko'rsatadi.

• **Nazar Eshonqulda ekzistensial yolg'izlik:** Eshonqul qahramonlari ("Yalpiz hidi" yoki "Baholash" hikoyalarida) chuqur intellektual va ma'naviy olamga ega bo'lgan fojiaiy shaxslardir. Ularning jamiyatdan chetlanishi — bu atrof-muhitning ma'naviy tubanlashuviga qarshi isyon yoki chorasizlik ifodasidir. Qahramon jismoniy qiynalmaydi, balki ruhoniylar qiynoqlarga chiday olmaydi. Uning chetlanishi metafizik xarakterga ega bo'lib, u dunyoning sovuqligidan o'z xotiralari, ramzlari yoki xayollari bag'riga qochadi.

3. *Ijtimoiy e'tiborsizlikning ramziy ifodalari:* Yozuvchilar jamiyat tanqidini berishda o'ziga xos ramzlar tizimidan foydalanadilar.

Nazar Eshonqulda "maymun" ramzi — insoniylikdan mahrum bo'lish, faqat mexanik instinktlar bilan yashash va mustaqil fikrlay olmaslikning metaforasidir. "Baholash" hikoyasidagi baholovchi obrazi esa insoniy qadriyatlarni ham o'ldirishga urinayotgan, jamiyatni raqamlashtirib, hissizlashtirayotgan shafqatsiz byurokratik tuzum timsolidir.

Stiven Kingda esa ijtimoiy e'tiborsizlik ko'pincha "shinamgina va sokin kichik shaharchalar" (small towns) ramzida beriladi. Tashqaridan juda osoyishta ko'ringan bu shaharchalar o'z ichiga shafqatsiz sirlarni, befarqlikni va begonalarga nisbatan dushmanlikni yashiradi. Shahar olomoni o'z "sokinligi" va konformizmini saqlab qolish uchun har qanday qurbonlikka tayyor turadi.

Stiven King va Nazar Eshonqul hikoyalarda shaxs va olomon to'qnashuvi hamda ijtimoiy chetlanish (aliyensiya) muammolarining qiyosiy-badiiy tahlili G'arb va Sharq adabiyotidagi o'ziga xos estetik tafakkur tizimini ochib berish imkonini berdi. Har ikki yozuvchi turlicha madaniy, tarixiy va ijtimoiy sharoitlarda ijod qilgan bo'lsa-da, ularning badiiy izlanishlari inson ma'naviyatini himoya qilish va jamiyat loqaydligini fosh etish nuqtasida birlashadi. Olingan ilmiy natijalar asosida quyidagi keng qamrovli xulosalarga kelindi:

Birinchidan, olomon va individualizm munosabatlaridagi kontrast. Stiven King asarlarida olomon ko'proq ijtimoiy-psixologik voqeolik sifatida namoyon bo'ladi. U jismoniy xavf tug'diruvchi, oson manipulyatsiya qilinadigan, har qanday o'zgachalikni g'ajib tashlashga tayyor bo'lgan faol va tajovuzkor kuchdir. King sotsializmdagi yoki kapitalistik jamiyatdagi konformizm shaxsiyatni qanday yo'q qilishini, tizimli bosim (maktab, oila, kichik shaharcha muhiti) insonni qay darajada chetlatishini ko'rsatadi. Nazar Eshonqul ijodida esa olomon — bu falsafiy va ma'naviy turg'unlik holatidir. Eshonqul olomoni jismoniy harakatlardan ko'ra, o'zining fikrsizligi, o'zlikni yo'qotganligi va ma'naviy loqaydligi bilan dahshatlidir. Ular isyonkor yoki uyg'oq shaxsni urib o'ldirmaydi, balki o'zlarining sovuq befarqligi bilan tiriklayin ko'madi, uning ovozi eshitishni istamaydi.

Ikkinchidan, chetlangan qahramonning reaksiyasi va fojiasi. Ikki adib qahramonlarining jamiyat tazyiqiga qaytargan reaksiyasi turlichadir. King qahramoni (outsider) sotsium bosimiga chiday olmay, ko'pincha destruktiv (vayronkor) yo'lga o'tadi; uning chetlanishi ruhiy inqirozga va ichki "yovuzlik" yoki g'ayritabiiy kuchlarning uyg'onishiga olib keladi. Nazar Eshonqul qahramoni esa chetlanganida o'z ichki dunyosiga, xotiralar va ramzlar bag'riga chekinadi. Eshonqulda chetlanish — bu ruhan pok qolishning, olomon botqog'iga botib ketmaslikning yagona chorasidir. Bu yerda Sharq falsafasidagi "g'ariblik" va ekzistensial yolg'izlik tuyg'usi yetakchilik qiladi.

Uchinchidan, janr va badiiy metodlar uyg'unligi. King ushbu ijtimoiy fojiani realizm elementlari bilan qorishiq psixologik daxshat (horror) va triller janri orqali tasvirlasa, Eshonqul sof modernizm, ramziylik va mifologizm metodlaridan foydalanadi. "Maymun yetaklagan odam"dagi maymunlik darajasiga tushgan olomon yoki "Baholash"dagi barcha narsani hisobsiz o'lchovchi tizim insoniyatning eng katta fojiasi — hissizlik va mexanizatsiyalashuv ekanini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, har ikki ijodkor ham o'z asarlari orqali zamonaviy jamiyatga jiddiy ogohlantirish beradi: insonning inson tomonidan rad etilishi, uning dardiga e'tiborsizlik va olomon ongining hukmronligi har qanday jamiyatni ichidan yemiruvchi eng xavfli ma'naviy kasallikdir. King va Eshonqul hikoyalari shaxs erkinligi, individual fikrlash va insoniy qadr-qimmatni asrab qolish uchun yozilgan o'ziga xos adabiy manifestlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Eshonqul, N. (2019). *Mendon so'nggi so'z (Adabiy-ilmiy maqolalar, suhbatlar)*. Toshkent: Akademnashr.
2. Fromm, E. (2013). *The Sane Society*. London: Routledge.
3. Yuldashev, M., & Qodirova, S. (2021). *Hozirgi o'zbek nasrida modernizm tendensiyalari (Nazar Eshonqul ijodi misolida)*. O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri, 1(3), 112-116.

UO'K 821.512.154

CHINGIZ AYTAMATOVNING “SOMON YO'LI “(MOMO YER) QISSASIDA TABIAT VA INSON MUNOSABATLARI

Sh.Sh.Toshpo'lotova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatovning “Somon yo'li” (“Momo yer”) qissasida tabiat va inson munosabatlarining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilingan. Asarda Ona Yer obrazi orqali insoniyatning urush, tinchlik, mehnat va ma'naviy qadriyatlar haqidagi qarashlari yoritiladi. Qissa voqealari To'lg'anoy va Ona Yer o'rtasidagi dialoglar asosida ochib berilib, urushning inson taqdiri va tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri tasvirlanadi. Tadqiqotda yozuvchining allegorik

obrazlar, ramziy ifodalar hamda psixologik tasvir vositalari orqali inson va tabiat uyg'unligini yuksak badiiy mahorat bilan aks ettirgani ko'rsatib beriladi. Shuningdek, asarda insonparvarlik, tinchliksevarlik va tabiatga ehtiyotkorona munosabat g'oyalari ilgari surilgani yoritiladi.

Kalit so'zlar: Chingiz Aytmatov, "Somon yo'li", "Momo yer", To'lg'anoy, Ona Yer, tabiat va inson munosabatlari, urush va tinchlik, allegoriya, insonparvarlik, badiiy talqin.

Аннотация. В данной статье анализируется художественно-философская интерпретация взаимоотношений природы и человека в повести Чингиза Айтматова «Материнское поле» («Млечный путь»). Через образ Матери-Земли автор раскрывает взгляды человечества на войну, мир, труд и духовные ценности. События произведения представлены в форме диалога между Толгонай и Матерью-Землёй, что позволяет глубже осмыслить трагические последствия войны для человека и окружающего мира. В исследовании рассматриваются особенности использования аллегорических образов, символики и психологического анализа, посредством которых писатель раскрывает гармонию между человеком и природой. Особое внимание уделяется гуманистическим идеям, антивоенному пафосу произведения и призыву к бережному отношению к природе.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, «Материнское поле», Толгонай, Мать-Земля, природа и человек, война и мир, аллегория, гуманизм, символизм, художественное осмысление.

Abstract. This article examines the artistic and philosophical interpretation of the relationship between nature and humanity in Chingiz Aitmatov's novella "The Milky Way" ("Mother Earth"). Through the symbolic image of Mother Earth, the author reveals human attitudes toward war, peace, labor, and spiritual values. The narrative is developed through dialogues between Tolgonai and Mother Earth, which highlight the tragic consequences of war on both human destiny and the natural world. The study emphasizes Aitmatov's use of allegorical imagery, symbolism, and psychological portrayal to demonstrate the harmony between nature and mankind. Furthermore, the article explores the humanitarian and anti-war ideas embodied in the work, as well as the writer's call for a respectful and responsible attitude toward nature.

Keywords: Chingiz Aitmatov, "The Milky Way", "Mother Earth", Tolgonai, Mother Earth, nature and humanity, war and peace, allegory, humanism, artistic interpretation.

Buyuk so'z ustasi, XX asr qirg'iz adabiyotining mahoratli ijodkori Chingiz Aytmatov qirg'iz adabiyotining shuhratini olamga yoydi. Uning asarlari dunyoning deyarli barcha tillariga tarjima qilingan bo'lib, ularda nafaqat qirg'iz adabiyoti an'analari, balki dunyo adabiyotining eng sara an'analari ham mujassam etilgan. Aytmatovning eng xalqchil asarlaridan biri "Somon yo'li" qissasi 1963-yilda yaratilgan. Asarning 2-nomi "Momo yer" bo'lib, Asil Rashidov tomonidan o'zbekchalashtirilgan.

"Somon yo'li" qissasida insoniyatning azaliy og'rig'i-urush mavzusi, Ikkinchi jahon urushidan oldingi yillar va urush davri qalamga olingan bo'lib, qissa voqealari asarning bosh qahramoni-To'lg'anoy va Ona yerning o'zaro suhbatida asosida hikoya qilib beriladi. To'lg'anoy butun boshli yashab o'tgan umrini, ko'rgan-kechirgan, his qilgan damlarining barini muqaddas dalasi bilan qayta xotirlaydi. Bu dialoglar orqali ulkan falsafiy muammolar haqida fikr yuritiladi. „Ijodda men xilma-xil usullarni sinab ko'rdim, - deb yozadi muallif, - chindan ham, asar voqealarini qahramon tilidan hikoya qilish bosh qahramondan boshqa personajlarning ichki dunyosini chuqur ochishga to'sqinlik qiladi. Voqealar muallif tilidan hikoya qilinganda, salmoqli gaplar aytishga, hayotni istagancha qamrab olishga imkon yaraladi. Lekin adabiyotda behisob vositalar borki, asar voqealari qahramon tilidan hikoya qilingan taqdirda ham yozuvchi undan unumli foydalanishi mumkin. „Somon yo'li“da voqealarni hikoya qilish tarzi taqozo etilgan ana shunday usullarning biridan foydalanganman. Bu — momo Yer bilan Onaning so'zlashuvidir...” [2]

Qissa qahramonlari: Tolg'anoy va uning suyukli yori- Suvonqul, Tolg'anoyning jondan aziz farzandlari- Qosim, Maysalbek, Jaynoq hamda kelini – Aliman. Asarda ko'p qahramonlar bo'lmasa-da, u butun boshli millatlarning dardidan hikoya qiladi.

Tolg'anoy asar davomida birma-bir barcha yaqin insonlaridan urush sabab judo bo'ladi hamda kelini Aliman bilan yolg'iz qoladi, biroq shunday iztirobli kunlar boshiga kelganda ham ular hech

qachon hayotdan, uning keltiradigan yorug' kunlaridan umidini uzmaydi. Aksincha, qaynona va kelinning har qanday mashaqqatli, alamli damlarda ham o'zini qo'lga olishga kuch topib, hamisha iroda va matonat bilan yurtining tinchligi, xalqining farovonligi uchun ter to'kib mehnat qilgani va hech qachon ortga chekinmagani insonni hayratda qoldiradi. Xalqning boshiga chaqmoq urgandek bo'lib tushgan urush – hayotni qay darajada qora kunlarga to'ldirgan bo'lsa hamki, ular insoniyligini umrining oxirigacha yo'qotmaydi. *“Urush odamni qattiqqo'l qiladi, toshbag'ir, shaxsiyatparast, hayvon qiladi deb kim aytadi? Yo'q, urush, qirq yil qirg'in keltirsang ham, nechalarining ajalini yetkazib, o'rtab, qiyratib, yakson qilsang ham, odamni sen tobe qilib, bo'ysundira olmaysan. Odam umid qilgan hamma yaxshiliklaridan ajralsa hamki, qanday bo'lmasin, birovga yaxshilik qilsam deydi, uni suyak, turg'izsam deydi, uni ozgina bo'lsa ham baxtli qilolsam deydi”*[1].

Bu bilan Aytmatov odamzotning yengilmas ruhga egaligiga, kurashuvchan irodasiga, metindek mustahkam bardoshiga ishora qiladi.

To'lg'anoy asar boshida Ona zaminga: “O'z taqdirinigina emas, balki butun zamonamning tarixini, o'tgan-ketganlar xususida, o'zim haqimda, bariga guvoh bo'lgan, saxovatli dalam” [1] deya murojaat qiladi. Qissada Ona yerning allegorik obrazi yaratilgan. Yer tilga kiradi, ona bilan birga qayg'uradi, onani yupatadi. To'lg'anoy hayotning eng dahshatli, fojiali kunlarida Ona zaminga murojaat qiladi: “Tabiat tomonidan yaratilgan eng oliy mavjudotlarning eng buyugi, odamzod, dunyoni o'ziga bo'ysundirgan kim - odamzodmi, shunday ekan, bir-biriga bunchalik ziyon keltirmay, tinch-totuv yasholmaydimi? Sirdosh dalam, javob ber, ayt javobingni.

- Qiyin savol berding-ku, To'lg'anoy. Men bilganimdan beri, odam odam bo'lib yaratilgandan beri urushgani urushgan. Ba'zan urushda mutlaqo qirilib, nom-nishonsiz ketgan ellar ham bo'lgan, kuli ko'kka sovurilib, tirik jon qolmay, xonavayron bo'lgan shaharlar ham bo'lgan. Necha asrlar odamzod iziga zor bo'lib, bo'm-bo'sh yotgan vaqtlarim ham bo'lgan. Har gal urush chiqqanda, gap uqqanlarga urushmanglar, qon to'kkuncha aql ishlatinglar, deb aytaman. Hozir ham aytadigan so'zim shu: „Ey, odamlar, dunyoning to'rt burchagida yashagan odamlar, sizlarga nima kerak — Yermi? Mana men Yerman, men barcha odam bolasiga yetaman, menga talashishlaringning keragi yo'q, menga inoqlik kerak! Mehnat kerak! Shudgorga bitta don tashlasalaring, yuz dona qilib beraman, xipchin sanchsalaring, chinor qilib beraman, bog' qilsalaring, meva tugib beraman, mol yoysalaring, pichan bo'lib beraman, uy qursalaring, devor bo'lib beraman, urug'-aymoqlaring ko'paysa, hammalaringga joy bo'lib beraman! Men tugamayman, men xasis emasman, men konman, men hammalaringga baravar yetaman!“ deyman. Sen endi, To'lg'anoy, odam bolasi tinch yashay oladimi, yo'qmi, deysan. O'zing o'ylab ko'r-chi, u mendan emas, sizlardan, odam bolasining o'zidan sizlarning noinoqliklaringizdan, xohishlaringizdan, aql-idroklaringizdan...“ [2] Bu kabi alam-u iztirobga to'la so'zlar Ona yer tilidan aytilar ekan, dunyo yaralgandan beri zamin insonlarning noahilligi, ochko'z va aqlsizligi sabab vayron bo'layotgani, cheksiz urushlardan aziyat chekayotgani, aslida, odamzodning yuksak tafakkuri va ongi orqali u bebaho xazinaga, tunganmas boylikka aylanishi mumkinligi ta'kidlangan.

Chingiz Aytmatovning ushbu qissani yaratishdagi yana bir bor cheksiz mahorat egasi ekanligi shunda ko'rinadiki, u asarda hech qanday jang tasvirlari, urushning shovqin-suronli sahnalarini tasvirlamasdan, uning oddiy qishloq ahli hayotiga qanday ta'sir etganligi, insonlar ko'ngliga hadsiz iztirob-u mashaqqatlar solgani, u jang bo'layotgan joydan minglar chaqirim yerlardagi insonlarni ham chetlab o'tmaganini ko'rsatish orqali urush – insoniyat boshiga kelgan eng dahshatli qayg'u, cheksiz talofat va yo'qotishlar sababchisi, millionlab taqdirlarni izdan chiqaradigan odamzodning eng og'ir sinovi ekanligi yaqqol ifoda eta olgan. Bu borada Asil Rashidov shunday deydi: “Aytmatovning butun ijodi, uning yirik madaniyat arbobi sifatidagi faoliyati urushni la'natlash, insoniyatni bu yovuz xatardan xalos etish g'oyasi bilan sug'orilgan. Chingiz Aytmatov asarlarida Oybekning “Quyosh qoraymas”, Shuhratning “Shinelli yillar”, Ibrohim Rahimning “Taqdir” asarlaridagi kabi bevosita urush manzaralari chizilmaydi, front epizodlari batafsil tasvirlanmaydi. Ammo shunga qaramay, san'atkorning deyarli barcha asarlarida urushni la'natlash pafosi juda kuchli. Bunga u, asosan, urush oqibalarini badiiy ifodalash orqali erishgan” [3].

Xulosa qilib aytganda, Aytmatov XX-XXI asr muammolaridan hech qachon chetda turmaydi. Uning asarlari urushga qarshi kuchli aybnomadir. Buni, ayniqsa, yozuvchining realistik-simvolik

uslubda yozilgan “Momo yer” (Somon yo‘li) qissasida yaqqol ko‘rish mumkin. Asarda tarixning eng hayajonli, eng dahshatli voqealaridan biri – Ikkinchi jahon urushi voqealari qalamga olingan. “Bu qissa urushga qarshi ishonarli teran asardir. Kishilar taqdiri urush va tinchlikning umumiy muammolari bilan konkret bog‘langan, bu muammolar bizning boshimizda ham bor. Har bir kitobxon urushga qarshi, yaxshilik va shafqatsizlikka qarshi yanada kuchliroq kurashishi uchun bu ayolning (To‘lg‘anoy) taqdirini aslo unutmasligi kerak”. (K.Vrune) [4].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Chingiz Aytmatov. Sarvqomat dilbarim. (“Somon yo‘li” qissasi).-Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti,1969.
2. Chingiz Aytmatov. Yozuvchi va zamon. -Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1981.
3. Asil Rashidov.Chingiz Aytmatov olami.- Toshkent, O‘qituvchi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2011.
4. Suyun Qorayev. Chingiz Aytmatov - buyuk yozuvchi, kamtarin inson, sodiq do‘st.-Toshkent, Yangi asr avlodi, 2015.

UO‘K 82.09

ERKIN A‘ZAMNING KINOYADAN FOYDALANISH MAHORATI

Sh.G‘.Toshxujayeva, dots., Qo‘qon davlat universteti, Qo‘qon

Annotatsiya. Ushbu maqolada Erkin A‘zam asarlarida kinoya (ironiya), sarkazm va kesatigning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning qahramon xarakterini ochish hamda muallifning subyektiv munosabatini ifodalashdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: kinoya (ironiya), sarkazm, kesatig, lingvopoetik tahlil, situativ ironiya, assotsiativ ironiya, qahramon nutqi, individual uslub.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности иронии, сарказма и насмешки в произведениях Эркина Азема, а также раскрывается их роль в создании характера персонажей и выражении субъективного отношения автора.

Ключевые слова: ирония, сарказм, насмешка, лингвопоэтический анализ, ситуативная ирония, ассоциативная ирония, речь персонажа, индивидуальный стиль.

Abstract. This article examines the linguopoetic features of irony, sarcasm, and insinuation in Erkin A‘zam’s works and highlights their role in revealing the characters’ traits and expressing the author’s subjective attitude.

Keywords: irony, sarcasm, mockery, linguopoetic analysis, situational irony, associative irony, character speech, individual style.

Kinoya (ironiya) nozik qochirim yoki yashirin istehzo maqsadida so‘zni qarama-qarshi ma’noda qo‘llashdan iborat trop bo‘lib, unda so‘z o‘ziga xos tarzda okkazional ma’no kasb etadi. Ushbu o‘ziga xos hodisa ancha avvalroq tadqiqotchilar e’tiborini tortib, tadqiq obyektiga aylangan. Kinoyani antik davr allomalari Sitseron va Kvintilian shunday ta’riflaydi: “Biz kimnidir maqtagandek bo‘lamiz, aslida esa tanbeh beramiz. Bu tagma’no kontekstdan yoki so‘zlovchi intonatsiyasi va imo-ishoralaridan anglashilib turadi”.[4;57] I.Saniyeva va V.Davidov kabi tilshunoslar ironiyaning kesatig, mazax, istehzo asosida yuzaga kelishi va mazax, istehzo yo‘q joyda ironiya bo‘lmasligini ta’kidlaydilar. Mashhur tilshunos Fauler ironiyaning barcha o‘ziga xosliklarini umumlashtirib, uning ikki turini, ya’ni *situativ xoslangan* va *og‘zaki ifodalanadigan* ironiyani ajratadi hamda situativ ironiyaning ko‘pincha meyozi, enantiosemiya, evfemizm kabi nutqiy figuralar bilan bog‘liqligini qayd etadi. [4;59]

Nutqiy muloqotning ko‘p qirraliligi uning psixolingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik xususiyatlari bilan bog‘liqligi bizga ma’lum. S.Boymirzayeva kinoya haqida quyidagi qarashlarini bayon etadi: “Kinoyaning ifodalanishi to‘lig‘icha emotsiya yoki hissiy tuyg‘ularning lisoniy voqelanishi sifatida qaraladi. Kinoya insonning his etish va idrok etish qobiliyati bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi hamda boshqa turdagi ruhiy xarakterlar bilan uyg‘un holda hosil bo‘ladi” [2;118]. Bizningcha, tilshunoslik nuqtai nazaridan kinoya ma’no hosil qilishning antifrazis yoki enantiosemiya (so‘zlarni teskari ma’noda qo‘llash) hodisalari bilan bog‘liq ravishda nutqning ma’lum

bir maqsadni yo'naltirishga xizmat qiluvchi, salbiy subyektiv munosabat ifodalovchi lingvopoetik vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda o'z ovozi va uslubiga ega ko'plab asarlari bilan adabiyot muhoblari qalbini zabt etib kelayotgan Erkin A'zam asarlari kinoyaviy tasvir elementlariga boy bo'lib, hatto ushbu tasvir vositasi yozuvchining individual uslubini belgilashda ham muhim omil hisoblanadi. Yozuvchi ushbu tasvir vositasini o'zining ko'plab asarlariga olib kirganligi bilan boshqa adiblar ijodidan tubdan farq qiladi.

E.Ibragimova o'zbek tilida ironiya hosil qilishning quyidagi ikki turini ko'rsatadi:

1. Situativ (vaziyatli) ironiya.
2. Assotsiativ (darajali) ironiya. [3;38]

Situativ ironiya so'z doirasida yuzaga kelib, emotsional jihatdan aniq, yaqqol ironiya bo'lsa, aksiologik ironiya subyektiv munosabatni anchagina yashirin, darajali ifoda etadigan ironiya ko'rinishi hisoblanadi hamda ko'proq makromatnlarda uchrashini e'tirof etadi. Ba'zan kinoyaning enantiosemitik shaklda subyektiv munosabat salbiy va ijobiy mazmunda ishlatilgan o'rinlari ham kuzatiladi. Masalan, quyida – *da* yuklamasining biror shaxsga nisbatan yumshoqlik, muloyimlik ijobiy ma'nosi ifodalanadi: *Xullas, uch og'a-ini botirlar to'rt yil deganda arang uchrashdilar!*

– *Endi-i, sen shoir-da, taraf yo'q, gapga ustasan. Biz, rostini aytsam...* (“Shaytonchalar ko'chasi”) Ma'lumki, – *da* yuklamasi o'zbek tilida ekspressiv - emotsionallik ma'nosini ifodalashi mumkin. Yuqoridagi parchada *shoir-da* so'zi tarkibida – *da* yuklamasini qo'llashdan asosiy maqsad Shoim tomonidan do'stining shoirligini ta'kidlash emas, balki unga bo'lgan shaxsiy ijobiy munosabatni ifoda etishdan iborat. Bu nutq parchasi qurshovida o'sha do'stidagi shoirlilik qobiliyatini, hech kimga o'xshamaydigan, boshqalardan farqli degan mazmunni berish maqsadida foydalanilgan bo'lib, bu faqat nutq jarayonida o'ziga xos alohida ohang bilan voqelangan.

Xuddi shu “Shaytonchalar ko'chasi” qissasida aynan – *da* yuklamasining kinoyaviy salbiy munosabat ifodalashdagi o'rnini kuzatishimiz mumkin.

– *Sho'x, sho'x, - deydi chiqib ukasining “adabini berib” kelgan Shoim.*

– *O'zing zo'r edingmi! Akasining ukasi-da, - deydi Tillo piqirlab. – Sakkizniyam eplayolmay...* (“Shaytonchalar ko'chasi”) Bolalikning beg'am-betashvish kunlari, sho'xliklari, bolalarcha muhabbat va qiziqishlari hikoya etiladigan ushbu qissada *akasining ukasi-da* birikmasi tarkibida qo'llangan – *da* yuklamasi orqali akasidagi salbiy xususiyatlarni ukaga ko'chirish bilan ironik munosabat ifodalanmoqda.

E. A'zam asarlarida qahramonlarning ruhiy holati va xarakteridagi o'ziga xos jihatlarni ochishda, shuningdek, komik ta'sirni kuchaytirishda ironiya muhim tasviriy vosita sifatida samarali qo'llanadi. Qahramon nutqida uchraydigan bunday ifodalar ularning ichki kechinmalari va dunyoqarashini yoritishga xizmat qiladi. Yozuvchi obrazni kutilmagan vaziyatda so'zlatib, tashqi tomondan jiddiy ko'ringan, ammo aslida kinoya va yashirin kulgi bilan yo'g'rilgan iboralar orqali haqiqatni ifodalaydi hamda o'z munosabatini bildiradi.

Adib ironiyaning eng yuqori cho'qqisi hisoblangan sarkazmni ham lingvopoetik maqsadlarda qo'llaydi. Sarkazm yunon tilidan kirib kelgan bo'lib, “achchiq istehzo, zaharli kulgi, kesatq” [3;15] ma'nolarini anglatadi va ba'zan piching tushunchasi bilan ham uyg'un holda ishlatiladi. Bu usul orqali kuchli salbiy munosabat ifodalanib, unda masxara, kinoya, hatto g'azab ohangi yaqqol sezilib turadi. Asarda sarkazm (piching) voqea va obrazlarning salbiy tomonlarini ochib berishda, ayniqsa, ta'sirchan vosita bo'lib xizmat qiladi. Erkin A'zamning “Otoyining tug'ilgan yili” qissasi boshdan oxirigacha sarkazm asosiga qurilgan. Chunki asar bosh qahramoni Asqar Shodibek xarakteriga xos, o'zi ta'rif berganidek “shartakilik”, “qaysarlik”, “beandishalik” qissa voqealari rivojida aniq aks etib turadi. Shuning uchun ham yozuvchi ushbu qissani “Shartakilik qissasi” deb nomlaydi: *Qishki ta'tilda uyga borib, tog'am xotinini haydaganini eshitdim. Xotinini haydagach, ertasigayoq mo'ylovini oldiribdi va g'arch etigini kiygancha bashang bo'lib ko'cha aylanishni odat qilibdi. Qarasam, qo'li orqada, kinoteatr maydonida savlat to'kib turgan ekan.*

– *To'g'a-a, – dedim yoniga borib, – bu mo'ylov ko'rinmaydi?*

– *Qirdik, jiyan, qirdik, dedi tog'am ichki bir mamnuniyat bilan iyagini silab.*

– *Nima oq oralab qolganmidi?*

– Yo'g'-e! *Ortiqcha mo'y – tanga yuk*, deb eshitdik.

– Shunday ekanmi, ha-a. *Endi bir durbin toping*, – dedim maslahat berib, – *o'tgan-ketgan qiz-juvonni tomosha qil-iib yurasiz. Bo'yinga osi-ib.. Maza-da!*

Andishani tupurib tashlab rahmatli bobongizdek nuqul qalampir chaynab yurasiz-a, jiyan", deya istehzoli jilmaydi tog'am.

Ertasi kuni yana o'sha joyda, o'sha vazohatda ko'rib, salom bergan edim, alik olmadi. Eshitishimcha, onamga: "Bu ketishda o'g'lingiz odam bo'lmaydi", deganmish. "**Besh qorako'zni chirqiratib, xotinini uydan quvgan errayim odam sanalarkan-da**, yashasin-e!" dedim. ("Otoyining tug'ilgan yili") Keltirilgan parchada tog'a obrazi orqali yuzaga kelgan vaziyat sarkazmning yorqin namunasi sifatida namoyon bo'ladi. Uning xotinini haydab, ortidan o'zini "bashang" tutishi, mo'ylovini oldirib, savlat to'kib yurishi aslida kulgili emas, balki achinarli holatdir. Ammo muallif bu vaziyatni bevosita tanqid qilmaydi, balki qahramon tilidan berilgan kesatiq, piching va masxarali iboralar orqali ochadi. Masalan, *ortiqlcha mo'y – tanga yuk* yoki *durbin topib, qiz-juvon tomosha qilish* haqidagi gaplar oddiy maslahatdek tuyulsa-da, aslida keskin istehzo va pichingni o'zida mujassam etadi. Bu yerda sarkazm voqelikni inkor etmaydi, balki uni bo'rttirib ko'rsatish orqali uning salbiy tomoni yanada reallashadi. Sarkazmning kulminatsion nuqtasi "**Besh qorako'zni chirqiratib, xotinini uydan quvgan errayim odam sanalarkan-da, yashasin-e!**" kabi jumlada kuzatiladi. Bu ifoda yuzaki qaraganda maqtov ohangida bo'lsa-da, aslida keskin tanqid va norozilikni bildiradi. Lingvopoetik jihatdan bu yerda antonimik mazmun asosidagi kinoya yuzaga kelib, o'quvchi ongida achchiq kulgu va tanqidiy munosabat uyg'otadi.

Ironik mazmun ifodalash usullaridan biri kesatiq hisoblanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida bu vositaga "Qochirim bilan, pardalab masxaralash, kulish yoki kamsitish; istehzo, piching", [5;356] deya ta'rif beriladi. A. Abdullayev "Kesatish mantiqiy ta'sirchanligi bilan adresatga nisbatan o'ta "hukmronlik" ruhida bo'ladi", [1;80] deya ta'kidlaydi.

Erkin A'zam asarlarida ba'zi salbiy munosabatlar hisoblangan g'azab, qo'rqitish, yoqtirmaslik, ogohlantirish, baland kelish kabi holatlar kesatiq orqali ifodalanadi. Masalan: *Shu tariqa, kechagina qishloqdan kelgan Javliqul, "kimsan – Javliboy Meliboyev"ga aylanib ketdi... Qo'limdagi suvni allaqachon ichib bo'lgan edim, ammo Javliboyga bir nayza suqmay bu yerdan ketolmasligimni sezdim.*

– Javliboy, – dedim, – bu, *qachon endi aspirant bo'ladilar?*

Javli sho'rlik gapimni jiddiy fahmladimi yoki vaziyatdan foydalanib qizlarning oldida maqtangisi keldimi, mo'ljalini aniq aytdi:

– O'qishni bitiraylik...

– Ana, – deya uning og'zidan so'zini olib qizlarga yuzlandim, – **aspirant tap-tayyor! Birortalaring shartta tegib olinglar. Aspirant-a! Buning ustiga otasi sovxoz direktori ..** ("Otoyining tug'ilgan yili") Ushbu parchada "nufuzli shaxs"ga aylangan oddiy qishloq yigiti, domlalar ortidan soyaday ergashib yuradigan xushomadgo'y Javliboy Meliboyevga nisbatan "nima haqda bo'lmasin kimga, qaysi sharoitda ekanidan qat'iy nazar doimo ko'nglidagi gapni indallosini aytib qo'yadigan" (E.A.) Asqarning yoqtirmaslik kabi salbiy munosabati kesatiq usulida ochib berilgan. Muallif qahramon nutqi orqali o'zi yoqtirmagan jamiyatdagi soxta qadriyatlar mansab, boylik va tashqi mavqega ixlosmand kishilarni keskin fosh etadi.

O'zbek tilida ironiya(kinoya munosabati) ni ifodalashning lisoniy vositalari doirasi juda keng, buni Erkin A'zam asarlari misolida tahlil etdik. Chunki yozuvchining shu bugunga qadar yaratilgan barcha asarlari kinoya asosiga qurilgan bo'lib bu vosita ijodkorning o'ziga xos individual uslubini belgilaydi hamda adib asarlarining lingvopoetik qimmatini oshirishda alohida estetik vazifa bajaradi. Yozuvchi asarlarida kinoya ham muallif ham qahramon tilidan berilgan. Bunda subyekt nutqiy muloqot vaziyatida, asosan, balandroq ijtimoiy mavqeda turadi, nutqiy faoliyat davomida uning intellektual va emotsional ustunligi ayon bo'ladi. Ko'rinadiki, yozuvchi ijodida kinoya subyekt nutqidagi muloqot va etik qoidalarga rioya qilgan holda til tizimining ifoda vositalaridan foydalana olishi adibning so'z qo'llash bilan bog'liq mahorati, zukko tabiati, teran fikri, nozik mushohadasi, yuksak darajadagi betakror san'atini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев А. Экспрессивлик ифодалашнинг синтактик усули. – Т.: Фан, 1987.

2. Боймирзаева С. Матнда киноя мазмунининг ифодаланиши. // ЎТА. 2008. -№4. – Б. 111-118.

3. Ибрагимова Э. Ўзбек тилида ирония ва ироник мазмун ифодаланишининг усул ҳамда воситалари. Филол.фан номз.дисс... – Фарғона, 2001.
4. Саниева И., Давыдов В. Ирония. История вопроса // Язык, сознание, коммуникация. сб. статей. вып.12. – М.: диалог МГУ, 2000.
5. Мадвалиев А. тахрири остида. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 2-жилд. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA QIRG'IZ TILLARIDAGI SO'Z YASALISH QONUNIYATLARIGA OID TERMINLARNING QIYOSIY TAHLILI

M.A.Ubaydullayeva, dots., PhD, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *So'z yasalishi har qanday tilning leksik tizimini boyituvchi va uning ichki taraqqiyot qonuniyatlarini namoyon etuvchi muhim hodisalardan biridir. Ayniqsa, turkiy tillar tizimida so'z yasash jarayoni lug'at tarkibining kengayishi, yangi nominativ birliklarning yuzaga kelishi hamda tilning funksional imkoniyatlarining rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *derivatsiya, relyatsiya, so'z yasash qolipi, so'z yasash asosi, so'z yasash vositasi, so'z yasash usuli.*

Аннотация. *Словообразование является одним из важнейших явлений, обогащающих лексическую систему любого языка и отражающих закономерности его внутреннего развития. В частности, в системе тюркских языков процесс словообразования служит важным фактором расширения словарного состава, появления новых номинативных единиц и развития функциональных возможностей языка.*

Ключевые слова: *деривация, реляция, словообразовательная модель, словообразовательная основа, словообразовательное средство, словообразовательный способ.*

Abstract. *Word formation is one of the most important phenomena that enriches the lexical system of any language and reflects its internal developmental patterns. In particular, the process of word formation in the system of Turkic languages serves as an important factor in expanding the vocabulary, emerging new nominative units, and developing the functional capabilities of the language.*

Keywords: *derivation, relation, word-formation model, word-formation basis, word-formation means, word-formation method.*

O'zbek tilshunosligida so'z yasalishi masalasi **“Hozirgi o'zbek tili”** darsligida *derivatsiya* termini orqali izohlanadi. Mazkur termin lotincha *derivatio* (“ajralish”, “hosil bo'lish”) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, so'z yasash asosidan yangi leksik birlik hosil bo'lish jarayonini anglatadi. Derivatsiyada yasovchi asos bilan hosila o'rtasida denotativ ma'no jihatidan farq yuzaga keladi. Natijada yangi nominativ birlik shakllanib, u mustaqil lug'aviy birlik sifatida qo'llanadi. Shuningdek, darslikda *relyatsiya*[1. – B.] termini ham qo'llangan bo'lib, u lotincha *relatio* (“munosabat”, “xabar”) so'zidan olingan. Derivatsiyadan farqli ravishda relyatsiyada asos va hosila o'rtasida denotativ ma'no o'zgaraydi. Masalan, **qush** – **qushni** shakllarida predmetning nomi saqlanib qoladi, faqat grammatik munosabat ifodalanadi. Shu bois relyatsiya grammatik hodisa sifatida tavsiflanadi, derivatsiya esa leksik hodisalar tarkibiga kiradi. Qirg'iz tilshunosligida esa ushbu hodisa **сөз жасоо** termini bilan ifodalanadi.

“Азыркы кыргыз адабий тили” darsligida mazkur termin ikki xil mazmunda qo'llanishi ko'rsatilgan. Birinchi ma'noda u yasama va qo'shma so'zlarning qanday usullar hamda vositalar yordamida hosil qilinishini bildirsa, ikkinchi ma'noda so'z yasalishini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limini anglatadi. Demak, qirg'iz tilshunosligida ushbu termin ham jarayonni, ham ilmiy yo'nalishni ifodalovchi ko'p funksiyali termin sifatida qaraladi. O'zbek va qirg'iz tillarining bir genealogik guruhga mansubligi ularning so'z yasalish tizimlarida ko'plab umumiyliklarning mavjudligini ta'minlaydi. Aynan ana shu farqlarni qiyosiy o'rganish turkiy tillar terminologiyasining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi. O'zbek tiliga oid darsliklarda so'z yasalish

nazariyasi **so'z yasash qolipi**, **so'z yasash asosi**, **so'z yasash vositasi**, **so'z yasash usuli** hamda **hosila** kabi terminlar orqali yoritiladi. Mazkur terminlarning har biri so'z yasash tizimining alohida tarkibiy qismini ifodalaydi va o'zaro uzviy bog'liq holda yangi leksik birliklarning hosil bo'lish mexanizmini tushuntirishga xizmat qiladi. Jumladan, **so'z yasash qolipi** ikki tomonlama tuzilishga ega bo'lib, shakliy va mazmuniy komponentlardan tashkil topadi. Uning shakliy tomoni yasovchi asos hamda yasovchi vositani qamrab olsa, mazmuniy tomoni hosila birlikning leksik-grammatik xususiyatlarini ifodalaydi. Qirg'iz tilshunosligida esa so'z yasalishi tizimini tavsiflash uchun **сөз жасоо мааниси**, **негиз**, **куранды мүчө**, **туундулук катыш**, **сөз жасоо тизмеги**, **сөз жасоо уясы**[2. – Б. 196.] hamda **сөз жасоо тиби** kabi terminlardan foydalaniladi. Ushbu terminlar o'zaro bog'liq holda so'z yasalish tizimining nazariy asoslarini tashkil etadi va qirg'iz tilidagi derivatsion munosabatlarni izohlashda muhim ilmiy vosita vazifasini bajaradi.

Qirg'iz tilshunosligida **сөз жасоо мааниси** termini so'z yasalishi natijasida yuzaga keladigan umumiy semantik mazmunni ifodalash uchun qo'llanadi. Masalan, qirg'iz tilidagi **агар**, **көгөр**, **карап**, **жашар**, **кыскар** kabi fe'llar ot va sifat asoslaridan hosil qilingan bo'lib, ularning barchasida "ma'lum belgi yoki xususiyat kasb etish" ma'nosi mujassamlashgan. Demak, ushbu umumiy semantik belgi aynan so'z yasalish ma'nosini ifodalaydi. O'zbek tilshunosligida esa mazkur mazmunni aynan ifodalovchi alohida termin uchramaydi, balki bu holat derivatsion ma'no doirasida izohlanadi.

Qirg'iz tilshunosligidagi muhim terminlardan yana biri **негиз** hisoblanadi. Mazkur termin lug'aviy birlikning asosiy qismini anglatadi hamda so'z tarkibidan so'z o'zgartiruvchi grammatik qo'shimchalar chiqarib tashlangandan keyin qoladigan qismni bildiradi. Shu sababli **негиз** so'zning derivatsion asosini ifodalovchi asosiy birlik sifatida qaraladi. Qirg'iz olimlarining fikricha, o'zak morfologik jihatdan bo'linmaydigan eng kichik ma'noli birlik hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida oliy ta'lim darsliklarida **negiz** termini deyarli qo'llanmasa-da, umumta'lim maktablari grammatikasida so'z yasovchi qo'shimcha qo'shilishidan avvalgi qism aynan negiz deb izohlanadi. Masalan, **suvchilik** so'zida **suvchi** negiz vazifasini bajaradi.

Qirg'iz tilshunosligida negiz yasalish xususiyatiga qarab uch turga ajratiladi: **тубаса негиз**, **туунду негиз** hamda **түзүүчү негиз**. **Тубаса негиз** hech qanday yasovchi vositalar ishtirokisiz mavjud bo'lgan sodda asosni bildiradi. Mazkur termin mazmun jihatidan o'zbek tilshunosligidagi **o'zak** yoki **asos** tushunchalariga yaqin keladi. Bunday birliklar tarkibida yasovchi affikslar mavjud bo'lmaydi va ular keyingi derivatsion jarayonlar uchun tayanch vazifasini bajaradi. **Туунду негиз** esa boshqa asosdan hosil qilingan yasama birlikni anglatadi. Mazkur terminning o'ziga xos jihati shundaki, u milliy termin yaratish tamoyili asosida shakllangan bo'lib, qirg'iz tilining ichki imkoniyatlariga tayangan holda hosil qilingan. Masalan, **кыргызч**, **уйчу**, **бакчы** kabi so'zlar tegishli asoslarga yasovchi qo'shimchalar qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan. Shuningdek, **беш жылдык**, **топ таш**, **калем сап** singari birliklar ikki yoki undan ortiq asosning qo'shilishi orqali yasalgan murakkab birliklar hisoblanadi. Ushbu hosilalarning semantik mazmuni bevosita ularni tashkil etgan asoslarning ma'nosiga bog'liq ravishda shakllanadi. **Түзүүчү негиз** termini esa yangi so'z yasash uchun tayanch bo'ladigan derivatsion asosni ifodalaydi. Bunday asosga yasovchi qo'shimcha qo'shilishi natijasida yangi lug'aviy birlik hosil bo'ladi. Masalan, **балыкчы**, **шыпыргы**, **илгич** so'zlarida **балык**, **шыпыр** va **ил** qismlari yasovchi negiz vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, bunday negizlar keyingi bosqichlarda yana yangi hosilalar yasash imkoniyatiga ham ega bo'ladi.

Mazkur tushuncha mazmunan o'zbek tilshunosligidagi **negiz** terminiga yaqin keladi. Qirg'iz tilshunosligida derivatsion munosabatlarni ifodalovchi markaziy terminlardan biri **туундулук катыш** hisoblanadi. Ushbu termin yasovchi asos bilan undan hosil bo'lgan yasama birliklar o'rtasidagi shakliy va semantik bog'liqlikni ifodalaydi. Masalan, **ото** va **отто** fe'llari bitta **от** asosidan hosil qilingan bo'lsa-da, ular turlicha semantik mazmunni ifodalaydi.

Qirg'iz tilshunosligida **куранды мүчө** termini so'z yasalishida ishtirok etuvchi eng muhim derivatsion vositalardan biri sifatida qaraladi. Mazkur termin o'zbek tiliga mazmunan **so'z yasovchi qo'shimcha** deb tarjima qilinadi. Termin tarkibidagi **куранды** komponenti "qurilgan", "biriktirilgan" ma'nolarini ifodalab, yangi leksik birlikni shakllantiruvchi vositani anglatadi. Kurandy mycho yordamida hosil qilingan birliklarda nafaqat so'zning grammatik shakli, balki uning lug'aviy

ma'nosi ham o'zgaradi. Natijada yangi leksik birlik yuzaga kelib, ko'pincha boshqa so'z turkumiga mansub bo'lgan hosila shakllanadi. Masalan, **опт** otiga **-то** qo'shimchasining qo'shilishi natijasida **опрто** fe'li, **бас** fe'liga **-ма** qo'shimchasi qo'shilishi orqali esa **басма** oti hosil bo'ladi. Demak, bunday qo'shimchalar derivatsion vazifani bajarib, yangi nominativ birliklarning yuzaga kelishini ta'minlaydi.

Qirg'iz tilshunosligida so'z yasash tizimini izohlashda **сөз жасоо тизмеги, сөз жасоо уясы, сөз жасоо жолдору, сөз жасоонун айкашу ыкмасы, сөз жасоонун лексика-семантикалык ыкмасы, сөз жасоонун фонетикалык ыкмасы** hamda **сөз жасоонун морфологиялык ыкмасы** kabi terminlar ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu tushunchalar derivatsion tizimning turli jihatlarini tavsiflab, yangi so'zlarning hosil bo'lish mexanizmi, ularning o'zaro bog'liqligi va yasash usullarini ilmiy asosda tavsiflashga xizmat qiladi. O'zbek tilshunosligida esa so'z yasash **so'z yasash qolipi** nazariyasi asosida tavsiflanadi. "Hozirgi o'zbek tili" darsligida so'z yasash qoliplari bir necha asosiy guruhlarga ajratilib, ularning har biri alohida derivatsion model sifatida izohlanadi. Birinchi guruh **affiksali so'z yasash qolipi** bo'lib, u o'z navbatida **suffiksali** va **prefiksali** turlarga bo'linadi. Suffiksali usulda yangi so'z yasovchi qo'shimchalar asosning oxiriga qo'shiladi. Masalan, **ot + -chi** modeli orqali kasb yoki faoliyat egasini bildiruvchi otlar hosil qilinadi. Prefiksali usulda esa yasovchi element asosning bosh qismida qo'llanadi va yangi ma'no hosil qiladi. Ikkinchi tur **yordamchi (ko'makchi) so'zli so'z yasash qolipi** hisoblanadi. Ushbu usulda mustaqil va yordamchi so'zlarning o'zaro birikishi natijasida yangi leksik birlik hosil bo'ladi. Masalan, **ot + bo'lmoq** modeli orqali yangi fe'llar yasaladi. Uchinchi guruh **takror usulidagi so'z yasash qolipi** bo'lib, unda ma'lum birlikning takrorlanishi natijasida yangi semantik ma'no yuzaga keladi. Ayniqsa, ravishlarning daraja va miqdor ma'nolarini ifodalashda ushbu usul samarali qo'llanadi. To'rtinchi guruh **qo'shma so'z hosil qiluvchi qoliplardan** iborat. Bunday modellarda ikki yoki undan ortiq mustaqil asosning birikishi orqali yangi lug'aviy birlik shakllanadi. Hosila ma'nosi esa tarkibiy qismlarning o'zaro semantik munosabatiga tayangan holda yuzaga keladi. Beshinchi guruh **tarkibli (murakkab) so'z yasash qoliplarini** o'z ichiga oladi. Har bir qolip o'zining grammatik tuzilishi va semantik vazifasiga ko'ra boshqa qoliplardan farqlanadi.

O'zbek tilshunosligida derivatsiya bilan bog'liq yana ikki muhim termin – **yasama so'z** va **yasalgan so'z** hisoblanadi. Bu ikki tushuncha ko'pincha o'xshash mazmunda qo'llansa-da, ularning ilmiy mohiyatida sezilarli farqlar mavjud. **Yasama so'z** nutq jarayonida so'z yasash qoliplari asosida hosil qilinadigan derivatsion birlikni bildiradi. Uning semantik mazmuni nutqiy vaziyat va kontekstga bog'liq ravishda aniqlanadi. Shu sababli bunday birliklarning ma'nosi hali to'liq barqarorlashmagan bo'ladi. **Yasalgan so'z** esa til tizimida mustaqil leksik birlik sifatida mustahkam o'rin egallagan, ma'nosi umumxalq tomonidan qabul qilingan va lug'at tarkibiga kirgan birlik hisoblanadi. Masalan, **uchuvchi** yoki **suvchi** kabi birliklar dastlab yasama so'z sifatida shakllangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ularning ma'nosi barqarorlashib, tayyor leksik birlikka aylangan. Shuningdek, "Hozirgi o'zbek tili" darsligida qo'shimchalar semantik va sintaktik xususiyatlariga ko'ra **lug'aviy, sintaktik** hamda **lug'aviy-sintaktik (funktional)** turlarga ajratiladi. Bunday tasnif qo'shimchalarning til tizimidagi vazifalarini yanada aniqroq belgilash imkonini beradi. Ayrim qo'shimchalar faqat yangi lug'aviy birlik hosil qilsa, boshqalari grammatik munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi, yana ayrimlari esa har ikkala funktsiyani birgalikda bajaradi. Mazkur tasnif derivatsion va grammatik vositalarning chegaralarini aniqlashda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, o'zbek va qirg'iz tilshunosligida so'z yasashga oid terminologik tizim umumiy turkiy asosga ega bo'lsa-da, terminlarning shakllanish tamoyillari, nomlanishi va ilmiy talqinida ayrim farqlar kuzatiladi. O'zbek tilshunosligida xalqaro terminlardan foydalanish ustunlik qilsa, qirg'iz tilshunosligida milliy termin yaratish tamoyili izchil rivojlantirilgan. Shu bois ikki til terminologiyasini qiyosiy o'rganish derivatsion tizimning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlashda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent, 2019. – B.177.
2. Азыркы кыргыз адабий тили. Бишкек, "Аврсия пресс" 2015. – Б. 196.
3. Орузбаева Б., Турсунова А., Сыдыков Ж., Акматалиев А., Мусаев С., Садыков Т. Азырки кыргыз адабий тили. – Бишкек, – 2009. – Б. 57.

4. Balinskaya V. I. Grafika sovremeniogo angliyskogo yazika. – M., 1964.
5. Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2007.
6. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009.
7. Karimov S.A. Tilshunoslik nazariyasi. –Samarqand, 2012.

UO'K 82-311.6:82-311.7

QORAQALPOQ VA O'ZBEK ROMANLARINING UYG'UNLIKDA RIVOJLANISH MASALALARI

(2013-2023-yillar)

*X.Utemuratova, ilmiy xodim, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston
bo'limi Qoraqalpog' gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti, Nukus*

*Sh.Sayimbetov, ilmiy xodim, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston
bo'limi Qoraqalpog' gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti, Nukus*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpog' nasrida roman taraqqiyoti muammolari ko'rib chiqiladi. 2013-2023-yillarda o'zbek va qoraqalpog' adabiyotida Ulug'bek Hamdamning «Ison va itoat», Omon Muxtorning «Ming bir qiyofa», Muzaffar Mirzoning «Shom va shamshir», Sh.Usnatdinovning «Shindlab suyan ko'ngil azoblari», K.Karimov va boshq.

Kalit so'zlar: Roman, roman-dilogiya, roman-trilogiya, mini-roman, zamonaviy romanlar, tarixiy romanlar, obraz, syujet.

Аннотация. В этой статье рассматривается проблемы развития романа в узбекской и каракалпакской прозе. В 2013-2023-годах в узбекской и каракалпакской литературе появились такие романы, как «Исён ва итоат» Улугбека Хамдама, «Минг бир қиёфа» Амана Мухтара, «Шом ва шамшир» Музаффар Мырзы, «Шынтлап сүйген кеуил азаплары» Ш.Уснатдинова, «Агабий» К.Каримова и др.

Ключевые слова: Роман, роман-дилогия, роман-трилогия, мини-роман, современные романы, исторические романы, образ, сюжет.

Abstract. This article examines the development of the novel in Uzbek and Karakalpak prose. Between 2013 and 2023, novels such as Ulugbek Hamdam's «Ishon va Itoat», Aman Mukhtar's «Ming bir qiyofa», Muzaffar Mirza's «Shom va Shamshir», Sh.Usnatdinov's «Shyntlap suyan kongil azoblari» and K.Karimov's «Agabiy» appeared in Uzbek and Karakalpak literature.

Key words: Novel, novel-dilogy, novel-trilogy, mini-novel, modern novels, historical novels, image, plot.

2013-2023-yillarda o'zbek va qoraqalpog' romanlarining rivojlanish yo'nalishlari, tendensiyalari va qonuniyatlarini o'rganib, tadqiq qilib ko'rganda, janr jihatidan rivojlanishlar, o'ziga xos xususiyatlar ma'lum bo'ladi. O'zbek va qoraqalpog' romanlari 2013-2023 yillarda ko'plab yaratildi. Romanlarning janriy xususiyatlari masalalari ham maxsus tadqiqot ishini talab etadi. Roman murakkab janr birligi sifatida roman-dilogiyalar, roman-trilogiyalar, mini-romanlar, roman-dialoglar, hujjatli, psixologik, tarixiy romanlar ko'plab yozila boshladi.

Mustaqillik davrida o'zbek adabiyotida Murod Muhammad Do'stning «Lolazor», N.Eshonqulovning «Maymun yetaklagan odam», O'.Hoshimovning «Tushda kechgan umrlar», T.Murodning «Otamdan qolgan dalalar», Omon Muxtorning «Ming bir qiyofa», «Ko'zgu oldidagi odam», «Tepalikdagi xaroba», Muhammad Alining «Sarbadorlar», Sh.Usmonovanning «Nodirabegim», Sh.Nizomning «To'qqiz hoxan saltanati», T.Hayitning «Bahawiddin Naqshband» nomli tarixiy romanlari kabi badiiy asarlar mashhur bo'ldi.

Romanlarni tadqiq etuvchi, o'zbek olimi I.Yoqubov mustaqillik davri romanlari poetikasiga oid ayrim kamchilik va nuqsonlarni ham qayd etadi:

- bayon va fikrlardagi takrorlar;
- naturalistik epizodlar;
- syujetni va konfliktni rivojlantirishda bayon qilishga berilish;
- didaktika va nasihatgo'ylik;
- ortiqcha ko'rinishlarning ochiq berilishi;

- A.Kamyu va F.Kafkaga taqlidchilik [11;70].

Qoraqalpoq yozuvchilarining ayrim asarlarida ham tadqiqotchi ta'kidlagan kamchiliklar uchraydi. Konfliktning bo'sh qurilganligi romanlarning asosiy kamchiligi sifatida ko'rinadi. An'anaviy talash-tortishuvlar, aka-ukalarning mansab-martaba, taxt, mol-dunyo, meros uchun kurashlari folklor asarlarining konfliktiga aylanganini ko'ramiz.

Ulug'bek Hamdamning «Isyon va itoat» deb nomlangan romanida epigraflar badiiy qo'llanilgan. «Xudo bo'lmagandan keyin ko'rgan kuning nima bo'lardi?!» - Bu xalq so'zi epigraf sifatida keltiriladi. «O'zi taqdir etilgan qismatdan voz kechishga tayyor yagona mavjudot bu insondir». - Bu so'zlar A.Kamyudan keltirilgan. «Ichingdagi tug'yondan qutulib, hayotga qaytmaguningcha halovat topolmaysan». - Bu gaplar muqaddas o'gitlardan olinadi. Demak, yozuvchi uch xil mazmunga ega epigraf qo'llaydi. Bu epigraflar orqali romanning mazmuni haqida tushunchalar beriladi, yozuvchining o'quvchiga aytmoqchi bo'lgan fikr-mulohazalari haqida aytiladi, badiiy asarning estetik-emotsional ta'siri ortadi. Roman «Olam uzra zulmat hukmron edi u paytlar. Na zarracha yorug'lik bor edi va na zarracha harakat. Ehtimol ular mavjud edi. Biroq zulmatning qorida cho'kib yotardi...Faqat Tangri taolo bor edi...Shunda zulmatning bag'ri chok-chok bo'lib ichidan nur oqib chiqdi...» deb afsonaviy tasvirlar bilan boshlanadi [9;138]. Bu badiiy so'z zargari qo'llagan usul qoraqalpoq yozuvchisi A.Abdiyevning «Qadimgi qoraqalpoqlar» nomli roman-dilogiyasida takrorlanadi. Prozaik A.Abdiyev «Hayot, o'lim va hayot» nomli dilogiyasining birinchi kitobini «Qadimgi qoraqalpoqlar» deb ataydi va prologda o'zbek yozuvchisining romanidagi kabi zulmat va yorug'lik haqidagi fikrlar badiiy aks ettiriladi. Keyingi yillari o'zbek va qoraqalpoq prozasida hujjatli romanlar ham ko'plab yaratila boshladi [2;258]. Sh.Usnatdinov «Chin sevgan ko'ngil iztiroblari» nomli hujjatli romandan parchani «Amudaryo» jurnalida e'lon qildi [12;34]. Bunda shoir I.Yusupov obrazi yaratiladi. Uning rafixasi Biybizadaning yoshligi, uning otasi erklatib qo'ygan ismi Shoydan ekanligi so'z bo'ladi, uning onasi Palzada va otasi Mateke oqsoqol Jumanazarov romanda qatnashadi. Mateke oqsoqol folkloristik obrazga aylangan inson, u haqida xalq orasida ko'p so'zlar tarqalgan. Ayniqsa, uning vakillik faoliyati haqida ko'p gapiriladi. Uning Asov otli brigadir yigitning onasi bilan hazil-mutoyiba gaplari, yo'lni kesib o'tgan kampir haqida so'zlar, bog'bonning uyidagi voqealar kulgili tasvirlanadi. Bu folklordagi ma'lumotlar ham yozuvchi tomonidan foydalaniladi. Romanga tayyorgarlik bosqichi juda ko'p vaqt talab qiladigan mas'uliyatli ish hisoblanadi. Bunga ko'proq yoshi katta yozuvchilargina jur'at etishi mumkin. Roman yozish qalamkashlardan katta mas'uliyat, izlanishlar, vaqt talab qilishi shubhasiz. Qalam egasining ijodiy niyati ham muhim bo'ladi. Bu roman bilan o'quvchilarga nima demoqchi, qanday muammolar ko'tarilmoqchi, obrazlarning o'ziga xosligi nimada, syujetda qanday yangiliklar bor? Bunga javoblar izlash kerak bo'ladi. Roman yozish juda mashaqqatli ish hisoblanadi. Bunga ko'pchilik qalamkashlar hikoya va qissalarni yaratib bo'lib qo'l uradi. Shoirlik bilan shug'ullanganlar ham tajriba to'plab, ko'proq qirq, ellik, oltmish, yetmish yoshlarida romanlarini yoza boshlaydi. Tarixiy romanlarni yaratish bundan ham qiyin, o'sha yillar voqeligini o'rganish, faktlarga ijodiy yondashish, obrazlarni tanlash, yaratish, syujetni rivojlantirish, konfliktlarni qurish, kompozitsion intilishlar - xullas, juda ko'p vaqt talab etiladi. Ayrim qalam sohiblarining romanlari muvaffaqiyatsizligi shunday tayyorgarlik ishlarining kamligi bilan izohlanadi. Yozuvchi K.Karimovning keyingi yillari muvaffaqiyatli ijod qilayotganligi ma'lum. Uning qalamidan yaratilgan tarixiy mavzudagi romanlari o'quvchilar jamoatchiligiga turli fikrlar soldi. Ayniqsa, qoraqalpoq xalqi tarixida o'z o'rniga ega Erejep biy haqida yozilgan «Og'a biy» romani olimlar e'tiborini tortdi [7;356]. Roman kompozitsion jihatdan o'ziga xos qurilgan. Prologda qahramonning tobutini olib ketayotgan voqeasi tasvirlanadi. Bu orqali hayot va o'limning abadiyligi haqida falsafiy xulosa chiqariladi. Uchburchak kompozitsiyaning qo'llanilishi romanni o'quvchiga ta'sir qilgan. K.Karimovning «Buyuk dasht bo'rilar» nomli hajmli asarida Kultegin bilan Mug'iliyonning O'ngga qarshi borishida ham shu konflikt asos bo'ladi. 2013-yili «Amudaryo» jurnalining 1-sonida K.Karimovning «Og'a biy» tarixiy romani chop etildi. Romanda prolog beriladi, «Intilish» deb nomlanuvchi bo'limning «Ko'ch» deb nomlanuvchi bobi chop etildi. «Yo'lda» nomli bobi e'lon qilindi. Yo'l motivi mohirona qo'llaniladi. Yozuvchining badiiy xayolidan Bektimir, Qulmon cho'pon obrazlari yaratiladi. «Og'a biy» nomli kitob 2017-yili nashrdan chiqdi. «Og'a biy» so'zi hozirgi o'quvchi uchun bir qadar tushunarsiz

tuyuladi. Bu Xiva xonligi zamonida amal nomi bo'lgan. Qoraqalpoqlarda shu nom bilan yigitlar o'yini ham ma'lum. Erejep og'a biy sifatida faollik ko'rsatadi. Badiiy so'z sohibi Xiva yilnomalaridan, xalq og'zaki rivoyatlaridan, rus, ingliz olimlarining tadqiqotlaridan keng tarzda hujjatli manbalardan foydalanadi. Bu haqda professor P.Nurjanov «Adabiyot haqida o'ylar» kitobida kengroq yozadi [8;336].

Tarixiy romanning hujjatli asoslari ham o'quvchi, olimlarni qiziqtirishi shubhasiz. Romanning janriy manbalaridan biri sifatida ertaklarning o'rni alohida. Qoraqalpoq adabiyotida o'rganilishi kerak bo'lgan masalalar anchagina. Hozirgi romanlarda ixchamlashish, qisqalikka intilish seziladi. S.Bahodirova, K.Karimov, O.Abdiraxmanov, M.Nizanov, A.Abdiyev va boshqa yozuvchilar o'zbek tarjimonlari bilan ishlab, asarlarini o'zbek tiliga tarjima qildirdilar. Bu ham yozuvchilarning ijodiy aloqalar sohasidagi ishlari mahsuli sanaladi. O'zbek va qoraqalpoq romanlari rivojida bu ishlar ham muhim. O'zbek va qoraqalpoq adabiyotida tarixiy romanlar ko'plab yaratilayotgani ma'lum bo'ladi. Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» tarixiy romanidan tortib Oybekning «Navoiy», A.Yoqubovning «Ulug'bek xazinasi», P.Qodirovning «Yulduzli tunlar», «Humoyun va Akbar» («Avlodlar jangi»), Ya.Ilyosovning «So'g'diyona», M.Qoriyevning «Spitamen», Muhammad Alining «Sarbadorlar» hamda Muzaffar Mirzoning «Sham va shamshir» («Navoiy va Bayqara») nomli tarixiy mavzularda yozilgan yirik hajmli asarlari e'lon qilindi. Bu tarixiy romanlarni qoraqalpoq tarixiy nasrida yaratilgan O.Bekbovlov, K.Sultonov, T.Qayipbergenov, K.Mambetov, K.Karimov, A.Sultonov va A.Abdiyevlarning asarlari bilan taqqoslab qaraganda, g'oyaviy-tematik, badiiy masalalari, obrazlar yaratish, syujet tuzish va konflikt, kompozitsiya qurish masalalari ham o'rganilishi kerak bo'ladi. Bu badiiy asarlarni tadqiq qilib ko'rganda, so'z ustalarining kashfiyotlari, yutuqlari ma'lum bo'ladi. Ayniqsa, detallarning qo'llanilishidagi yutuqlari e'tiborni tortadi.

O'zbek adabiyotida buyuk badiiy so'z zargari Alisher Navoiy obrazi yaratilgan Oybekning «Navoiy» romani qoraqalpoq yozuvchilari uchun tajriba maktabi sifatida qaraladi. P.Qodirovning «Yulduzli tunlar» nomli tarixiy mavzuda yozilgan romanida Zahiriddin Muhammad Bobur obrazi badiiy yaratilgan edi. Bu o'zbek tarixiy nasridagi badiiy so'z ustalarining izlanishlari, yutuqlari qoraqalpoq nosirlarini obrazlar yaratishga ruhlantirdi. Buyuk shoirlar Alisher Navoiy va Bobur obrazlari o'tmishdagi ajdodlarimizning el-yurt uchun xizmat qilish namunasi bo'lib qoladi. K.Sultonov ko'proq xalq og'zidagi hikoyalardan, afsonalardan foydalandi. U badiiy fantaziyasi yordamida Xonzoda ismli qahramon obrazini yaratadi. K.Mambetov badiiy xayolini keng parvozlantirib, Ajiniyozni Bibijamol ismli go'zal qiz bilan uchrashtiradi. Ikki badiiy so'z ustasi ham fantaziyadan Ajiniyozning shoirning sevgilisi bo'lgan qizning obrazlarini yaratadi. Xonzodaning hayotidagi voqealarni ham K.Sultonov badiiy to'qimadan yaratadi, uning singlisi Palzodaning obrazini ham yaratadi. K.Mambetov Bibijamolning obrazini yaratish uchun romanda yoddan qo'shimcha syujetni rivojlantiradi, uning yigit akasi Xudaybergen, onasi O'tabika obrazlarini yaratadi. K.Sultonov badiiy to'qimadan Xudoyor, Madamin, Qoraqul, Qurbonali, Qalmen va Gulbiy kabi personajlarni yaratadi. Ajiniyoz bilan Xonzodaga bog'liq qiz-yigitlar ziyofatini tasvirlaydi. Bu o'sha davr haqiqatiga mos qilib aks ettiriladi, chunki Ajiniyoz bilan Xonzoda qiz-yigitlar o'tirgandagina bir-biri bilan diydorlashishga muyassar bo'ladi. Qizning suv olishga chiqqani ham ishonchli qilib beriladi. Gulbiyning ular orasida vositachi bo'lishi ham qiziqarli epizodlarga aylantiriladi. K.Mambetov ham Ajiniyoz bilan Bibijamolning uchrashuvida qiz yangasining o'rnini belgilaydi. Ajiniyoz bilan Bibijamolning badiiy xayoldan yaratilgan Seytjonning to'yida qiz-yigitlar majlisida qaytadan uchrashuvi beriladi. Ikki badiiy so'z ustasi ham tarixiy voqelikni hisobga olgan holda, badiiy tasavvurlaridan lavhalar yaratadi. A.Sodiqov Berdaq bilan Ajiniyoz shoirlarning uchrashuvini tasvirlaydi. Ernazar olako'zning iltimosi bilan Berdaq Jaraqpan bilan Qo'ng'iro'tga yo'l oladi, o'sha safar Ajiniyoz shoir bilan uchrashadi. Ikki shoirning suhbat beriladi. Bu badiiy to'qimadan yaratilgan epizodda yozuvchining yumor-satiradan foydalanish mahorati namoyon bo'ladi. Ushbu sahifalarda mulla obrazi satirik planda yaratiladi. Ajiniyozning ukasi Nurniyoz obrazi olinadi. A.Sultonov «Ziywar» nomli asarida Ajiniyoz shoir haqida xalqda og'zaki saqlangan, shoirning avlodlaridan og'zaki yozib olgan ma'lumotlarini foydalanadi, o'ziga xos obraz yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va qoraqalpoq adabiyotidagi yirik hajmli asarlarda yozuvchilarning badiiy izlanishlari, obraz yaratishdagi yutuqlari, syujet qurilishidagi yangiliklar shulardan iborat ekanligi ma'lum.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Oybek. Navoiy. - Toshkent: O'zdamnashr, 1948.
2. Abdiyev A. Qadimgi qoraqalpoqlar. - Toshkent: Elnur print, 2025.
3. Qodiriy A. O'tgan kunlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.
4. Qodirov P. Yulduzli tunlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.
5. Muzaffar Mirzo. Sham va shamshir. - Toshkent: "Znak," 2019.
6. Karimov K. Og'a biy // Amudaryo, No1, 2013; Karimov K. Orolning umidi // Amudaryo, No1, 2022.
7. Karimov K. Og'a biy. - Nukus: Bilim, 2017.
8. Nurjonov P. Adabiyot haqida o'ylar. - Nukus: Bilim, 2023.
9. Hamdam U. Isyon va itoat. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
10. Yoqubov Ya. Ulug'bek xazinasi. - Nukus: Qoraqalpog'iston, 1983.
11. Yakubov I. Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi. - Filol. fan. dokt. diss. avtoref. - Toshkent: 2018.
12. Usnatdinov Sh. Chin dildan sevgan ko'ngil iztiroblari // Amudaryo, No2, 2016.

UO'K 81'255.4:811.133.1+811.512.133

FRANSUZ–O'ZBEK BADIY TARJIMASIDA STILISTIK TRANSFORMATSIYALARNING KORPUS ASOSIDAGI TAHLILI

(Viktor Gyugoning «Les Misérables» asari misolida)

N.Yu.Xamidova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Viktor Gyugoning «Les Misérables» asari va uning o'zbekcha tarjimasi asosida fransuz–o'zbek badiiy tarjimasida uchraydigan stilistik transformatsiyalar korpus yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida parallel korpus usuli yordamida asl va tarjima matnlari qiyoslanib, epitet, metafora, taqqoslash, giperbola va emotsional-ekspressiv birliklarning tarjimada qayta ifodalanish xususiyatlari o'rganildi. Tahlil natijalari stilistik transformatsiyalar badiiy matnning estetik ta'siri va muallif uslubini saqlashda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: stilistik transformatsiya, korpus lingvistikasi, parallel korpus, badiiy tarjima, metafora, epitet, giperbola, Viktor Gyugo, «Les Misérables».

Аннотация. В данной статье анализируются стилистические трансформации во французско-узбекском художественном переводе на материале романа Виктора Гюго «Les Misérables» и его узбекского перевода. С использованием метода параллельного корпуса сопоставляются оригинальный и переводной тексты. Особое внимание уделяется переводу эпитетов, метафор, сравнений, гипербола и эмоционально-экспрессивных единиц. Результаты исследования показывают, что стилистические трансформации играют важную роль в сохранении художественного воздействия и авторского стиля произведения.

Ключевые слова: стилистическая трансформация, корпусная лингвистика, параллельный корпус, художественный перевод, метафора, эпитет, гипербола, Виктор Гюго, «Отверженные».

Abstract. This article examines stylistic transformations in French–Uzbek literary translation based on Viktor Hugo's novel *Les Misérables* and its Uzbek translation. Using a parallel corpus approach, the source and target texts were compared to identify the translation strategies applied to epithets, metaphors, similes, hyperboles, and emotionally expressive units. The findings demonstrate that stylistic transformations play a crucial role in preserving the aesthetic impact and the author's style in literary translation.

Key words: stylistic transformation, corpus linguistics, parallel corpus, literary translation, metaphor, epithet, hyperbole, Viktor Gyugo, *Les Misérables*.

Kirish. Badiiy tarjimada muallif uslubini, obrazlilikni va estetik ta'sirni saqlash eng murakkab vazifalardan biri hisoblanadi. Til birliklarining semantik mazmunini tarjima qilish bilan bir qatorda, ularning uslubiy xususiyatlarini ham qayta yaratish zarur. Shu sababli stilistik transformatsiyalar tarjimashunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri sanaladi. Zamonaviy tarjimashunoslikda korpus lingvistikasi metodlaridan foydalanish tarjima jarayonini ilmiy asosda o'rganish imkonini

bermoqda. Parallel korpuslar manba va tarjima matnlarini qiyoslash orqali tarjimada yuzaga keladigan stilistik o'zgarishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Viktor Gyugoning «Les Misérables» romani fransuz adabiyotining eng yirik asarlaridan biri bo'lib, unda muallifning boy uslubi, emotsional tasvirlari va badiiy ifoda vositalari keng qo'llangan. Asarning o'zbek tiliga tarjimai stilistik transformatsiyalarni o'rganish uchun muhim material hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi «Les Misérables» asari va uning o'zbekcha tarjimai misolida stilistik transformatsiyalarning qo'llanish xususiyatlarini korpus asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot materiali sifatida Viktor Gyugoning «Les Misérables» asarining fransuzcha asl matni va uning o'zbekcha tarjimai tanlandi.

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy hamda korpus lingvistikasi metodlaridan foydalanildi. Asarning fransuzcha va o'zbekcha matnlari parallel korpus shaklida qiyoslanib, stilistik birliklarning tarjimada qayta ifodalanishi o'rganildi.

Tahlil davomida quyidagi stilistik vositalar tadqiq qilindi: epitet, metafora, taqqoslash, giperbola, emotsional-ekspressiv birliklar. Tadqiqot davomida Viktor Gyugoning «Les Misérables» asaridan tanlab olingan stilistik jihatdan xarakterli misollar parallel korpus asosida qiyosiy tahlil qilinib, ularda uchraydigan stilistik transformatsiyalar aniqlandi va tasniflandi.

Stilistik transformatsiya tushunchasi

Stilistik transformatsiya deb manba matndagi uslubiy vositalarning maqsad tilida estetik va kommunikativ ta'sirni saqlagan holda qayta ifodalanishiga aytiladi.

Badiiy tarjimada stilistik transformatsiyalar quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

- tillarning leksik-semantik tizimidagi farqlar;
- madaniy tafovutlar;
- uslubiy me'yorlarning turlicha bo'lishi;
- muallif uslubini saqlash zarurati.

Tahlil va natijalar.

Quyidagi jadvalda asarda uchraydigan ayrim stilistik transformatsiyalar keltirilgan.

№	Fransuzcha matn	O'zbekcha tarjima	Transformatsiya turi	Izoh
1	un cœur de pierre	tosh yurak	Metaforik ekvivalent	Metafora saqlangan
2	une nuit noire	qop-qora tun	Epitetni kuchaytirish	Ekspressivlik oshirilgan
3	comme un ange	farishtadek	To'g'ridan-to'g'ri ekvivalent	Taqqoslash saqlangan
4	une mer de souffrance	azoblar ummoni	Metaforik modulyatsiya	Obraz kuchaygan
5	il pleurait des torrents de larmes	ko'z yoshlarini seldek to'kardi	Giperbola	Emotsional ta'sir saqlangan
6	une voix douce	mayin ovoz	Epitet	Tabiiy ekvivalent
7	un regard de feu	olovli nigoh	Metafora	Obraz saqlangan
8	la misère immense	cheksiz qashshoqlik	Epitet	Semantik moslik
9	fort comme un lion	sherdek kuchli	Taqqoslash	Milliy ekvivalent
10	une tempête dans l'âme	qalbidagi bo'ron	Metaforik transformatsiya	Tasviriylilik saqlangan

Misollar asarning turli boblaridan tanlab olingan parallel segmentlar asosida shakllantirildi. Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, stilistik vositalarni tarjima qilishda asosan metaforik modulyatsiya, epitetlarni kuchaytirish va funksional ekvivalentlardan foydalanilgan.

Epitetlarning tarjimada berilishi. Epitetlar badiiy matnda obrazlilikni kuchaytiruvchi muhim vositalardan biridir. «Les Misérables» asarida epitetlar qahramonlarning ruhiy holatini va muhitni tasvirlashda faol qo'llanadi. Masalan, *une nuit noire* birikmasi o'zbek tilida *qop-qora tun* tarzida tarjima qilinishi ekspressivlikni kuchaytiradi. Bu holatda tarjimon oddiy ekvivalent bilan cheklanmay, uslubiy ta'sirni saqlashga intilgan.

Metaforalarning tarjimai. Metafora Viktor Gyugo uslubining muhim tarkibiy qismidir. Asarda inson ruhiyati, ijtimoiy hayot va adolatsizlik ko'pincha metaforalar orqali ifodalanadi. Masalan, *une mer de souffrance* birikmasi *azoblar ummoni* tarzida tarjima qilingan. Bu tarjima nafaqat ma'noni, balki badiiy obrazni ham saqlab qolgan.

Taqqoslash vositalarining tarjimasini. Taqqoslashlar asarda qahramonlar xarakterini yorqinroq ochishga xizmat qiladi. Masalan: *fort comme un lion* → *sherdek kuchli*. Bu holatda tarjima o'zbek tilidagi tabiiy ekvivalent orqali amalga oshirilgan bo'lib, stilistik ta'sir saqlangan.

Giperbola va emotsional birliklar. Asarda emotsional kuchaytirish vositalari keng qo'llangan. Masalan: *il pleurait des torrents de larmes*. - *ko'z yoshlarini seldek to'kardi*. Bu yerda giperbola o'zbek tilida ham obrazli va emotsional shaklda qayta yaratilgan.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Viktor Gyugoning «Les Misérables» asarida stilistik vositalar muallif uslubining asosiy elementlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Parallel korpus asosida olib borilgan tahlil epitet, metafora, taqqoslash, giperbola va emotsional birliklarning tarjimada turli stilistik transformatsiyalar orqali qayta ifodalanganligini aniqlash imkonini berdi. Aniqlanishicha, fransuz–o'zbek badiiy tarjimasida metaforik modulyatsiya, epitetlarni kuchaytirish va funksional ekvivalentlardan foydalanish eng ko'p uchraydigan usullar hisoblanadi. Tarjimonlar asarning estetik ta'sirini va muallif uslubini saqlash maqsadida turli stilistik transformatsiyalardan samarali foydalanganlar.

Shunday qilib, korpus yondashuvi stilistik transformatsiyalarni obyektiv ravishda o'rganish imkonini beruvchi samarali metod hisoblanadi. Tahlil natijalari metaforik modulyatsiya, epitetlarni kuchaytirish va funksional ekvivalentlardan foydalanish fransuz - o'zbek badiiy tarjimasida eng faol qo'llaniladigan stilistik transformatsiyalar ekanligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hugo V. *Les Misérables*. – Paris : A. Lacroix, Verboeckhoven et Cie, 1862. – 1463 p.
2. Gyugo V. *Xo'rlanganlar* (o'zbekcha tarjima). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2017.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – Москва: ЛКИ, 2008. – 240 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – Москва: Либроком, 2012. – 216 с.
6. Vinay J.-P., Darbelnet J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. – Paris: Didier, 1958. – 331 p.
7. Baker M. *Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications*. – Amsterdam: John Benjamins, 1993. – P. 233–250.
8. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
9. Delisle J. *La traduction raisonnée*. – Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa, 2013. – 282 p.

UO'K 1(470)

LEV TOLSTOY FALSAFASI ...

(“IQRORNOMA” VA “TIRILISH” ASARLARI TALQINI ASOSIDA)

A.Xamroyeva, talaba, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

M.A.Xamidova, dots., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada falsafa tushunchasi, Tolstoyning qarashlari, “Iqrornoma” asarining mohiyati, “Tirilish” asari asosiy syujeti, yaxshilik va yomonlik, dinning inson hayotidagi o'rni haqida ayrim mulohazalarni yuritishga harakat qilingan. Muallifning falsafiy tushunchalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: syujet, din, hayot, e'tiqod, obraz, muallif, roman, tafakkur.

Аннотация. В статье была сделана попытка осмыслить понятие философии, взгляд Толстого сущность произведения “Исповедь”, основной сюжет произведения “Воскресение”, добро и зло, роль религии в жизни человека. Анализируются философские концепции автора.

Ключевые слова: сюжет, религия, жизнь, вера, образ, автор, роман, мышление.

Abstract. The article attempts to explore the concept of philosophy, the views of Tolstoy, the essence of the work “Confession”, the main plot of “Resurrection”, as well as some reflections on good and evil the role of religion in human life. The author's philosophical ideas are analyzed.

Key words: religion, life, belief, image, author, novel, intellect.

Falsafa-bu hayot, borliq, inson, tafakkur va haqiqat haqidagi eng umumiy va chuqur savollarga javob topadi. Oddiyroq qilib aytsak, "Nima uchun yashaymiz?", "Haqiqat nima?", "Yaxshilik va yomonlik nima" kabi savollarga falsafa javob izlaydi. Falsafa quyidagilarni o'rganadi:

1. Borliq-olam qanday yaralgan, mavjudlik nima
2. Inson-inson kim va uning maqsadi nima
3. Bilish-bilim qanday paydo bo'ladi, haqiqatni bilish mumkinmi
4. Axloq-yaxshilik va yomonlik mezonlari
5. Jamiyat-davlat, adolat, erkinlik masalalari

Falsafa orqali biz borliqni, olam haqidagi tasavvurlamizni shakllantiramiz. Buyuk faylasuf Sokrat shunday deydi: "O'zingni bil", ya'ni inson eng avvalo o'zini anglashi kerak. Lev Tolstoy falsafasi-bu axloq, vijdon va hayot ma'nosida turgan ta'limot. U murakkab nazariyalar emas, inson qanday yashashi kerak degan savolga javob izlaydi. Tolstoy falsafasining asosi: "Qanday yashash kerak?". Unga ko'ra u inson vijdon bilan yashashi, yomonlikka qarshi kurashishi, oddiy hayot va mehnat eng to'g'ri yo'l, haqiqiy e'tiqot-ichki axloqiy poklik ekanligini his qildiradi. "Hayotning ma'nosi-yaxshilik qilishda"-deydi Lev Tolstoy. Haqiqatdan ham, baxt tashqi narsada emas, balki, insonning ichki axloqida ya'ni, yaxshilik va yomonlikni ajrata olishida.

"Iqornoma"-1879-1883-yillar oralig'ida yozilgan Lev Tolstoyning hasbi hol janrida yozilgan asarlaridan biri. Adib asarni 51 yoshida yoza boshlagan lekin, fikrlari 20 yoshidanoq miyyasida g'ujg'on o'ynagan. Asar inson qismati va uning hayot falsafasi haqidagi teran fikrlarning uzoq yillik mazmuni. Avtobiografik asar. Men kimman?, Men nima uchun yashayabman? Yashashimdan nima ma'no bor? kabi savollarga javobni Tolstoy iqornomasida javob izlagan.

Asar bolaligini xotirlash bilan boshlanadi: "Men pravoslav xristian dini ruhida cho'qintirilganman va tarbiya topganman. Bolaligidan boshlab, keyin esa butun o'smirligim va yoshligim mobaynida meni diniy ruhda tarbiya qilishdi. Ammo men 18 yoshga to'lib, dorilfununning ikkinchi kursini bitirganimda menga o'rgatgan narsalarning hech qaysisiga ortiq ishonmay qolgandim". Adib aslida unga o'rgatilgan narsalarga va kattalarning uning oldida qilgan iqornomalariga hech qachon jiddiy ishonmaganini eslaydi. Ularga shunchaki ishonqirab qarar lekin, bu ishonqarashning zamiri bo'sh edi. Uning dindand qaytishi o'ziga o'xshagan o'qimishli odamlar o'rtasida qanday sodir bo'lsa unda ham shunday bo'ldi. Diniy e'tiqodlarga kundalik hayotdan olisda va unga bog'liq bo'lmagan hollarda sig'iniladi va hayot bilan bog'liq bo'lmagan hodisadek qaraladi deydi u. U dindor va uni rad etuvchilarni quyidagicha taqqoslagan: Mobodo bordi-yu, pravoslav dinidagi odam bilan uni inkor etuvchi kas o'rtasida biron bir tafovut bo'lsa bu dindor odamning foydasiga bo'lmaydi. Avvallari bo'lgani kabi hozirgi paytda ham pravoslav mazhabini tan oluvchilar va uni o'zlarining imoni deb bilganlarning ko'pchiligi aqli noqis, bag'ri tosh va vijdonsiz odamlardir. Ular haddan ziyod o'zlariga bino qo'yishgan. Donolik, to'g'ri so'zlik, nomus, ochiq ko'ngillilik va diyonat esa ko'pincha o'zlarini dinga ishonmaydigan deb tan oluvchilar o'rtasida uchraydi. U o'n olti yoshidan boshlab ibodat qilmay qo'ygan va o'z ixtiyori bilan cherkovga ham qatnashni bas qilgan. Bolaligidan boshlab o'ziga singdirilgan aqidalarga ishonmay qo'ydi. Ammo nimagadir ishonar edim, biroq nimaga ishonishimni so'zlar bilan ochiq ravshan ifodalab berolmas edim, deydi Lev Tolstoy. Hayotida bo'shliq seza boshladi va nima uchun yashayabman? savoliga avvaliga aniq ilmlarga murojaat qildi. Lekin aniq ilmlar insonning tarkibiy qismlari va qanday paydo bo'lganiga aniq javob berar edi-yu, lekin yashashdan qanday ma'no chiqishini aytib bera olmas edi. Yozuvchilik bilan shug'ullandi. Avvaliga bu unga yaxshiday ko'rindi. Lekin ularning bir Shiori bor edi o'zim nima o'rgatayotganimni bilmasdan hammaga aql o'rgataveraman. Bu yo'lda ular bir-birlarini qo'llab-quvvatlashar yoki biri ikkinchisini rad etar edi. Bu yo'l unga yoqmadi, va u yerdan ketdi. Lekin negadir yozuvchilikdan voz kechmadim deb yozadi adib. Asarda yana bir sharq masala keltiriladi, u shunday edi: Bir sayyoh sahroda ketayotganida bir yirtqich hayvonga duch keladi va undan qutilish uchun quduqqa sakraydi. Qarasaki pastda undanda daxshatli ajdarho bor emish. U bir shoxga muallaq osilib qoladi. Tepaga chiqay desa yirtqich hayvon bor. U turgan shoxni oq va qora sichqon kemirayotgan edi. Pastga tushib ketishi muqarrarligini bilgan sayyoh esa shoxning uchida turgan bir-ikki tomchi asalni ko'rib uni yalay boshlaydi. Oq va qora sichqon kun-u tun, pastdagi ahdarho esa

o'lim, u yalayotgan tomchi asal esa hayotning lazzi. Tolstoy endilikda u asal menga oq va qora sichqonni o'lim tomon yetaklayotganini ko'rib turib menga bu asal ortiq lazzi tuyulmay qoldi deydi. Shu asnodda yana ancha yashadim va ko'p hollarda o'zimni o'ldirishni xohlardim, hayot shunchalar be'manilikdan iboratdik ko'rindi. Chorahadagi och, yalong'och bir tilanchini bir imorat ichidagi ajoyib bir muassasaga olib kelishsa, qornini to'ydirib, ichirib, allaqanday bir dastani goh yuqoriga ko'tarishga, goh pastga tushishga majbur etishsa, o'z o'zidan ayonki, tilanchini nega olib kelishganini, dastani nega ko'tarib tushirish kerakligini, butun muassasaning qurilishi aqlga muvofiqmi- yo'qmi ekanini tahlil qilishdan avval tilanchi dastani harakatga keltirmog'i zarur. Agar u dastani harakatga keltirsa, bu dasta nasosni harakatga keltirayotganini, nasos suv haydayotganini, suv esa jo'yaklarga taralayotganini faxmlab oladi. Shundan keyin uni usti yopiq quduqdan olib chiqib, boshqa ishga o'tkazadilar – u mevalarni tera boshlaydi va xo'jayinini mamnun qila boshlaydi. Jo'n ishlardan yuqoriroq ishlarga o'tar ekan, u bu masalaning tuzilishini brogan sari chuqurroq anglay boradi va uning Ishida ishtirok etar ekan, u hech qachon o'zining bu yerda nima qilib yurganini so'ramaydi. Xar holda, zinhor-bazinhor xo'jayinga tana qilmaydi. Xolbuki, biz ularni xayvon o'rnida ko'ramiz-da, o'zimizni dono hisoblaymiz, xo'jayinning tuzini yeymiz-u, xo'jayin bizdan istagan ishni bajo keltirishni istamaymiz, uning o'rniga davra olib o'tirib olamiz-da, dastani ko'tarib turishning nima keragi bor? Juda bema'ni ish-ku bu!? deb safsata sotamiz. Xo'jayinni tentak hisoblab, o'zimizni dono bilib, bo'lmagani ham tuzuk edi deymiz. U oddiy xalq hayotga beradigan ma'noga murojaat qiladi. Unda ular o'zini o'ldirishni gunoh sanashar va o'zlariga o'rgatilgan e'tiqodga mos yashashardi. Hayotning ma'nosi nima savoliga uning o'gitlariga amal qilib yashashda deydi. U yana cherkovga qatnay boshlaydi, ro'za tutadi, ertalablari va kechqurun toat-ibodat qiladi. U yana avvalgi yosh holatidagiday hayotga o'zini chanqoq his qiladi. Bu safar u teranroq avvalgiga nisbatan aniqroq biladi hayotning ma'nosini. Asar yakunida, o'zining tushi haqida gapiradi. Unga ko'ra u karovatida yotgan ekan, oyog'i karovatdan pastga tushib o'zini noqulay his qilib karovatni ozgina suribdi, ko'proq survoribdi shekilli yana o'rnashmabdi. Butun gavgasi bilan harakatga kelib karavotni o'nglab olmoqchi bo'libdi lekin uning aksi bo'libdi. Ko'zini ochib qarasa havoda muallaq osilib turibdi. Vahimaga tushib men qayerdaman va nimada yotibman? deb so'raydi. atrofiga qarab juda ham balandda ekanligini anglaydi. Pastga qaragam, yotgan joyimdan yiqilib tushib nobut bo'laman deb o'ylaydi va qaramaslikka harakat qiladi, qaramaslik undan daxshatli tuyuladi. Nima qilish kerak? deb o'zidan so'raydi va tepaga cheksiz osmonga qaraydi, qaraydi-yu pastdagi tubsizlikni unitishga tirishadi. Chindan ham unitadi, pastdagi tubsizlik o'zidan bezdiradi, tepadagi cheksizlik esa o'ziga borgan sari tortadi. Ko'pincha tushda bo'ladigani kabi allaqanday ovoz – Bilib qo'y bu — o'sha dedi. Tepaga brogan sara yutoqib qaraydi va pastgi qo'rquv asta-sekin yo'qoladi. Va ortiq muallaq osilib turmay, endi tushib ketmasligini his qiladi. Bu qanday bo'lganini o'zidan so'rab yon atrofga qaraydi va to'r karavotda bir bo'lak belining tagida turgan ekan. Xuddi shu chog'da uni ko'tarib turgan kuch paydo bo'ladi, bu kuch g'oyatda tabiiy va tushunarli edi. Tushida hatto taajub qilarkan, nega buni avvalroq anglamadim deb. Miyyamning Ichida bir ustun bor ekan, bu ustunning xar qanday shubhadan tashqari edi. Xolbuki, nozik ustunning hech qanday tayanchi yo'q ekan. Keyin shu ustundan bir ip o'tkazilgan ekan. U shunaqangi ustalik bilan o'tkazilgan ekanki, shu ipning ustiga beling bilan yotib, yuqoriga qarasang, pastga qulash haqidagi fikr, hatto, hayolingga ham kelmas ekan. Bularning bari menga ayon bo'ldi va men bundan mamnun bo'lib, xotiram jam bo'ldi. Go'yo allakim menga: <buni korib eslab qol> deganday bo'ldi shu joyida uyg'onib ketdim deydi adib.

“Tirilish” Lev Tolstoyning so'nggi yirik romani bo'lib, huquqshunos Anatoliy Fyodorovich Koni tomonidan aytilgan haqiqiy sud ishiga asoslangan. Romanning keying voqealarini yaxshiroq tushunish uchun qisqacha syujet haqida gapirsak. Dastlab asar nomi “Konevskaya hikoyasi” nomi bilan atalgan.

Asarning asosiy syujeti knyaz Dmitriy Ivanovich Nexlyudov va yosh qiz Yekaterina Mixaylova Maslovaning tanishishidan boshlanadi. Yekaterina Maslova (Katyusha) Nexlyudovning ammalarining uyida oqsoch va asrandi qiz bo'lib yashardi. Qiz juda ham go'zal edi. Nexlyudov

ammalarining uyiga tashrif buyurganida bir-birlarini sevib qolishadi. Bu sof va beg'ubor muhabbat edi.

Oradan bir necha yil o'tgach Nexlyudov urushga ketish chog'ida ammalarini ziyorat qilish uchun ularnikiga boradi. Lekin endi Nexlyudov avvalgi sofdil yigit emas edi, u harbiy xizmatdalik paytida ancha o'zgargan va unda shaxvoniy xislatlar paydo bo'lgan edi. Pasxa bayrami oqshomida Katyushani yo'ldan urib ertasi kuni uning qo'liga 100 so'm berib, aybini yuvgandek urishga ketadi va qizni unutib yuboradi. Qiz esa homilador bo'lib qolgan bo'ladi va ammalari bilan kelisha olmay ishdan bo'shab ketadi. Doya xotinning uyida ko'zi yoriydi va bolani yetimxonaga berib yuboradi lekin bola yetimxonaga borgunicha vafot etadi. Keyin Katyusha pulsizligidan bir ayol bilan uchrashib qolib ishratxonada ishlay boshlaydi.

Oradan yillar o'tadi va Katyusha islovatxonada savdogarning o'limida ayblanib qamoqqa olinadi. Aynan O'sha sud ishiga Nexlyudov maslahatchi sifatida boradi va qizni taniydi. O'sha ondan boshlab Nexlyudovda vijdon uyg'onadi. Katyushani maslahatchilar xatosi bilan ancha yilga kesib yuborishadi. Nexlyudov esa qizga yordam berib aybini yuvishni xohlaydi. Va qizni yoniga borib: "Men sendan kechirim so'rash uchun kelgan edim" – deb aytadi. Bu so'zning zamirida afsus, gunohiga iqrorlik va vijdon azobi yotar edi. Lekin tabiatan juda yengiltak bo'lib ketgan Katyushaga bu gaplar hech qanday mavqega ega emas edi. Nexlyudov Maslovani ruhan uyg'otishi keraklini, buni amalga oshirish juda qiyin ekanligini tushunardi, bu ishdagi ana shu qiyinchilik uni qiziqtirardi. Nexlyudovning Maslovaga nisbatan bo'lgan hozirgi hissi shunday ediki, Nexlyudov hech qachon na Maslovaga nisbatan va na boshqa odamga nisbatan shunday narsani his etmagan edi. Uning hissiyotida tariqcha bo'lsin, shaxsiy g'araz yo'q edi. Nexlyudov Maslovadan biror manfaat ko'rishni xayoliga ham keltirmasdi. Xozir u faqat bir narsani istardi: Maslova hozirgi ahvoldan qutilsa, uyqudan ko'zi ochilsa, avval qanday bo'lsa shunday bo'lib qolsa. Nexlyudov imkon qadar qiz bilan tez-tez qamoqxonada uchrashib turdi. Maslovaga yordam berish chog'ida Nexlyudov ko'plab nohaq ayblanganlar taqdiriga ham guvoh bo'ladi. Xususan, Katyusha bilan bir kamerada turuvchi kampir va uning o'g'li Menshov, asossiz ravishda o't qo'yishda ayblanganlar, pasportining muddati o'tib ketganligi uchun qamalanganlarga ham yordam berishga harakat qiladi Nexlyudovning samimiyligini va uning axvolini yaxshilash uchun qilgan ishlarini ko'rib Maslova o'zgardi. Faqat Maslova o'zgargani yo'q, Nexlyudov ham oddiy xalqqa qilingan shafqatsizlik va adalatsizliklarni tushuna boshladi. Aksariyat mahbuslar tashqaridagi tartibsiz ahvollari tufayli qamoqqa olingan, siyosiy bayonotlar tufayli qamalanganlar ham bor edi, boshqacha aytganda ko'pchiligi nohaq jabrlanganlar edi. Ammo ozodlikdagilarning ham taqdiri notinch edi, ular doimiy ravishda o'z xo'jayinlari uchun ishlashga majbur edilar va buning evaziga arzimagan haq olishar, arzimagan chaqalar oila boqish va zaxiralarni to'plash uchun yetarli emas edi. Bu adolatsizliklarni ko'rgan Nexlyudov o'zini o'rab turgan dabdabadan voz kechdi va halolroq yashashga qaror qildi. U butun mol-mulkini atrofida qilarga yordam berish uchun sarflay boshladi; qamoqxonadagilar, qishloq ahli va Maslova.

Oxir-oqibat, Nexlyudov Maslovaga haqiqiy baxtni topishga yordam berdi va bunday qiyin hayot tanlovining donoligiga ishonch hosil qildi. Ammo kitobni o'qigandan so'ng ko'plab savollar paydo bo'lmoqda; Nega Maslova Nexlyudov bilan birga bo'lmadi axir Nexlyudov unga ko'plab yaxshiliklar qilgan ediku?, Va eng muhimi, Nexlyudov nega boyligidan voz kechdi? Adolat uchunmi? Lekin u adolat nimaligini, nima uchun unga intilish zarurligini to'liq tushunmas edi.

Lev Tolstoyning eng kuchli asarlaridan biri bo'lgan "Tirilish" romani Maslovaning og'ir ahvolini va Nexlyudovning adolatsizliklarga nisbatan sezgirligini o'rganib, mavzularni bir necha shaxslarning baxtsiz fojiasidan ham chuqurroq ko'taradi. Darhaqiqat, unda haqiqatning yashirin chuqur ma'nolari va savollarga javoblar mavjud; yaxshilik nima, yomonlik nima va eng muhimi, u qayerdan keladi. Yaxshilik-farvonlik uchun biror narsa berish; boshqacha aytganda, yaxshilik-hayotdir. Yomonlik esa farvonlikdan biror narsani olib qo'yish; boshqacharoq aytganda, o'limdir. Agar o'ylab ko'rsangiz, bu tushunchalar kattalar uchun oddiy ;umuman olganda o'zingizga qilishni lozim topmagan narsalaringizni boshqalarga ham qilmang. Va inson bu bilimni saqlab qoladi va hatto qo'llaniladigan qonunlarda ziddiyat yoki nomunofiqliklarni topishi mumkin. Masalan, voqea sodir bo'lgan instutsional qullik. Nexlyudov o'ziga kerak bo'lmagan narsaga ega ekanligini tushundi, lekin

faqat o'zini bu isrofgarchilikdan xolos bo'lishi mumkin edi. Negaki davlatdan tortib, uning oilasigacha boshqalar hisobidan boylik orttirgani nafaqat tanqid bo'lmadi balki bu qo'llab-quvvatlandi ham. Bu yerda u oqilona mehribonlikning haddan tashqari darajasini namoyish etadi. Ko'pchilik uchun, aksincha, yaxshilik keraksiz hashamatdir, ko'pchilik yaxshilik qiladi, agar bu ularga zarar bermasa. Yovuzlik-biror narsani olib qo'yish, yo'q qilish va o'ldirish. Yomonlik qilgan odam buning yomonlik ekanini tushunadi, lekin ular o'zlariga va boshqalarga har tomonlama yolg'on gapirishadi. Yo'q, bu haqiqatdan ham yaxshilik uchun, hamma buni qiladi, shuning uchun bu odatiy hol, lekin bu kuchga chanqoq shaxslardan hammaga zarar yetkazish orqali nimaga erishmoqchi ekanliklarini so'rang. Ular tinch hayot va muhabbatni, ya'ni yaxshilikni xohlashadi. Ammo ular yolg'on va samimiyat yo'qligiga qaramay, o'zlariga munosib bo'lgan tinch hayot va muhabbatni oladilar. Oxir-oqibat, Nexlyudov hech kimni aldashga qodir emas va u hech kimni aldamaydi, u hamma orzu qilgan tinch hayotga erishdi. Maslova ham yolg'ondan holi tinch hayot kechirdi va Nexlyudovdan o'zining chinakam yaxshiligini ko'rsatgani uchun chin dildan minnatdor edi.

Asar qahramonlarini yolg'on hayot kechirishdi, lekin keyin haqiqat yo'lini tanlab, ularning barchasi o'zlari xohlagan narsaga erishdilar. "haqiqatni tanlang" deydi Lev Tolstoy. Ichkarida hamma o'likdek tuyildi, lekin Nexlyudovning faxm-farosati bilan hammasi asta-sekin tiklana boshladi. Ular adolat uchun yolg'ondan voz kechishdi va boshqalarning fikridan qat'i nazar, o'zlari xohlagan narsani olishga qaror qilishdi. Maslova siyosiy mahbus bilan haqiqiy sevgisini topdi, Nexlyudov esa orzu qilgan erkinlikka erishdi. Yolg'ondan haqiqatni tanlash qiyin, ammo bu asl mohiyatdir. Bu qiyin chunki, biz o'zimiz chindan ham bilmaymiz, lekin biz sevis va sevilish inson uchun haqiqiy baxt ekanligini tushunamiz, ularning barchasiga yolg'on yoki ikkiyuzlamachilik bilan erishish mumkin emas.

Xitoyning buyuk faylasufi Lao-Szi shunday deydi; "Biz o'rganib qolgan narsalarimizga qarshi chiqqanimizdagina o'zgarishlar sodir bo'ladi". Darhaqiqat Nexlyudov shunday qildi va ichki "men"ni topdi. U o'zi uchun hayot haqiqatini shakllantirdi.

Asarni Lev Tolstoy shunchalar ajoyib tarzda yakunlaydiki, hayotning barcha adolatsizliklari, noqisliklarini javobini dindan topadi. Asar mutolaa qilish mobaynida Nexlyudovning ma'naviy tirilishiga guvoh bo'ldik. Inson hayotidagi bo'shliqni, xudoga ishonish orqali to'ldiradi. Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU magistranti Nafisa Sulaymanovanning maqolasida shunday fikrlar keltiriladi: Agar hammasi dinda tasvirlanganidek bo'lganida hayot gullab yashnardi. Qaysi din ekanligi muhim emas. Zero din ko'p ruh esa bitta. [1] Darhaqiqat, qaysi dinga mansubligimizdan qat'i nazar bizni to'g'ri yo'lda ushlab turadiga narsa dindir...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lev Tolstoy. Iqromnoma. -Toshkent Manaviyat, 1998.B-3.
2. uz. wikipedia. org.
3. Lev Tolstoy. Tirilish. -Zabarjad Media, 2019.B-194.
4. Filologiya masalalari – yosh tadqiqotchilar nigohida. Toshkent 2020

UO'K 81'276.6

SO'ZLARSIZ MULOQOT: EMOJILAR VA XXI ASR KOMMUNIKATSIYASI

D.G.Xudayberdiyeva, talaba, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

M.A.Xamidova, dots., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli muloqotning ajralmas qismiga aylangan emojilarning paydo bo'lish tarixi, rivojlanish bosqichlari va bugungi kundagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, emojilarning inson hissiyotlarini ifodalashdagi o'rni, ularning psixologik va ijtimoiy ta'siri ham tahlil qilinadi. O'zbek adabiyotida yangi janr boshlab bergan Nazar Eshonqulning "Giryon" asaridagi emojilar haqida so'z yuritiladi. Maqolada emojilarning global aloqa vositasi sifatidagi roli, turli madaniyatlarda talqin qilinishi hamda yoshlar nutqiga ko'rsatgan ta'siri haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emojilar nafaqat oddiy belgilar, balki zamonaviy kommunikatsiyaning yangi til unsuri sifatida shakllanib bormoqda.

Kalit so'zlar: emoji, raqamli muloqot, internet tili, virtual kommunikatsiya, hissiyot ifodasi, zamonaviy til, ijtimoiy tarmoqlar, global aloqa, yoshlar nutqi, madaniy talqin.

Аннотация. В данной статье рассматриваются история возникновения эмодзи, этапы их развития и их значение в современном мире, где они стали неотъемлемой частью цифрового общения. Также анализируется роль эмодзи в выражении человеческих эмоций, их психологическое и социальное воздействие. Отдельное внимание уделяется использованию эмодзи в произведении «Giryon» Nazar Eshonqul, который стал основоположником нового жанра в узбекской литературе. В статье рассматривается роль эмодзи как средства глобальной коммуникации, их интерпретация в различных культурах, а также влияние на речь молодежи. Результаты исследования показывают, что эмодзи являются не просто символами, а формируются как новый языковой элемент современной коммуникации.

Ключевые слова: эмодзи, цифровое общение, язык интернета, виртуальная коммуникация, выражение эмоций, современный язык, социальные сети, глобальная коммуникация, речь молодежи, культурная интерпретация.

Abstract. This article examines the history of the emergence of emojis, the stages of their development, and their significance in the modern world, where they have become an integral part of digital communication. It also analyzes the role of emojis in expressing human emotions, as well as their psychological and social impact. Special attention is given to the use of emojis in the work “Giryon” by Nazar Eshonqul, who introduced a new genre in Uzbek literature. The article discusses the role of emojis as a tool of global communication, their interpretation across different cultures, and their influence on youth speech. The results of the study show that emojis are not merely symbols, but are increasingly forming a new linguistic element of modern communication.

Key words: emoji, digital communication, internet language, virtual communication, expression of emotions, modern language, social networks, global communication, youth speech, cultural interpretation.

Kirish. Emojilar zamonaviy tilning yangi shakli bo‘lib emojilar raqamli muloqotning ajralmas qismiga aylandi, ular his-tuyg‘ularni tez va aniq ifodalashga yordam beradi. Ba‘zilar emojilarni “raqamli davr piktogrammalari” deb atashadi. Emojilar ilk bor 1990-yillarda paydo bo‘lgan. Ularni yapon dizayneri Shigetaka Kurita yaratgan keyinchalik Unicode Consortium (Yunikod Konsortiyum) emojilarni global standartga aylantiradi [1]. Emojining aniqroq tarixiy ma‘lumotlari uning kelib chiqishini “Puck” jurnaliga bog‘laydi. Ushbu jurnalda tipografik san‘at haqida qisqacha qo‘shimcha berilgan bo‘lib, unda quvonch, g‘amginlik, befarqlik va hayrat kabi tuyg‘ularni ifodalashga qodir bo‘lgan asosiy belgilarning to‘rtta turli kombinatsiyasi taklif qilingan (1-rasm) [1].

Fig. 1.1 Typographical art in *Puck* magazine

1-rasm.

M.A.Joniuzoqova o‘zining “Emojilar tili”: Raqamli muhitda guman kommunikatsiyaning yangi semiotik ifodasi” deb nomlangan maqolasida XXI asr tilshunosligida emojilarni yangi semiotik tizim sifatida o‘rganish dolzarb masalaga aylanmoqda deydi. Shuningdek u ushbu hodisa til o‘zgarishi jarayonining belgilaridan biri bo‘lib, yangi — “raqamli lahja” vujudga kelayotganini bildiradi deb ta’kidlaydi [2].

Emojilardan foydalanishning ijobiy tomonlari his-tuyg‘uni tez yetkazishi, matnga samimiylik qo‘shishi, til bilmaydigan odamlar ham tushuna olishi, marketing va reklamada juda kuchli vosita hisoblanishidadir. Salbiy tomonlari esa noto‘g‘ri tushunilishi ehtimoli bor, rasmiy yozishmalarda noo‘rin bo‘lishi mumkin, yoshlar yozma nutqiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Odamlar emojili

Insoniyat ming yillar davomida ramzlar yordamida – g‘or rasmlaridan kodlangan tizimlargacha aloqa qilib keladi. Odamlar dastlab ideogramma va piktogramlardan foydalanganliklari qiziq, keyinchalik harflar va belgilarga aylandi va kulgichlar paydo bo‘lishi bilan insoniyat matn o‘rniga rasmlardan foydalanish g‘oyasiga qaytdi. Zamonaviy texnologiyalar tufayli odamlar bir-birlari bilan aloqa qilishlari osonlashdi, biroq ayni paytda bir-birlarini tushunish qiyinroq. Emoji tomonlar

o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga va cheklangan miqdordagi belgilar, vaqt, uslub va hatto tilning o'zi muammosini hal qilishga yordam beradi [6]. Z.H.Ubaydullayevaning "Turli tizimli tillarda hissiyot ifodalovchi vositalarning lingvomadaniy va psixolingvistik tadqiqoti" deb nomlangan avtoreferatida dunyo bo'yicha eng mashhur 5 ta emoji toifasini keltirgan buni quyidagi (2-rasmda) ko'rishingiz mumkin [7].

Dunyo bo'yicha eng mashhur 5 ta emoji toifasi quyidagilar

№	Emoji toifasi	Tavsifi	Namuna emoji
1	Baxtli yuzlar	Tabassum, kulgi, muhabbat va ijobiy his-tuyg'ularni ifodalaydi	😊 😊 😊 😊 😊
2	G'amgin yuzlar	G'am, ranj, tushkunlik yoki g'azab ifodasi	😞 😞 😞 😞 😞
3	Yurakchalar	Sevgi, samimiylik yoki his-tuyg'ularga ega turli rangli yuraklar	❤️ ❤️ ❤️ ❤️ ❤️
4	Qo'l imo-ishoralari	Qo'l harakati orqali qo'llab-quvvatlash, salomlashish yoki boshqa turli ifoda beruvchi belgilar	👏 🙌 🙌 🙌 🙌
5	Romantik belgilar	Muhabbat, o'pish, romantik munosabatlarni aks ettiruvchi belgilar	💋 🍷 🍷 🍷 🍷

2-rasm.

Tadqiqot natijalari: Francisco Yus o'zining "Emojilar pragmatikasi" deb nomlangan kitobida ingliz tilidagi emojilarga asoslangan muloqot namunalarini ham keltirilgan. Garchi bu misollar bevosita korpusdan olinmagan bo'lsa-da, ular emoji pragmatikasiga oid muayyan g'oyalarni misollarda ko'rsatish uchun maxsus ishlab chiqilgan va asosli deb hisoblangan. Ushbu inglizcha misollar kitobdagi nazariy da'volarni oydinlashtirish uchun muhim va haqiqatga yaqin deb topilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu korpus o'z hajmiga qaramay, emojilarning qo'llanilishi bo'yicha miqdoriy (ya'ni statistik) xulosalar chiqarishga mo'ljallanmagan. Buning o'rniga, mazkur kitob asosan sifat va nazariy xarakterga ega bo'lib, unda emojilarning kundalik onlayn muloqotda qanday ishlatilishi va tushunilishi bo'yicha aniq takliflar ilgari suriladi. Shunga ko'ra, korpus asosan emojilardan foydalanish va ularni talqin qilish bo'yicha dastlabki gipotezalarning tasdiqlanishini tekshirish uchun tahlil qilindi hamda ushbu tahlildan kitobda keltirilgan tushuntirish misollari ajratib olindi. Korpus tahlili, shuningdek, dastlabki gipotezalarda bashorat qilinmagan emoji qo'llanish holatlarini ham ochib berdi.

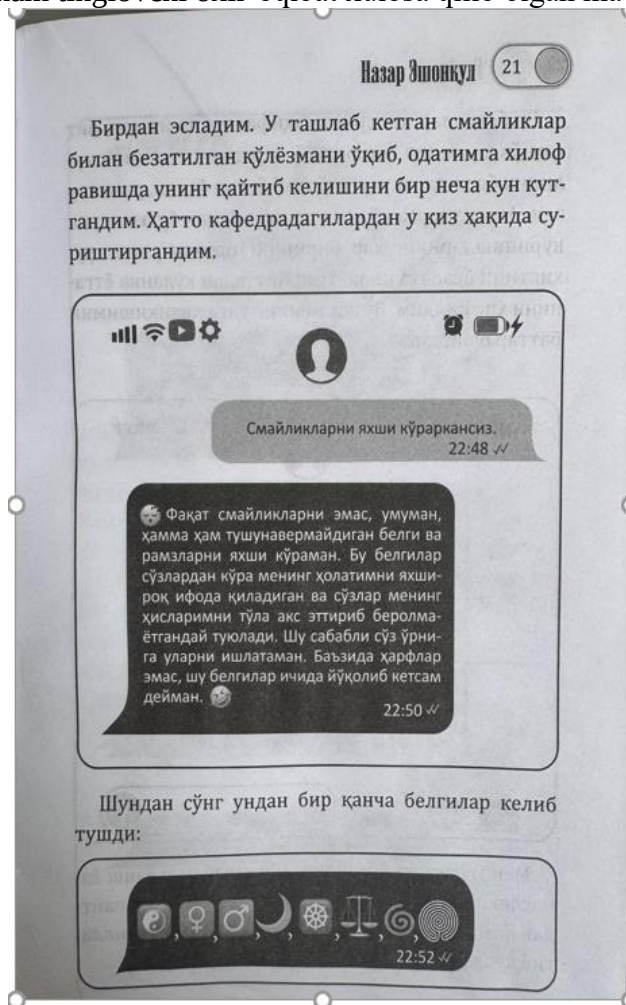
Muxtasar qilib aytganda, emoji pragmatikasiga oid ushbu taklif korpus tahliliga tayanadi. Bu tahlil kitobdagi turli pragmatik da'volar uchun tushuntirish misollarini taqdim etdi, shuningdek, tahlil natijasida ba'zan kutilmagan emoji-markazli interaktiv modellar va xulosaviy natijalarga asoslangan "pastdan yuqoriga" tamoyilidagi xulosalar shakllantirildi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, emojilar zamonaviy raqamli muloqotda hissiyotlarni tez va aniq yetkazishning samarali vositasiga aylangan. Ular yozma nutqdagi emotsional bo'shliqni to'ldirib, suhbatdoshlar o'rtasidagi tushunishni osonlashtiradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ayniqsa yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda fikr bildirishda va munosabat ifodalashda emojilardan faol foydalanadi. Shuningdek, emojilar turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkinligi kuzatildi, bu esa global muloqotda ba'zan noto'g'ri tushunishlarga sabab bo'lishi ehtimolini oshiradi. Biroq umumiy jihatdan emojilar xalqaro muloqotda universal belgilar tizimi sifatida shakllanib borayotgani aniqlandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, emojilar nafaqat oddiy grafik belgilar, balki zamonaviy kommunikatsiyaning yangi lingvistik va ijtimoiy fenomeni sifatida rivojlanmoqda.

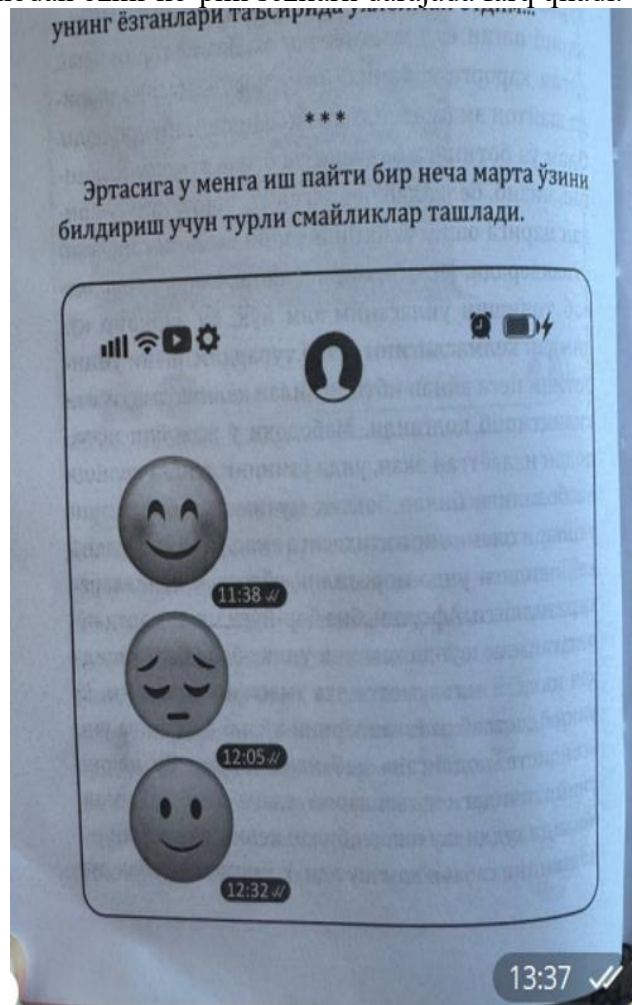
O'zbek adabiyotida ham bu mavzuga qo'l urildi. Yozuvchi Nazar Eshonqul o'zining "Giryon" romanida aynan virtual olam haqida yozadi. Mantlarni aynan hozirgi avlod vakillariga moslaydi. Muallif : "Ushbu asar bugungi keng o'quvchilar ommasini nazarda tutgan holda yozildi. Ijtimoiy tarmoqqa o'rgangan, virtual matnlardan boshqasini tan olmaydiganlar faqat ijtimoiy tarmoq bahslari bilan kifoyalanishi roviylikka ko'nikkan o'quvchilar faqat roviyning yozganlarini psixologik dramaga ehtiyoji borlar "Tarso"ning dil-izhorini ong oqimi bilan qiziqqanlar faqat ong oqimi aks etgan sahifalar bilan kifoyalanishi mumkin" [4], deydi.

Ushbu asarni biz pragmatik jihatdan tahlilga tortdik. Pragmatika muloqotdagi kontekstga, boshqacha aytganda, muloqot jarayonida kontekstning tutgan o'rniga o'rganadi. Uning asosiy da'volaridan biriga ko'ra (hech bo'lmaganda kognitiv yo'nalishdagi talqinida), so'zlovchi o'z nutqida

tom ma'noda kodlagan narsa (kodlangan ma'no) ham so'zlovchi yetkazmoqchi bo'lgan mazmundan, ham tinglovchi oxir-oqibat xulosa qilib olgan ma'nodan ozmi-ko'pmi sezilarli darajada farq qiladi.

3-rasm

4-rasm

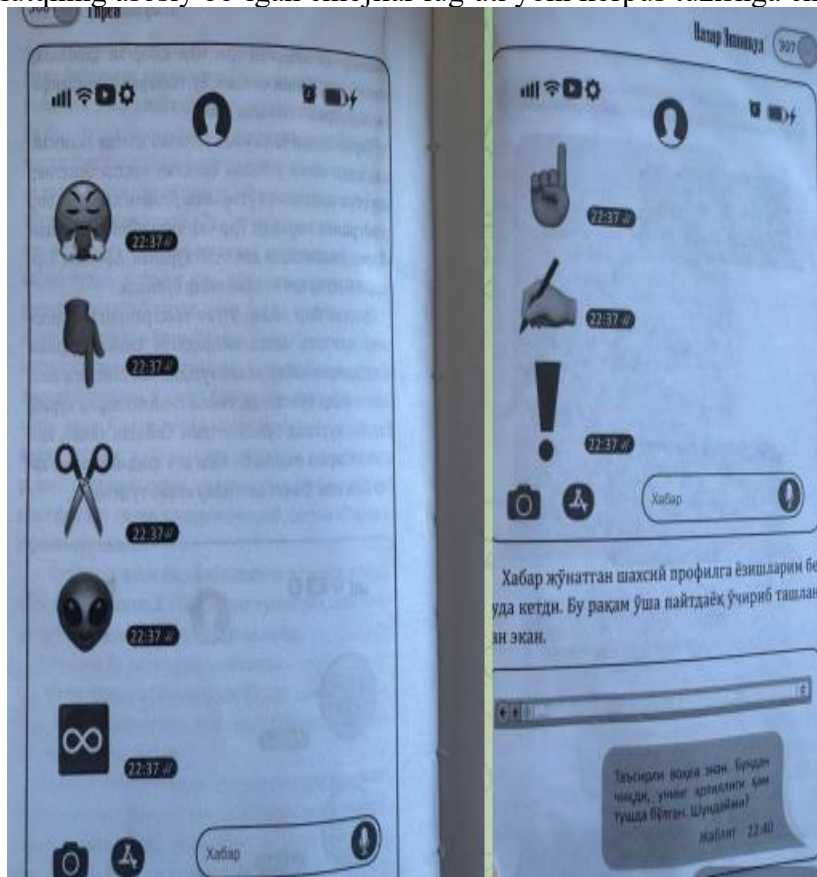
Skott pragmatikaning asosiy maqsadini quyidagicha umumlashtiradi: “Pragmatika sohasi nutq orqali qo‘llanilgan so‘zlarning tom ma‘nodagi, kodlangan ma‘nolaridan tashqari yetkaziladigan barcha narsalar bilan shug‘ullanadi. U so‘zlovchi ma‘lum bir kontekstda aniq bir gapni aytish orqali nima demoqchi bo‘lganini tushunish uchun, biz qanday qilib to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytilgan so‘zlardan ham chuqurroqqa kirib borishimizni anglashga intiladi.” [6]

Shunday ekan, aytilgan gaplar suhbatdoshlar uchun ko‘zlangan talqin sari borishda shunchaki ishora yoki boshlang‘ich nuqta ekanini inkor etib bo‘lmaydi. Yozuvchi Nazar Eshonqul o‘zining “Giryon” romanida tasvirlanganidek, foydalanuvchilar ham ko‘pincha kundalik hayotda o‘zlariga yuborilgan emoji-larning standart vizual ma‘nosidan (ya‘ni, idrok etish jarayonida birinchi bo‘lib aniqlangan ma‘nodan) tashqariga chiqadilar va ma‘lum bir kontekstda ushbu emoji-larni yuborgan shaxsning asl niyatini anglashga harakat qiladilar. Quyidagi (3-rasm) muloqot bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Nazar Eshonqulning “Giryon” kitobida yana shu joyi ham keltirilgan ya‘ni smayliklar odamning ichki hislarini batafsil bayon qilib beradi boshqa odamga ichki fikrlarini yanada aniq yetkazib beradi. Quyidagi (4-5 rasmda) berilgan misollar bunga yaqqol misol bo‘la oladi [4].

Bundan tashqari biz kundalik hayotimizda ham yaqin qarindoshlarimiz dugonalarimiz va yana boshqa odamlar bilan deyarli emoji-larni yuborib gaplashamiz chunki ba‘zi paytlarda har qanday gaplar bilan tushuntira olmagan hislarimizni shu bitta emoji bilan tushuntira olamiz. Quyidagi (6-rasm) bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Xulosa. Bugungi kunda emoji-lar raqamli makonda inson tafakkuri va hissiyotining ixcham ifodasiga aylangan. Ular yozma nutqni qisqartiradi, tezkor aloqa imkonini yaratadi hamda muloqotga emotsional rang beradi. Emoji-lar texnologik taraqqiyot mahsuli bo‘lishiga qaramay, insoniy ehtiyoj — his-tuyg‘uni ifodalash zaruratidan kelib chiqqan hodisa ekanligi namoyon bo‘ladi. Kelajakda

emojilar yanada takomillashib, sun'iy intellekt va yangi kommunikatsiya platformalari bilan uyg'unlashishi kutilmoqda. Demak, emojilar zamonaviy jamiyatning nafaqat aloqa vositasi, balki madaniy va lingvistik rivojlanish ko'rsatkichidir. O'zbek tili va auditoriyasi uchun ijtimoiy va media nutqning asosiy bo'lgan emojilar lug'ati yoki korpus tuzishga ehtiyoj mavjudligini bildiradi.

5-rasm

6-rasm

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N.T.Mavlanova Emoji: Tarixiy rivojlanishi va raqamli muloqotdagi ahamiyati "Zamonaviy dunyoda ilm fan va texnologiya 2025(12-14b)
2. M.A.Joniuzoqova "Emojilar tili": Raqamli muhitda guman kommunikatsiyaning yangi semiotik ifodasi European science international conference: Thery of scientific researches of whole world 2025 yil (25-26b)
3. M.S.Majidova Chat nutqida emojilar etiketi Science and innovation International scientific journal volume 1 issue 6. UIF -2022 (675-677b)
4. N.Eshonqul. Giryon (Tarsonning tushlari): veb-roman. – T.:Yangi asr avlodi, 2025, — 320 b.
5. Francisco Yus. Emoji Pragmatics. Switzerland AG 2025, 30 p. (eBook)
6. Michael L. Scott. Programming Language Pragmatics. SECOND EDITION. Morgan Kaufmann Publishers is an imprint of Elsevier. San Francisco, CA 94111. 2006
7. Z.H.Ubaydullayeva Turli tizimli tillarda hissiyot ifodalovchi vositalarning lingvomadaniy va prixolingvistik tadqiqi UO'K (2025-yil 1-55b)

UO'K 81'373.611

BADIIY FILM NOMLARINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI (INGLIZ, O'ZBEK VA RUS TILLARI MISOLIDA)

M.X.Xujakulova, tayanch doktorant, Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy film nomlarining saralangan korpusi noqardosh tillar kesimida tahlil qilinib, ularda namoyon bo'ladigan morfologik xususiyatlar ya'ni so'z turkumlarining filmonimlar tarkibida taqsimlanishi va o'zaro birikish holatlari yoritilgan. Lingvistik va ekstralingvistik omillarning film nomlari tarjimasiga ta'siri aniqlanib, tarjimadagi ma'lum bir morfologik bo'shliqlarni to'ldirish yuzasidan takliflar berildi. Shuningdek, film nomlarida ko'p uchraydigan leksik birliklar so'z turkumlari nuqtai nazaridan tadqiq etilib, tillararo umumiyliklar va farqlar izohlangan.

Kalit so'zlar: *badiiy film nomlari, korpus tahlili, filmonim, morfologiya, so'z turkumlari, lingvistik tahlil, ekstralingvistik omillar, tarjima.*

Аннотация. В данной статье был analyzed отобранный корпус названий художественных фильмов в разрезе разносистемных языков, а также освещены проявляющиеся в них морфологические особенности, в частности распределение частей речи в составе фильмонимов и их сочетаемость. Было определено влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на перевод названий фильмов, а также предложены решения по восполнению определённых морфологических нестыковок в процессе перевода. Кроме того, часто встречающиеся лексические единицы в названиях фильмов исследуются с точки зрения частей речи, и даётся объяснение межъязыковых сходств и различий.

Ключевые слова: *название художественных фильмов, корпусный анализ, фильмоним, морфология, части речи, лингвистический анализ, экстралингвистические факторы, перевод.*

Abstract. This article analyzes a selected corpus of film titles from the perspective of languages with different systems, and the morphological features manifested in them, particularly the distribution of parts of speech within film titles and their composition. The influence of linguistic and extralinguistic factors on the translation of film titles was investigated, and suggestions were made to fill certain morphological gaps in translation. Additionally, most frequent lexical units appearing in film titles have been studied with regard to the parts of speech, and interlingual similarities and differences were explained.

Key words: *feature film titles, corpus analysis, filmonym, morphology, parts of speech, linguistic analysis, extralinguistic factors, translation.*

Kirish. “Tilshunoslik fanining o'rganish obyekti murakkab tuzilishga ega, biologik, fiziologik, ijtimoiy jarayonlar mahsuli bo'lgan tildir” va uning har qanday ifodasi tilshunos tadqiqoti uchun muhim zamin yaratadi [7, 7]. Xoh u badiiy matn sarlavhasi bo'lsin xoh badiiy film nomi, tilshunoslik fani doirasida tadqiqotlarning eng dolzarb masalalaridan biri bu badiiy film nomlarining morfologik xususiyatlarini kashf etishdir.

So'nggi yillarda filmonimlar lingvistik tahlilning turli yo'nalishlarida, xususan, stilistika, leksikologiya va tarjimashunoslik doirasida faol o'rganilmoqda. Biroq ularning morfologik xususiyatlari, ayniqsa turli tizimli tillar kesimida qiyosiy tahlili yetarli darajada yoritilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni dolzarb masalaga aylantiradi. Chunki film nomlari tarkibida qo'llaniladigan so'z turkumlari, ularning o'zaro birikish modeli va grammatik shakllari til tizimining ichki qonuniyatlarini hamda nominativ strategiyalarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ingliz, o'zbek va rus tillaridagi badiiy film nomlarining morfologik xususiyatlarini aniqlash, ularda so'z turkumlarining taqsimlanishi va o'zaro birikish qonuniyatlarini tahlil qilish, shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan morfologik nomutanosibliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini morfologiya, leksikologiya va stilistika yo'nalishlaridagi zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotchilar morfologiyani so'zlarning ichki tuzilishi va shakllanish mexanizmlarini o'rganuvchi muhim grammatika sohasi sifatida talqin qilib, uning kommunikativ birliklarni yaratishdagi rolini ta'kidlaydilar. Xususan, ingliz tilshunos olimasi A.Karsteys-MakKarti morfologiyani so'zlarning tuzilishi va ularni tashkil etuvchi morfemalarni o'z ichiga olgan, so'zlar o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq grammatika sohasi deya ta'rif bersa [2], G.Yul morfologiya haqida fikr bildirar ekan, uni tildagi asosiy shakllarni o'rganuvchi soha deb ta'kidlaydi [8]. F.E.S.Rahayu esa morfologiyani “lingvistik qoidalarining mohiyatini va tabiiy til grammatikasining ichki tuzilishini yaxshiroq tushunish” imkoniyatini beruvchi soha sifatida talqin qilinadi [5, 4]. Mutaxassislarining fikridan kelib chiqadigan bo'lsak, film nomlarining ichki strukturasi o'rganish yo'lida tashlanadigan ilk qadam ham aynan filmonimlardagi morfologik taqsimlanishni asosli baholashdan boshlanadi. Negaki, morfologik tahlil orqali badiiy film nomlarining tarkibiy qismlarini so'z turkumlariga mansublik

yuvasidan tadqiq qilish va eng ko'p uchraydigan grammatik shakllar va birikmalarni formulalashtirish yo'li bilan badiiy film nomlarining tabiatiga chuqurroq nazar solishimiz va lingvistik birlik sifatidagi rolini e'tirof etishimiz mumkin.

Shuningdek, sarlavha va filmonimlarning leksik-grammatik xususiyatlari, xususan, ixchamlik, elliptiklik va ekspressivlik masalalari ham alohida yoritilgan. Ushbu maqolada qiyosiy-tahliliy, tavsifiy va korpus tahlili metodlaridan foydalanildi. Ingliz, o'zbek va rus tillaridagi film nomlari morfologik jihatdan tahlil qilinib, so'z turkumlarining chastotasi, funksiyasi va birikish xususiyatlari aniqlanib, tillararo o'xshashlik va farqlar asoslab berildi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot jarayonida yig'ilgan badiiy film nomlarining korpusini morfologik jihatdan tahlil qilish natijasi shuni isbotladiki, so'z turkumlari orasida ot va sifat eng ko'p sonli kategoriyani tashkil etadi. Aynan o'zining eng birinchi – nominativ funksiyasiga bog'liq ravishda filmonimlarni tanlashda aksariyat hollarda ot so'z turkumidan foydalaniladi. Atoqli otlar filmning mazmun va mohiyatini o'zida ifodalovchi birlik sifatida nomlash xususiyati orqali namoyon bo'ladi. Masalan, ing. *"Pillion"* (o'zb. *"O'rindiq"*, rus. *"Седло"*), o'zb. *"Badal"* (ing. *"Retribution"*, rus. *"Расплата"*), rus. *"Свет"* (ing. *"The Light"*, o'zb. *"Nur"*) kabi bitta leksik birlikdan iborat otlar har uchala tilda film nomlarini yaratishda keng qo'llaniladi. Avvalambor, bu kabi bir so'zli ifoda film nomlarini shakllantirishdagi soddalik va ixchamlik prinsipiga asoslangan bo'lib, qisqa va lo'nda biroq syujet mohiyatiga yetarlicha urg'u bera oladigan otlarni tanlab olish orqali vujudga keladi.

Shuningdek, ot + ot konstruksiyalari ham film nomlanishida odatiy holga aylangan va ayniqsa ingliz tilidagi filmonimlarda sezilarli darajada namoyon bo'ladi: *"Rabbit Trap"* (o'zb. *"Quyov uchun tuzoq"*, rus. *"Ловушка для кролика"*), *"Robin and the Hoods"* (o'zb. *"Robin Gud va o'rmon qo'riqchilari"*, rus. *"Робин Гуд и хранители леса"*), *"Miracle Zone"* (o'zb. *"Mo'jiza maskani"*, rus. *"Зона Вселенной"*). Kam sonli bo'lishiga qaramay o'zbek va rus film nomlarida ham bu kabi birikmalar kuzatiladi. Masalan, o'zb. *"Muhabbat bahori"*, *"Yulduzlar shu'lasi: Jomiy va Navoiy"*, *"Nomus va qasos"*; rus. *"Группа крови"*, *"Трона гнева"*, *"Знакомство родителей"* kabi bir qator filmonimlarda aynan otlar birikmasi asosida nomlanish holatlari uchrab, tabiiyki bir so'zli ifodadan kengroq semantik maydon hosil qilishi va syujetga nisbatan ko'proq aniqlik berishi bilan ham ssenariynavislar uchun qulay konstruksiya sifatida ko'rilishi mumkin.

Ot so'z turkumiga mansub leksik birliklarni filmonimlar tarkibida uchrash chastotasini tahlil qilish jarayonida har uchala til kesimida o'xshashliklar kuzatildi. Masalan, ing. "man, love, world, war, blood, house, king, night, curse", o'zb. "odam yoki inson, sevgi yoki muhabbat, dunyo yoki olam", rus. "человек, женщина, сын, любовь, мир, война, кровь, дом, ночь, месть, возвращение" kabi otlar keng qo'llanilishi kuzatildi. Bu kabi leksik faollikni, avvalambor, bu kabi tushunchalar inson tajribasiga xos bo'lgan eng asosiy semantik maydonlarni ifodalashi bilan izohlash mumkin. Qolaversa, bu kabi konseptlar deyarli barcha tillarda uchraydi va tarjimada qulaylik yaratib, leksik yadroni saqlab qolish imkoniyatini beradi.

So'z turkumlari orasida sifat ham film nomlarining shakllanishida ularning tarkibiy qismi sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Biroq sifatning sof holatidan ko'ra, Ot + sifat konstruksiyasi film nomlarida ko'proq uchrashi qayd etildi. Ing. *"Hot Milk"* (o'zb. *"Issiq sut"*, rus. *"Горячее молоко"*), *"Past Lives"* (o'zb. *"O'tkan hayotlarim"*, rus. *"Прошлые жизни"*), *"Savage Flowers"* (o'zb. *"Yovvoyi gullar"*, rus. *"Дикие цветы"*); o'zb. *"Rangsiz tushlar"* (ing. *"Colorless Dreams"*, rus. *"Бесцветные сны"*), *"Yolg'iz bo'ri"* (ing. *"A Lone Wolf"*, rus. *"Одинокый волк"*), *"Daydi shamol"* (ing. *"Stray Wind"*, rus. *"Бродячий ветер"*) kabi filmonimlarda konnotativ yoki metaforik ma'nolarni joylashtirish imkoniyati yuqoriligi tufayli ham film nomlarini kompozitsion shakllantirishda ko'p hollarda aynan bu kabi konstruksiyalarga murojaat qilinadi. Sifat so'z turkumi orqali ot so'z turkumidagi soddalik insoniy hissiyotlar, tasavvur olamining yorqinligi va stilistik bo'yoqlar bilan semantik boyitilib, film nomiga o'ziga xos rang-baranglik va joziba baxsh etadi.

O'zbek va rus filmonimlarida sifat boshlang'ich shaklda kuzatilmadi. Biroq, ingliz tilida bir qator misollar aniqlandi. Masalan, ing. *"Fresh"* (o'zb. *"Yangi o'lja"*, rus. *"Свежатинка"*), *"Solitary"* (o'zb. *"Fazoda yolg'iz"*, rus. *"Одиночка"*), *"Minacious"* (o'zb. *"Xavfli qo'ng'iroq"*, rus. *"Абонент"*), *"Blank"* (o'zb. *"Sun'iy intellekt: Halokatli jang"*, rus. *"Искусственный"*

интеллект: *Смертельный бой*”), kabi filmonimlar ingliz tilida sof sifat holatida qo‘llanilishini bir necha lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan izohlashimiz mumkin. Birinchidan, bu holat tillarning tipologik xususiyatlariga bog‘liq. Ingliz tili analitik tillar sirasiga kirishi bois unda grammatik ma’no ko‘pincha so‘z tartibi va kontekst orqali ifodalanadi. Shu sababli sifatlar mustaqil holda ham nominativ birlik sifatida ishlay oladi: *“Wicked”, “Fresh”* kabi nomlar kontekstda yashirin otni (masalan, “hikoya”, “shaxs”) anglatadi. O‘zbek va rus tillari esa agglutinatativ va flektiv tillar sanalib, ularda sifat odatda otga bog‘langan holda qo‘llanadi va mustaqil nominatsiya funksiyasini kamroq bajaradi. Ikkinchidan, bu nominativ strategiyalar farqi bilan bog‘liq. Ingliz tilida sifatlar ko‘pincha elliptik nominatsiya asosida ishlatiladi, ya’ni ot tushirib qoldiriladi va sifat uning o‘rnini egallaydi [9].

Sifat so‘z turkumi orasida ing. “last, dark, dead, great, new, black”, o‘zb. “qora, yolg‘iz, daydi, buyuk, xavfli”, rus. “последний, тёмный, мёртвый, великий, новый, чёрный” kabi leksib birliklar ko‘p uchrase janrga doir xususiyatlarni aks ettirish imkoniyatlarini ifodalab, kuchli ekspressiv ta’sirni yuzaga keltiradi, ya’ni bunday sifatlar filmning umumiy kayfiyati, janri va emotsional fonini oldindan belgilab beradi.

Ot va sifat birikmalari bilan bir qatorda olmosh va ot birikmalari ham ko‘p uchraydi. Filmonimlarda olmoshlar qo‘llanilishi nisbatan kam, biroq ular nominativ birlikka kuchli subyektivlik, emotsionallik va kommunikativ aniqlik baxsh etadi. Olmoshlar orqali film nomi mavhum emas, balki shaxsga yo‘naltirilgan, ichki kechinmalar bilan bog‘liq mazmun kasb etadi. Ingliz tilida bu holat ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Masalan, *“I Swear”* filmonimida *“I”* shaxs olmoshi orqali birinchi shaxs nutqi yuzaga keladi va bu nomni bevosita qahramon monologiga yaqinlashtiradi. O‘zbek tilida olmoshli filmonimlar ancha cheklangan bo‘lsa-da, ular kuchli emotsional yuklama bilan ajralib turadi. Masalan, *“Jonim qizim”* nomida -im egalik qo‘shimchasi orqali ifodalangan olmosh shaxsiy yaqinlik, mehr va sodiqlik munosabatini bildiradi. Ingliz tilidagi filmonimlarda “you, me, we, they, it, this/that” kabi olmoshlar keng qo‘llanilsa, rus filmonimlarida “я, ты, мы, они, это, кто” kabi olmoshlar urfga aylangan. O‘zbek filmonimlarida esa olmosh turkumli leksik birliklardan foydalanishda cheklovlar mavjud. Olmoshlar filmonimlarda kam qo‘llanilishiga qaramay, ular yuqori darajadagi semantik va pragmatik yuklamaga ega bo‘lgan muhim vosita hisoblanadi.

Son so‘z turkumining filmonimlarda qo‘llanilishi nominativ tizimning o‘ziga xos va yuqori darajada strukturaviy qulaylik va samaradorlik tamoyillariga tayanadi. Ayniqsa xorijiy kinoamaliyotda sanoq sonlar keng qo‘llanib, ular filmlar o‘rtasidagi intertekstual bog‘liqlikni, ya’ni sikvellik (davomiylik) munosabatlarini aniq va ixcham tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Bunda sonlar faqat miqdorni emas, balki seriyalilik, xronologik ketma-ketlik va brending funksiyasini ham bajaradi. Masalan, ingliz tilidagi *“Saw X”* filmonimi bu jihatdan an’anaviy model hisoblanadi. Bu yerda “X” rim raqami sifatida o‘ninchi qismni bildiradi va u nominativ birlik tarkibida identifikatsion marker vazifasini bajaradi. Lingvistik nuqtai nazardan qaranganda, bunday son komponenti semantik jihatdan minimal, ammo pragmatik jihatdan maksimal yuklamaga ega. U tomoshabinga qo‘shimcha izohsiz filmning oldingi qismlar bilan uzviy bog‘liqligini anglatadi. Shu bilan birga, rim raqamlarining qo‘llanilishi filmonimga estetik va stilistik rang ham beradi. O‘zbek kinoamaliyotida ham son komponenti turli funksional-semantik vazifalarni bajaradi. Masalan, *“101”* kabi filmonimlar bir qarashda oddiy sanoq son sifatida qabul qilinsa-da, ular ko‘pincha kontekstual va madaniy kodga ega bo‘ladi. Bu kabi sonlar ma’lum bir hodisa masalan, sana, tarixiy voqea, xona raqami yoki ramziy belgi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Demak, bu yerda sonning semantikasi denotativ emas, balki konnotativ xarakter kasb etadi. Natijada son filmonimda yashirin ma’no qatlamini hosil qiladi. Umuman olganda, har uchala til kesimida tahlil qilar ekanmiz, ingliz filmonimlarida “one, two, three, ten, thousand” kabi sanoq sonlar faolligiga guvoh bo‘ldik. O‘zbek va rus filmonimlarida esa bir-biriga o‘xshash ravishda “bir, ikki, uch, o‘n, yuz” va “один, два, три, десять, сто” sanoq sonlaridan va faol foydalanilishi aniqlandi.

Fe’l so‘z turkumiga keladigan bo‘lsak, badiiy filmlar nomlarida fe’l so‘z turkumining ishtiroki nominatsiya jarayoniga alohida dinamizm va semantik chuqurlik olib kiradi. Agar ot va sifat asosidagi filmonimlar ko‘proq statik xarakterga ega bo‘lsa, fe’l asosidagi nomlar voqelikni harakat, jarayon va rivojlanish nuqtai nazaridan talqin qiladi. Shu sababli bunday filmonimlar tomoshabinni

passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ingliz tilidagi filmonimlar fe'l so'z turkumidan faolroq foydalanib, semantik xilma-xillik bilan ajralib turadi. Masalan, *"Picture This"* (o'zb. *"Tasavvur qiling"*, rus. *"Представьте себе"*) filmonimida fe'l buyruq maylida qo'llanib, kommunikativ jihatdan bevosita adresatga yo'naltirilgan. Bu birikmada fe'lining asosiy vazifasi – tomoshabinni tasavvur qilish jarayoniga jalb etish. Morfologik jihatdan imperativ shakl dialogiklikni yuzaga keltiradi, ya'ni filmonim monolog emas, balki yashirin dialog sifatida ishlaydi. Bu esa pragmatik ta'sirni kuchaytiradi. Shunga o'xshash holat fe'l + ot (ing. *"Take Cover"*, o'zb. *"Nishonda"*, rus. *"На прицеле"*), fe'l + predlog ing. *"Jump Out"* (o'zb. *"Xavfli sho'ng'ish"*, rus. *"Прыжок в неизвестность"*); fe'lining idiomatik qo'llanilishida *"Buckle Up!"* (o'zb. *"Shay tur!"*, rus. *"Будь начеку!"*) ham kuzatiladi. Bu filmonimlarda fe'llar buyruq maylida bo'lib, ularning asosiy funksiyasi – zudlik, xavf va keskinlikni ifodalashdir. Bu yerda ingliz tiliga xos frazeologik fe'llar filmonimlarning ekspressivligini oshiradi va tomoshabinni ogohlikka chaqirish orqali triller janrini xususiyatlarini aniq ochib beradi.

"Trapped" filmonimida fe'l o'tgan zamon sifatdoshi (Participle II) shaklida qo'llangan. Bu shakl harakatning natijasini bildirib, ya'ni subyekt allaqachon muayyan holatga tushib qolgan. Morfologik transformatsiya natijasida fe'l sifatlashib, statik holatni ifodalaydi, ammo uning ichki semantikasida yashirin dinamika – ya'ni "tuzoqqa tushish jarayoni" saqlanib qoladi. Bu esa filmonimda dramatik kuchlanishni yuzaga keltiradi. Nihoyat, *"They Might Be Monsters"* filmonimi sintaktik butunlik yoki to'liq gap shaklida ifodalanib, unda fe'l modal konstruksiya (might be) orqali berilgan. Bu yerda fe'l ehtimollikni bildiradi va noaniqlik, sirli muhit yaratadi. Morfologik jihatdan fe'l predikativ markaz vazifasini bajarib, butun nominativ birlikning semantik yadrosini tashkil etadi. Bu esa filmonimni oddiy nomdan ko'ra murakkab sintaktik konstruksiyaga aylantiradi. Umuman olganda, fe'l asosidagi ingliz filmonimlari tuslanmagan fe'l, fe'l + ot, fe'l + ravish, buyruq mayli, gerund, fe'ning sifatlashgan shakli, frazeologik va idiomatik ifoda, hamda modal-sintaktik konstruksiyalarga boy ekanligi guvohi bo'ldik. Ularning barchasini birlashtiruvchi jihat – harakat, jarayon va dinamikaning ustuvorligidir. Ingliz film nomlarida "be (is, are), run, kill, die, return, follow, come, find" fe'llari yuqori chastotali sanalib, o'zbek tilida "quvmoq, qaytmoq, yurmoq" va rus tilida "жить, умереть, мочь (могут, может), есть" kabi fe'llar filmonimlar tarkibida ko'proq uchrashi holatlari kuzatildi.

Tahlil uchun tanlangan ingliz, o'zbek va rus badiiy film nomlari materiallari asosida ravishlarning funksional-semantik taqsimlanishi ko'rib chiqilganda, uchala til o'rtasida sezilarli tipologik farqlar kuzatildi. Ingliz tilidagi misollar shuni ko'rsatadiki, bu tilda ayniqsa payt ravishlari (now, then, later, before, after) ustunlik qiladi va ular film nomlarida voqea vaqtini, davomiyligini yoki ketma-ketligini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tahlilda e'tiborimizni tortgan filmonim ing. *"Never, Rarely, Sometimes, Always"* bir qarashda oddiy payt ravishlaridan tashkil topganday ko'rinsa-da, lingvistik nuqtai nazardan, bu birliklar film nomi doirasida leksik-semantik maydonni yaratib, oddiy sanab o'tishdan ko'ra kuchayuvchi semantik darajalanish funksiyasini bajaradi. Shuningdek, bu ravishlar sintaktik jihatdan mustaqil gap bo'laklari sifatida emas, balki nominal diskurs ichida frazeologik ketma-ketlik sifatida ishlatilgan bo'lib, ular grammatik predikatsiz ham kommunikativ ma'no hosil qila oladi. Natijada, film nomi minimal leksik birliklar orqali maksimal semantik yukni ifodalovchi konstruksiyaga aylangan. Bundan tashqari, ushbu ravishlar pragmatik jihatdan ham muhim bo'lib, ular filmning asosiy mavzusi – shaxsiy tajriba va psixologik burilishlardagi tezlashish darajasini konnotativ kodlangan tarzda taqdim etadi. Shu tariqa, nom tarkibidagi ravishlar nafaqat grammatik birlik sifatida, balki konseptual va pragmatik ma'no tashuvchi kuchli stilistik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. A.K. Karpovga ko'ra, "zamonaviy tilshunoslik morfologiyani sintaksis bilan chambarchas bog'liq, leksikologiya va so'z yasash bilan ham ma'lum bir darajada aloqalarga ega til haqidagi fanning mustaqil bo'limi" sifatida ko'radi [3, 8]. Morfologik tahlilning markaziga to'liq metrajli badiiy film nomlarini qo'yar ekanmiz, endi u tor lingvistik chegaralarni yorib chiqib, yanada kengroq global maydonga – kinodiskursining ajralmas qismiga aylanadi. Bu jarayonda so'z endi faqat grammatik shakl emas, balki vizual, semantik va madaniy qatlamlar bilan uyg'unlashgan murakkab belgiga aylanadi.

Film nomi – bu oddiy nominativ birlik emas, u go'yoki matnning eshigi, tomoshabinni ichkariga chorlovchi ilk ishoradir. Undagi har bir morfema, har bir qo'shimcha, hatto so'z turkumining tanlanishi ham tasodifiy emas. Ular muallifning estetik niyati, davr ruhi va auditoriyaning istak-xohishlari bilan uyg'un holda shakllanadi. Shu ma'noda, morfologiya bu yerda faqat shaklshunoslik emas, balki ma'no yaratishning nozik tabiati sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, fe'lining buyruq maylida kelishi tomoshabinga bevosita murojaatni kuchaytirsa, ravishlar vaqt, makon yoki holatni nozik tarzda belgilab, filmning ichki olamiga ekran ortidan bir nazar tashlash imkonini yaratdi.

Kinodiskursda morfologik birliklar o'zining an'anaviy funksiyasidan chiqib, semiotik belgilar tizimiga qo'shiladi. Film nomi endi faqat til hodisasi emas, balki madaniyatlararo muloqot vositasi, global auditoriyaga yo'naltirilgan kodga aylanadi. Unda milliy tilning o'ziga xosligi bilan birga, universallikka intilish ham mujassam bo'ladi. Shu bois, morfologik tahlil bu yerda nafaqat grammatik shakllarni, balki ularning ortida yotgan konseptual va pragmatik ma'nolarni ham ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
2. Carstairs-McCarthy A. An Introduction to English Morphology: Words and Their Structure. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 150 p.
3. Карпов А.К. Морфология современного русского языка: учебное пособие. – Нижневартонск: Нижневартонский государственный университет, 2019. – 203 с.
4. Коваленко А.В. Лексико-грамматические особенности заголовков в английских газетах и способы их перевода // Проблемы и перспективы развития образования в России. – Сургут: Сургутский государственный педагогический университет, 2010. №3. – С. 236-239.
5. Rahayu F.E.S. Introduction to English Morphology. – Samarinda, 2021. – 139 p.
6. Селезнёва Ю.С., Кривченко И.Б. Структурно-синтаксические характеристики англоязычных фильмонимов // Вестник молодых ученых и специалистов Самарского университета. – Самара, 2022. № 2 (21). – С. 366-371.
7. Xolmanova, Z. Tilshunoslik nazariyasi: darslik. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2020. – 256 b.
8. Yule G. The Study of Language. – 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 320 p.
9. Юсупова А.О. Эллипсис в заголовках англоязычных СМИ и особенности его перевода на русский язык // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Москва: Московский государственный областной университет, 2016. №8-2 (62). – С. 183-185.

UO'K 821.512.133

ISMOILXON FAQIRIY IJODIDA MUMTOZ ADABIYOT TA'SIRI VA IJODIY VORISLIK

**S.X.Yoqubova, assistant, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali,
Urgut**

Annotatsiya. Maqolada Ismoilxon Faqiriy ijodining shakllanishida muhim o'rin tutgan salaf shoirilar va ustozlar masalasi tahlil qilinadi. Faqiriy badiiy tafakkuriga Alisher Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Bedil, Sa'diy, Jomiy kabi mumtoz adabiyot vakillarining ta'siri, shuningdek, Shahrisabz ilmiy-adabiy muhiti, oilaviy-ma'rifiy muhit va epistolyar merosning ahamiyati yoritiladi. Shoir g'azallari, muxammaslari va tatabbu'lari misolida ijodiy vorislik, an'anaviylik va individual poetik yangilanish xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ismoilxon Faqiriy, salaf, ustoz, Navoiy an'analari, g'azal, muxammas, tatabbu', Shahrisabz adabiy muhiti, mumtoz poetika, ijodiy vorislik.

Аннотация. В статье анализируется вопрос о поэтах-предшественниках и наставниках, сыгравших важную роль в формировании творческого наследия Исмоилхона Факирий. Освещается влияние представителей классической литературы - Алишера Навои, Лутфи, Физули, Бедия, Саади и Джамии - на художественное мышление Факирий, а также значение научно-литературной среды Шахрисабза, семейно-просветительской атмосферы и эпистолярного наследия. На примере газелей, мухаммасов и татаббу поэта раскрываются

особенности творческой преемственности, традиционности и индивидуального поэтического обновления.

Ключевые слова: Исмаилхон Факирий, предшественники, наставник, традиции Навои, газель, мухаммас, татаббу, литературная среда Шахрисабза, классическая поэтика, творческая преемственность.

Abstract. This article examines the predecessors and mentors who played a significant role in shaping the literary legacy of Ismoilxon Faqiriy. It explores the influence of classical literary figures such as Alisher Navoi, Lutfi, Fuzuli, Bedil, Sa'di, and Jami on Faqiriy's artistic worldview, as well as the importance of the scholarly and literary environment of Shahrisabz, the family-based educational atmosphere, and the poet's epistolary heritage. Drawing on examples from Faqiriy's ghazals, mukhammas, and tatabbu' poems, the study highlights the characteristics of creative succession, adherence to classical traditions, and individual poetic innovation.

Key words: Ismoilxon Faqiriy, predecessors, mentor, Navoi's traditions, ghazal, mukhammas, tatabbu', Shahrisabz literary environment, classical poetics, literary succession.

Kirish: O'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida ijodiy vorislik, salaflar tajribasiga tayanish va ularni yangi tarixiy-adabiy sharoitda badiiy qayta talqin qilish muhim estetik hodisa hisoblanadi. Har bir ijodkor o'z davri ijtimoiy-ma'naviy muhiti, oilaviy tarbiyasi, adabiy majlislar va ustoz-shogird an'analari ta'sirida kamol topadi. Shu jihatdan Ismoilxon Ibrohimxon o'g'li Faqiriy Shahrisabziy ijodi o'zbek mumtoz she'riyati davomiyligini XX asr sharoitida namoyon etgan adabiy hodisa sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Faqiriy devon adabiyoti, bayozchilik, zullisonaynlik, muxammas va tatabbu' kabi mumtoz an'analarni davom ettirgan shoirlardan biridir. Uning badiiy merosida Alisher Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Bedil, Sa'diy va Jomiy kabi salaf shoirlarning ta'siri yaqqol seziladi. Ayni paytda Faqiriy ijodiy kamolotida Shahrisabz ilmiy-adabiy muhiti, zamondosh shoirlar, ulamolar davrasi, oilaviy-ma'rifiy an'analarni ham muhim rol o'ynagan.

Mazkur maqolaning maqsadi Ismoilxon Faqiriy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaf va ustozlarni aniqlash, ularning shoir poetik tafakkuri, janr tanlovi, obrazlar tizimi hamda badiiy-estetik qarashlari shakllanishidagi o'rnini yoritishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-adabiy, qiyosiy-tahliliy va lingvopoetik yondashuvlardan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Ismoilxon Faqiriy hayoti va ijodini o'rganishda birlamchi manba sifatida "Bayozi Faqiriy" alohida ahamiyatga ega. Mazkur bayozda shoirning g'azal, muxammas, ruboiy va boshqa mumtoz janrlardagi asarlari jamlangan bo'lib, u Faqiriy poetikasining janriy va mavzuviy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi [1, 6-b.]. "Avlodlar bayozi" to'plami esa Faqiriy va unga zamondosh ijodkorlar merosini qiyosiy o'rganishda muhim manbadir [2, 11-b.].

Shoir ijodining tarixiy-adabiy va manbashunoslik asoslarini yoritishda Sh. Vohidov va A. Erkinovning Shahrisabzlik xattot va shoirlar haqidagi tadqiqotlari, Sh. Vohidovning Faqiriy qo'lyozmalari haqidagi maqolasi, M. Kenjabekning Faqiriy-Shahrisabziy haqidagi ilmiy-ommabop tadqiqoti, Vohidov va Ismoilovlarning Faqiriy olim, shoir va shayx sifatida talqin etgan maqolalari muhimdir. [5, 126-b.; 6, 52–56-b.]. Faqiriy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaflar masalasida Alisher Navoiy merosi asosiy o'rin tutadi. Navoiy g'azal poetikasi, tasavvufiy-irfoniy obrazlar tizimi, komil inson g'oyasi va ishqning ilohiy talqini Faqiriy she'riyatiga bevosita ta'sir ko'rsatgan [4, 119-b.]. Lutfiydan xalqona soddalik va ravonlik, Fuzuliydan ishq falsafasi va hijron motivlari, Bedildan falsafiy teranlik, Sa'diy va Jomiydan axloqiy-didaktik qarashlar Faqiriy ijodiga singgan. Shunday bo'lsa-da, Faqiriy bu an'analarni tayyor shaklda takrorlamaydi, balki ularni o'z davri ruhiyati bilan uyg'unlashtiradi.

Faqiriy uchun eng yirik salaf va ma'naviy ustozlardan biri Alisher Navoiydir. Navoiy yaratgan g'azal poetikasi, ishqni ruhiy kamolot vositasi sifatida talqin qilish, Majnun, Layli va Farhod kabi ramziy obrazlardan foydalanish Faqiriy lirikasida davom ettiriladi. Faqiriy o'z devonida bunga alohida to'xtalgan.

Faqiriy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaf ustoz Lutfiydir. Lutfiy she'riyati soddaligi, ravonligi va xalqona ohangi bilan ajralib turadi. Faqiriy "Muxammasi Faqiriy bar g'azali Lutfiy" asari orqali Lutfiy g'azaliyotiga bevosita murojaat qiladi. Fors-tojik tilidagi "Kay buvad sabo az yoram axbor ovarad, / Mujdahoi marhamat z-on sho'xi ayyor ovarad" misralarida sabo shamoli yor xabarini yetkazuvchi an'anaviy obraz sifatida beriladi [1, 90-b.]. Bunda Faqiriy Lutfiyga xos lirik noziklik, ravonlik va xalqona ifoda imkoniyatlarini ijodiy o'zlashtiradi.

Bedil ta'siri esa Faqiriy she'riyatida falsafiy savol, dunyoning o'tkinchiligi, mansab, boylik va shon-shuhratning beqarorligi haqidagi mulohazalarda ko'rinadi. Shoirning "Zamin bo'lding, na bo'lding; osmon bo'lding, na bo'lding? / Xazin bo'lding, na bo'lding; shodmon bo'lding, na bo'lding?" bayti insonni foniy dunyo aldovlariga berilmaslikka, abadiyat va oxirat haqida o'ylashga chorlaydi [1, 85-b.]. Takroriy "na bo'lding?" so'rog'i baytga kuchli ritorik ohang beradi va falsafiy mushohadani kuchaytiradi.

Sa'diy va Jomiy an'analari Faqiriy ijodida axloqiy-didaktik yo'nalishning kuchayishida ko'rinadi. Faqiriy insonni ilm, hunar, odob va ibodatga chaqiradi: "O'g'lum, bu aziz umrga jur'at qilg'il, / Ilmu hunar o'rganishga g'ayrat qilg'il. / Haq nomini ham dilingda saqla, zinhor, / To jon boricha anga ibodat qilg'il" [1, 37-b.]. Bu misralarda umr qadri, ilm va hunar egallash zarurati, Haq nomini qalbdan saqlash va ibodatga sodiqlik g'oyalari uyg'unlashgan.

Faqiriy ijodida salaflar ta'siri, ayniqsa, muxammas va tatabbu'larda yaqqol namoyon bo'ladi. Shoir Gulshaniy, Hamidiy, Amir, Muxlis Namangoniy, Fuzuliy, Habibiy, Furqat, Ulfat, Sayyid Ahmad Vasliy va Boqiy kabi ijodkorlar g'azallariga muxammas va tazminlar bitgan [1, 98–99-b.]. Muxammas yaratish Faqiriy uchun oddiy shakli mashq emas, balki salaf bilan badiiy muloqot, ijodiy musobaqa va poetik vorislik ifodasidir. U salaf baytini saqlagan holda unga yangi ma'no, yangi lirik ohang va individual fikriy qatlam qo'shadi.

Muhokama va natijalar: Ismoilxon Faqiriy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaf va ustozlar masalasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, shoirning badiiy-estetik qarashlari birgina adabiy manba yoki yakka ustoz ta'sirida shakllanmagan. Uning poetik tafakkuri ko'p qatlamli adabiy muhit, oilaviy-ma'rifiy tarbiya, mumtoz meros va shaxsiy ijodiy izlanishlar kesishgan nuqtada kamol topgan. Shuning uchun Faqiriy ijodidagi an'anaviylikni oddiy taqlid sifatida emas, balki ijodiy vorislik va yangilanish jarayoni sifatida baholash kerak.

Lutfiy ta'siri ifoda soddaligi va xalqona ohangda, Fuzuliy ta'siri ishqiy iztirob va hijron falsafasida, Bedil ta'siri falsafiy teranlik va ritorik savollarda, Sa'diy va Jomiy an'analari esa axloqiy-didaktik qarashlarda ko'rinadi. Biroq Faqiriy bu ta'sirlarni tayyor shaklda qabul qilmaydi. U salaflar tajribasini qayta ishlaydi, ularni o'z davrining ma'naviy ehtiyojlari va shaxsiy lirik kechinmalari bilan uyg'unlashtiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ismoilxon Faqiriy ijodi o'zbek mumtoz adabiyoti an'analarning XX asrdagi davomiyligini namoyon etuvchi muhim adabiy hodisadir. Shoir devon adabiyoti, g'azal poetikasi, muxammas, tatabbu' va nazira an'analari davom ettirib, ularni o'z davri ruhiyati bilan boyitgan.

Birinchidan, Faqiriy badiiy tafakkurining shakllanishida Alisher Navoiy eng muhim salaflardan biri bo'lgan. Navoiydan ishqning ilohiy talqini, komil inson g'oyasi, ramziy obrazlar tizimi va tasavvufiy-irfoniy mazmun Faqiriy ijodiga singgan.

Ikkinchidan, Lutfiy, Fuzuliy, Bedil, Sa'diy va Jomiy kabi mumtoz shoirlar Faqiriy poetikasining turli qirralariga ta'sir ko'rsatgan. Lutfiydan ravonlik va xalqona ohang, Fuzuliydan ishqiy iztirob va hijron falsafasi, Bedildan falsafiy teranlik, Sa'diy va Jomiydan axloqiy-didaktik yo'nalish o'zlashtirilgan.

Uchinchidan, Faqiriy salaflar merosini ijodiy o'zlashtirgan. U muxammas va tatabbu'larda avvalgi g'azallarni takrorlamagan, balki ularning mazmunini yangi semantik qatlamlar bilan boyitgan.

To'rtinchidan, Shahrisabz adabiy muhiti, zamondosh shoirlar, ulamolar davrasi va oilaviy-ma'rifiy muhit Faqiriy ijodida ustozlik maktabi vazifasini bajargan.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ismoilxon Faqiriy ijodining shakllanishida mumtoz Sharq adabiyoti namoyandalari, xususan, Alisher Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Bedil, Sa'diy va

Jomiy kabi salaf shoirlarning badiiy an'analari muhim o'rin egallaydi. Shoir ushbu adabiy merosni ijodiy o'zlashtirib, o'zining individual poetik uslubini shakllantira olgan. Faqiriyning g'azal, muxammas va tatabbu'larida an'anaviy poetik mezonlar bilan bir qatorda zamonasining ma'naviy-axloqiy qarashlari ham badiiy ifodasini topgan. Umuman Faqiriy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaf va ustozlarni o'rganish shoir adabiy merosini individual ijod namunasi sifatida emas, balki o'zbek mumtoz adabiyotidagi uzluksiz ijodiy vorislik jarayonining muhim bo'g'ini sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ismoilxon Faqiriy. Bayozi Faqiriy. – Toshkent: Adolat, 2004. – B. 6, 12, 21, 30, 37, 40, 42, 71, 80, 82–104, 85, 90, 98–99, 141, 143.
2. Faqiriy I., Xomidov N. va boshqalar. Avlodlar bayozi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996. – B. 11.
4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami: 20 jildlik. 6-jild. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: Fan, 1987. – B. 119.
5. Vohidov Sh., Erkinov A. Shahrisabzlik xattot va shoirlar // Ming yillar merosi. Shahrisabz – 2700 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-ma'rifiy to'plam. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 126.
6. Vokhidov Sh. Les particularités paléographiques et codicologiques des fonds particuliers de Ravnaki et Fakiri (Shahrisabz, Uzbekistan) // Manuscripta Orientalia. – 2003. – Vol. 9. – № 3. – P. 52–56.
7. Kenjabek M. Mumtoz shoir va komil shayx Faqiriy–Shahrisabziy // Sino. – 2004. – № 15. – B. 44–51.
8. Vohidov Sh., Ismoilov M. Faqiriy – olim, shoir va shayx // Moziydan sado. – 2004. – № 4. – B. 28–31.
9. Nosir Muhammad. Nasaf va Kesh allomalari: Tazkira. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001. – B. 49–51.
11. Ramazonov N. Alisher Navoiy ijodida faqir talqini va faqir obrazi: filol. fan. bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019. – B. 133.
12. Hamzayeva Z. Shahrisabzlik shoir va xattotlar // International Journal of Scientific Researchers. – 2024. – Vol. 9. – Issue 1. – B. 21–23.

UO'K 81`373.7

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (JORJ ORUELL VA ABDULLA QODIRIY ASARLARI MISOLIDA)

**U.D.Yo'lchiyeva, doktorant, Guliston davlat pedagogika instituti, assistant, Toshkent
farmaseftika instituti, Toshkent**

<https://orcid.org/0009-0008-8204-2410>

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlaridagi frazeologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari Jorj Oruellning "1984" va "Molxona" asarlarining o'zbek tiliga tarjimalari hamda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari misolida qiyosiy-kontrastiv tahlil qilingan. Frazeologizmlarni tarjima qilish strategiyalari (to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent, kalka, tavsifiy tarjima) tasniflangan, shuningdek frazeologizmlardagi madaniy-milliy konnotatsiya turlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, lingvokulturologiya, tarjima strategiyalari, madaniy-milliy konnotatsiya, qiyosiy-kontrastiv tahlil.

Аннотация. В статье представлен сравнительно-сопоставительный анализ лингвокультурологических особенностей фразеологических единиц в английских и узбекских художественных текстах на материале узбекских переводов произведений Джорджа Оруэлла «1984» и «Скотный двор», а также романов Абдуллы Кадыри «Ўткан кунлар» и «Мехроbdан чаён». Классифицированы стратегии перевода фразеологизмов (полный эквивалент, частичный эквивалент, калькирование, описательный перевод), выявлены типы культурно-национальной коннотации фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, лингвокультурология, стратегии перевода, культурно-национальная коннотация, сравнительно-сопоставительный анализ.

Abstract. The article presents a comparative-contrastive analysis of the linguoculturological features of phraseological units in English and Uzbek literary texts, based on the Uzbek translations of George Orwell's "1984" and "Animal Farm" and Abdulla Qodiriy's novels "O'tkan kunlar" and

"Mehrobdan chayon." Strategies for translating phraseological units (full equivalence, partial equivalence, calque, descriptive translation) are classified, and types of cultural-national connotation embedded in phraseological units are identified.

Keywords: phraseological unit, linguoculturology, translation strategies, cultural-national connotation, comparative-contrastive analysis.

Kirish. Frazeologik birliklar — bu xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi va dunyoqarashini eng ixcham va obrazli shaklda ifodalovchi til birliklaridir. Frazeologiyani mustaqil tilshunoslik sohasi sifatida birinchi bo'lib asoslagan shveytsariyalik olim Balli o'zining frantsuz stilistikasiga bag'ishlangan asarida turg'un so'z birikmalarining erkin birikmalardan farqini, ularning semantik yaxlitligi asosida izohlab bergan edi [14]. Shu nazariy negizga tayanib, Vinogradov rus tilshunosligida frazeologik birliklarni semantik yaxlitlik darajasiga ko'ra frazeologik chatishma, birlik va birikmalarga ajratuvchi klassik tasnifni ishlab chiqdi [5], Shanskiy esa bu tasnifni to'rtinchi tur — frazeologik ifodalar — bilan to'ldirdi [15].

Raxmatullayev o'zining "Ўзбек тилининг фразеологик луғати"da frazeologizmni tarkibiy qismlari qisman yoki to'liq ko'chma ma'no ifodalovchi, barqaror lug'aviy-semantik birlik sifatida ta'riflaydi [1]. Yo'ldoshev o'zbek frazeologik uslubiyati bo'yicha tadqiqotida frazeologizmlarning badiiy matnda nafaqat nominativ, balki obrazli-baholovchi va uslubiy vazifani ham bajarishini ko'rsatadi, bu esa ularni badiiy tarjima nuqtai nazaridan alohida murakkab qiladi [11]. Kunin ingliz frazeologiyasi bo'yicha o'z asarida frazeologik birliklarning barqarorlik, semantik yaxlitlik va tarkibiy tuzilish xususiyatlarini tizimli tahlil qiladi [2], Fernando esa ingliz idiomalarini semantik shaffoflik darajasiga ko'ra sof idiomalar, yarim idiomalar va erkin (literal) idiomalarga ajratadi [12].

Teliya lingvokulturologiya nuqtai nazaridan frazeologizmlarni til birliklari emas, balki "madaniyat belgilari" — xalqning kundalik mentalitetiga xos etalon va stereotiplarni ifodalovchi vositalar sifatida talqin qiladi [3, 45-52-b.]. Vejbitskaya ham har bir tilda "kalit so'zlar" mavjudligini, ular orqali muayyan madaniyatning o'ziga xos qadriyatlar tizimi til birliklari darajasida saqlanib qolishini asoslaydi [13]. Bu yondashuvlar frazeologizmlarni shunchaki tarjima qilinadigan lug'aviy birlik emas, balki muayyan madaniyatga xos kognitiv-madaniy konstruktsiya sifatida o'rganishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot qiyosiy-kontrastiv va lingvokulturologik tahlil paradigmalarini birlashtirgan nazariy-analitik xarakterga ega. Metodologiya to'rtta izchil bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqichda aniq nazariy asos va protsedura qo'llanildi (1-jadval).

1) Manba va material tanlash bosqichida ikki turdagi manba jalb etildi: (a) tahlil materiali — Oruellning "1984" va "Molxona" asarlarining o'zbek tiliga tarjimalari hamda Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari; (b) nazariy-metodologik asos — o'zbek (Rahmatullayev [1], Yo'ldoshev [11]), rus (Kunin [2], Teliya [3], Vinogradov [5], Shanskiy [15], Komissarov [9], Vlastov va Florin [8]) va xorijiy (Beyker [4], Nyumark [10], Fernando [12], Vejbitskaya [13], Balli [14]) frazeologiya, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik manbalari. Manbalar tanlab olishda uch mezonga amal qilindi: nazariy avtoritetlik (sohaning asos soluvchi ishlari), tildagi va hududiy xilma-xillik (kamida uch til/an'ana vakilligi) hamda mavzuviy bevosita dolzarblik (frazologiya, tarjima yoki lingvokulturologiyaga oid bo'lishi).

2) Frazologik birliklarni ajratish bosqichida tanlangan matnlardan frazeologik birliklar uzluksiz matn tahlili (kontinual namuna olish) metodi orqali ajratib olindi. Ajratilgan birliklar dastlab Vinogradov-Shanskiy tasnifiga [5], [15] ko'ra frazeologik chatishma, birlik, birikma va ifodalarga bo'lib chiqildi, so'ngra Fernandoning semantik shaffoflik mezoni [12] bo'yicha qayta tekshirildi.

3) Qiyosiy-kontrastiv tahlil bosqichida ingliz va o'zbek frazeologizmlari, ayniqsa Oruell asarlaridagi original va tarjima variantlari, Komissarov [9] va Nyumarkning [10] tarjima ekvivalentligi nazariyalariga hamda Beyker [4] va Vlastov-Florinning [8] frazeologik/realiya tarjimasi strategiyalariga tayangan holda qiyoslandi. Bu bosqichda har bir frazeologik birlik uchun tarjima strategiyasi (to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent, kalka, tavsifiy tarjima) belgilandi.

4) Lingvokulturologik tahlil bosqichida barcha ajratilgan frazeologizmlar Teliya [3] va Vejbitskayaning [13] lingvokulturologik metodikasiga tayangan holda madaniy-milliy konnotatsiya

turlariga ko'ra tasniflandi. Ushbu bosqichda frazeologizmning obrazli asosi qaysi madaniy-e'tiqodiy yoki ijtimoiy-tarixiy voqelikka bog'liqligi aniqlandi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash uchun triangulyatsiya tamoyiliga amal qilindi: har bir frazeologik birlik tasnifi kamida ikkita mustaqil nazariy manba (masalan, o'zbek va rus frazeologiya an'analari, yoki rus va ingliz tarjimashunoslik an'analari) bilan tasdiqlangandan so'ng yakuniy tasnifga kiritildi. Bundan tashqari, Vinogradov-Shanskiy tasnifi [5], [15] va Fernandoning semantik shaffoflik mezoni [12] o'zaro solishtirilib, ikkala tasnif natijalari mos kelmagan hollarda frazeologik birlik qo'shimcha ravishda qayta ko'rib chiqildi, bu esa tasnifning ichki izchilligini oshirdi.

Natija. Tanlangan to'rt asardan ajratilgan frazeologik birliklar dastlab Vinogradov-Shanskiy tasnifiga [5], [15] ko'ra semantik yaxlitlik darajasi bo'yicha tasniflandi (2-jadval). Ushbu tasnif frazeologik chatishma (ma'nosi tarkibiy qismlar ma'nosidan butunlay uzilgan), frazeologik birlik (obrazli ko'chma ma'no butunlik saqlangan holda anglashiladigan), frazeologik birikma (bir komponenti erkin, ikkinchisi bog'langan ma'noda) va frazeologik ifoda (tarkibi barqaror, ammo ma'nosi to'g'ridan-to'g'ri, gap yoki maqol shaklidagi birlik) turlarini ajratadi.

Ouell asarlaridagi frazeologik-neologistik birliklarning o'zbek tiliga tarjima qilinish strategiyalarini tahlil qilish natijasida to'rtta asosiy strategiya aniqlandi: to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent, kalka (so'zma-so'z tarjima) va tavsifiy tarjima (3-jadval). Bu tasnif Beykerning tarjima strategiyalari haqidagi umumiy nazariyasiga [4], Nyumarkning semantik/kommunikativ tarjima farqiga [10] va Vloxov-Florinning realiya tarjimasi strategiyalariga [8] asoslanadi, biroq aynan Ouell va Qodiriy matnlari misolida konkretlashtirilgan.

Teliya [3] va Vejbitskayaning [13] lingvokulturologik metodikasiga tayanib o'tkazilgan tahlil ikki muallif asarlaridagi frazeologizmlarning madaniy-milliy konnotatsiya darajasi bo'yicha tub farq qilishini ko'rsatdi (4-jadval).

Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlaridagi frazeologizmlar (masalan, "non sindirmoq", "ko'ngli qora", "yuzi shuvut bo'lmoq" kabi iboralar) o'zbek xalqining diniy-axloqiy dunyoqarashi, oilaviy munosabatlar va turmush udumlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning boshqa tilga o'girilishi deyarli har doim tavsifiy tarjima yoki izohli tarjimani talab qiladi, chunki bunday frazeologizmlarning obrazli asosi (masalan, non — muqaddaslik ramzi sifatida) boshqa madaniyatda mavjud emas. Bu, Rahmatullayev [1] va Yo'ldoshev [11] ta'kidlaganidek, o'zbek frazeologiyasining o'ziga xos xususiyati bo'lib, unda frazeologizmlarning katta qismi diniy-e'tiqodiy va urf-odatlariga oid tasavvurlar asosida shakllangan. Vejbitskaya nazariyasi nuqtai nazaridan [13], bunday frazeologizmlar o'zbek madaniyatining "kalit so'zlari" atrofida shakllangan bo'lib, ular orqali o'zbek xalqining diniy-axloqiy qadriyatlar tizimi til darajasida saqlanib qolgan.

Namuna (tarjima strategiyasi va madaniy konnotatsiya darajasini taqqoslash):

Ouellning "Big Brother is watching you" iborasi o'zbek tiliga deyarli so'zma-so'z, obrazni to'liq saqlagan holda tarjima qilingan, chunki "kuzatuvchi katta birodar/aka" obrazi ikkala madaniyatda ham tushunarli va tarjima qilinishi oson bo'lgan umumbashariy siyosiy metafora hisoblanadi. Qodiriyning "non sindirmoq" iborasi esa (kelishuv yoki ahdlashuv ma'nosida) faqat tavsifiy tarzda — "non ustida ahdlashmoq" yoki batafsil izoh bilan — berilishi mumkin, chunki bu ibora nonning o'zbek va musulmon madaniyatidagi muqaddaslik maqomiga asoslanadi va bunday obraz boshqa madaniyatlarda ekvivalentga ega emas.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlarning tarjima qilinish qulayligi ularning madaniy-milliy konnotatsiya darajasiga teskari proportsional bog'liqdir: Ouell asarlaridagi siyosiy-ideologik frazeologizmlar nisbatan universal bo'lganligi sababli ular kalka yoki qisman ekvivalent orqali nisbatan oson tarjima qilingan, Qodiriy asarlaridagi turmush-udumga oid frazeologizmlar esa chuqur milliy xoslikka ega bo'lganligi sababli faqat tavsifiy tarjima orqali berilishi mumkin. Bu xulosa Teliyaning frazeologizmlarni "madaniyat belgilari" sifatidagi talqini [3] bilan to'liq mos keladi: frazeologizm qanchalik chuqur milliy urf-odat va e'tiqodga bog'liq bo'lsa, uning boshqa tilga "ko'chishi" shunchalik qiyinlashadi.

Shu bilan birga, ushbu tadqiqot faqat to'rtta badiiy asar bilan chegaralangan bo'lib, uning xulosalarini butun ingliz va o'zbek frazeologiyasiga umumlashtirish ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi lozim. Kelgusi tadqiqotlarda korpus lingvistikasi metodlaridan foydalanib, kattaroq matn

korpusi asosida frazeologik tarjima strategiyalarining statistik taqsimotini aniqlash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek badiiy matnlaridagi frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, frazeologik birliklar tarjima jarayonida nafaqat til, balki madaniyat ham "ko'chirilishi" kerak bo'lgan murakkab birliklardir. To'rtta tarjima strategiyasi (to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent, kalka, tavsifiy tarjima) va uchta madaniy konnotatsiya turi (universal-siyosiy, turmush-udumga oid, diniy-axloqiy) frazeologizmlarni tarjima qilish va o'qitishda amaliy yo'l-yo'riq bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Фан, 1966.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – 2-е изд. – М.: Высшая школа; Дубна: Феникс, 1996. – 381 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с. (45-52-с.)
4. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.
5. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. – М.: Наука, 1977.
6. Orwell, G. 1984 (K. Bahriyev tarjimasi, X. Yo'ldoshev tahriri). – Toshkent: Nihol-Print, 2018.
7. Қодирий А. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён: романлар. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи (қайта нашрлар).
8. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
9. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
10. Newmark, P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
11. Ёўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. – Самарқанд: СамДУ нашри.
12. Fernando, C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

UO'K: 811.512.133'42 821.512.133.09-1

KARMANA TUMANI NEKRONIMLARINING NOMLANISH MOTIVLARI

J.U.Yuldashev, dotsent v.b, PhD, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada toponimika sohasining bir qismi hisoblangan nekronimlarning nominatsion va motivatsion xususiyatlari, shuningdek, Karmana tumanidagi mavjud nekronimlarning atalish motivlari haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, nekronim, komonim, genionim, motiv, ekklezionim, toponimik indikator, motivatsion asos, onomastik birlik, urug', qabila, konversiya.

Аннотация. В данной статье представлена информация о номинативных и мотивационных характеристиках некронимов, относящихся к области топонимии, а также о мотивах наименования существующих некронимов в районе Кармана.

Ключевые слова: антропоним, некроним, комоним, генионим, мотив, эkkлезионим, топонимический индикатор, мотивационная основа, ономастическое единство, клан, племя, обращение.

Abstract. This article presents information on the nominative and motivational characteristics of necronyms, which are part of the field of toponymy, as well as the naming motives of existing necronyms in the Karmana district.

Key words: anthroponym, necronym, comonym, genionym, motive, ecclesionym, toponymic indikator, motivational basis, onomastic unity, clan, tribe, conversion.

Xalqimizda "Biror yurtni yaxshiroq bilmoqchi bo'lsang, uning bozorini va mozorini ziyorat qil", degan naql bor. Darhaqiqat, bozorlar yurtning ijtimoiy hayoti, tirikchiligi, iqtisodiy tarzi, aholining boy yoki kambag'alligi haqida ma'lumot bersa, qabristonlar bu o'lka ahlining ma'naviy dunyosi, ajdodlar merosiga munosabati va iymon-e'tiqodi darajasini ifoda etadi. Qabristonlar nafaqat insonning so'nggi manzili, mangu makon topgan joyi, balki bu maskanlar uzoq tarixiy merosni ajdodlardan avlodlarga beminnat yetkazuvchi qimmatli qo'lyozmalarga teng ma'naviy merosimizdir. Ayniqsa, bunday nomlarning muayyan motivlar asosida atalishi va shu nomlar orqali bizgacha yetib kelayotgan afsonalar, rivoyatlar yoki tarixiy voqealar bitmas-tuganmas madaniy xazinamizdir.

O'tmishda muhim joylar ota-bobolarimiz tomonidan sobiq sho'rolar davridagidek yoki hozirgi ayrim aholi maskanlariga berilgan nomlar kabi nomlanishi uchungina atab tashlanavermagan, ular g'ayri til, ma'nosi-yu tuturig'i yo'q subyektiv nomlarni emas, balki tarixiy nomlarni belgilashda ma'muriyatchilikdan xoli, o'sha yerning ijtimoiy hayoti bilan bog'li holda, muhim belgisiga qarab, tarixiy hodisalardan kelib chiqib yoki nimasinidir eslab, obrazli qilib aytganda yetti o'lchab, bir kesib nomlashgan va atashgan. [1.71] Darhaqiqat, ota-bobolarimiz muayyan obyektga nom tanlashda uzoq va chuqur mulohaza chig'irig'idan o'tkazilgan, har tomonlama mukammal onimlarga murojaat qilgan. Bunday nomlar esa tilshunoslikda toponimlar deb yuritilib, lingvistik aspektida o'ziga xos tadqiq qilinadi. Jumladan, keyingi yillarda tilshunoslikning barcha sohalari kabi toponimika ham muhim tarixiy, milliy-madaniy, ijtimoiy axborot tashuvchi lingvistik birliklar sifatida o'rganilmoqda.

Toponimlar keng tushuncha bo'lib, ular o'z ichida oykonim, oronim, gidronim, komonim, nekronim kabi turlarga ajraladi. Bunday onimlarning o'rganilishi esa til tizimi taraqqiyoti va takomilini, ularga aloqador hudud dialekti, tarixi, geografiyasi, etnografiyasi va boshqa imkoniyatlarini tadqiq qilish nuqtayi nazaridan ham ilmiy-nazariy, ham amaliy ahamiyatga egadir. Toponimik birliklarning barcha tiplarini yaxlit bir tizim sifatida tarixiy-etimologik, leksik-semantik, struktur-tipologik, nominatsion-motivatsion, sotsiolingvistik, antroposentrik jihatdan o'rganish muhim ilmiy-nazariy va amaliy dolzarblik kasb etadi.[2.3]

Keyingi yillarda toponimlarning tarkibiy qismi hisoblangan nekronimlar va ularning lisoniy va tarixiy- madaniy o'ziga xosliklari, olamning lisoniy manzarasini anglashda ularning katta ahamiyat kasb etishi va har bir hudud nekronimlarida madaniyat, meros, landshaft elementlari aks etganligi, ular o'z semantik tarkibida tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy, milliy-madaniy ma'lumotlarni saqlaganligi bois antroposentrik nuqtayi nazardan tadqiq qilish tobora katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. [3. 5] O'zbek tilshunosligida nekronimlar yuzasidan bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, "O'zbek tili va adabiyoti" jurnalining 1999-yil 4-sonida tadqiqotchi A.Aslonovning "Shofirkon nekronimlari" mavzusidagi maqolasi e'lon qilingan. Maqolada muallif shunday yozadi: "Qabr va qabriston nomlari, qabrlarga bitilgan yozuvlar ham lug'aviy birliklarimiz tarixiga doir boy lisoniy material hisoblanadi. Xususan, Shofirkon tumanidagi nekronim va ekklezionimlar qadimiy mikrotoponimlar sirasiga kiradi". [4.63] Tadqiqotchi fikrini davom ettirar ekan nekronimlarning qadimiyligi, aniq toponimik qatlamligi hamda eng muhim xususiyati sifatida ularning uzoq yashovchanligini ta'kidlab o'tadi. Muallif Shofirkon tumani qabristonlari, asosan, komonim, genionim hamda o'sha joylarning biror belgisi yoxud o'ziga xos xususiyatlarini anglatuvchi leksemalar bilan, shuningdek, diniy motivlar asosida nomlanishini aytadi. Amudaryo tumani nekronimlarini tadqiq qilgan toponimist olim Ikrom Xolmurodov esa "O'zbek tili va adabiyoti" jurnalining 2009-yil 2-sonida "Amudaryo tumani nekronimlari haqida" deb nomlangan maqolasida tuman nekronimlarining atalish motivlarini quyidagicha izohlaydi:

1. Fitotoponim bilan bog'liq bo'lgan nekronimlar.
2. Agronim (qush nomi) sanaladigan nekronimlar.
3. Son bilan bog'liq nekronimlar.
4. Etnonim bilan bog'liq nekronimlar.
5. Kishilarning nomlari – antroponimlar bilan shakllangan nekronimlar. [5.82]

Nekronimlarni o'rganish masalasida yana muhim tadqiqotlardan biri S.Yusupovning "Qoraqalpog'iston nekronimlarining semantik, grammatik va milliy-madaniy xususiyatlari" nomli tadqiqoti hisoblanadi. Ishda tadqiqotchi hududdagi nekronimlarning yuzaga kelish asoslari, rivojlanish davrlari, tarkibi, yasalishi, grammatik strukturasi, nekronimik indikatorlarning tarqalish areallari, semantik xususiyatlari borasida muhim ma'lumotlar beradi va Qoraqalpog'iston nekrotoponimlarining turli motivlar asosida yuzaga kelishini, ayniqsa, hudud nekrotoponimlarining ko'pchiligi antroponimlar asosida shakllanganligini dalillar bilan asoslaydi. [3.23]

Nekronimlar deyarli barcha hududlarda uchraydigan onomastik hodisa bo'lib, ular jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy ongini aks ettiradi. Biz tahlilga tortmoqchi bo'lgan Karmana tumani nekronimlarining nomlanishida ham ayrimlari mashhur tarixiy shaxslar, davlat arboblari yoki olimlarning xizmatlarini e'tirof etish maqsadida qo'yilgan bo'lsa, boshqalari mahalliy

qahramonlar, adabiy obrazlar yoki diniy arboblardan biri bo'lgan. Ba'zilarida muayyan davr mafkurasi, siyosiy jarayonlar yoki milliy identitetni mustahkamlash ehtiyojlari ta'siri ham sezilib turadi. Chunki qadimiy madaniyat sivilizatsiya markazlaridan biri bo'lgan bu zaminda azaldan ijtimoiy hayotning barcha sohalarida rivojlangan. Jumladan, so'zchilik madaniyatining bir tarmog'i hisoblangan nomlash san'atiga ham e'tibor yuqori bo'lgan. Bunday tarzda atalgan toponimlarning bir qismi sanalgan nekronim va ekklezionimlar tumanda talaygina. Ularning atalish motivlari o'rganilganda katta qismini antroponimlar bilan shakllangan nekronimlar tashkil qilishi kuzatildi. Masalan, Hanifayi Xalilullo, Jo'raqulbobo, Junaydullo Eshon, Mavlono Orif Deggaroniy, Malikota, Mulla Azizbobo, Mir Haydar, Nazar Nogir, Nazarbobo, Namozbobo, Nurbibi, Oyimmomo, Polvonota, Qosimshayx, Savr Xo'ja, Safar Ravshan, Temirshayx, Toshmaxsum, Temirshayx, Xatti Eshon, Xudoyqultepa, Xo'jam Sabrota, Xo'ja Xisrav, Xo'jagursi, G'oyibota, Cho'yanshayx kabi. Keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, hudud nekronimlari til, tarix va madaniyat kesishgan nuqtada shakllanganligi uchun antroponimik komponentlar+ijtimoiy-diniy unvonlar asosida hosil bo'lgan. Bu esa mahalliy aholining o'z ulug' insonlarini vafotidan so'ng ham unutmasligi, ularning xotirasini abadiylashtirishga intilishi — milliy ong va xotiraning muhim ifodasi ekanligini ko'rsatadi. Fikrimizni dalili bo'la oladigan misollarga murojaat qilamiz.

“Mavlono Orif Deggaroniy qabristoni”. Mavlono Orif Deggaroniy — islom dini arbobi, muhaddis, xalq orasida avliyo sifatida tanilgan. Bahouddin Naqshbandning ustozi hisoblangan. Mozor shu insonning tabarruk nomi bilan atalgan.

“Qosim shayx Xonaqohiy (Shayxi Azizon) qabristoni”. Bu qabriston islom olamida ma'lum va mashhur, tasavvuf tariqatining yirik namoyandasi, shayx, Abdullaxon II ning piri Qosim shayx nomi bilan atalgan.

Shuningdek, Karmana tumani mikrotoponimlarini, jumladan, uning nekronimlari hamda ekklezionimlarini to'plash va o'rganish natijasida ularning bir qismiga genionim(urug'-qabila nomlari)lar lisoniy material rolini o'ynaganligi aniqlandi. Bu urug' nomlari tilshunoslik ilmda etnonimlar deb yuritiladi. Etnonimlar davrlar o'tishi bilan vujudga kelgan bo'lib, o'zida juda ko'plab ma'lumotlarni tashiydi. Karmana tumani toponimlari yuzasidan olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, bu hududda hozir o'zbek urug'-qabila nomlari, ya'ni etnonimlar asosida paydo bo'lgan Ayronchi, Arg'in, Azamat, Bahrin, Burqut, Boyto'pi, Bashir, Do'rman, Darxon, Jaloyir, Jambul, Kalavot, Kalto'p, Kenagas, Ko'rto'qay (ko'lto'g'ali), Mang'it, Nayman, Olchin, Qahramon, Qatog'on, Qilichli, Qiyot, Siyroq, Toqchi, Tama, Urganji, Uyrot, Chuvilloq, Chuyut, Chinoq, Yobu kabi mahalla, qishloq va ko'cha nomlari uchraydi. Bu oykonimlarning yuzaga kelishida, albatta, etnonimlarning transonimazitsiya usulida toponimga aylanganligini ko'rishimiz mumkin.[6.181] Ularning ayrimlari nekronimga ham asos bo'lib xizmat qilgan. Bunday nekronimlarga Jobi, Do'rman, Talburqut, Turkman, Past Olchin, Past Qoraqosh, Yahudiylar kabilar mansub.

O'rganilayotgan obyektida toponimlar jumlasiga kiruvchi nekronim hamda ekklezionimlarning nomlanishida o'sha joyning biror belgisi yoxud o'ziga xos xususiyatlarini anglatuvchi leksemalardan ham foydalanilgan. Bunday nekronimlarga Varraktepa, Chinoqtepa Chillamozor, Hovuzariq, Ikki birodar mozorlari misol bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilining toponimik tizimida nekronim va ekklezionimlarning o'ziga xos o'rni bo'lib, ularning yasashida antroponimlar, komonimlar, genionimlar hamda xilma-xil ma'noli leksemalardan foydalanilgan. Bu leksik qatlamni o'rganish toponimika sohasining muhim vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. М.Миртожиев, Н.Махмудов. Тил ва маданият. — Тошкент: Ўзбекистон, 1992. — Б. 71-80.
2. U.Turdimorodov. Xatirchi tumani toponimlarining leksik-grammatik va etimologik tadqiqi: filol.fan.b.fals.dok. ...diss. — Samarqand — 2023, 65-b.
3. S.Yusupov. Qoraqalpog'iston nekronimlarining semantik, grammatik va milliy-madaniy xususiyatlari: filol.fan.b.fals.dok. ...avto. — Urganch — 2025, 5-b.
4. Аслонов А. Шофиркон некронимлари // Ўзбек тили ва адабиёти. — Тошкент, 1999. — №4. — Б. 63-65.
5. Холмуродов И. Амударё тумани некронимлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. — Тошкент, 2009. — №2. — Б. 82-84.
6. Yuldashev J. Karmana tumani etnooykonimlari // Ilm sarchashmalari.— Urganch, 2025.— №8. —B.181-183.

TYPES OF ILLOCUTIONARY ACTS IN COMMUNICATION (LITERAL, NON-LITERAL, INDIRECT)

F.Yusupova, teacher, Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Urgench

Annotatsiya. Ushbu bob muloqot jarayonida illokutiv aktlarning mohiyati va ularning turlarini o'rganishga bag'ishlangan. Illokutiv aktlar so'zlovchining muayyan maqsad va niyatni ifodalash vositasi bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri (literal), ko'chma (non-literal) va bilvosita (indirect) turlarga ajratiladi. Matnda har bir turning o'ziga xos xususiyatlari aniq misollar va ijtimoiy normalar kontekstida tahlil qilingan. Shuningdek, madaniy omillarning ushbu aktlarni to'g'ri tushunishdagi roli ko'rsatib o'tilgan. Mazkur tadqiqot nutqiy muloqot samaradorligini oshirish va anglashilmovchiliklarning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: illokutiv aktlar, to'g'ri ma'no (literal), ko'chma ma'no, bilvosita nutq, muloqot samaradorligi, madaniy kontekst, pragmatika.

Аннотация. Данная глава посвящена исследованию роли и типов иллокутивных актов в процессе коммуникации. Иллокутивные акты классифицируются по уровню их прямоты на буквальные (прямые), небукральные (фигуральные) и косвенные. Автор подробно рассматривает характеристики каждого типа, иллюстрируя их примерами из повседневного и официального общения. Особое внимание уделяется контекстуальным и культурным факторам, влияющим на интерпретацию скрытых смыслов. Понимание этих нюансов критически важно для повышения эффективности взаимодействия и предотвращения коммуникативных нюансов в межличностном дискурсе.

Ключевые слова: иллокутивные акты, буквальное значение, фигуральная речь, косвенный акт, эффективность коммуникации, контекст, прагматика.

Abstract. This chapter explores the essential role of illocutionary acts in communication, emphasizing their significance in conveying underlying intentions. Illocutionary acts are categorized based on directness into literal, non-literal, and indirect types. The text analyzes the distinct characteristics of each type, using concrete contextual examples such as metaphors, irony, and polite requests. Furthermore, it highlights how social norms, cultural context, and inference affect correct interpretation. Ultimately, understanding these diverse speech acts enhances communicative competence and helps individuals successfully avoid interpersonal misunderstandings.

Key words: illocutionary acts, literal meaning, non-literal language, indirect communication, speech acts, contextual inference, pragmatics.

Illocutionary acts are essential components of communication, and they play a critical role in conveying meaning and intent in language. An illocutionary act is defined as the act of saying something with the intention of doing something through the utterance itself. The classification of illocutionary acts into different types is important for understanding the various ways in which speakers use language to convey meaning and achieve communicative goals. In this chapter, we will explore the different types of illocutionary acts in communication, including literal, non-literal, and indirect illocutionary acts. We will examine the characteristics of each type and provide examples to illustrate their use in different contexts. By the end of this chapter, readers will have a better understanding of how illocutionary acts contribute to the complex process of communication.

Effective communication is essential for any type of interaction, whether it is personal or professional. In order to achieve successful communication, individuals need to understand the different types of illocutionary acts that can be used in communication. Illocutionary acts are the communicative acts that speakers perform when they speak. These acts are not limited to conveying information, but can also be used to express attitudes, feelings, beliefs, and intentions. There are various types of illocutionary acts, including literal, non-literal, and indirect illocutionary acts. Understanding the nuances and differences between these types of illocutionary acts is crucial for effective communication. In this chapter, we will explore the different types of illocutionary acts and their significance in communication.

Illocutionary acts can be categorized into three types based on their level of directness in communication: literal, non-literal, and indirect. Literal illocutionary acts are straightforward and direct in their intended meaning, while non-literal illocutionary acts rely on figurative language to convey their intended meaning. Indirect illocutionary acts involve using language in a way that requires the listener to infer the intended meaning beyond the literal interpretation of the words used.

Literal illocutionary acts are often used in everyday communication, such as giving commands or making statements of fact. For example, saying "Please pass the salt" is a literal illocutionary act, as the intended meaning is straightforward and directly communicated.

Non-literal illocutionary acts, on the other hand, involve the use of figurative language, such as metaphors or irony, to convey a meaning that goes beyond the literal interpretation of the words used. For example, saying "He has a heart of stone" is a non-literal illocutionary act, as the intended meaning is not a literal reference to a physical heart, but rather a figurative expression of emotional hardness or lack of compassion.

Indirect illocutionary acts involve using language in a way that requires the listener to infer the intended meaning beyond the literal interpretation of the words used. For example, saying "I wonder if you could pass the salt" is an indirect illocutionary act, as the intended meaning is not a straightforward request for salt, but rather a polite and indirect way of asking for it.

Another type of illocutionary act is non-literal illocutionary acts. These are utterances whose meaning is different from their literal meaning. Non-literal illocutionary acts include figures of speech such as metaphors, similes, and irony. For example, when someone says "She has a heart of stone," the literal meaning is impossible, but the intended meaning is that the person is unfeeling. Non-literal illocutionary acts can be difficult to understand for non-native speakers or individuals who are not familiar with the culture.

Understanding the different types of illocutionary acts is crucial in effective communication, as it allows individuals to decipher the intended meaning behind language use and respond appropriately. Additionally, understanding the use of figurative language and indirect communication can help individuals navigate social situations and avoid potential misunderstandings.

Finally, indirect illocutionary acts are utterances whose intended meaning is not immediately obvious. Instead, the speaker implies their intended meaning through hints or suggestions. Indirect illocutionary acts are often used to be more polite or to avoid confrontation. For example, instead of directly asking someone to leave a party, a host may say "Oh, it's getting late, isn't it?" Indirect illocutionary acts can also be difficult to understand, as the intended meaning is not stated outright.

Indirect illocutionary acts are often more complex and challenging to identify and interpret because they involve a certain level of inference and understanding of the context and social norms. For instance, a speaker might ask a question, but the real intention is to give a command, and the illocutionary force of the utterance is indirect. This kind of indirectness often occurs in more polite and formal communication contexts where speakers try to convey their intention in a more socially acceptable way.

Non-literal illocutionary acts, on the other hand, involve the use of figurative language, such as metaphors, idioms, and sarcasm, to convey meaning. In these cases, the intended meaning of the illocutionary act is different from the literal meaning of the words used. For example, when someone says "it's raining cats and dogs," they do not actually mean that it is literally raining animals, but rather that it is raining heavily. Non-literal illocutionary acts often require the listener to have a certain level of cultural and linguistic knowledge to understand the intended meaning. The ability to identify and interpret different types of illocutionary acts in communication is essential for effective communication, especially in situations where indirectness, non-literal language, and context play a significant role. The use of illocutionary acts is not limited to any particular language or culture, and it is a universal phenomenon that occurs in all human communication. Therefore, the study of illocutionary acts is crucial for understanding the complexities of human communication and developing effective communication strategies in different contexts.

One example of an indirect illocutionary act is "Could you pass the salt?" While the surface level meaning of this utterance is a question, the intended illocutionary act is a request. The speaker

is not simply asking if it is possible to pass the salt, but rather is indirectly requesting that the listener pass the salt. This can be contrasted with a direct illocutionary act, such as "Please pass the salt," which is a direct request.

Non-literal illocutionary acts involve the use of figurative language, such as metaphors, similes, and idioms, to convey meaning. For example, the phrase "I am over the moon" does not literally mean that the speaker is physically above the moon, but rather is a metaphor for extreme happiness. In this case, the illocutionary act is to express the speaker's emotional state, rather than to convey literal spatial information.

In contrast, literal illocutionary acts involve the use of language to convey straightforward, factual information. For example, the statement "The sky is blue" is a literal illocutionary act that conveys a factual observation. Understanding the different types of illocutionary acts in communication can help individuals better comprehend the intended meaning behind a speaker's utterances, and can also aid in effective communication and the avoidance of misunderstandings.

Indirect illocutionary acts can also be used to convey politeness or to avoid social awkwardness or offense. For example, a person may use an indirect request such as "Would it be possible for you to pass the salt?" instead of a direct imperative such as "Pass the salt." Indirect illocutionary acts can also be used to mitigate the impact of negative statements, such as using the indirect illocutionary act of "I was wondering if you could possibly finish the report by tomorrow" instead of the more direct "You need to finish the report by tomorrow."

In addition to literal and indirect illocutionary acts, there are also non-literal illocutionary acts. These are illocutionary acts where the literal meaning of the words used does not correspond directly to the intended illocutionary act. Non-literal illocutionary acts often involve figurative language, such as metaphors, idioms, and sarcasm. For example, the statement "That's just what I needed, a flat tire," could be a non-literal illocutionary act of sarcasm, expressing frustration or annoyance with the situation.

Non-literal illocutionary acts can also be used to convey abstract or complex concepts that may be difficult to express through literal language alone. For example, the use of metaphors and analogies can help to convey complex ideas in a more accessible and memorable way. Non-literal illocutionary acts can also be used to create humor, irony, and other forms of rhetorical effect. Understanding the different types of illocutionary acts is important for effective communication. By recognizing the various illocutionary acts used in communication, speakers and listeners can better understand each other's intentions and avoid miscommunication.

Here are some more examples of indirect illocutionary acts:

"I wonder if you could help me with something." (indirect request)

"I really appreciate all the hard work you've been doing lately." (indirect praise)

"I'm sorry, but I'm afraid we won't be able to give you a raise at this time." (indirect refusal)

These indirect illocutionary acts can be more polite or tactful than their direct counterparts. However, they can also be more complex and require the listener to infer the speaker's intended meaning. It's important to note that illocutionary acts can also be performed in combination with each other, or with other speech acts. For example, a speaker might make a request (an illocutionary act) while also offering an apology (a speech act), as in "I'm sorry to bother you, but could you help me with something?" Understanding the different types of illocutionary acts can be useful in analyzing and interpreting communication, as well as in developing effective communication strategies.

Indirect illocutionary acts, on the other hand, are those where the speaker's intended meaning is not explicitly stated, but rather implied through contextual clues or other indirect means. For example, a speaker may say "It's getting late" as a hint for their guest to leave without directly asking them to do so. Indirect illocutionary acts can be more subtle and require a greater level of understanding of social and cultural norms to interpret correctly.

Non-literal illocutionary acts refer to the use of figurative language, such as idioms, metaphors, or sarcasm, to convey a meaning that is different from the literal interpretation of the words. For instance, the phrase "it's raining cats and dogs" is a non-literal illocutionary act that means it's raining heavily, rather than actual cats and dogs falling from the sky.

In addition to these three primary categories, illocutionary acts can also be classified as perlocutionary, depending on the effect that the act has on the listener. A perlocutionary act is one where the speaker's intended effect on the listener is achieved, regardless of whether the listener understands the intended meaning of the illocutionary act or not. For instance, a speaker may make a joke that the listener doesn't understand, but the listener still laughs because they perceive the speaker's intention as humorous. Understanding the different types of illocutionary acts in communication is crucial for effective interpersonal interaction and interpreting the intended meaning behind a speaker's words. By recognizing the various categories and their nuances, individuals can improve their communication skills and avoid misunderstandings.

In conclusion, understanding the different types of illocutionary acts is crucial in effective communication, as it helps in interpreting the intended meaning behind a particular utterance. Literal illocutionary acts involve direct communication of a speaker's intentions, while non-literal acts involve the use of figurative language such as metaphors and similes. Indirect illocutionary acts, on the other hand, require the listener to infer the intended meaning behind the speaker's words.

REFERENCE:

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford: Oxford University Press.
2. Bach, K. (1994). Conversational implicature. *Mind and Language*, 9(2), 124-162.
3. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Speech acts* (Vol. 3, pp. 41-58). New York: Academic Press.
4. Niyozov, M. (2018). Communicative Functions of Illocutionary Acts in English and Uzbek Languages. *Journal of Language and Literature*, 9(2), 39-49.
5. Kadirova, N. (2017). Types of Illocutionary Acts in Uzbek Language. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 4(1), 59-64.
6. Turayeva, S. (2016). The Study of Illocutionary Acts in the Uzbek Language. *Philology Matters*, 4, 53-60.
7. Sobirova, G. (2019). Types and Functions of Illocutionary Acts in English and Uzbek Languages. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 8(1), 44-49.
8. Yusupova, D. (2015). Illocutionary Acts in Uzbek and English Languages. *International Journal of Linguistics, Literature and Culture*, 1(1), 1-6.

UO'K 830.2

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA ILMIY DISKURS FENOMENI: STRUKTURAL VA FUNKSIONAL-PRAGMATIK TAHLIL

X.A.Zakirova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikning eng muhim institutsional ko'rinishlaridan biri hisoblangan "ilmiy diskurs" tushunchasi va uning o'ziga xos lisoniy tabiati har tomonlama tadqiq etiladi. Maqolada ilmiy diskurs tahlilining nazariy-metodologik asoslari, jahon va o'zbek tilshunosligida ushbu terminning konseptual interpretatsiyasi hamda uning matn va nutq tizimi bilan o'zaro munosabati tizimli tahlilga tortilgan. Shuningdek, tadqiqotda ilmiy diskursning funksional-pragmatik va kognitiv xususiyatlari, uning janriy arxitektonikasi hamda muloqot ishtirokchilarining maqom-rol munosabatlari real lisoniy misollar orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy diskurs, antropotsentrizm, matn, nutq, institutsional diskurs, pragmatolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lisoniy shaxs, lakonizm, janr.

Аннотация. В данной научной статье всесторонне исследуется понятие «научного дискурса» как одного из важнейших институциональных проявлений современной антропоцентрической лингвистики, а также его специфическая языковая природа. В статье подвергнуты системному анализу теоретико-методологические основы дискурс-анализа, концептуальная интерпретация данного термина в мировом и узбекском языкознании, его взаимосвязь с системой текста и речи. Также в исследовании на основе реальных языковых примеров раскрываются функционально-прагматические и когнитивные характеристики научного дискурса, его жанровая архитектура и статусно-ролевые отношения участников коммуникации.

Ключевые слова: научный дискурс, антропоцентризм, текст, речь, институциональный дискурс, прагматлингвистика, когнитивная лингвистика, языковая личность, лаконизм, жанр.

Abstract. *This scientific article comprehensively examines the concept of “scientific discourse”, considered one of the most fundamental institutional manifestations of modern anthropocentric linguistics, and analyzes its specific linguistic nature. The article provides a systematic analysis of the theoretical and methodological foundations of discourse analysis, the conceptual interpretation of this term in world and Uzbek linguistics, and its correlation with the system of text and speech. Furthermore, the study reveals the functional-pragmatic and cognitive characteristics of scientific discourse, its genre architectonics, and the status-role relationships of communication participants based on real linguistic examples.*

Keywords: *scientific discourse, anthropocentrism, text, speech, institutional discourse, pragmalinguistics, cognitive linguistics, linguistic persona, laconism, genre.*

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlariga kelib jahon tilshunosligida jiddiy paradigmatsiyalashuv jarayoni sodir bo'ldi. Struktural va tizimli-strukturaviy tilshunoslik doirasida tilni faqat “o'zida va o'zi uchun” (F. de Sossyur iborasi bilan aytganda) o'rganish tamoyillari asta-sekin o'z o'rnini antropotsentrik paradigmalariga bo'shatib berdi. Antropotsentrizm tilni lisoniy jamoa, madaniyat, jamiyat va inson tafakkuri bilan uzviy aloqadorlikda tadqiq etishni taqozo qiladi. Mazkur yo'nalishning shakllanishi tilshunoslikda pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika va lingvokulturologiya kabi yangi sohalarini yuzaga keltirdi. Ushbu sohalarining barchasini birlashtiruvchi, ularning tadqiqot ob'ekti va metodi sifatida xizmat qiluvchi fundamental tushuncha esa “diskurs” hisoblanadi.

Uzoq yillar davomida til tizimining eng oliy sathi sifatida matn qaralgan bo'lsa, zamonaviy kommunikativ va funktsional tilshunoslikda matnning o'zi ham diskursning bir funktsional bo'lagi, uning statik ko'rinishi sifatida baholanmoqda. Diskurs jonli, ijodiy, ijtimoiy va madaniy kontekstga ega bo'lgan murakkab muloqot hodisasidir. Uning tarkibida alohida nufuzga ega bo'lgan ilmiy diskurs (scientific discourse) fanning rivojlanishi, yangi bilimlarning shakllanishi va uzatilishini ta'minlovchi asosiy vositadir. Biroq, ko'plab tadqiqotlarda hanuzgacha ilmiy matn bilan ilmiy diskurs chegaralari, ularning pragmatik va kognitiv determinantlari to'liq differensiyalanmagan.

Tadqiqotning maqsadi: Ilmiy diskurs fenomenining nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, uning lingvistik xususiyatlarini matn tushunchasi bilan qiyoslagan holda tizimlashtirish va funktsional tabiati qonuniyatlarini real misollar bilan ochib berishdan iborat.

Tadqiqot doirasida ob'ektivlik va haqqoniylikni ta'minlash maqsadida muayyan ilmiy metodlar majmuasidan foydalanilgan bo'lib, unda G'arb, rus va o'zbek tilshunoslik maktablarining diskursga oid fundamental nazariyalari qiyosiy-kontrastiv tahlil vositasida solishtirildi, ilmiy diskursning sotsiolingvistik komponentlari, ishtirokchilari va janriy tarkibi V.I. Karasik modeliga muvofiq strukturaviy-funktsional modelyatsiya asosida tizimlashtirildi hamda intent-analiz orqali muallifning ilmiy nutq zamiriga yashirgan tub maqsadi, sub'ektiv intilishi va adresatga o'tkazmoqchi bo'lgan psixologik hamda intellektual ta'siri o'rganildi; bunda jahon va o'zbek tilshunosligidagi fundamental ilmiy nashrlar, monografiyalar va dissertatsiyalar matnlari tadqiqotning empirik materialini tashkil etdi. O'tkazilgan tizimli tahlillar natijasida diskurs va matn tushunchalarining differensial lisoniy belgilari ilmiy sferaga nisbatan aniqlashtirildi va tizimlashtirildi.

Ilmiy diskurs professor V.I. Karasik tasnifiga ko'ra institutsional (maqomga yo'naltirilgan) diskurs hisoblanadi. Unga ko'ra, ilmiy-institutsional diskursning arxitektonik modeli uchta fundamental komponent — maqom-rol munosabatlariga asoslangan **ishtirokchilar** (olim-professor va tadqiqotchi), rasmiy makon va vaqt chegaralarini belgilovchi **xronotop** (auditoriya, laboratoriya, ilmiy kengash zali) hamda aniq akademik qoliplarga tayangan **nutqiy janrlar** (monografiya, maqola, dissertatsiya taqrizi) majmuasi orqali reallashadi. Mazkur komponentlar tizimi ilmiy muloqotning shunchaki statik matnlar yig'indisi emas, balki qat'iy institutsional mezonlar va ijtimoiy rollar doirasida kechuvchi tizimli, dinamik va jonli jarayon ekanligini isbotlaydi.

Jahon va o'zbek tilshunosligida ilmiy diskurs tabiatini o'rganishda turli maktablar konseptsiya va yondashuvlari shakllangan bo'lib, Rossiya tilshunoslik maktabi vakili N.D. Arutyunova unga ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy hamda psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn va hayotga singdirilgan nutq sifatida ta'rif beradi, Golland tilshunosi Teun A. van Deyk esa uni keng

va tor ma'noga ajratib, keng ma'noda muloqot ishtirokchilari, ularning sotsial rollari va madaniy fonini qamrab olishini ta'kidlaydi. Mahalliy tilshunoslikda professor Shahriyor Safarov diskurs tahlilida shunchaki til birliklarini sanash emas, balki so'z va gaplar ortida turgan freym, ssenariy va konseptlar kabi kognitiv tuzilmalarni ochib berish birlamchi vazifa ekanligini qayd etsa, o'zbek olimlari tomonidan diskurs atamasining evolyutsion bosqichlarida aniqlangan sakkiz xil ma'nosidan "fikrning ma'lum bir ijtimoiy, g'oyaviy yoki mafkuraviy jihatdan cheklangan turi" hamda "ma'lum bir kasbiy sferaga tegishli nutqiy faoliyat shakli" kabi talqinlar bevosita ilmiy diskursning chegaralarini belgilaydi.

Ilmiy diskurs prinsiplarining lisoniy misollar asosida isbotlanishida muloqotning o'ta lakonizm va qat'iy mantiqiylikka asoslanishi struktural tilshunoslik tamoyillarining antropotsentrik paradigmalarga o'rin bo'shatishi haqidagi parcha misolida intent-analiz va kognitiv tahlilga tortilgan. Ushbu tahlilda "paradigmalarning o'rin bo'shatishi" sotsial ssenariy (freym) asosida ifodalangan lisoniy vosita ekanligi, muallif shunchaki tarixiy fakti bayon etmay, balki o'quvchida antropotsentrizm yo'nalishi ustuvorligiga ilmiy ishonch hosil qilish (persuazivlik) pragmatik strategiyasini qo'llayotganligi hamda F. de Sossyurning klassik iqtibosidan foydalanish orqali ilmiy diskursning "avtoritetga tayanish" qoidasi va fanning tarixiy xotirasi (intertekstualizlik) kabi kognitiv tuzilmalari namoyon bo'lishi ko'rsatib berilgan.

O'tkazilgan fundamental nazariy va amaliy tahlillar asosida shakllantirilgan yakuniy xulosalarga ko'ra, **ilmiy diskurs** statik matn tushunchasidan o'zining dinamikligi, jarayonlilik hamda ekstralingvistik omillarni qamrab olishi bilan tubdan farq qilib, fanning jonli ijtimoiy makonda reallashuvi (T.A. van Deyk, V.I. Karasik) sifatida namoyon bo'ladi; sotsiolingvistik tabiatiga ko'ra u qat'iy muloqot normalari, maqom-rol tizimi va o'ziga xos janriy xususiyatlarga tayanuvchi **institutsional diskurs** turi sifatida lisoniy shaxsning nutqiy xulq-atvorini ilmiy etika talablari doirasida muvofiqlashtirib turishi hamda unda axborot uzatishni tejamkorlashtirish (lakonizm) va qat'iy konseptual freymlarga (kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika terminologik tizimiga) tayanish lisoniy shaxsning intellektual salohiyati va kommunikativ strategiyalarini yuzaga chiqaruvchi asosiy funktsional omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Abdunazarova N. "Diskurs"ni izohlashga bo'lgan turlicha izohlashga b'ulgan turlicha endashuvlar // Academic research in educational sciences. – 2021. – №4. – B. 95-102.
3. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. - Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 288 b.
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
6. Harris, Z. (1952). Discourse Analysis. Language, 28(1), 1-30.
7. Van Dijk, T. A. (1997). "Discourse as Structure and Process". London: Sage Publications.

УДК 81'367.635

ЭТИМОЛОГИЯ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Н.С.Абдуллаева, доц., PhD, Андижанский филиал Кокандского университета, Андижан

Annotatsiya. Mazkur maqola zamonaviy tilshunoslikda neytrallashuv tushunchasining etimologiyasi va semantik chegaralarini kompleks o'rganishga bag'ishlangan. Unda terminning kelib chiqishi yoritiladi, uning milliy va xorijiy tilshunoslik an'analariidagi rivojlanish bosqichlari kuzatiladi hamda ushbu hodisani talqin etishga oid asosiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Alohida e'tibor tushunchaning dastlab fonologiya doirasida qo'llanilganidan boshlab, keyinchalik tilshunoslikning boshqa yo'nalishlariga ham tatbiq etilishi natijasida mazmunining kengayib borishiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: neytrallashuv, etimologiya, semantik chegaralar, til sathlari, fonologiya, sinkretizm, lingvistik nazariya.

Аннотация. Статья посвящена комплексному исследованию этимологии и семантических границ понятия *нейтрализация* в современной лингвистике. Рассматривается происхождение термина, прослеживается его развитие в отечественной и зарубежной лингвистической традиции, анализируются основные подходы к определению данного явления. Особое внимание уделяется эволюции содержания понятия от его первоначального использования в фонологии до расширения сферы применения и в других направлениях языкознания.

Ключевые слова: *нейтрализация, этимология, семантические границы, языковые уровни, фонология, синкретизм, лингвистическая теория.*

Abstract. This article presents a comprehensive study of the etymology and semantic boundaries of the concept of neutralization in contemporary linguistics. It examines the origin of the term, traces its development in both domestic and international linguistic traditions, and analyzes the principal approaches to defining this phenomenon. Particular attention is paid to the evolution of the concept from its original application in phonology to its subsequent extension into other branches of linguistic research.

Keywords: *neutralization, etymology, semantic boundaries, language levels, phonology, syncretism, linguistic theory.*

Введение. Современная лингвистика характеризуется стремлением к интеграции различных научных подходов, что обуславливает необходимость переосмысления фундаментальных понятий языковой теории. Одним из таких понятий является **нейтрализация**, которое, возникнув в рамках фонологической теории, со временем значительно расширило сферу своего применения и стало использоваться при описании явлений морфологического, синтаксического, семантического и прагматического уровней языка. В результате термин приобрел междисциплинарный характер, однако одновременно возникла проблема неоднозначности его трактовки и определения семантических границ.

В современной научной литературе понятие нейтрализации интерпретируется неодинаково. В одних исследованиях оно рассматривается как устранение функционально значимого противопоставления языковых единиц в определенных условиях, в других – как совпадение форм, ослабление дифференциальных признаков, утрата релевантности оппозиции или функциональное сближение языковых единиц.

Цель статьи состоит в комплексном исследовании этимологии, основных дефиниций и семантических границ понятия *нейтрализация* в современной лингвистике.

Теоретическая значимость исследования заключается в систематизации существующих научных подходов к пониманию нейтрализации и уточнении ее понятийного содержания. Полученные результаты могут способствовать дальнейшей разработке общей теории нейтрализации и служить методологической основой для исследований данного явления на различных уровнях языковой системы.

Теоретические предпосылки. Уяснение содержания данного понятия, реконструкция его этимологических истоков и очерчивание его семантических пределов составляют необходимую предпосылку всякого типологического и функционально-семантического исследования нейтрализации.

Обратимся прежде всего к этимологическому основанию данного термина. Слово «нейтрализация» восходит к латинскому прилагательному *neuter* – «ни тот, ни другой», возникшему в результате соединения отрицательной частицы *ne* и местоименной основы *uter*, обозначающей выбор между двумя возможностями. Уже в самой внутренней форме этого слова заключена идея устранения противопоставленности, снятия различительного признака и перехода к промежуточному, не маркированному по отношению к исходной оппозиции состоянию. От основы *neutr-* в поздней латыни было образовано прилагательное *neutalis*, а в новоевропейских языках – целое словообразовательное гнездо, включающее французское *neutraliser* и *neutralisation*, английские *neutralize* и *neutralization*, немецкие *neutralisieren* и *Neutralisierung*. Это означает что до вхождения в лингвистический обиход слово успело

закрепиться в качестве термина в целом ряде дисциплин: в химии нейтрализацией называют реакцию взаимного погашения свойств кислоты и щёлочи, в физике – компенсацию противоположных зарядов, в международном праве – придание территории статуса, исключающего её участие в военных противостояниях. Во всех перечисленных употреблениях инвариантным остаётся один семантический стержень: наличие двух противоположных сил или качеств и их взаимное погашение, приводящее к возникновению третьего, «серединного» состояния. Эта семантическая матрица и была метафорически перенесена в языкознание, где противоположными силами оказались члены языковой оппозиции, а «серединным» состоянием – единица, лишённая дифференциального признака, по которому оппозиция строилась.

Рождение нейтрализации как строгого лингвистического термина неразрывно связано с деятельностью Пражского лингвистического кружка и прежде всего с именем Н.С.Трубецкого. Уже в программных тезисах пражцев, представленных Первому съезду славистов в 1929 году, содержалась мысль о неравноценности фонологических позиций, однако систематическую разработку проблема получила несколько позднее – в статье Н. С. Трубецкого «Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze» (1936), опубликованной в шестом томе «Трудов Пражского лингвистического кружка»[1], и в итоговом труде учёного «Grundzüge der Phonologie» (1939), русский перевод которого («Основы фонологии») увидел свет в 1960 году[2]. Знаменательно, что сам Трубецкой, писавший по-немецки, пользовался словом *Aufhebung* «снятие» – термином с отчётливо гегельянским ореолом, предполагающим не простое уничтожение противоположности, а её диалектическое преодоление с удержанием общего основания; интернациональная же форма *neutralisation* закрепилась благодаря параллельным франкоязычным публикациям пражцев и прежде всего работам А. Мартине.

По Трубецковской концепции фонологическая оппозиция, то есть противопоставление двух фонем, способное дифференцировать значения слов, действует не во всех положениях в слове с одинаковой силой: наряду с позициями различения, в которых оба члена оппозиции свободно противопоставляются друг другу, существуют позиции, в которых противопоставление теряет силу, снимается, – и тогда вместо двух фонем выступает единица, наделённая лишь теми признаками, которые являются общими для обоих членов. Эту единицу Трубецкой назвал архифонемой, определив её как совокупность смыслоразличительных признаков, общих для двух фонем [3]. Хрестоматийным примером служит положение шумных согласных на конце слова в русском и немецком языках: противопоставление по звонкости – глухости, исправно различающее «код» и «кот» в позиции перед гласным, в абсолютном исходе слова упраздняется, и обе лексемы совпадают в звучании, реализуя архифонему, представленную глухим вариантом. Принципиально важно, что нейтрализации, по Трубецкому, подвержены отнюдь не любые оппозиции: снятию подлежат лишь оппозиции одномерные, то есть такие, совокупность общих признаков которых не повторяется ни в какой иной паре фонем данной системы; многомерные же противопоставления константны. Отсюда вытекало фундаментальное деление всех фонологических оппозиций на постоянные и нейтрализуемые, ставшее одним из краеугольных камней пражской типологии оппозиций наряду с делением на привативные, градуальные и эквиполентные.

Заметную роль в разработке понятия сыграл и другой представитель Пражской школы – Р.О.Якобсон, в концепции которого нейтрализация оказалась органически связанной с теорией маркированности. Согласно Якобсону, члены оппозиции принципиально неравноправны: один из них – маркированный – характеризуется наличием известного признака, тогда как другой – немаркированный – сигнализирует об отсутствии этого признака либо оставляет вопрос о его наличии открытым. В позиции нейтрализации, как правило, выступает именно немаркированный член, что придаёт самой нейтрализации диагностическую ценность: по поведению оппозиции в слабой позиции можно судить о распределении маркированности между её членами. Более того, Якобсон одним из первых распространил идею асимметрии противопоставленных единиц с фонологии на морфологию [4],[5].

Изложенное побуждает эксплицировать общетеоретическую предпосылку, на которой зиждется вся пражская доктрина снятия противопоставлений, – соссюровское понимание языка как системы чистых значимостей [6]. Коль скоро, по Ф. де Соссюру, в языке нет ничего, кроме различий, и тождество единицы определяется исключительно её местом в сети противопоставлений, всякое ослабление или устранение различия неминуемо затрагивает само существование единицы: фонема, переставшая отличаться от своей соседки по системе, в данной позиции попросту перестаёт быть собою. Нейтрализация, таким образом, – не частная звуковая случайность, а прямое следствие дифференциального устройства языкового механизма, его, если угодно, обратная сторона: где есть оппозиция, там принципиально возможно и её снятие. Пражцы, усвоившие соссюровский релятивизм, но преодолевшие его абсолютизацию введением понятия признака, сумели показать, что единица, утратившая в слабой позиции дифференциальный признак, не растворяется бесследно, а редуцируется до общего основания оппозиции.

Концепция нейтрализации не осталась в пражской школе достоянием одного лишь Трубецкого – она разрабатывалась и его соратниками: Б.Трнком, Е.Вахеком. Существенно, наконец, что Е.Курилович, формально к кружку не принадлежавший, но тесно с ним связанный, обосновал в статье о понятии изоморфизма (1949) [7] структурное подобие ярусов языка и тем самым дал методологическую санкцию переносу нейтрализационного анализа с фонологии на грамматику: если слог устроен подобно предложению, то и снятие противопоставлений должно обнаруживать на разных ярусах сходную логику.

Заключение. Понятие нейтрализации прошло длительный путь научного развития, существенно расширив свое содержание по сравнению с первоначальной трактовкой. Возникнув в рамках фонологической теории как обозначение позиционного снятия противопоставления дифференциальных признаков, данный термин постепенно вышел за пределы фонологии и получил широкое распространение в исследованиях морфологического, синтаксического, семантического и прагматического уровней языка.

Анализ существующих дефиниций показал, что, несмотря на разнообразие научных подходов, их объединяет понимание нейтрализации как процесса, при котором различия между языковыми единицами полностью или частично утрачивают свою функциональную значимость в определённых языковых или коммуникативных условиях.

Полученные результаты позволяют рассматривать нейтрализацию не только как частное явление отдельных уровней языковой системы, но и как универсальный принцип организации языка, отражающий динамический характер взаимодействия формы, значения и функции. С этой точки зрения нейтрализация выступает одним из механизмов языковой адаптации, обеспечивающим гибкость и эффективность коммуникации за счет изменения степени значимости языковых различий в зависимости от структурного, семантического и прагматического контекста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Trubetzkoy N. S. Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze // Travaux du Cercle Linguistique de Prague. – 1936. – Т. 6. – С. 29–45.
2. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / пер. с нем. А. А. Холодовича. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. – 372 с.
3. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. – М., 1960. – С. 256.
4. Jakobson R. Zur Struktur des russischen Verbums // Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario oblata. – Pragae, 1932. – С. 74–84.
5. Якобсон Р. О. К общему учению о падеже // Якобсон Р. О. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 133–175.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 31–273.
7. Kuryłowicz J. La notion de l'isomorphisme // Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague. – 1949. – Vol. 5. – Р. 48–60.

**ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
СРАВНЕНИЙ В ДАСТАНЕ АЛИШЕРА НАВОИ «ФАРХАД И ШИРИН»**

М.Абдулимова, докторант, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Mazkur maqola Alisher Navoining “Farhod va Shirin” dostonida qo‘llangan o‘xshatishlarning lingvokognitiv hamda lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda konseptual, semantik va funksional-pragmatik yondashuvlar asosida o‘xshatishlar tilning o‘ziga xos kognitiv va madaniy birliklari sifatida talqin etiladi. O‘xshatishlarning shoirning badiiy olam manzarasini shakllantirishdagi roli ochib beriladi, ularning semantik guruhlari hamda funksional tiplari mumtoz o‘zbek she‘riyati kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, dostonidagi o‘xshatishlar nafaqat stilistik vosita sifatida, balki borliqni konseptuallashtirish mexanizmi sifatida ham namoyon bo‘lib, ular orqali Navoiy davri madaniy qadriyatlari va dunyoqarashi aks ettiriladi.

Kalit so‘zlar: O‘xshatish, lingvokognitiv tahlil, lingvomadaniyatshunoslik, “Farhod va Shirin”, Alisher Navoiy, konseptualizatsiya, obrazlar tizimi, semantika, badiiy matn.

Аннотация. Данная статья посвящена лингвокогнитивному и лингвокультурологическому анализу сравнений в дастане Алишера Навои «Фархад и Ширин». На основе концептуального, семантического и функционально-прагматического подходов исследуются образные сравнения как особые когнитивные и культурные единицы языка. Выявляется роль сравнений в формировании художественной картины мира поэта, анализируются их семантические группы и функциональные типы в контексте классической узбекской поэзии. Подчёркивается, что сравнения в дастане выступают не только как стилистические фигуры, но и как механизмы концептуализации действительности, отражающие культурные ценности и мировоззрение эпохи Навои.

Ключевые слова: сравнение, лингвокогнитивный анализ, лингвокультурология, «Фархад и Ширин», Алишер Навои, концептуализация, образная система, старовзбекская поэзия, семантика, художественный текст.

Abstract. This article is devoted to the linguocognitive and linguocultural analysis of similes in the epic poem Farhad and Shirin by Alisher Navoi. Based on conceptual, semantic, and functional-pragmatic approaches, similes are examined as specific cognitive and cultural units of language. The study reveals the role of similes in shaping the poet’s artistic worldview and analyzes their semantic groups and functional types within the context of classical Uzbek poetry. It is emphasized that similes in the epic function not only as stylistic devices but also as mechanisms of conceptualizing reality, reflecting the cultural values and worldview of Navoi’s epoch.

Key words: Simile, linguocognitive analysis, linguoculturology, Farhad and Shirin, Alisher Navoi, conceptualization, imagery system, Old Uzbek poetry, semantics, literary text.

Введение. Проблема взаимосвязи языка и культуры занимает одно из центральных мест в современной антропоцентрической лингвистике. Язык, по глубокому убеждению В. фон Гумбольдта, представляет собой не просто средство общения, но «выражение духа и мировоззрения» народа, формирующее способ восприятия действительности [1]. Данная идея получила дальнейшее развитие в трудах Э. Сепира и Б. Уорфа, выдвинувших концепцию лингвистической относительности, согласно которой структура языка детерминирует образ мышления его носителей [2].

В рамках лингвокультурологии, сформировавшейся как самостоятельная дисциплина в трудах В.Н. Телии, Ю.С. Степанова, В.В. Воробьёва и других учёных, ключевым объектом изучения становится соотношение языковых единиц и культурных смыслов, закреплённых в них [3]. Особое место в этой системе занимают образные единицы языка – метафоры, сравнения, эпитеты, – которые, по словам В.Н. Телии, являются «зеркалом» культурно-исторического опыта народа [3].

Сравнение как базовая когнитивная операция человеческого мышления исследовалось в трудах А.А. Потебни, Н.Д. Арутюновой, В.М. Огольцева, Дж. Лакоффа и М. Джонсона. А.А. Потебня в своих фундаментальных работах утверждал, что «познание есть сравнение», рассматривая сравнение как первооснову художественного мышления [4]. Дж. Лакофф и М. Джонсон в своей концептуальной теории доказали, что образное мышление, включая сравнение, организует не только поэтический язык, но и повседневное мышление человека [5].

Дастан Алишера Навои «Фархад и Ширин», входящий в состав «Хамсы», является выдающимся памятником классической узбекской литературы и бесценным источником для исследования образной системы старотюркского поэтического языка. Как отмечает Н. Умарова, произведения Навои представляют собой «уникальный лингвокультурный феномен, в котором тюркский языковой гений достиг своей наивысшей точки» [6]. Настоящая статья направлена на выявление лингвокогнитивных и лингвокультурологических особенностей сравнений в данном дастане — аспекта, недостаточно освещённого в существующих исследованиях.

Основная часть. Лингвокультурологический подход, разработанный В.В. Воробьёвым, предполагает анализ языковых единиц в единстве их значения, символики и культурного фона. Согласно данной концепции, сравнения Навои функционируют как «лингвокультуремы» — единицы, в которых неразрывно связаны языковое содержание и культурный смысл. Г. Крессе и Т. ван Левен, исследуя дискурс-анализ образных единиц, также подчёркивали, что «образный язык является первичным инструментом культурной репрезентации» [7].

На основе тематической классификации, предложенной Н. Умаровой [6], и расширенной с применением лингвокогнитивного инструментария, сравнения дастана распределяются по следующим концептуальным полям.

1. Сравнения, концептуализирующие красоту природного мира.

Навои широко использует природные образы как эталоны красоты и совершенства. Рассмотрим пример:

*Kumushdek rangi nasrinfomi oning,
Kumushdin g'unchadek andomi oning.*

(«Цвет её лика подобен серебру нарцисса, Её стан — словно бутон из серебра».) В данном сравнении субъект сравнения — *rangi oning* (цвет её лица) и *andomi oning* (её стан); эталоны — *kumush* (серебро) и *g'uncha* (бутон); основание — белизна и изящество; формальный показатель — суффикс *-dek*. С когнитивной точки зрения, здесь задействована концептуальная метафора *красота человека — это ценный природный объект*. По Дж. Лакоффу и М. Джонсону, такие концептуальные проекции структурируют восприятие действительности через устойчивые культурные ассоциации [5]. Серебро в персидско-тюркской культурной традиции — символ чистоты и высокого происхождения, что придаёт образу глубокий культурный смысл.

2. Сравнения, репрезентирующие внутренние состояния человека.

Эмоциональные и психологические состояния героев передаются через сравнения, опирающиеся на стихийные природные явления:

*Chu may birla qizishti boshi oning,
Surohiydek oqib qon yoshi oning.*

(«Когда голова его разгорелась от вина, Слёзы его текут кровью, словно из сосуда для вина».) Субъект сравнения — *qon yoshi* (кровавые слёзы); эталон — *surohiy* (сосуд для вина, графин); основание — *oqib* (течение); показатель — *-dek*. Когнитивная схема данного сравнения строится на пересечении двух концептуальных областей: жидкость в сосуде и человеческое страдание. Образ кровавых слёз в восточной поэтической традиции устойчиво символизирует высшую степень страдания и любовной муки (ср. мотив ашика в газелях Навои).

3. Сравнения, связанные с частями человеческого тела.

Особое место занимают сравнения, описывающие тело как микрокосм, соотносимый с космическими объектами:

Quloqda durri nobi gavhari ham,

Qamar davrida Zuhra, Mushtari ham.

(«Чистые жемчуга и самоцветы на ушах, Словно Венера и Юпитер на орбите Луны».) Субъект – *durru gavhar* (жемчуга и самоцветы на ушах); эталон – *Zuhra, Mushtari* (Венера, Юпитер); основание – расположение вокруг центра, блеск; в сочетании с контекстуальной эллипсисной конструкцией. С позиций концептуальной интеграции [8], в данном случае происходит слияние двух ментальных пространств – ювелирного украшения и астрономической системы. Данный тип сравнений отражает актуальный для суфийской философии принцип «всё во всём» (макрокосм и микрокосм), проникший в поэтику Навои через традицию Низами и Джами.

Навои использует сравнение не только как образный приём, но и как принцип организации дастана на идейном уровне. Во второй главе произведения выстраивается развёрнутая система параллелей: судьба (*qazo*) уподобляется Фархаду; небо – горе Бехистун; разум – мудрецу Мулнора или Сократу; ночь – коню Хусрава Шабдезу; рок – Шапуру; время – музыканту Нигисо. По мнению Г. Вайнриха, подобные «расширенные метафорические поля» образуют «метафорическую сеть» всего текста [9]. Данная сеть сравнений у Навои трансформирует индивидуальные образы в обобщённые культурные символы, в которых концентрируется идейный смысл всего дастана.

Результаты и обсуждение. Проведённый анализ позволяет сформулировать ряд ключевых выводов, касающихся природы и функционирования сравнений в дастане «Фархад и Ширин». На когнитивном уровне сравнения Навои функционируют как концептуальные блендинги [8], в которых исходные ментальные пространства (природа, космос, предметный мир) интегрируются с целевым пространством (человек, его тело, чувства, судьба). Данный процесс не является произвольным: он детерминирован культурной традицией восточной средневековой поэзии и суфийской философией, согласно которой красота является отражением божественного совершенства [3].

Функционально-прагматический анализ показывает, что сравнения в дастане выполняют три основные функции: номинативно-описательную (создание образа персонажа или явления), экспрессивно-оценочную (передача авторского отношения) и архитектурно-структурную (организация смысловых блоков дастана и связь частей композиции). Данная многофункциональность согласуется с теорией дискурсивных функций образного языка, разработанной Э. Ортони [10].

Заключение. Сравнения в дастане Алишера Навои «Фархад и Ширин» представляют собой сложные лингвокогнитивные и лингвокультурологические единицы, в которых органически соединяются структурная чёткость, семантическая глубина и культурная насыщенность. Четырёхкомпонентная модель сравнения, реализуясь в разнообразных структурных типах, служит инструментом одновременно точного номинирования и многоуровневого образного обобщения. Анализ конкретных примеров из текста дастана подтвердил, что сравнение у Навои – это не декоративный приём, а основополагающий механизм концептуализации действительности, отражающий специфику тюркской художественной картины мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. – Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften, 1836. – S. 57-60.
2. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. – P. 14; 218-220, Whorf B.L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf / Ed. J.B. Carroll. – Cambridge, MA: MIT Press, 1956. – P. 212-214.
3. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40-42; 176-178, Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – С. 9-13; 214-217.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. – Харьков: Губернская типография, 1905. – С. 97-104.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – P. 3-4; 52-56.
6. Умарова Н. Лингвоконцептуальное исследование произведений Алишера Навои: дис. ... д-ра филол. наук (DSc). – Фергана: Ферганский государственный университет, 2021. – С. 14; 130-131.
7. Kress G., van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd ed. – London: Routledge, 2006. – P. 17-22.

8. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – New York: Basic Books, 2002. – P. 48; 131-135.
9. Weinrich H. Sprache in Texten. – Stuttgart: Klett, 1976. – S. 283-286.
10. Ortony A. Why metaphors are necessary and not just nice // Educational Theory. – 1975. – Vol. 25, № 1. – P. 45-53.

УДК 81'373.6

КОГНИТИВНЫЕ МОДЕЛИ КОЛОРАТИВНОЙ МЕТАФОРЫ В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

О.О.Акифьева, преподаватель, Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Maqola XX asr birinchi yarmidagi rus va o'zbek she'riyatida kolorativ metaforaning kognitiv modellarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. A.A. Blok, S.A. Yesenin, M.I. Tsvetaeva (rus she'riyati) hamda Cho'lpon, Oybek, Usmon Nosir (o'zbek she'riyati) she'rlari materialida universal va madaniy-o'ziga xos kognitiv modellar ajratib ko'rsatilgan: QORA → SALBIY / O'LIM / YOVUZLIK; OQ → POKLIK / MUQADDASLIK / NUR; QIZIL → EHTIROS / QON / XAVF; KO'K → CHEKSIZLIK / RUHIYLIK / SOG'INCH. Madaniy-o'ziga xos tafovutlar aniqlandi: o'zbek she'riyatida yashil rangning muqaddas ma'nosi rus she'riyatidagi ambivalent ma'noga nisbatan; Cho'lponda oq rangning motam konnotatsiyasi («oq kafan») rus she'riyatidagi asosan ijobiy ma'noga nisbatan. She'riy rang nomlarini rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvokolorativ lakunalar hodisasiga alohida e'tibor qaratilgan. Lakunalar tipologiyasi va ularni bartaraf etish strategiyalari taklif qilingan.

Kalit so'zlar: rang obrazi, kognitiv metafora, kolorativ leksika, rus she'riyati, o'zbek she'riyati, lingvokolorativ lakuna, qiyosiy tahlil.

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному анализу когнитивных моделей колоративной метафоры в русской и узбекской поэзии первой половины XX века. На материале стихотворений А.А. Блока, С.А. Есенина, М.И. Цветаевой (русская поэзия) и Чулпана, Ойбека, Усмон Носира (узбекская поэзия) выделены универсальные и культурно-специфические когнитивные модели: ЧЕРНЫЙ → НЕГАТИВ / СМЕРТЬ / ЗЛО; БЕЛЫЙ → ЧИСТОТА / СВЯТОСТЬ / СВЕТ; КРАСНЫЙ → СТРАСТЬ / КРОВЬ / ОПАСНОСТЬ; СИНИЙ → БЕСКОНЕЧНОСТЬ / ДУХОВНОСТЬ / ТОСКА. Выявлены культурно-специфические расхождения: сакральное значение зеленого цвета в узбекской поэзии и амбивалентное в русской; траурная коннотация белого цвета у Чулпана («оq kafan») и преимущественно положительная в русской поэзии. Особое внимание уделено феномену лингвоколоративных лакун, возникающих при переводе поэтических цветообразов с русского языка на узбекский. Предложена типология лакун и стратегии их преодоления в практике поэтического перевода.

Ключевые слова: цветообразы, когнитивная метафора, колоративная лексика, русская поэзия, узбекская поэзия, лингвоколоративная лакуна, сопоставительный анализ.

Abstract. The article presents a comparative analysis of cognitive models of color metaphor in Russian and Uzbek poetry of the first half of the 20th century. Based on the material of poems by A.A. Blok, S.A. Yesenin, M.I. Tsvetaeva (Russian poetry) and Chulpan, Oybek, Usmon Nosir (Uzbek poetry), universal and culture-specific cognitive models are identified: BLACK → NEGATIVE / DEATH / EVIL; WHITE → PURITY / HOLINESS / LIGHT; RED → PASSION / BLOOD / DANGER; BLUE → INFINITY / SPIRITUALITY / LONGING. Culture-specific divergences are revealed: the sacred meaning of green in Uzbek poetry and its ambivalent meaning in Russian; the mournful connotation of white in Chulpan («oq kafan» – white shroud) and its predominantly positive meaning in Russian poetry. Special attention is paid to the phenomenon of linguocolorative lacunae that arise when translating poetic color terms from Russian into Uzbek. A typology of lacunae and strategies for overcoming them in the practice of poetic translation are proposed.

Keywords: color terms, cognitive metaphor, color vocabulary, Russian poetry, Uzbek poetry, linguocolorative lacuna, comparative analysis.

Введение. Цветообразы в поэтическом тексте представляют собой не просто лексические единицы, называющие цветовой признак, но семантически сложные знаки, способные выполнять номинативную, эмоционально-экспрессивную, символическую и композиционную функции [1; 2]. В рамках когнитивного подхода цвет рассматривается как исходный домен для метафорического осмысления абстрактных сущностей — эмоций, оценок, моральных категорий [3; 4]. Как отмечает Н.В. Шелепова, «цветообозначения выступают как субъективные языковые единицы, соотносящиеся с человеческим опытом, который носит перцептивно-когнитивно-аффективный характер» [5, с. 73].

Первая половина XX века представляет собой переломный период в развитии как русской, так и узбекской поэзии. В русской поэзии Серебряного века (символизм, акмеизм, имажинизм, футуризм) цветообозначения становятся важнейшим инструментом создания символических, психологических и экспрессивных образов. В узбекской поэзии, переживавшей этап обновления (джадидизм, ранняя советская поэзия), происходит переход от условно-символической изобразительности восточной классической традиции к более реалистической и субъективной передаче цвета [6; 7].

Актуальность исследования обусловлена отсутствием системных сопоставительных работ, выполненных на материале русской и узбекской поэзии первой половины XX века в аспекте колоративной лексики. Настоящая статья восполняет этот пробел, предлагая сопоставительный когнитивно-семантический анализ цветообозначений в двух поэтических традициях.

Когнитивные модели колоративной метафоры в русской поэзии

На основе анализа стихотворений А.А. Блока, С.А. Есенина и М.И. Цветаевой выделяются следующие основные когнитивные модели колоративной метафоры.

Модель ЧЕРНЫЙ → НЕГАТИВНЫЕ ЭМОЦИИ / СМЕРТЬ / ЗЛО. В основе модели лежит физический опыт: черный цвет лишен света, а свет воспринимается как условие жизни и безопасности. У С.А. Есенина черный цвет достигает предельной экспрессии в поэме «Черный человек». Как отмечает А.Ю. Вычужанина, «колоратив "черный" передает весь спектр негативных эмоций — от легкой грусти до глубокого отчаяния» [8]. У А.А. Блока в поэме «Двенадцать» черный цвет («Черный вечер. Белый снег») символизирует хаос и гибель старого мира.

Модель БЕЛЫЙ → ЧИСТОТА / СВЯТОСТЬ / СВЕТ. Белый цвет в русской поэзии двойственен. Как показано в исследовании символики белого цвета в поэзии И.А. Бунина, белый может символизировать как «чистоту, невинность, добродетель», так и «пустоту, молчание и смерть» [9, с. 304–307]. У А.А. Блока белый цвет связан с образом Прекрасной Дамы. У С.А. Есенина «белая береза» — символ России, чистоты, родины.

Модель КРАСНЫЙ → ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ НАПРЯЖЕННОСТЬ / СТРАСТЬ / ОПАСНОСТЬ. Красный цвет связан с кровью, что порождает двойственную символику. В поэме А.А. Блока «Двенадцать» красный флаг становится символом революционной стихии. Исследователи отмечают, что «красный цвет в поэзии Блока сочетается со словами тематических групп "стихия", "пожар", "кровь"» [10].

Модель СИНИЙ / ГОЛУБОЙ → БЕСКОНЕЧНОСТЬ / ДУХОВНОСТЬ / ТОСКА. Синий цвет — цвет неба и воды, что создает ассоциации с бесконечностью. У С.А. Есенина «синий» и «голубой» становятся лейтмотивами ностальгии («голубая Русь»). Как отмечает А.Ю. Синельникова, «лексемы синего цвета сочетаются со словами тематических групп "родная природа", "Родина", "религия"» [10].

Модель ЗЕЛЕНЫЙ → ЖИЗНЬ / ПРИРОДА / ТОСКА. Зеленый цвет в русской поэзии амбивалентен: с одной стороны, это цвет жизни, весны, возрождения; с другой — тоска («тоска зеленая»). У С.А. Есенина «зеленокошая» береза — символ молодости и красоты.

Модель ЖЕЛТЫЙ / ЗОЛОТОЙ → ЦЕННОСТЬ / СТАРОСТЬ / УВЯДАНИЕ. У С.А. Есенина золотой цвет («золотая роща») символизирует увядание, прощание с молодостью. У

М.И. Цветаевой желтый цвет приобретает негативную оценку: «желтоглазый предок» — трус, «желтоглазая цыганка — разлука» [11].

Когнитивные модели колоративной метафоры в узбекской поэзии

В узбекской поэзии первой половины XX века цветообозначения также функционируют как элементы когнитивных моделей, но с важной культурной спецификой.

Модель ЧЕРНЫЙ → НЕГАТИВ / СОЦИАЛЬНЫЙ ГНЕТ. У Чулпана черный цвет становится символом конкретного социального угнетения. В стихотворении «Яна қор» читаем: «Қоп-қора дев каби булут йиғини / Қоплаб олди яна қуёш юзини» (Сборище туч, словно черный див, / Снова закрыло лицо солнца) [6, с. 53]. Здесь интенсивная форма «қоп-қора» усиливает значение угрозы.

Модель БЕЛЫЙ → ТРАУР / САВАН. В отличие от русской традиции, у Чулпана белый цвет может приобретать траурную символику: «Яна қор! Оқ кафан ўралди яна» (Снова снег! Белый саван накинута снова) [6, с. 53]. Это переворачивает традиционную символику: снег (символ чистоты) становится знаком смерти.

Модель ЗОЛОТОЙ → РАДОСТЬ / КРАСОТА / ЦЕННОСТЬ. У Ойбека золотой цвет («олтин») — символ жизнеутверждения и радости. В стихотворении «Баҳорда»: «Боғчаларда баҳорнинг олтин уйқуси» (В садах весны золотой сон) [6, с. 36]. В отличие от Есенина, у Ойбека золотой цвет не несет оттенка увядания.

СВЕТ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ КАТЕГОРИЯ. Как отмечает Д. Давронова, в узбекской поэзии «свет может выполнять функцию одного из художественных измерений наряду с цветом» [7, с. 23]. Эта особенность восходит к коранической традиции, где свет (нур) осмысливается как божественное творение.

Универсальные и культурно-специфические модели

Сопоставление когнитивных моделей позволяет выделить универсальные и культурно-специфические закономерности.

Универсальные модели (общие для обеих традиций):

ЧЕРНЫЙ → НЕГАТИВ / СМЕРТЬ / ЗЛО

КРАСНЫЙ → СТРАСТЬ / КРОВЬ / ОПАСНОСТЬ

БЕЛЫЙ → ЧИСТОТА / СВЯТОСТЬ / СВЕТ

СИНИЙ → БЕСКОНЕЧНОСТЬ / ДУХОВНОСТЬ / ТОСКА

Культурно-специфические расхождения:

Модель	Русская поэзия	Узбекская поэзия
Белый → траур	отсутствует	присутствует («оқ кафан» у Чулпана)
Зеленый → сакральное	отсутствует (природа/незрелость/тоска)	присутствует (цвет Пророка, рая)
Золотой → ценность	часто с оттенком утраты (Есенин)	ярко выражен, без утраты (Ойбек)
Свет как категория	отсутствует	присутствует (кораническая традиция)

Интерпретация различий: религиозная традиция (исламская символика зеленого и света), культурные конвенции траура, грамматические особенности языков (высокая доля глагольных форм цвета в узбекском — около 15% против 7% в русском) [6, с. 35–38].

Лингвоколоративные лакуны и стратегии перевода

Сопоставительный анализ выявляет зоны расхождения цветовой семантики и символики — лингвоколоративные лакуны. Вслед за Ю.А. Сорокиным и И.Ю. Марковиной, разработавшими общее понятие лакуны [12], предлагается типология лакун применительно к цветообразам.

1. Абсолютная лакуна — отсутствие в языке перевода базового цветотермина. Пример: русское «голубой» в узбекском языке передается через «кўк» (синий и голубой слиты). При переводе стихов С.А. Есенина с его знаменитым «голубым» лейтмотивом семантический нюанс утрачивается.

2. Коннотативная лакуна — несовпадение культурных коннотаций при наличии формального эквивалента. Пример: золотой цвет у С.А. Есенина (увядание, прощание) и у Ойбека (радость, ценность). В переводе Эркина Вахидова «золотая роща» передана как «oltin qayinzor» — лексема сохранена, но символика увядания не достигает узбекского читателя.

3. Интенсивная лакуна — различия в средствах передачи интенсивности цвета. Узбекские интенсивные формы (коп-қора, яп-яшил) не имеют грамматикализованных аналогов в русском языке.

4. Функциональная лакуна — разное частеречное распределение цветообозначений. В русской поэзии доминируют прилагательные (около 62%), в узбекской — значительно выше доля глагольных форм (около 15%) [6, с. 35–38].

Стратегии преодоления лакун:

Адаптация — замена культурно-специфического цветообозначения (например, «сиреневый» → «настурция» в переводе Есенина).

Буквальный перевод с комментарием — для сакральных цветов (зеленый в узбекской поэзии).

Компенсация — использование повторов или эмоционально окрашенных слов для передачи интенсивности.

Замена части речи — при переводе глагольных форм цвета с узбекского на русский.

Заключение. Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы.

В русской и узбекской поэзии первой половины XX века выявлены универсальные когнитивные модели колоративной метафоры: ЧЕРНЫЙ → НЕГАТИВ/СМЕРТЬ; БЕЛЫЙ → ЧИСТОТА/СВЯТОСТЬ; КРАСНЫЙ → СТРАСТЬ/КРОВЬ; СИНИЙ → ДУХОВНОСТЬ/ТОСКА. Эти модели подтверждают теорию универсалий Б. Берлина и П. Кея на поэтическом материале [13].

Культурно-специфические расхождения наиболее ярко проявляются в коннотациях зеленого цвета (сакральный в узбекской поэзии versus амбивалентный в русской), белого (траурная коннотация у Чулпана versus положительная в русской поэзии) и золотого (увядание у Есенина versus радость у Ойбека). Эти расхождения обусловлены религиозными (исламская традиция), культурными и грамматическими факторами.

В работе введено и обосновано понятие «лингвоколоративная лакуна» для систематизации зон расхождения цветовой семантики и символики при переводе. Разработана типология из четырех типов лакун (абсолютная, коннотативная, интенсивная, функциональная) и предложены стратегии их преодоления. Сопоставительный анализ когнитивных моделей колоративной метафоры в русской и узбекской поэзии позволяет не только выявить универсальные механизмы цветовой метафоризации, но и описать культурно-специфические коннотации цвета, что имеет практическое значение для теории и практики поэтического перевода [14].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. — Л.: Просвещение, 1972. — 271 с.
2. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. — М.: Прогресс, 1995. — 624 с.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 2003. — 276 p.
4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 792 с.
5. Шелепова Н.В. Когнитивный и семантический аспекты английских цветообозначений // Филологические науки. — 2005. — № 2 (005). — С. 73–78.
6. Куронов С.Д. Замонавий ўзбек адабиётида синтез муаммоси (шеърят ва рангасвир санъатлари мисолида) : дисс. ... PhD. — Фаргона, 2018. — 140 с.
7. Davronova D. Цветовая и световая гармония в поэзии Рауфа Парфи // Хорижий филология. — 2019. — № 4. — С. 20–25.
8. Вычужанина А.Ю. Роль цветообозначений в передаче эмоциональных концептов в лирике С. Есенина и Н. Рубцова : дисс. ... канд. филол. наук. — Ижевск, 2009. — 189 с.
9. Чумак-Жунь И.И. Символика белого цвета в поэзии И.А. Бунина в свете славянских традиций // Слов'янська культура: здобутки и втрати: Междунар. конф. — Полтава, 1996. — Т. 2. — С. 304–307.
10. Синельникова А.Ю. Цветообозначения в ранней лирике С. Есенина // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. — 2016. — № 4. — С. 57–60.
11. Акифьева О.О. Особенности функционирования и употребления сложных прилагательных-цветообозначений в поэтических текстах М.И. Цветаевой // Innovative Development in Educational Activities. — 2023. — Vol. 2, Issue 3. — С. 23–28.
12. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Национально-культурная специфика художественного текста. — М.: Наука, 1989. — 120 с.

13. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. — Berkeley: University of California Press, 1969. — 178 p.
14. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). -М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.
15. Вежицкая А. Обозначение цвета и универсалии зрительного восприятия // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1996. — С. 231–291.

УЎК 82-131

ҚОРАҚАЛПОҚ, ҚОЗОҚ, ЎЗБЕК ЙЎҚЛОВЛАРИНИНГ ПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

А.У.Бекбергенова, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти, Нукус

Аннотация. Бу мақолада қорақалпоқ, қозоқ ва ўзбек халқлари йиғиларининг поэтик хусусиятлари қиёсий тарзда кўриб чиқилади. Уч халқ йўқловларининг бадий, импровизацион ўзига хослиги, ижро анъанаси ва эмоционал-экспрессив хусусиятлари, умумий белгилари аниқланиб, уларнинг маънавий маданияти ва дунёқарашини акс эттиришидаги аҳамияти кўрсатиб берилди.

Калит сўзлар: йўқлов, поэтика, фольклор, маросим, жанр, импровизация, эмоция.

Аннотация. В данной статье сравнительно рассматривается поэтическая особенности жанра жоклау каракалпакского, казахского и узбекского народов. Выявляются художественные и импровизационные особенности, исполнительские традиции и эмоционально-экспрессивные свойства, общие черты траурных песен трёх народов, а также их значение в отражении духовной культуры и мировоззрения.

Ключевые слова: причитание, поэтика, фольклор, обряд, жанр, импровизация, эмоция.

Abstract. This article compares the poetic properties of the lamentation genre among the Karakalpak, Kazakh, and Uzbek peoples. The artistic and improvisational features, performance traditions, and emotional-expressive properties of the mourning songs of the three peoples, as well as their significance in reflecting spiritual culture and worldview, are identified.

Key words: lamentation, poetics, folklore, tradition, genre, improvisation, emotion.

Йўқлов - туркий халқларнинг шу жумладан қорақалпоқ, қозоқ, ўзбек халқлари урф-одат фольклоридаги алоҳида жанрлардан бири. У инсоннинг вафот этиши билан боғлиқ пайдо бўладиган қайғуни, соғинчни, рухий тушкунликни бадий тил орқали етказди. Йўқловлар кўпинча импровизацияга асосланиб эмоция таъсирига йўналтирилади. Бундай ҳолатда истеъдодли мархумнинг яқин одамлари шу заҳоти шеър чиқариб ташлайдиганларни, қозоқ халқида эса бу масалада махсус шоирларнинг айтган йўқловларини таъкидлаб ўтиш мумкин. Уларнинг айтган йўқловлари тингловчига ўзгача таъсир этиб, табиийликни белгилайди. Шу асосда ҳар бир халқнинг тил ва маданий хусусиятларига мос ўзига хос поэтик табиати шаклланиши кўринади ва йўқловларда бадий воситалар - эпитет, ўхшатиш, метафора, такрор кенг қўлланилади. Масалан, ёшига, эрлигига, ботирилигига мос арслоним, ҳайбатлим, лочиним, баланд тоғим қулади, суянчим йўқ бўлди, қайда кетдинг жон отам? деган бадий тасвирлар ва риторик саволлар билан айтилади. Бу ҳам ўз навбатида қайғуни кучайтиради. Қорақалпоқ йўқловларида бадий тасвирий воситаларнинг қўлланилиши ҳақида проф. Н.Давқараев бундай ёзади: «Йўқловда ўхшатиш, кўчириш, қиёслаш кўп учрайди. Одатда ўлган одам эркак бўлса, ёш йигит бўлса қора қушга, бургутга, қўчқорга, норга, арслонга, хотин-қиз бўлса фариштага, ойга, қуёшга, юлдузга, қундузга, қўзига, лочин, туйғунга, қаптарга қаптарга ўхшатилади. Жуда ошириб ўхшатишлар тез-тез учрайди» [1, 155-б.]. Дарҳақиқат, олим айтиб ўтган бадий тасвирларга бой йўқловларни қорақалпоқ халқ оғзаки адабиётида кўплаб учратишимиз мумкин. Масалан, мархумнинг ўлганлиги хабарини эшиттириш пайтлари айtilган йўқловлар кинояли маънода бундай сатрлар билан берилган: «яйилиб ётган молларга, ёвлар солар буликни, тунжираган тоғларга, селлар солар туртки, бир увуғинг синибди, бир қозигинг синибди, каттангинг кийимини, кичкинаси кийибди, буни кўриб келиннинг қора сочини юлибди, шукр этинг акажон бир бармоғинг синибди»[2, 403] - деган сатрларда акасининг укасида айрилганлигини шундай кинояли маънода мулоҳима

етказганлиги кўринади. Халқда «бағринг бутун бўлгай» деган сўз бекорга айтилмаганлиги шу сатрларда ҳам яққол кўринади. Сабаби, қариндошларидан айрилиш уларнинг аъзоларининг камайиши билан таъсирли тарзда ниқобланган. Яна ҳам ота-боболарнинг қариндоши қандай бўлишидан қатъи назар улар бир-бирига қадрли эканини, улардан ҳеч нарсани аямаслигини «бир бармоғингни кеса олмайсан» деб айтилган сўзи ҳам қариндошликнинг ўзига хос хусусиятини тасвирлаш орқали ҳам далиллаб берилган. Бу сатрлар кинояли метафоралар билан берилиб қариндошидан ажралган акасига қарата айтилаётган кўринади. Шу мазмундаги йўқлов кўшиқлари ўзбек халқи урф-одатида қуйидаги қаторлар билан берилади. Масалан:

*Келди сувнинг сергини,
Синдирди гулнинг баргини.
Кимга айтиб, кимга йиғлай,
Бу ўлимнинг жабрини [3, 46].*

Ўсиб турган гулни совуқ шамол, ёки, кутилмаганда кучли бўлиб келган сув ўпириб синдириб кетадиганидек, ҳеч ким бу дунёда мангу эмаслигини уқтиради ва одам умри ҳам гулдек яшнайди ва худди шундай сўлиб йўқ бўлиб кетишини бу халқ урф-одатида ҳам кинояли маънодаги метафорани қўллагани кўринади. Инсоннинг бошига шундай оғир дард келгандаги ғам-ташвиши шундай қуйланган. Бундай мажозий маънодаги йўқловлар қозоқ халқида учраши ва йўқловларнинг бадий масаласидаги қозоқ фольклористи А.Байтурсинов қуйидаги салмоқли фикрларини билдиради: «Мотам кўшиқларининг бадий йўқлов даражасига кўтарилиши учун мархумнинг тириклигида халқига ёқимли, элига эътиборли хусусиятининг бўлиши муҳим. Агар ундай бўлмаса, қанчалар гўзал таърифланган билан даврдан-даврга етмаган бўлар эди»[4, 236-238-б.]. Олим ушбу фикрлари орқали, йўқловнинг пайдо бўлиши ва безатилишида мархумнинг хатти-ҳаракатларининг аҳамияти жуда юқори бўлганини назарда тутди. Дарҳақиқат, қорақалпоқ, қозоқ, ўзбек йўқловларида кўпинча, мархумнинг халқ ғами учун қилган яхшиликлари, ватанпарварликдаги жасоратлари жуда юқори баҳоланган. Шу асосдаги бадий жиҳатдан кучайтириб берилган йўқловлар қозоқ халқида қуйидаги сатрлар билан берилганлигини кўрамиз. Масалан:

*Жесір ушын жер берген,
Жетім ушын жем берген [5, 14]*

Мархумнинг халқ ғами учун қилган инсонпарварлик ишлари, у яшаган даврдаги адолатли ҳаёти йўқловнинг бадий ифодасида кўринади. Шу каби йўқловларнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, одамларни доимо яхши бўлишга, ортида яхши ном, яхши нарса қолдиришга, халқ учун зийнат қилишга, яхшилик қилишга чақирган. Шу асосда, йўқловлар орқали одамлар ўлган одамнинг изидан ғийбатлар ва ёмон сўзлар айтмай, фақат яхши сўзлар айтишга одатланган. Бу масалада олим Д.Ураеванинг «Азалдан ўлим топиб у дунёга равона бўлган мархумлар устида турли сеҳрлар, олқиш ва дуолар айтилиб турган. Ҳозирги кунда мархумнинг руҳига бағишлаб Қуръон оятларидан ўқиб туриш одатининг шаклланишига ҳам асос бўлган шу тушунчалар бўлган» [6, 245] деган қимматли фикри эътиборга лойиқ. Шунингдек, қардошлиқдаги қадр-қиммати, бағрикенглиги, меҳр-муҳаббати бадий бўёқлар билан моҳирона айтилгани ва таъсирли ифодалангани уч халқнинг йўқловларида яққол кўринади. Масалан, қорақалпоқ халқ йиғисида:

*Жаўлы да кўни жарағым,
Жаманлы кўни керегим,
Отыз улым болса да,
Орны басқа баўырым [2, 436].*

Бу йўқлов сатрлари халқ поэзиясига хос чуқур туйғу ва бадийликка тўла намуна бўлиб, эмоционал таъсирчанлигини кўрсатиб, йўлларда қайғу-ғам, соғинч, йўқотишнинг оғирлиги яққол кўринади. «Ёвли ҳам кўни яроғим» «ёмонли кўни керагим» деган сўзлар мархумнинг тирик вақтида қандай қиммат, қандай зарур бўлганини аниқлайди. Бу сатрларда нафақат бир инсон, балки бутун ҳаётнинг таянчи сифатида гавдаланади. «Ёвли кун» ва «ёмон кун» (қаршилиқ, антитезалар) - қийинчиликнинг ҳар хил томонини англатади. Шу икки ҳолатни бирга бериш орқали қаҳрамоннинг ҳар қандай вақтда - қувончда ҳам, қайғуда ҳам - керак

бўлганини кўрсатади. Бу усул образ аҳамиятини кучайтириб турибди. «Жигарим» жон яраси, юракка яқин одам сўзи - метафорик тасвирлаш усуллари бўлиб, у марҳумни фақат қариндош эмас, юракнинг бир бўлаги сифатида кўрсатади. Бу йўқловнинг таъсирини чуқурлаштиради. Шунингдек, йўқловдаги «Ўттиз ўғлим бўлса, ўрни бошқа жигарим» деган сатрларда бўрттириб тасвирланиб гиперболалик усул қўлланилган. «Ўттиз ўғлим бўлса ҳам, сенинг ўрнинг бўлак» деган фикр орқали марҳумнинг ўрни тўлмаслиги айтилади. Бу - йўқловда кўп қўлланиладиган усул бўлиб қариндошчиликнинг ўзига хос хусусиятини, кадр-қимматини кўрсатиб беришда унумли фойдаланилган. Қўшиқнинг оҳангини куйни кучайтиришда такрорлашлар, «куни», «керагим» каби товуш уйғунликлари оҳангга йўналтиради. Мотамдаги метафора, антитеза, муболаға каби усуллар орқали муаллиф марҳумнинг ҳаётдаги ўрнини, унинг ўрни тўлдирилмаслигини таъсирли ифодалайди. Шу мазмундаги йўқловларни ўзбек халқида қуйидаги қаторлар билан берилганини кўришимиз мумкин.

*Бўз қушдайин толпирим,
Қарчиғайдай олгирим.
Италғидай тепкирим,
Баҳриндай бўп чолпирим,
Лочин акам, вой-вой,
Баҳрин акам, вой-вой [7, 313].*

Бу сатрлардаги асосий бадий восита - ўхшатиш бўлади. «Бўз қушдай талпинаман» - қаҳрамоннинг чаққонлиги ёки ҳаракатчанлигини бўз қушга ўхшатади. «Қарчиғайдай эпчил» - акасининг чаққонлиги ва эпчиллиги шу қушнинг ҳаракатлари билан тенглаштирилиши орқали ифодаланган. Кучи билан ғайрати бўлса итолғига ўхшатиш. Итбалиқдай тепкирим - куч ва ғайрат итбалиққа ўхшатиш бўлса, Денгиздаги йиртқич қушнинг ҳаракат жасоратларига тенглаштирилиб Баҳриндай бўлган шалпирим деб баён этиб йўқлайди. Шу асосда дай, дей қўшимчалари ўхшатишни ҳосил қилаётган кўрсаткичлар бўлиб ҳисобланади. Лочин акам, вой-вой, Баҳрин акам, вой-вой. Бу сатрларда «акам» деб аталган шахс бевосита лочин ёки денгиз қуши эмас, унинг ботирлиги, эпчиллиги, мардлиги шу қушлар орқали кўрсатилган. Агар «акам лочиндай» дейилганда тимсол бўлар эди, аммо «Лочин акам» шаклида эса метафорлашган образ пайдо бўлган. Йўқловдаги «вой-вой» чақирик такрорлар эса, туйғуни кучайтириб таъсирчанликни ошириб турибди. Қариндош синглизининг акасига бўлган меҳрибонлиги билан марҳумнинг кадр-қимматини, қўшиқнинг бадий таъсирчанлигини бойитиб қушлар образи орқали тасвирлаб берилган. Шунингдек, бу йўқлов «эр йигитнинг энг яқини жон куйдирувчи қиз қариндош синглизини бўлади» деган халқ донолигидаги ўлмас мақолга асослангани кўринади. Ва, қозоқ халқида қариндошчиликдаги меҳрибонлик туйғуларига тегишли акасига айтилган синглизининг йўқловларида бундай сатрлар билан айтилгани кўринади. Масалан:

*Кумистей ерден қас кетті [5, 191]
Агекем арыс, асқар бел [5,193]
Айналайын боздағым,
Жақала өскен орманым
Көңілімнің көлі едің,
Таўсылмайтын булағым, [5,194]
Мінезі жарқын жібегім,
Бір қанаттан айырылып,
Шарықтамай жүрермін [5,195]*

Бу йўқловда асосан яқин кишидан айрилиш қайғуси баён этилган. Бунинг замирида марҳумнинг эзгу фазилатлари улуғланиб, унинг ўрнини ҳеч ким боса олмаслиги ва ортида қолганларнинг оғир қайғуси етказилган. «Кумушдай эрнинг қоши кетди» деган сатрда марҳумнинг асслиги ва қиёфаси айтилган. Кумушга тенглаштириб, кумуш халқ тушунчасида тозалик, қимматлилик белгиси ҳисобланган. «Қош кетди» дегани - энг қадрли одамдан айрилдик дегани. «Акам арслон, баланд бел» деганда эса, марҳумнинг гавдаси баланд тоққа тенглаштирилади. «Арис» - баланд шахс, ҳурматли одам. «Асқар бел» - баланд тоғ, тиргак

каби улуғворлик рамзи сифатида эъзозланади. Марҳум оиласи ва элининг суюнчи бўлгани кўрсатиб берилган. «Айналайин азам, Жакала ўсган тўқайим». Шу асосда йўқловчи марҳумни табиат образлари орқали тасвирлайди. «Бўздоғим» - энг яқин керакли одам. «Ўрмоним» - кўрғон, соя, тиргак сифатида, тўқай образи одамнинг турмушидаги пана жойни билдириб метафора, эпитет воситалари унумли қўлланилган. «Кўнглимнинг кўли эдинг, Тугамас булоғим» бу йўқловнинг энг таъсирли йўлларида бири. Вафот этган кишининг кўнгил хотиржамлиги, тириклик қуввати, булоқ бўлса, ҳаёт суви, битмас-туганмас бойлик, буларнинг барчаси метафорик ва рамзий тасвирлар «ҳаракати ёруғ ипаклим» марҳумнинг инсоний фазилатлари, ёрқин феъл-атвори, софдиллиги, меҳр-шафқатлилиги, «ипагим» юмшоқлик, нозиклик белгисини билдириб метафора, эпитет усулида қўлланилган.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, қорақалпоқ, қозоқ ва ўзбек йўқловларининг поэтик хусусиятини қиёсий таҳлил қилиш натижасида уларнинг чуқур тарихий-маданий алоқага эга экани аниқланди. Йўқлов жанри уч халқда ҳам умумий фольклорик асосга таяниб шаклланган бўлса-да, ҳар бир миллатнинг дунёқараши ва тил хусусиятларига мос ўзига хос поэтик кўринишга эга экани кўринади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дəўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2-том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1977.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 106-том. – Нөкис: Илим, 2024.
3. Бўзлардан учган ғазал-ай. Ўзбек халқ йиғилари ва йўқловлари. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар: О.Сафаров ва Д.Ўраева.- Бухоро, 2004. 46-б.
4. Байтурсинов А. Шығармалары. – Алматы: 1989. 236-238-бб.
5. Бабалар сөзі. 91-том. Астана. Фолиант, 2013.
6. Ўраева Д.С. Ўзбек мотам маросими фольклорининг жанрий таркиби генезиси ва бадийи (филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация) –Тошкент: 2005. – Б. 303.
7. Алавия М. Ўзбек халқ кўшиқлари. - Т.: ЎзССР ФА нашриёти, 1959.

УДК 81'42:81'37:81'38

ВЫРАЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ОБРАЗА И СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА ЧЕРЕЗ РЕЧЬ ХАРАКТЕРА

*Н.Х.Боймуродова, научный сотрудник, Самаркандский государственный институт
иностранных языков, Самарканд*

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda personaj nutqining lingvopragmatik va diskursiv xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — personaj nutqi orqali individual obrazning shakllanish mexanizmlarini hamda ijtimoiy maqomning ifodalanish usullarini aniqlashdan iborat. Maqolada nutqning leksik-semantik, sintaktik, stilistik va pragmatik darajalari kompleks ravishda o'rganilib, ularning badiiy diskursdagi funksional roli yoritiladi. Shuningdek, dialog va monolog shakllarining diskursiv ahamiyati, nutq strategiyalari va sotsiolingvistik omillar ham ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: personaj nutqi, individual obraz, ijtimoiy maqom, lingvopragmatika, diskurs, idiolekt, sotsiolekt, nutq aktlari, badiiy kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье представлен углубленный анализ лингвопрагматических и дискурсивных особенностей речи персонажа в литературном тексте. Главная цель исследования – выявление механизмов формирования индивидуального образа и методов выражения социального статуса через речь персонажа. В статье всесторонне изучены лексико-семантический, синтаксический, стилистический и прагматический уровни речи и выделена их функциональная роль в художественном дискурсе. Научный анализ также проведен в отношении дискурсивного значения диалоговой и монологической форм, речевых стратегий и социолингвистических факторов.

Ключевые слова: речь персонажа, индивидуальный образ, социальный статус, лингвопрагматика, дискурс, идиолект, социолект, речевые акты, художественная коммуникация.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the linguopragmatic and discursive features of character speech in literary texts. The main objective is to explore how individual

character identity and social status are constructed through speech. The study examines lexical-semantic, syntactic, stylistic, and pragmatic levels of language and highlights their functional role in literary discourse. Special attention is given to dialogue and monologue as discursive forms, speech strategies, and sociolinguistic factors.

Key words: character speech, individual identity, social status, linguopragmatics, discourse, idiolect, sociolect, speech acts, literary communication.

Введение. Литературный текст представляет собой сложную семантическую и прагматическую систему, в которой каждая языковая единица выполняет определенную коммуникативную функцию. В этой системе особое место занимает речь персонажа, поскольку она является основным средством оживления художественной реальности. Через речь персонажа автор развивает события, создает конфликты и, что наиболее важно, раскрывает индивидуальные и социальные характеристики героев [1,2,3,4].

С точки зрения современной лингвистики, в частности, лингвопрагматики и дискурс-анализа, речь персонажа рассматривается как коммуникативная деятельность индивида [5,6,7,8,9]. Речь — это не только средство передачи информации, но и механизм социально-культурной идентификации. Поэтому, изучая речь персонажа, анализируется не только художественный образ, но и модель общества, выраженная посредством языка.

Анализ и результаты. Лингвистическая природа речи персонажа. Речь персонажа — это многоуровневое лингвистическое явление, проявляющееся одновременно на нескольких уровнях: лексическом, синтаксическом, стилистическом и прагматическом.

Лексико-семантические особенности. Лексические единицы, используемые в речи персонажа, отражают его мировоззрение, уровень образования и социальное происхождение. Например:

- Диалектные единицы — указывают на территориальную принадлежность
- Терминологическая лексика — указывает на профессиональную идентичность
- Эмоционально выразительные слова — выражают психологическое состояние

Кроме того, выбор синонимов указывает на эстетический вкус персонажа и его речевую культуру.

Синтаксическая структура. Синтаксические средства отражают структуру мышления персонажа. Например:

- Эллиптические предложения — признак спонтанной речи
- Паратаксис (предложения без союза) — простая модель мышления
- Гипотаксис (сложные предложения) — признак аналитического мышления

С помощью синтаксиса автор также выражает психическое состояние персонажа. Например, в захватывающей ситуации предложения становятся короче, а паузы увеличиваются.

Система стилистических средств. В речи персонажа стилистические средства служат для углубления индивидуального образа:

- Метафора — знак абстрактного мышления
- Ирония — выражение интеллектуального превосходства
- Повторение — средство эмоционального подкрепления

Феномен идиолекта. Каждый персонаж имеет свою собственную речевую модель, которая называется идиолектом. Идиолект состоит из индивидуального сочетания: фонетических, лексических, синтаксических особенностей.

Идиолект индивидуализирует персонажа и отличает его от других персонажей.

Построение индивидуального образа посредством речи.

Индивидуальный образ — это лингвистический и психологический портрет персонажа в литературном тексте. Речь является основным инструментом создания этого портрета. Психологический аспект. Речь персонажа прямо или косвенно выражает его внутренние переживания. Например:

- Разрозненные предложения — внутренний конфликт

- Повторения — психологическое давление
- Паузы — колебания

Когнитивный аспект. Через речь определяется модель мышления персонажа. Аналитически мыслящий персонаж использует сложные структуры, тогда как персонажи с простым мышлением используют простые предложения. Эмоциональный аспект. Эмоции интенсивно выражаются через язык. Важную роль в этом процессе играют восклицания, междометия и усилители. Выражение социального статуса через речь. Речь персонажа является важным показателем социальной стратификации. Социолингвистические факторы. Язык дифференцируется в зависимости от социального слоя. Поэтому:

- Высший класс — нормативный, стандартный язык
- Низший класс — диалект, жаргон

Коммуникативные стратегии. Речевая стратегия определяет социальный статус: доминирующая стратегия (командование, контроль), подчиненная стратегия (просьба, извинение)

Речевой этикет. Этические нормы в общении указывают на социальный уровень персонажа. Например: формальные обращения, единицы уважения.

Лингвопрагматический анализ.

Лингвопрагматика изучает речь в контексте. Здесь важны следующие аспекты: теория речевых актов, пресуппозиция, имплицатура

Например, простое предложение может передавать скрытый смысл:

«Вы ещё не понимаете этого вопроса».

— это не только информация, но и оценка.

Дискурсивный анализ и сегментация текста. Речь персонажа, как дискурсивная единица, делит текст на сегменты. Каждый диалог или монолог создает новое коммуникативное пространство.

Через диалоги: социальные отношения, конфликты, роли определяются. Монолог раскрывает внутренний мир персонажа.

Анализ на основе литературных примеров

«Что я могу теперь сделать... всё стало таким, какое оно есть».

— Простой словарный запас, двусмысленность → низкий статус, недоверие

«Эта ситуация требует всестороннего анализа».

— Формальный стиль, терминология → высокий социальный уровень

«Да, сама жизнь такая... иногда она заставляет смеяться, иногда плакать».

— Метафорическая речь → философское мировоззрение

Заключение. Речь персонажа — универсальный инструмент выражения индивидуального образа и социального статуса в литературном тексте. Через различные уровни речи раскрываются психологические, познавательные и социальные характеристики персонажа. Лингвопрагматический и дискурсивный подход позволяет глубже проанализировать этот процесс. Таким образом, речь персонажа следует рассматривать не только как художественный инструмент, но и как сложную систему, несущую социальную и культурную информацию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Austin J. L. Как совершать действия при помощи слов... — М.: Прогресс, 1986. — С. 22–130.
2. Searle J. Речевые акты... — М.: Прогресс, 1986. — 203 с.
3. van Dijk T. A. Язык. Познавание. Коммуникация... — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского... — М.: Художественная литература, 1972. — 318 с.
5. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика... // Структурализм: «за» и «против». — М.: Прогресс, 1975. — С. 193–230.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования... — М.: Наука, 1981. — 139 с.
7. Фэрклоу Н. Дискурс и социальные изменения... — М.: Логос, 2000. — 264 с.
8. Сафаров Ш. Прагмалингвистика... — Т.: Фан, 2008. — 276 б.
9. Махмудов Н. Тил ва мулоқот... — Т.: Ўқитувчи, 2010. — 240 б.

**ТВОРЧЕСТВО ТОЛЕПБЕРГЕНА КАЙИПБЕРГЕНОВА КАК НАРРАТИВ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ОПЫТ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО
АНАЛИЗА**

*Н.Ю.Заирова, докторант, Каракалпакский государственный университет им. Бердаха,
Нукус*

Annotatsiya. Maqolada T. Qaypbergenov ijodiyoti qoraqalpoq xalqining milliy identifikatsiyasining yaxlit narrativi sifatida ko'rib chiqiladi. Roman, qissa va falsafiy nasrda jamoaviy, tarixiy, psixologik va madaniy identifikatsiyaning badiiy ifodalanish strategiyalari tahlil etiladi. Identifikatsiya kontseptsiyasining yozuvchi badiiy olamidagi tizim shakllovchi roli asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: T. Qaypbergenov, qoraqalpoq adabiyoti, milliy identifikatsiya, tarixiy roman, jamoaviy xotira, madaniy narrativ, psixologik nasr.

Аннотация. В статье рассматривается творчество Т. Кайипбергенова как целостный нарратив национальной идентичности каракалпакского народа. Анализируются стратегии художественного воплощения коллективной, исторической, психологической и культурной идентичности в романах, повестях и философской прозе писателя. Делается вывод о системообразующей роли концепции идентичности в его художественном мире.

Ключевые слова: Т. Кайипбергенов, каракалпакская литература, национальная идентичность, исторический роман, коллективная память, культурный нарратив, психологическая проза.

Abstract. The article examines T. Kayipbergenov's work as an integral narrative of the national identity of the Karakalpak people. The artistic strategies for embodying collective, historical, psychological, and cultural identity in the author's novels, novellas and philosophical prose are analyzed. The system-forming role of the identity concept in the writer's artistic world is substantiated.

Keywords: T. Kayipbergenov, Karakalpak literature, national identity, historical novel, collective memory, cultural narrative, psychological prose.

1. Введение. Толепберген Кайипбергенов (1929–2011) — выдающийся каракалпакский писатель, Герой Узбекистана, один из ключевых создателей национальной художественной традиции XX века. Его многожанровое наследие охватывает почти весь XX век и позволяет проследить эволюцию национального самосознания в условиях исторических перемен [8; 12]. Актуальность темы обусловлена недостаточной изученностью каракалпакской литературы в сравнительном литературоведении. Цель статьи — выявить художественные стратегии воплощения национальной идентичности, рассматривая произведения Кайипбергенова как единый культурный нарратив.

2. Материалы. Материалом исследования служит корпус художественных текстов Т. Кайипбергенова: трилогия «Qaraqalpaq dástanı» («Дастан о каракалпаках», 1968–1976), включающая «Сказание о Маман-бие», «Несчастных» и «Непонятных» [8]; дилогия «Дочь каракалпака» (1963–1965); роман-эссе «Каракалпакнамэ» (1985) и «Письма на тот свет, дедушке» (1992) [6]; психологические повести «Ледяная капля» (1964) и «Бессонные ночи» (1965) [7]. Вспомогательные источники — критические работы о творчестве писателя [1; 3; 12], теоретические труды по идентичности [2; 11] и историко-этнографические исследования [10].

3. Методы. Применяется комплексный подход. Культурно-исторический метод позволяет анализировать взаимосвязь биографии писателя и историко-культурного контекста. Системно-типологический анализ обеспечивает рассмотрение отдельных произведений как элементов единого нарратива. Теоретической основой служит концепция национального характера Ж. Базарбаева — «самобытность нации» как комплекс психологических и

культурных качеств народа [2]. Герменевтический метод используется для интерпретации художественных образов в свете концепции идентичности.

4. Результаты

4.1. Ранний период: индивидуальная идентичность

В 1950-е годы формируется ключевая тенденция творчества Кайипбергенова: внимание к внутреннему миру личности. Повести «Секретарь» (1956) и «Спасибо, учитель!» (1958) задают устойчивую оппозицию личного и коллективного, психологического и социального. Это нетипичное для советской литературы обращение к индивидуальной идентичности свидетельствует о раннем художественном самоопределении писателя.

4.2. Лирико-психологическая проза 1960-х: травматическая идентичность

Повести «Ледяная капля» (1964) и «Бессонные ночи» (1965) изображают психологические последствия войны. Камал в «Ледяной капле» несёт позор из-за отца-предателя — его путь есть борьба за «очищение» идентичности; героиня «Бессонных ночей» ищет восстановления утраченной связи с миром. Через внутренние монологи и дневниковые записи Кайипбергенов создаёт ранние образцы психологической прозы в каракалпакской литературе [7].

4.3. Историческая эпопея: коллективная идентичность

Трилогия «Дастан о каракалпаках» (1968–1976) — первая большая эпопея в каракалпакской литературе. Отображая исторические события XVIII–XIX веков, писатель создаёт образ народной массы как коллективного героя, борющегося за землю, достоинство и традиции. По масштабу осмысления народного пути вклад Кайипбергенова сопоставим с ролью Вальтера Скотта для исторического романа и Льва Толстого для эпопеи [4]. Трилогия отмечена Государственной премией СССР (1986) и стала основой исторической идентичности народа.

4.4. Философская проза 1980–1990-х: идентичность как самоосмысление

В поздний период создаются «Каракалпакнамэ» (1985), «Письма на тот свет, дедушке» (1992), «Я каракалпак. Я непреклонный» (2003) — синтез философии, истории, мифологии и автобиографии в форме романа-эссе. «Каракалпакнамэ» представляет собой философскую хронику народа: историческая идентичность создаётся через символы и мифы фольклорной традиции [6]. Диалог с умершим предком в «Письмах» становится диалогом поколений — стратегией сохранения культурной преемственности перед лицом исторической катастрофы.

5. Обсуждение. Творчество Кайипбергенова функционирует как многоуровневая система нарративов идентичности: на индивидуальном уровне — психологический поиск «себя»; на коллективном — образ народа как субъекта истории; на культурном — сохранение и переосмысление традиции. Писатель избегает идеализации героев, придерживаясь реалистического метода [12], что позволяет понимать идентичность не как готовую данность, а как результат нравственного выбора — позиция, соответствующая современным теориям идентичности как динамического процесса [3; 9]. Сквозной образ воды обнаруживает это особенно наглядно: в мифологии вода — начало жизни народа, в романе-эссе её исчезновение (гибель Арала) означает угрозу культурному существованию, что типологически сближает художественный мир Кайипбергенова с образной системой Н.С. Момадея.

6. Заключение. Творчество Толепбергенова Кайипбергенова представляет собой целостный художественный нарратив национальной идентичности каракалпакского народа: последовательно осваивая все её уровни — от индивидуально-психологического до исторического и философского, — писатель выработал оригинальную концепцию идентичности как динамического процесса, включающего личную память, коллективный опыт и ответственность перед традицией. Полученные результаты открывают перспективы для сравнительного анализа с творчеством Н.С. Момадея (США, кайова), типологическое сходство которого с Кайипбергеновым свидетельствует об универсальных закономерностях литературного воплощения национального самосознания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Айымбетов К. Исторические очерки каракалпакской советской драматургии. — Нукус: Каракалпакстан, 1963. — 184 с.

2. Базарбаев Ж. Миллий идея — бизиң идея. — Нокис: Билим, 2003. — 255 б.
3. Бахадирова С. Роман ҳам дэўир. — Нокис: Қарақалпақстан, 1978. — 150 б.
4. Кайипбергенов Т. Учиться уму-разуму // Роман-газета. — 1991. — № 21–22.
5. Кайипбергенов Т. Зеница ока: роман. — М.: Советский писатель, 1986. — 232 с.
6. Кайипбергенов Т. Каракалпак-намэ: роман-эссе. — М.: Советский писатель, 1989. — 270 с.
7. Кайипбергенов Т. Повести: «Ледяная капля», «Ночи без сна», «Спасибо, учитель!». — М.: Детская литература, 1978. — 158 с.
8. Кайипбергенов Т. Сказание о Маман-бии: Дастан о каракалпаках. — М.: Известия, 1984. — 576 с.
9. Нуржанов П. Хэзирги қарақалпак романлары. — Нокис: Билим, 2009. — 180 б.
10. Нурмухамедов М.К., Жданко Т.А., Камалов С.К. Каракалпаки. — Ташкент: Фан, 1971. — 120 с.
11. Словарь литературоведческих терминов / Ред. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. — М.: Просвещение, 1974. — 509 с.
12. Шермухамедов П. Мир писателя: его книги, его народ. — Нукус: Каракалпакстан, 1982. — 150 с.

УДК 82-32

СПЕЦИФИКА ЖАНРА РАССКАЗ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЫ)

**Ш.Б.Камбарова, магистрант, Термезский государственный педагогический институт,
Термез**

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy adabiyotda hikoya janrining o'ziga xos xususiyatlari rus va o'zbek nasri misolida tahlil qilinadi. Hikoya janrining nazariy asoslari, kompozitsion tuzilishi, badiiy-uslubiy xususiyatlari hamda mavzu doirasi yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy adabiy jarayonda hikoya janrining transformatsiyasi, rus va o'zbek hikoyachilik an'alarining umumiy va farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari hikoya janrining ixchamligi, mazmunan teranligi va zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarni aks ettirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hikoya janri, zamonaviy adabiyot, rus nasri, o'zbek nasri, badiiy proza, kompozitsiya, qiyosiy adabiyotshunoslik, badiiy uslub, adabiy jarayon, milliy an'alar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности жанра рассказа в современной литературе на материале русской и узбекской прозы. Анализируются основные жанровые признаки рассказа, его композиционная структура, тематическое разнообразие и художественные особенности. Особое внимание уделяется трансформации жанра в условиях современной литературной ситуации, а также сопоставлению русской и узбекской традиций рассказа. Исследование показывает, что рассказ остается одним из наиболее востребованных жанров современной литературы благодаря своей лаконичности, динамичности и способности отражать актуальные социальные и культурные процессы.

Ключевые слова: рассказ, жанр, современная литература, русская проза, узбекская проза, композиция, художественный стиль, литературный процесс.

Abstract. This article examines the specific features of the short story genre in contemporary literature based on examples from Russian and Uzbek prose. The study analyzes the theoretical foundations of the genre, its compositional structure, artistic and stylistic characteristics, and thematic diversity. Special attention is paid to the transformation of the short story in the modern literary process as well as to a comparative analysis of Russian and Uzbek traditions of short prose. The research demonstrates that the short story remains an important literary genre due to its conciseness, depth of meaning, and ability to reflect current socio-cultural realities.

Key words: short story genre, contemporary literature, Russian prose, Uzbek prose, fiction, composition, comparative literary studies, artistic style, literary process, national traditions.

Введение. Современная литература характеризуется активным развитием малых прозаических жанров, среди которых особое место занимает рассказ. В эпоху ускоренного ритма жизни и стремительного развития информационных технологий именно рассказ становится одной из наиболее востребованных форм художественного творчества. Компактность повествования, концентрация художественных средств и способность

передавать глубокое содержание в небольшом объеме обеспечивают данному жанру устойчивую популярность среди читателей.

В русской и узбекской литературах рассказ имеет богатую историю и значительные художественные достижения. Творчество таких русских писателей, как А.П. Чехов, И.А. Бунин, М.М. Зощенко, а также узбекских мастеров прозы Абдуллы Каххара, Саида Ахмада и Уткира Хашимова, оказало существенное влияние на развитие жанра. Современные авторы продолжают эти традиции, одновременно обновляя художественные формы и тематику произведений.

Цель данной статьи заключается в выявлении специфики жанра рассказа в современной литературе на примере русской и узбекской прозы, а также в определении основных тенденций его развития.

Теоретические основы жанра рассказа

Рассказ относится к малым эпическим жанрам и представляет собой небольшое по объему прозаическое произведение, в котором изображается одно или несколько событий из жизни персонажей. В отличие от романа или повести, рассказ характеризуется ограниченным количеством действующих лиц, единством сюжетной линии и высокой степенью художественной концентрации.

Литературоведы выделяют следующие основные признаки рассказа:

- небольшой объем произведения;
- наличие одного центрального конфликта;
- ограниченное число персонажей;
- лаконичность повествования;
- композиционная завершенность;
- высокая смысловая насыщенность.

Современный рассказ сохраняет традиционные жанровые характеристики, однако в условиях новых культурных реалий приобретает дополнительные особенности. Среди них можно отметить усиление психологизма, экспериментирование с повествовательными формами и расширение тематического диапазона.

Особую роль в рассказе играет художественная деталь. Именно через детали автор способен раскрыть внутренний мир героя, передать атмосферу произведения и подчеркнуть его идейное содержание. В современной литературе значение художественной детали возрастает, поскольку ограниченный объем текста требует максимальной выразительности каждого элемента повествования.

Одной из характерных особенностей современного русского рассказа является внимание к внутреннему миру человека. Авторы исследуют психологические состояния личности, ее переживания, страхи и надежды. В центре повествования часто оказывается обычный человек, сталкивающийся с жизненными трудностями и нравственным выбором.

Для современной русской прозы характерны следующие тематические направления:

- Проблемы социальной адаптации личности.
- Семейные отношения.
- Конфликт поколений.
- Поиск жизненных ценностей.
- Осмысление исторической памяти.
- Влияние современных технологий на человека.

В произведениях современных русских писателей нередко используются элементы внутреннего монолога, потока сознания и фрагментарного повествования. Такие художественные приемы позволяют глубже раскрывать психологию персонажей.

Еще одной особенностью современного рассказа является открытый финал. В отличие от классической литературы, где конфликт обычно получает завершенное разрешение, современные авторы часто оставляют читателю возможность самостоятельной интерпретации событий. Подобный подход способствует активизации читательского восприятия и расширяет смысловое пространство произведения.

Язык современного русского рассказа отличается разнообразием стилистических средств. Наряду с литературной речью используются разговорные элементы, профессиональная лексика, молодежный сленг и другие языковые формы, отражающие особенности современной коммуникации.

Узбекская литература обладает богатыми традициями малой прозы. В творчестве Абдуллы Каххара, Саида Ахмада, Шукрулло, Уткира Хашимова и других писателей рассказ получил широкое развитие и приобрел национальное своеобразие.

Современный узбекский рассказ продолжает лучшие традиции национальной литературы, одновременно отражая изменения, происходящие в обществе. В центре внимания писателей находятся вопросы духовности, нравственного воспитания, семейных ценностей и сохранения национальной идентичности.

Для современной узбекской прозы характерны следующие особенности:

тесная связь с национальными культурными традициями;

внимание к морально-этическим проблемам;

изображение жизни простых людей;

использование элементов народной мудрости;

сочетание реалистических и лирических начал.

Многие современные узбекские рассказы посвящены судьбе человека в условиях общественных преобразований. Герои произведений сталкиваются с новыми социальными реалиями, стремясь сохранить нравственные ориентиры и культурные ценности.

Особое место в узбекской прозе занимает тема семьи. Семейные отношения рассматриваются как важнейшая основа духовной жизни общества. Через изображение повседневных событий авторы раскрывают глубокие моральные проблемы и показывают значение человеческих взаимоотношений.

Современные узбекские писатели активно используют национальный колорит. Это проявляется в описании быта, традиций, обрядов, особенностей национального характера. Благодаря этому рассказы приобретают яркую художественную выразительность и способствуют сохранению культурного наследия народа. Несмотря на различия в культурно-историческом развитии, русская и узбекская литературы имеют ряд общих черт в развитии жанра рассказа.

К общим особенностям можно отнести:

Стремление к реалистическому изображению жизни.

Интерес к внутреннему миру человека.

Внимание к нравственным проблемам.

Использование психологического анализа.

Лаконичность художественного выражения.

Современный рассказ все чаще обращается к внутреннему миру личности.

Психологические конфликты становятся важнее внешних событий.

Межжанровый синтез

В произведениях наблюдается сочетание элементов рассказа, эссе, дневника, публицистики и других жанров.

Социальная актуальность

Писатели активно реагируют на современные общественные проблемы,

практик. Именно поэтому многие современные писатели рассматривают малую прозу как важную площадку для творческого самовыражения.

Закключение Проведенное исследование показывает, что рассказ занимает важное место в современной русской и узбекской литературе. Несмотря на различия в национальных художественных традициях, обе литературы демонстрируют стремление к глубокому осмыслению человеческой личности и актуальных социальных процессов.

Современный рассказ сохраняет основные жанровые признаки — лаконичность, композиционную целостность и смысловую насыщенность. Одновременно он активно развивается, осваивая новые художественные формы и отражая изменения культурной среды.

Русская и узбекская проза подтверждают высокий потенциал рассказа как универсального средства художественного познания мира. Благодаря способности сочетать краткость формы и глубину содержания данный жанр продолжает оставаться востребованным как среди писателей, так и среди читателей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986.
2. Хализов В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2019.
3. Тамарченко Н.Д. Теория литературных жанров. – М.: Академия, 2018.
4. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем. – М.: Наука, 1984.
5. Бунин И.А. Избранные произведения. – М.: Художественная литература, 2017.

УДК 81'373.611:82-32

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ РАССКАЗА А.П.ЧЕХОВА “ДЛИННЫЙ ЯЗЫК”

И.М.Хайруллоева, студент, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. A.P. Chexovning "Uzun tilli" hikoyasi - insonlarning gapdonligi va maqtanchoqligi muammosiga bag'ishlangan satirik miniatyura. Asar markazida atrofdagilarga taassurot qoldirish maqsadida voqealarni bo'rttirib ko'rsatadigan va o'zi xohlagan narsani haqiqat deb ko'rsatadigan qahramon turadi. Qahramonning kulgili holati va jonli so'zlashuv nutqi orqali muallif takabburlik, yuzakilik va o'z so'zlari uchun javob bera olmaslik kabi xususiyatlarni ochib beradi. Chexov istehzo va o'zini fosh etish usulidan foydalanib, o'quvchiga qahramon xatti-harakatlarining bema'niligini o'zi ko'rish imkonini beradi. Asar muloqotda vazminlik va rostgo'ylik muhimligi haqidagi fikrni ta'kidlaydi va har qanday davrda ham dolzarbligicha qoladi.

Kalit so'zlar: hikoya, fe'l, asar, A. P. Chexov, "Uzun til".

Аннотация. Рассказ А. П. Чехова «Длинный язык» — сатирическая миниатюра, посвящённая проблеме человеческой болтливости и хвастовства. В центре произведения — персонаж, который, стремясь произвести впечатление на окружающих, приукрашивает события и выдаёт желаемое за действительное. Через комическую ситуацию и живую разговорную речь героя автор раскрывает такие черты, как тщеславие, поверхностность и неумение отвечать за свои слова. Чехов использует иронию и приём саморазоблачения, позволяя читателю самому увидеть нелепость поведения персонажа. Произведение подчёркивает мысль о важности сдержанности и правдивости в общении и сохраняет актуальность в любое время.

Ключевые слова: рассказ, глагол, произведение, А. П. Чехова, «Длинный язык».

Abstract. A. P. Chekhov's short story "Long Tongue" is a satirical miniature devoted to the problem of human loquacity and boasting. At the center of the work is a character who, in an effort to impress others, embellishes events and gives out wishful thinking. Through the comic situation and the lively colloquial speech of the hero, the author reveals such traits as vanity, superficiality and inability to answer for his words. Chekhov uses irony and self-exposure, allowing the reader to see for himself the absurdity of the character's behavior. The work emphasizes the importance of restraint and truthfulness in communication and remains relevant at any time.

Key words: story, verb, work, Anton Chekhov, "Long tongue".

Рассказ Антона Павловича Чехова «Длинный язык» — это яркая сатирическая миниатюра, в которой писатель с присущими ему тонкостью наблюдения, юмором и иронией раскрывает человеческие недостатки. Несмотря на небольшой объём, произведение поднимает важные нравственные и социальные вопросы: ответственность за сказанное слово, склонность к хвастовству, стремление казаться значительнее, чем ты есть на самом деле. Чехов показывает, как чрезмерная разговорчивость и любовь к приукрашиванию действительности становятся причиной комических и разоблачающих ситуаций.

Название рассказа носит символический характер. Выражение «длинный язык» в разговорной речи означает болтливость, неумение хранить тайны, склонность к сплетням и

преувеличениям. Уже в заголовке автор задаёт направление читательского восприятия и намекает на главный человеческий порок, который будет высмеян в тексте. Общее количество глаголов в этом рассказе составляет сто шестьдесят восемь. Я перечислила самые основные глаголы этого рассказа.

- Слово «Рассказывать» имеет общеславянское происхождение, образовано приставкой рас- и глаголом сказать (от праслав. *kazati* — показывать, говорить). Изначально корни «каз/сказа» означали «показывать», «указывать» или «являться», а затем трансформировались в значение «говорить», «повествовать», сообщая информацию, указывая на факты.

- Слово «Глядеть» восходит к праславянскому корню *glěděti*, производному от *glědъ* (взгляд, блеск). Этимологически связано с понятиями «сверкать» или «блестеть» (открытыми глазами), родственно латышскому *glendēt* (смотреть, искать) и немецкому *Glanz* (блеск), указывая на первоначальное значение «ослепительно смотреть».

- Слово «Слушать» восходит к праславянской форме **slušati*, образованной от существительного **sluxъ* (слух). Оно связано с процессом восприятия звуков, имеет древние индоевропейские корни, родственные значениям «слышать», «повиноваться» и «слушаться» в балтийских, германских и индийских языках (например, лит. *klausyti*), что указывает на первоначальную связь с внимательным слушанием.

- Слово «Говорить» имеет общеславянское происхождение, образовано с помощью суффикса -ити от существительного говоръ («шум, крик, говор»), которое восходит к звукоподражательному корню *gov-*. Первоначальное значение было связано с изданием звуков, шумом, криком, что родственно ряду индоевропейских слов, означающих говор, вой или жалобу.

- Слово «Жить» имеет общеславянское происхождение, восходящее к праславянской форме **žiti*, которая связана с индоевропейским корнем **g^wei-* (жить, быть живым). Оно родственно словам «живой», «жизнь», «живот», а также латинскому *vīvō* («я живу») и древнеиндийскому *jīvatī* («он живёт»).

- Слово «Рисовать» пришло в русский язык в XVIII веке из польского языка (*rysować*), которое, в свою очередь, восходит к средневерхненемецкому языку (*riŕzen* — «чертить», «резать»). Исторически корень связан с немецким *reißen* (чертить, рисовать), что изначально означало «резать» или «царапать».

- Слово «Представить» имеет славянское происхождение, образовано приставочным способом от глагола «ставить» (праслав. **stāviti*) с помощью приставки «пред-» (перед). Буквально оно означает «поставить перед кем-либо», «предъявить», что исторически восходит к общеславянскому корню **statī* (стать, стоять) и праиндоевропейскому **stāw-*.

- Слово «Читать» восходит к общеславянскому глаголу **čitati* / **čyto*, который первоначально имел значение «считать», «счесть», «ценить», «почитать». Это образование многократного вида от **čisti* (считать). Исторически чтение понималось как процесс подсчета, разбора, осмысления текста, что связано с родственными понятиями «честь» и «счёт».

- Слово «Вспомнить» имеет общеславянские корни, восходящие к праиндоевропейскому корню **men-* («думать», «мыслить», «помнить»). Глагол образован приставочным способом (вс- + по- + мнить) от праславянского **mьněti* (думать).

- Слово «Сделать» образовано приставочным способом от глагола «делать» (приставка с- + корень -дела- + суффикс -ть). Оно восходит к праславянскому корню **dělati* (работать, делать), который связан с индоевропейским корнем **d^heh₁-* (класть, помещать, делать). Родственные формы существуют во всех славянских языках.

- Слово «Указать» имеет общеславянское происхождение, образовано префиксальным способом (приставка у- со значением завершенности действия) от праславянского корня *kazati* (показывать), восходящего к индоевропейской основе **k^wek' / *k^wok'* — «видеть, показывать, блистать».

- Слово «Чувствовать» происходит от праславянского корня **čuti* (чуять, слышать, ощущать), восходящего к праиндоевропейскому **(s)kaw-* («чуять», «понимать»). Оно

образовано от существительного «чувство» (старославянское *čuvъstvo) с суффиксом -ств-, изначально обозначая способность воспринимать, ощущать, понимать.

- Слово «Умереть» восходит к праславянскому глаголу *mertī (мереть), который имеет индоевропейские корни *mer- (умирать, мертвость). Оно образовано приставкой у- и корнем *-мер- (чередование *mer-/*mor-), что родственно словам смерть, мертвый, а также лат. morior (умираю), лит. mirti и др.-инд. mārati.

- Слово «Забыть» имеет общеславянское происхождение, образовавшись префиксальным способом (приставка за- + глагол быти — «быть»). Буквальное значение — «оставить за пределами бытия» или «не помнить того, что было». Восходит к праиндоевропейскому корню *sb^huH-, обозначающему рост, бытие.

- Глагол «Молчать» восходит к общеславянскому корню *mьlčati, который произошел от существительного *mьlkъ («молчание», «тишина»). Слово используется с древнерусского периода (XI в.) и родственно словам, обозначающим немоту, оцепенение или мелкий, слабый (звук) в других индоевропейских языках.

В центре рассказа — бытовая ситуация и образ человека, который стремится произвести впечатление на окружающих с помощью рассказов о себе. Героиня подробно и с увлечением рассказывает о поездке, знакомствах и событиях, при этом заметно приукрашивает факты. Рассказ превращается не в передачу реальных впечатлений, а в средство самовозвеличивания. Через эту речь читатель постепенно понимает несоответствие между словами и действительностью. Именно на этом несоответствии и строится комический эффект. Чехов использует приём саморазоблачения персонажа через речь. Автор не даёт прямых оценок, не осуждает открыто, а предоставляет герою возможность «выдать» себя самому. Чем больше он говорит, тем очевиднее становится его легкомысленность и стремление к показной значимости.

Одной из центральных тем произведения является тщеславие и социальная маска. Персонаж озабочен не столько сутью пережитого, сколько тем, какое впечатление он произведёт на слушателей. Важно не то, что было на самом деле, а то, как это будет звучать. Чехов тонко показывает психологию подобного поведения: желание казаться интересным, опытным, «светским» человеком заставляет героя искажать правду. Так писатель критикует поверхностность и внутреннюю пустоту.

Особую роль играет чеховская ирония. Она мягкая, но точная. Автор не прибегает к грубой сатире — его смех спокойный, наблюдательный. Он словно приглашает читателя самому улыбнуться нелепости происходящего. Комизм создаётся за счёт деталей, интонаций, речевых оборотов и постепенного нарастания неправдоподобия в рассказах героя.

Важно отметить и речевую характеристику персонажа. Язык героя живой, разговорный, эмоциональный, местами избыточный. Повторы, восклицания, уточнения, лишние подробности — всё это подчёркивает желание удержать внимание слушателя и усилить эффект значительности. Но именно эта многословность и становится признаком «длинного языка» — отсутствия внутренней меры и самоконтроля.

Кроме личного недостатка болтливости, Чехов затрагивает и более широкий социальный контекст — культуру общения в обществе. Писатель показывает, что привычка к преувеличениям, сплетням и пустым разговорам снижает ценность слова. Когда человек говорит слишком много и безответственно, его словам перестают верить. Так в рассказе поднимается проблема доверия к речи и нравственной ответственности говорящего.

Художественные особенности рассказа типичны для чеховской малой прозы: краткость, точность деталей, скрытый подтекст, отсутствие прямой морали. Автор не формулирует вывод в готовом виде — он рождается в сознании читателя. Это делает произведение не просто юмористическим, но и поучительным.

Актуальность рассказа сохраняется и в наше время. В современном обществе, где люди много общаются публично — в разговорах, переписке, социальных сетях — проблема «длинного языка» стала ещё заметнее. Склонность преувеличивать, выдавать желаемое за действительное, говорить не подумав по-прежнему приводит к неловким и даже серьёзным

последствиям. Поэтому чеховское предупреждение звучит современно: слово требует ответственности.

Таким образом, рассказ «Длинный язык» — это не просто юмористическая зарисовка, а тонкое психологическое и социальное наблюдение. Чехов высмеивает болтливость, хвастовство и пустословие, показывая, как речь раскрывает истинный характер человека. Через комическую ситуацию писатель подводит читателя к важной мысли: ценность человека определяется не громкостью его слов, а их правдивостью и уместностью.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Суперанская А.В. Фонетическая и морфологическая структура имён собственных. — М.: Наука, 1969.
2. Авербух К.Я., Карпова О.М. Лексические и фразеологические аспекты перевода. — М.: АКАДЕМИЯ, 2009. — 172 с.
3. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. — СПб.: Союз, 2001. — 288 с.
4. Комилжонова К.И. Изменения в системе антропонимов в узбекском языке в конце XX — начале XXI века // Zien Journal of Social Sciences and Humanities. — 2022. — Т. 10. — С. 65–67.
5. Козиева И.К. История развития русской антропонимии //Международный журнал Язык, Образования, Перевода. - 2022. - Т. 3. — нет. 3.
6. The Boundaries of Onomastic Vocabulary 10th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Istanbul, Turkiye, 2025, pp. 1563-1568, doi: 10.1109/UBMK67458.2025.11206932.
7. Александр и Антон Чеховы. Воспоминания, переписка / Сост., подг. текста и коммент. Е. Гушанской, И. Кузьмичёва. — М.: Захаров, 2012. — 960 с. — (Биографии и мемуары).—3000 экз.—ISBN 978-5-8159-1136-9.
8. А. П. Чехов и Нижегородский край : библиогр. указатель /НГОУНБ, ИБО; сост. Л. П. Селезнева. — Н. Новгород: РИО НГОУНБ, 2010. — 80 с.

УДК 82-343.4

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СКАЗКАХ БРАТЬЯ ГРИММ

У.Ш.Шаринова, преподаватель, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Ertaklarning hayoliy dunyosi bilan choʻpchaklar, shahzodalar, goblinlar, elflar, gigantlar, trollar va jodugarlar — bu bolalik orzularining timsoli. Biroq, ertaklarda nozik stereotipik nuanslar bilan taqdim etilgan kattalar oʻrtasidagi yashirin munosabatlar bolaning ongiga taʼsir qiladi va butun avlodning ijtimoiy ruhiyatida mustahkamlanadi. Shunday qilib, ertaklar erkak va ayol oʻrtasidagi ijtimoiy maqbul munosabatlarni ifodalash orqali stereotipik gender rollarini targʻib qilgan va mustahkamlagan deb ishonch bilan aytish mumkin.

Kalit soʻzlar: ertak, jins, erkak, ayol, nutq janri, feminizm va erkaklik, xalq ijodi.

Аннотация. Сказки с их фантастическим миром фей, принцев, гоблинов, эльфов, великанов, троллей и ведьм — это воплощение детских мечтаний. Однако завуалированные отношения между взрослыми, представленные в сказках с едва уловимыми стереотипными нюансами, влияют на сознание ребенка и закрепляются в социальной психике целого поколения. Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что сказки пропагандировали и закрепляли стереотипные гендерные роли посредством представления социально приемлемых отношений между мужчиной и женщиной.

Ключевые слова: сказка, гендер, мужчина, женщина, речевой жанр, феминность и маскулинность, народное творчество.

Abstract. Fairy tales, with their fantastical world of fairies, princes, goblins, elves, giants, trolls, and witches, are the embodiment of children's dreams. However, the subtle relationships between adults presented in fairy tales, with their subtle stereotypical nuances, have a profound impact on children's minds and become ingrained in the social psyche of an entire generation. Therefore, it can be argued that fairy tales have propagated and reinforced stereotypical gender roles through the portrayal of socially acceptable relationships between men and women.

Key words: fairy tale, gender, man, woman, speech genre, femininity and masculinity, folk art.

На протяжении двадцать первого изучению текста сказки уделялось возрастающее внимание как с традиционных литературоведческих, лингвистических, психологических, философских, этнологических позиций, так и с точки зрения современной когнитивной науки, после ее оформления. Сказки учат, что вдохновляющий закон поэтической справедливости проявляется на разных этапах рассказа и приводит к счастливому финалу. Современная

литературная сказка не может оставаться во власти прежних представлений. Формирующееся в литературоведении гендерологическое направление, объектом которого являются зафиксированные в литературе социально-психологические стереотипы фемининности и маскулинности, воплощаются в особой картине мира, особой точке зрения автора и героя, особой системе персонажей, в особом характере авторского сознания, объектно-субъектной системе, реализуются в особом типе женской-мужской литературы (речевых жанрах), репрезентирующихся в особенностях речевого поведения мужчин и женщин, особом стиле женской и мужской поэзии и прозы, а также в жанровой системе, имеющей также гендерное измерение [1].

Речь в данном случае не идет о создании новых жанров, а об эволюции и трансформации существующей жанровой системы. Все эти вопросы, связанные с гендерной поэтикой, находятся в процессе разработки и относятся к числу наиболее перспективных и приоритетных областей как гендерологии, так и современного литературоведения XXI века. Гендерные исследования дают возможность отойти от традиционных литературоведческих и социально-политических трактовок, анализировать произведения с точки зрения представлений о понятиях «мужественное» и «женственное», являющихся конструктами культуры и подвергающихся постоянной эволюции в исторической перспективе. Гендерное «измерение» способствует формированию нового взгляда на литературное произведение, а интерпретация их с учетом гендерной дифференциации позволит найти формы, отражающие символы женского опыта, формируя тем самым гендерную литературу.

Одной из отличительных жанровых особенностей именно литературной сказки - умение писателя «заставить работать» традиционные элементы народно-сказочной структуры в исторически и художественно иной для них системе авторского творчества. При этом писатель не порывает с фольклорной традицией, а как бы даёт ей вторую жизнь, обнаруживает в ней скрытый, неиспользованный художественный потенциал. Происходит своеобразная игра жанром. Таким образом, литературная сказка - жанр парадоксальный.

Следует отметить, что сказка, как и любой другой жанр народного творчества, имеет свои каноны. Она содержит в себе глубокую мысль, в ней выражена нравственная идея, в ней преобладает напряженное действие. Эти каноны (или жанровые признаки) создавались веками, делали жанр устойчивым и определялись историческим временем. Так же как теперь невозможно было бы написать трагедию по законам древнегреческого искусства, так невозможно от современной литературной сказки требовать полного соблюдения канонов фольклорного жанра.

Отступление от одного из основных жанровых признаков неизбежно влечет за собой отступление и от других канонов. Приближение сказки к современности, перенесение действия в наши дни изменяет и поведение героя и саму идею сказки. Если относиться к сказке как к жанру не только развлекательному, но содержащему в себе обязательную нравственную идею, во имя которой она рассказывается или пишется, то следует думать, что сама нравственная идея с течением времени претерпевает изменения. Добро и зло становятся не только извечно существующими и ни от чего не зависящими силами, но приобретают более резкую социальную окраску.

Отступление от одного из основных жанровых признаков неизбежно влечет за собой отступление и от других канонов. Приближение сказки к современности, перенесение действия в наши дни изменяет и поведение героя и саму идею сказки. Если относиться к сказке как к жанру не только развлекательному, но содержащему в себе обязательную нравственную идею, во имя которой она рассказывается или пишется, то следует думать, что сама нравственная идея с течением времени претерпевает изменения. Добро и зло становятся не только извечно существующими и ни от чего не зависящими силами, но приобретают более резкую социальную окраску. Без сказок братьев Гримм история сказки не может существовать. Самым значительным поворотным моментом в истории литературной сказки стала деятельность братьев Гримм, собирателей народных сказок и творцов сказок литературных.

Еще один посыл, который особенно важен для юного читателя, — это взросление из-за потери, к тому же такой любящей, великодушной и заботливой матери. Гензель и Гретель переживают полный крах гармоничной жизни после смерти матери. Это внезапное развитие эго и постепенная фаза «проверки реальностью», которую они проходят.

"Принцип реальности", проявляющийся в смерти хорошей матери, приводит к острому осознанию ребенком необходимости, ответственности и осмотрительности, необходимых для успешного функционирования.

Братья нашли свой единый стиль - живой, простодушный, степенный, иногда лукавый. Благодаря этому стилю их сказочные сборники стали не просто этнографическим научным трудом, но великим явлением немецкой романтической литературы.

В сказках братьев Гримм женщины ведут себя гораздо хуже, чем мужчины.

В них встречается шестнадцать злобных матерей или мачех и всего три злобных отца или отчима. Злых ведьм - двадцать три, тогда как злых колдунов всего двое. И, наконец, тринадцать молодых женщин убивают или предают мужчин, которые их любят, тогда как из мужчин на такую подлость отваживается всего один.

Рапунцель, Золушка, Спящая красавица — эти и другие известные истории, впервые опубликованные братьями Гримм в сборнике "Детские и хозяйственные сказки" (1812), стали сокращенным обозначением того, что мы все вместе называем сказками. Это истории с сильным нравоучительным подтекстом, в которых скромные и послушные женщины вознаграждаются, в то время как женщины—нарушительницы закона страдают - и все это на фоне взаимозаменяемых замков, королей и колдовства.

Сказки с их фантастическим миром фей, принцев, гоблинов, эльфов, великанов, троллей и ведьм — это воплощение детских мечтаний. Однако завуалированные отношения взрослых, представленные в сказках с едва уловимыми стереотипными нюансами, влияют на сознание ребенка и закрепляются в социальной психике целого поколения.

Большинство исследователи выдвигали версии, что свои сказки, Братья Гримм построили на основе услышанных народных сказаниях, а не самостоятельно сочиняли, но, несмотря на эту версию, их сборники переводили на разные языки. В создании сборника «Детских и семейных сказок» первого тома сказок участвовали многие женщины Касселя.

Женщины в сказках братьев Гримм «пассивны, молчаливы, трудолюбивы и вознаграждаются богатством и мужчиной, который их обеспечивает, в то время как мужские персонажи [обречены] искать приключений и получать в награду пассивных, молчаливых, трудолюбивых женщин». (Джарвис, 106). И это связано с эпохой. Время в Европе было для женщин мучительным. У них не было прав свободы. Ограничения во всем, и даже в сказках Братья Гримм наблюдается это, женщины многие агрессивные из-за положения их в обществе. А мужской пол занят получить славу, спасают защищают Родину. Структура общества в то время, когда братья Гримм писали свои сказки, требовала укрепления патриархальных концепций. Следовательно, хорошая женщина в волшебных сказках - это та, кто обладает "женственными" качествами [4, с. 576].

В сказках братья Гримм патриархальная и матриархальная системы сопротивляются, два разных мира. Чтобы быть конструктивной частью патриархальной системы, "правильная" женщина должна быть пассивной, неполноценной и без особой инициативы. В этой пассивности укоренилась идея выполнения социальной роли, которая имеет очень важное значение. "Активность" мужчины и "пассивность" женщины хорошо проиллюстрированы сказкой о *Золушке*. Во время ее первой встречи с внешним миром Золушку преследует мужчина. В сказках братья Гримм ведьма или злая мачеха доминирует над слабым и пассивным мужчиной и контролирует его. «В немецкой традиции, как утверждал Якоб Гримм, веретено является неотъемлемым атрибутом мудрых женщин». В некоторых культурах Германии «мудрая женщина» также означает «ведьма», «норны», «судьбы». Отец из сказки, не замечающий страданий своего ребенка, никогда не вмешивается в происходящее, и его не упрекают в невнимательности. В конце концов принц спасает героиню от женской злобы [5, с.89-94].

«Взрослеющая девочка» «впервые осознает, что значит быть женщиной в мире, где власть и привилегии принадлежат мужчинам». Нормативная буржуазная идеология «классической» сказки: в современном западном мире чтение сказок перед сном — это десакрализованная, но действенная инициация в социальный класс, класс со своими собственными гендерными ценностями».

Сосредоточившись на социальном и культурном влиянии сказок на процесс индивидуации ребенка феминистские критики, такие как Мария Либерман, отвергают идею о том, что сказки — это «универсальные истории», и утверждают, что они внушают девочкам мысль о том, что пассивность, безразличие и болезненность, наряду с физической красотой, сделают их «самыми желанными».

Анализ сказок показал, что особенности заключаются не столько в сюжетах сказок, сколько в иных элементах. Например, имена героев, они как части истории и культуры народа, характерны только для русских, или только для немецких сказок.

В этом патриархальном мире мужчина часто доминирует, а женщина, как правило, находится под его контролем. На биологическом уровне человек не может выбрать, кем ему быть, или изменить свой пол.

Под влиянием гендерной идеологии женщинам часто приходится соглашаться на то, чтобы ими руководили и контролировали их мужчины. Кажется естественным, что женщины выполняют женские роли, а мужчины — мужские. Идеология предполагает, что это создает гармонию в обществе.

Поэтому в традиционных сказках и преданиях, поддерживающих гендерную идеологию, женщина, обладающая женскими качествами, получает награду. Она может «жить долго и счастливо» с мужчиной, выполняющим мужские роли. Золушка, Белоснежка и Спящая красавица — все они женственные героини, которые живут счастливо со своими возлюбленными.

Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что сказки пропагандировали и закрепляли стереотипные гендерные роли посредством представления социально приемлемых отношений между мужчиной и женщиной.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ануфриева Е. В. Феминность как форма гендерного самосознания: Автореф. дис.... канд. филос. наук. Волгоград, 2001.
2. Батлхейм, Б. (1976). «Использование волшебства». Нью-Йорк, Альфред А. Кнопф, Инк.
3. Гримм, Я. Л. К. (1812). «Сказки братьев Гримм». (Перевод: Эдгар Тейлор и Мэриан Эдвардс). Feedbooks.
4. Гримм Я., Гримм В. Сказки ; [пер. с нем. Г.Н. Петникова]. – Москва : Эксмо, 2015. – 576 с.
5. Поверенная А.А. Немецкая и русская народная сказка: лингвостилистические особенности отражения духовной культуры и жизненного уклада // Гуманитарные и социальные науки. 2022. Т. 90. № 1. С. 89-94.
6. Кирилина А. В. Феминистское движение в лингвистике Германии // Теория и практика изучения языков: Межвуз. сб. науч. тр. Сургут, 1997; Кирилина А. В. Категория gender в языкознании // Женщина в российском обществе. 1997. N2.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№7/4 (140)
2026 y., iyul

O‘zbekcha matn muharriri:	Ro‘zmetov Dilshod
Ruscha matn muharriri:	Hasanov Shodlik
Inglizcha matn muharriri:	Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
Musahhih:	O‘rozboyev Abdulla
Texnik muharrir:	Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 08.07.2026
Bosishga ruxsat etildi: 15.07.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 10,0 b.t. Buyurtma: № 7-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18